ҲУСАЙН ВОИЗИ КОШИФӢ

ФУТУВВАТНОМАИ СУЛТОНӢ
•
АХЛОҚИ МӮҲСИНӢ
•
РИСОЛАИ ҲОТАМИЯ

فتوت نامهٔ سلطانی

اخلاق محسنی

رسالهٔ حاتمیه

ҲУСАЙН ВОИЗИ КОШИФӢ

ФУТУВВАТНОМАИ СУЛТОНӢ

АХЛОҚИ МӮҲСИНӢ

РИСОЛАИ ҲОТАМИЯ

ДУШАНБЕ
«АДИБ»
1991

ББК 84(0)9+87,717

Таҳқиқкунанда ва муаллифи пешгуфтору шарҳдиҳандаи луғат
Қурбон Восеъ
Муҳаррирон А. Султонова
Турсун Бобо

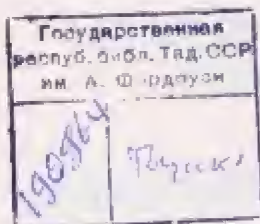

Кошифӣ Ҳ. В.
К 77 Футувватномаи султонӣ. Ахлоқи Муҳсинӣ. Рисолаи «Ҳотамия».— Душанбе: Адиб, 1991.—320 саҳ.
ISBN 5—8362—04535

Китобе ки ҳоло пешкаши хонандагон мешавад, аз бузургтарин ва машҳуртарин рисолаҳои ахлоқии олим ва адиби асри XV Ҳусайн Воизи Кошифӣ «Ахлоқи Муҳсинӣ», «Футувватномаи султонӣ», рисолаи «Ҳотамия» фароҳам шудааст. Китоб аҳамияти калони тарбиявии ахлоқӣ дошта, бешубҳа, дар рушду камоли ҷавонони муосир хизмат хоҳад кард.

Кошифи Х. В.
Этика Мухсина.

В предлагаемую читателям книгу включены величайшие и известнейшие дидактические трактаты ученого и литератора XV века Хусайна Воиза Кошифи «Этика Мухсина», «Футувватнаме и султани», «Хотамийа».
Высокое воспитательное значение этой книги, несомненно будет способствовать нравственному развитию нашей молодежи.

К $\frac{4702540101—213}{М 503(12)—91}$ 12—91 ББК 84(0)9+87,717

ISBN 5—8362—0453—5

НАЗАРЕ БА «ФУТУВВАТНОМАИ СУЛТОНӢ», «АХЛОҚИ МУҲСИНӢ» ВА РИСОЛАИ «ҲОТАМИЯ»

Футувват яке аз ҷараёнҳои иҷтимоию сиёсӣ ва ахлоқию фалсафии гузаштагонамон буда, ҳанӯз аз давраҳои пеш аз ислом ҳамчун зодаи ҷомеаи табақотӣ авҷу нумӯъ ёфтааст ва асосан ба табақаи аҳли меҳнати шаҳр — ҳунармандону косибон тааллуқ дошта, вобаста ба пешравии ҳаёти шаҳри асримиёнагӣ дар рушду камол будааст. Футувват-истилоҳи қадимаи он ҷавонмардӣ, ки решаи паҳлавӣ дошта дар замони Сосониён ва дар китоби «Авесто» чун истилоҳи ахлоқӣ-иҷтимоӣ дар қолаби вожаҳои некманиш, некгуфтор, неккирдор ва фазилатҳои чоргонаи маънавию рӯҳӣ: фарзона, додвар, парҳезгор ва далер рехта шудааст, аз бисёр унсуру падидаҳои ойинҳои тоисломӣ аз қабили зардуштиву монавӣ, маздопарастиву маздакӣ ғизои маънавӣ гирифтааст...

Сайри таърихи ин ҷараён бисёр рангоранг буда, аз замонҳои пеш аз ислом то асри XIX ва аввали асри XX, яъне то айёми ҷавонии Айнӣ, ному истилоҳҳои гуногунро ба худ қабул карда будааст.

Аз замонҳои пеш аз омадани арабҳо дар Суғду Бохтар, дар ҳама шаҳрҳо монанди Самарқанду Бухоро, Марву Нишопур, Истаравшану Хуҷанд ва Шошу Сиистон, дар байни табақаи аҳли касаба-пешавару санъатгар одоб ва мақомоти хосе вуҷуд дошт. Онҳо меҳмоннавозӣ ва ёрирасонӣ ба бадӣ одамро асоси зиндагии худ медонистанд. Дар «Авесто» ин маънӣ хеле хуб акс ёфтааст: Шаҳриёрӣ аз они касест, ки ба бародарони нотавони худ кӯмак кунад. Падидаи дигари футувват — ҷавонмардиро дар ҷунбишҳои иҷтимоии Маздак мушоҳида менамоем. Бояд гуфт, ки ҳаракати Маздак низ ба рушди шаҳрҳо ва камолоти ҳунармандӣ вобастагии калон дорад.

Маздакиён мегуфтанд: «Ҳеҷ чизро набояд аз меҳмон дареғ дошт, аз ҳар тоифа ва миллате, ки бошад, ҳатто нисбат ба душманон ҳам боистӣ бо меҳрубонӣ ва утуфат рафтор кард». Ба назари Маздакиён нобаробарӣ дар байни одамон ва умуман дар ҷамъият аз решаи кину рашк ва хашму ҷанг аст. Ҳамоно ин сабабест, ки зиндагии башарро тира сохтааст. Агар нобаробарӣ дар истифода аз

неъматҳои моддӣ аз миён бардошта шавад, пояи иҷтимоии он низ аз миён хоҳад рафт.

Бояд гуфт, ки бахшандагиву саховат ва инсофу мардумӣ дар фикри Маздак писанди ҳамагон шуда, дар равиши ҷараёни ҷавонмардӣ низ бетаъсир намондааст: «Мол бахшидан миёни мардумон, ки ҳама бандагони худои таолоанд ва фарзандони одаманд ва ба чӣ қонатманд кардан бояд? Бигузор аз моли якдигар харҷ кунанд, ҳеҷ касро бебаргӣ набошад».

Баъд аз ғалабаи ислом дар Мовароуннаҳру Хуросон ҷавонмардӣ аз байн нарафт, балки ба замми хусусиятҳои ахлоқӣ ҷиҳати иҷтимоиаш боз ҳам камол ёфта, пайравони он дар гирди раисони худ дар шаҳрҳои бузург ҳарчи бештар муттаҳид мегардиданд. Футувватдорони ҷавонмард дар афкори худ чизи аз ҳама муҳим ва муқаддас озодӣ ва ободии ватанро медонистанд. Ин буд, ки дар шаҳри Марв Абӯмуслим ба хуруҷи зидди уммавиҳо сар бардошта, тамоми ҷавонмардони ин сарзаминро дар атрофи худ ҷамъ намуд. Абӯмуслим, ки ба табақаи поёнии ҷамъият мансуб буду азобҳои носуриҳои бегонагонро чашида, кушторҳои ҳазорон мардуми меҳнатиро аз тарафи арабҳо ба чашмони худ дида буд, ба ҷараёни бостонии ҷавонмардӣ сахт гаравида, ба шуҷоату саховат обрӯ пайдо кард.

Насри Сайёр — амири уммавӣ дар Хуросон дар мактуби худ ба Марвон, ки охирин халифаи уммавиҳост, дар бораи хуруҷи Абӯмуслим менависад: «Марди дигаре берун омадааст аз писарони саррофон, ки ӯро на асл асту на дин ва гурӯҳе бар вай гирд омадаанд аз фосиқони Хуросон». Аз навиштаи Насри Сайёр маълум мегардад, ки ҷавонмардӣ қабл аз омадани арабҳо ба Мовароуннаҳру Хуросон аз ҷиҳати идеологӣ ташаккул ёфта, ва гурӯҳҳои алоҳида ба ташкилоти зиддифеодалӣ сурат гирифта будааст. Дар «Равзат-ус-сафо» оид ба кордории ҷавонмардони Абӯмуслим чунин нуктае зикр шудааст. Рӯзе Абулаббос (халифаи аввалини аббосиён — Я. Қ.) аз Абӯмуслим сабаби муваффақияти ӯро пурсид. Абӯмуслим дар ҷавоб гуфт:

— Сабрро шиори худ кардам ва рози худро ба касе нагуфтам.

Падидаҳои дигари ин ҷараёнро мо дар рафтори Мазёри ҳокими Табаристон мебинем. Шӯрише, ки бо сардории ӯ, бар муқобили хилофати аббосиҳо сар шуда буд, дар муддати кӯтоҳ тамоми ҳудуди Табаристонро фаро гирифт. Ӯ ба тамоми тарафдорони худ фармон дода буд, ки замин ва чизу чораи феодалҳои тарафдори аббосиҳоро ғорат кунанд. Инчунин ӯ ба тарафдорони худ фармуда буд, ки бар муқобили аристократияи маҳаллӣ ва ҳокимон, ки ба Аббосиён тақлид карда, ҷомаҳои сиёҳ мепӯшиданд, либосҳои сурх пӯшанд.

Бояд гуфт, чизе ки ҳама муҳим ва асосӣ пайдоиши Маъайра
боз ҳамон ҷиҳати иҷтимоии ҷавонмардӣ буда, мабдаи сурхҷомагон
низ ба ин ҳаракати мардона тааллуқ дорад, ки баъдтар дар тамоми
рафти воқеаҳу ҳодисаҳои мяънистерачдаи романи «Самаки
айёр» мубориза сиёҳҷомагон (ашрофиён) ва сурхҷомагон (аҳли ва-
сабз)-ро мебинем.

Дар аввалҳои асри VIII мо дар сарзамини Мовароуннаҳр да-
ҳомаидандаи кори Абӯмуслим — Муқаннаъро мебинем, ки низ ба-
рои пешбарии ақидаи сиёсии худ ба ҷавонмардони шаҳрҳои Кешу
Самарқанд, Марву Бухоро ва дигар ҷойҳо такья намуда, бо номи
расмии «Сафедҷомагон» ба исьёни зидди феодалӣ бархост.

Устод Айнӣ мегӯяд: «Натиҷаи аввалини исьёни Муқаннаъ ха-
мин шуд, ки тухми умеди истиқлоли миллиро дар дили оммаи мар-
думи Хуросон ва Мовароуннаҳр кошт ва онҳоро ба ҳамин ан-
дӯхт, ки ҳар вақт, ки фурсати муносиб ёбанд ва баҳонае ба даст
дароваранд, ба муқобили арабҳои истилогар хуруҷ намоянд ва дар
роҳи ба даст даровардани истиқлоли миллӣ ҷангу ҷидол кунанд».

Чунин кисмҳои пай дар пай ва кӯшиши халқҳои маҳаллӣ, ки
дар бойни онҳо пайравони ҷараёни ҷавонмардӣ ҳамчун маҳаки
мустаҳками пешбарандаи афкори сиёсию иҷтимоӣ буданд, барои ба
вуҷуд овардани ҳукуматҳои мустақили миллӣ дар сарзамини Мо-
вароуннаҳру Хуросон шароити нисбатан мусоиде фароҳам меовар-
Яъқуб бештар ба айёрон — ҷавонмардон такья намуда, афкори
сиёсии худро ба амал мепайвает. Яъқуб ҳеч чизро аз иттифоқчи-
ёни худ дарег намедошт. Ҳамин камоли саховат ва нияти некби-
нии ҷавонмардӣ вариадаҳаш буд, ки дар муддати кӯтоҳ обрӯи
беназирро соҳиб гардад.

Бояд гуфт, ки дар асри X ҳаёти сиёсию иҷтимоии Мовароуннаҳру
Хуросон дайраи нисбатан осудагии мардуми ин сарзамин аст. Ибни
Ҳавкал — донишманд ва сайёҳи араб дар бораи ободии шаҳрҳо ва
ҷавонмардиву каримии мардуми ин сарзамин хусусиятҳои ҷолиби му-
лоҳизаеро боқӣ гузоштааст. Ӯ менависад: «Ҷавонмардии мардуми
Мовароуннаҳр ба андозаест, ки гӯё ҳама дар як хонаводаи зиндагӣ
мекунанд. Касе, ки ба хонаи дигаре меояд, гӯё ба хонаи худ мета-
рояд. Бисьёр мехмоннавозанд ва аз меҳмоне, ки шабона омада бо-
шад, нохушнуд нестанд, бе он ки шахро шиносанд ё интизори по-
дош бошанд, ба вай пазирои мекунанд».

Аз нимаи асри XI ва аввалҳои асри XII сар карда, дар рабт
низоми ҷавонмардӣ дар Мовароуннаҳру Хуросон ва Осиёи Хурду
мамлакатҳои араб дигаргунии ҷиддӣ сар мешавад. Тасаввуф, ки
дар ин айём таъсири мустаҳками худро дар афкору ахлоқи мар-
думони ин сарзаминҳо густариш медод, ҷараёни қадимаи омиёнаи
ҷавонмардиро низ ба зери таъсири худ медаровард. Адабиётшиноси
маъруфи Эрон — Саид Нафисӣ бисьёр возеҳ қайд кардааст: «Як

қатор сӯфиёне пайдо мешуданд, ки то ба ҳалқаи тасаввуф дохил шуданашон ҷавонмард (бо маънии маслак) буданд. Аз ин рӯ, бузургони сӯфия ҳамвора тасаввуфро барои хос ва ҷавонмардиро барои ом мепиндоштанд».

Моҳияти таълимоти ахлоқии футувват аз баробарӣ ва бародарӣ дар ниҳоди ҷомеа, хайрхоҳӣ, мадади ҳамдигар, бурдборӣ, ҷазои золимон, дастгирии дармондагону ятимон иборат аст. Футувват ҳамвора идеалҳои гуманистиро ташвиқ карда, барои амалӣ шудани онҳо мубориза бурдааст. Сарварони ҷунбишҳои халқӣ — Абӯмуслими Хуросонӣ, Муқаннаъ, Яъқуб ибни Лайс, Маззайра, Сунбоди габр, Маҳмуди Торобӣ ва дигарон ҳама футувватдорони ҷавонмард будаанд. Дар таълимоти футувват васфи меҳнат мақоми шоиста дораду меҳнат хиради ба ҳаракат омада дар вуҷуди инсонист. Бинобар ин футувват меҳнатро аз ибодат авлотар донистааст.

Дар замони ҳукмронии Салҷуқиён ҷавонмардон ва ташкилоти махфии зиддифеодалии онҳо камолот ёфта, дар ҳама шаҳрҳои хурду бузург, дар гирди раисони худ муттаҳид мегардиданд, ки таърихнависони дарборӣ онҳоро бо «роҳзан», «ғаддор», «маккор» ва як қатор суханони дигари қабеҳомез ёд кардаанд.

Чунонки мебинем, футувватдорони ҷавонмард асосан ба ҳалқаи аҳли меҳнат тааллуқ дошта, баромади иҷтимоиашон низ ба аҳли касаба мансуб будааст.

Ривоҷу равнақи ҳаматарафаи ҷараёни ҷавонмардӣ ба охирҳои асри XI то ибтидои асри XIV тааллуқ дорад. Ташкилоти оппозитсионии футувват — ҷавонмардӣ дар ин давра чунон боло гирифт, ки як қатор мансабдорони давраҳои феодалии асримиёнагӣ барои пешбурди афкори сиёсиашон зоҳиран ба ҳалқаи ҷавонмардон медаромаданд. Яке аз ин гуна шахсон Носириддин — халифаи аббосӣ мебошад. Умеди ягонаи ӯ он буд, ки аз дохили ин равия мардоҷа истода, сарриштаи тамоми ҳаракату ҷунбишҳои халқиро, ки заминаи асосии ҷавонмардон буданд, дар дасти худ нигоҳ дорад.

Дар ибтидои асри XII оид ба ҳаёту фаъолият, рафтору гуфтор ва нишасту бархости пайравони ҷавонмардӣ асарҳо низ пайдо шудаанд, ки хушбахтона як қатори онҳо то ба мо расидаанд ва «Китоб-ал-футувват»-и Ибни Меъмор, «Тӯҳфат-ул-васоё»-и Аҳмад бинни-ал-Наққош-ал-Хуртабиртӣ ва «Қобуснома»-и Кайковус аз қабили онҳо мебошанд.

Дар асрҳои XI—XIII созмони ҷавонмардон дар Мовароуннаҳру Хуросон бештар номи арабии «Футувват» ва дар Осиёи Хурд номи «ахи»-ро ба худ қабул намуд, ки ба ин рӯз ба рӯз перӯгирии забони арабӣ ва нуфузу таъсири он бар дигар забонҳои маҳаллӣ, аз ҷумла, бар забони тоҷикӣ-форсӣ сабаб шудааст. Инчунин як қатор шоирон низ бо ин ном, яъне «Футувватнома» дастурҳои ахлоқӣ—иҷтимоӣ навиштаанд, ки ба ҳаёту коргузории ҷавонмардон оид

аст. «Футувватнома»-и Аттор (асри XII), «Футувватнома»-и Носирӣ (охири асри XII) ва «Футувватномаи султонӣ»-и Хусайни Воизи Кошифӣ (охири асри XV) аз қабили ҳамин дастурҳо мебошанд. Ин ҳаракат барои тараққиву инкишофи ғояҳои гуманистӣ дар адабиёт омили муҳим гардида, худ як шохаи мустаҳкаму мустақим — адабиёти ҷавонмардиро ба вуҷуд овардааст.

Ҷараёни ҷавонмардӣ дар охирҳои асри XIII ва аввали асри XIV давраи камолоти худро дарёфта, беш аз пеш густариш меёбад ва бар зидди рӯзгори хон-хонӣ амал мекунад. Дар ин хусус сайёҳи машҳури араб Ибни Батута далелҳои мӯътамадеро дар «Сафарнома»-и худ ёд карда навиштааст: «Ман дар тамоми дунё мардуме накӯкортар аз онон (ҷавонмардон — *Я. Қ.*) надидаам. Гарчи аҳли Шероз ва Исфаҳон ҳам ба равиши ҷавонмардон ташаббус меҷӯянд, лекин эшон дар ғарибнавозӣ ва меҳмонӣ бештар ва пештаранд. Онҳоро дар Ироқ шотир, дар Хуросон сарбадорон ва дар Мағриб суқра меноманд. Оини адолат чунон дар қаламрави онҳо равнақ гирифт, ки сиккаҳои тиллову нуқра дар урдугоҳҳои эшон рӯи хок мерехт ва то соҳиби он пайдо намешуд, касе даст ба сӯи он дароз намекард». Ҷараёни оппозитсионии футувват — ҷавонмардӣ баъд аз асри XIV низ ҳар ҷо-ҳар ҷо арзи ҳастӣ дошта, таваҷҷӯҳи шоиру нависандагонро ба худ мекашидааст. Мисоли барҷастаи ин андешаро «Футувватномаи султонӣ» (охири асри XV) ва инчунин асари Восифӣ «Бадоеъ-ул-вақоеъ», Аҳмади Дониш «Наводир-ул-вақоеъ» ва устод Айнӣ дар «Ёддоштҳо» ба исбот мерасонанд.

Идеали иҷтимоии футувват — ҷавонмардӣ ҷамъиятест, ки дар асоси принсипи бародарӣ бунёд гардидааст. Футувват мафҳуми бародариро ба ду маъно таъбир кардааст: аввалан бародарии ҳамхунӣ, ки якаш нажодӣ буда, дар он одамон баробар нестанд, сониян, бародарии касбию иҷтимоӣ, ки мувофиқи он одамонро марому мақсади ягонаи маънавӣ, иҷтимоию сиёсӣ муттаҳид мекунад. Дар идеали иҷтимоии футувват ранги пӯст, нажод, мазҳаб ва забону урфу одати мардум чандон нақши асосӣ надорад, балки ягонагии мароми онҳо ҷиҳати умда ба шумор меравад. Бародархондагии пешвои ҷавонмардони Хуросон — Абӯмуслими Хуросонӣ ва Сунбоди габр, дар атрофи Яъқуби Лайс гирд омадани ҷавонмардони Аҷам, ҳамчунин инъикоси бадеии чунин бародархондагӣ дар силсилаи ҳикояҳои романи «Самаки айёр»-у Маснави фазилати тасвирнамудани Низомии Ганҷавӣ дар «Искандарнома», ки мардумони онҷо зарӯзгор буда «шуморем худро ҳама ҳамсарон, нахандем бар гиряи дигарон» мегӯянд, далели чунин андеша мебошад.

Футувват — ҷавонмардӣ омолу амалиест, ки дар замини амалиёти инсонӣ қарор мегирад ва чунин мароми футувватро Фаридаддини Аттор аз номи Абӯҳафси Бағдодӣ дар таъбири «Футувват амалиест фақат амал, на ҳарф» ифода намудааст. Ё «Коре гар меку-

нам, он барои вой мекунам, на барои «он» ва «ин» коре, ки мекунам, аз барои он мекунам, ки маро номе бошад» гуфтани Самак (аз романи «Самаки айёр») айни ҳамин муддаост.

Ин таълимот моҳияти прогрессивӣ ва хислати демократӣ дошта, мутобиқи талаботи он одамон ба ҳамдигар баробаранд, онҳо бояд дар асоси покии ақлу ният рафтор намоянд. Хирад ва шарафи мардумӣ инсони ҳамешагии назорат ва болои рафтор, гуфтор ва кирдори инсон қарор мегирад.

Адибони классикии тоҷик (аз Рӯдакӣ то Айнӣ) мавзӯю мароми футувват ва образи ҷавонмардонро ҳамчун воситае барои парвариши хислатҳои башардӯстӣ ва демократияю ахлоқи неки инсонӣ истифода карда, тамоми тарафҳои иҷтимоӣ-ахлоқии онро ба ҷаври бадеӣ дар осорашон истифода бурдаанд. Аз ин рӯ, футувват—ҷавонмардӣ яке аз омилҳои пайдоиши афкори гуманистӣ ва демократии адибони пешқадами халқамон гардида, худ шоҳаи мустаҳками он қарор мегирад ва барои нерӯи Эҳьёи Аҷам заминаи мусоиде фароҳам меоварад.

* * *

Номи Ҳусайн Воиз Кошифӣ дар радифи машҳуртарин номҳои илму адаби гузаштагонамон чун Абдурраҳмони Ҷомию Алишери Навоӣ русух ёфтааст. Мақоми ӯ махсусан дар воизиву тарғиботи ахлоқи ҳамидаи инсонӣ шоистаи таваҷҷӯҳ ва ангуштнамои бародарони ҳамватан гардидааст. Аз ин хотир миёни Ҷомию Навоӣ ва Ҳусайн Воиз риштаи ногусастании дӯстиву рафоқат ва меҳрубониву иттифоқи ҳамкорӣ мавҷуд будааст. Бинобар ин Ҳусайн Воиз ду тафсири худ «Мавоҳиби Алия» ё «Тафсири Ҳусайнӣ» ва «Ҷавоҳир-ут-тафсир-ал туҳфат-ул-амир», ки онро «Тафсири заҳровӣ» низ барешумурдаанд ба нияту хотири дӯстӣ ба номи Алишери Навоӣ таълиф намудааст, ки асар нотамом мондааст. Навоӣ бояд дар баробари чунин номи дар тазкираи «Маҷолис-ун-нафоис» дар хусуси нозири олимакони замон, ки қайҳо миёни ҳиротиён ва дигар мардумони марзу буми Хуросон шӯҳрати ангуштнамо касб карда буд, чунин нигоштааст: «Мавлоно Ҳусайни Воиз «Кошифӣ» тахаллус мекунад ва аз вилояти Сабзавор аст. Муддати бист сол аст, ки дар шаҳри Ҳирот сокин аст. Мавлоно бағоят зуфунун ва пуркор воеъ шуда ва кам фанне бошад, ки ӯро дар он дахле набошад. Хусусан ваъз ва иншо ва нуҷум, ки ҳаққи ӯст ва дар ҳар яке аз ин корҳое машҳур ва мусаннафоти пуқуфи тамоме дорад ва аз мусаннафоташ яке «Ҷавоҳир-ут-тафсир» аст, ки ба сад ҷузъ наздик аст. «Хондамир дар «Ҳабиб-ус-сияр» (ҷ. III, ҷузъи 3, с. 341) ба гуфтаи Навоӣ афзуда, овардааст: «Воиз дар илми нуҷум ва иншо бемисли замони худ буд ва дар соири улум низ мисолу акрони даъвои барорӣ менамуд. Ба овози хушу савти дилкаш ба амри ваъзу наси-

лат мепардохт... ва чун муқтазои аҷали мавъуд даррасид, фи са-нам ашара ва тисъамояти (910 ҳиҷрӣ) мӯҳри сукут бар лаб зад ва олами оқибатро манзил сохт».

Мероси адабиву ахлоқии Мавлоно Ҳусайн Воизи Кошифӣ до-манаи фарох ва паҳнои бепоён дорад. Андар миёни ин осори боар-зиши фанҳои мухталиф: ахлоқ, таърих, тасаввуф, нуҷум, риёзиёт, фиқҳ ва дигарро, ки ададу номгӯи онҳоро Маликушшуаро Баҳор дар асари хеш «Сабкшиносӣ» зиёда аз чиҳил асари ҷудогона бар-шумурдааст, фаро мегиранд. Машҳуртарин асарҳои Ҳусайни Воиз, ки то ба мо расидаанд, аз «Тафсири Ҳусайнӣ», «Футувватномаи сул-тонӣ», «Тафсири заҳровин», «Рисолаи Ҳотамия», «Бадоеъ-ул-афкор фи саноеъ-ул-ашъор», «Лубби лубоби маснавӣ», «Ахлоқи Муҳсинӣ», «Анвори Суҳайлӣ», «Мавоҳиб-ул-аълия», «Лавомеъ-ул-қамар», «Мах-зан-ул-иншо» ва дигарон мебошанд. Бисёр бо таассуф таъаккур бо-яд дод, ки то кунун осори ин суханвари соҳибсалиқаву хушзеҳни фозил дар миёни ҳамзабононаш — мо тоҷикон тадқиқу татбиқи ҳамҷо-нибаи илмиву адабии худро дар илми адабиётшиносии ватаниву хориҷӣ бо таври, ки бояду шояд дарёфт накардааст.

* * *

«Футувватномаи султонӣ» беарзиштарин осори пандуахлоқии Ҳусайни Воизи Кошифӣ буда, дар заминаи футувватномаҳои қабли мисли: рисолаи Қушайрӣ, «Китоб-ал-футувват»-и Абдулкарими Бағ-додӣ, «Китоб-ал-футувват»-и Меъмори Бағдодӣ, «Китоб-ал-футув-ват»-и Абдураҳмони Сулламии Нишопурӣ, «Кашф-ул-маҳҷуб»-и Ҳуҷ-вирӣ, «Футувватнома»-и Хоҷа Камолиддини Абдураззоқи Кошифӣ, «Туҳфат-ул-ихвон»-и Абдулло ибни Ҳусайн ал-Кошӣ ва дигарҳо ба вуҷуд омадааст. Инчунин дар таълифи ин асар муаллиф аз «Кимиё-и саодат»-и Муҳаммади Ғаззолӣ, «Асрор-ут-тавҳид»-и Абӯсаиди Абулхайр, «Қобуснома»-и Кайковус ва ашъори дилпазири шоирони классикии форсу тоҷик ва араб истифода бурдааст.

«Футувватномаи султонӣ» аз ҷиҳати дар бар гирифтани асосҳои футувват ва роҳу равиши ҷавонмардон комилтарин асари тарби-явӣ дар таърихи адабиётамон ба ҳисоб меравад, зеро Ҳусайни Во-из дар тадқиқи ин масъала ба тамоми майдаю чӯйдаҳо аҳамият медиҳад. Асар аз муқаддимаву думоздаҳ боб иборат будааст. Аммо на ҳамаи бобҳо то ба мо расидаанд. Масалан, асар бо боби ҳаф-тум хотима ёфтааст ва панҷ боби дигар вуҷуд надорад. Боби ҳафтуми китоб низ ноқис аст. Муҳаммад Ҷаъфари Маҳҷуб — олими эронӣ нусхаи музеи Британияро бо нусхаи дар Теҳрон буда, ки ҳарду дорои ҳафт боб мебошанд, муқоиса намуда дар асоси нус-хаи Британия «Футувватномаи султонӣ»-ро соли 1971 чоп наму-дааст. Муқаддима дорои се фасл аст. Боби якуму боби дуюм чор фасл, боби сеюм аз даҳ фасл, боби чорум аз ёздаҳ фасл, боби

панҷум аз шонздаҳ фасл, боби шашум аз се фаслу чаҳордаҳ қисмат ва боби ҳафтум аз ҳафт фасл иборат мебошад.

Ҷавонмардӣ ва ташкилоти он то рӯзгори Ҳусайн Воиз ҳамчун ҷараёни иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва сиёсию фалсафӣ вуҷуд дошта, муҳимтарин рукнаш ҳимоя намудани манфиати мазлумону ҳунармандон аз ҷабру ситами ситамгорон будааст. Ҳусайн Воиз ҳамчун муҳаққиқи нуктасанҷ мароми ғояи аҳли футувватро нек дарк намуда, «ақсоми ҷавонмардӣ мухтасар дар ду қисм аст: яке нафъ ба дӯстон расонидан ва он ба саховат ҳосил шавад. Дуюм, зарари душман аз эшон боз доштан, ки он ба шуҷоат вуҷуд гирад» гуфта будааст.

Муаллиф дар муқаддима оид ба шарафи илми футувват чунин овардааст:

Дидаи дил аз футувват равшан аст,
Равзаи ҷон аз футувват гулшан аст.
Гар бувад илми футувват бар сарат,
Ҳар замон бахшад сафои дигарат.

Дар воқеъ, ҳар дақиқаи зиндагии футувватдорони ҷавонмард пур аз комьёбиву саодатҳо ва некӯмаънииву кушодадастиҳост. Зеро мавзӯи илми футувват нафси (ҷони) инсонро дар бар гирифта, одамро аз ноустувориву нобудӣ ва ночизиву беаслӣ ба сӯи феъли ҷамилаву сифоти ҳамида ва сафову саодати абадӣ раҳнамун месозад.

«Футувватномаи султонӣ» ҳамчун дастури ҷавонмардӣ барои муайян гардидани ахлоқи ҳамидаи пайравони оини ҷавонмардӣ 72 тарафро номбар кардааст, ки чунин андешаро мо дар романи «Самаки айёр» ҳангоми саволу ҷавоби Шағоли Пилзӯр ва Хуршедшоҳ низ нек дарьёфт менамоем:

«Ё паҳлавон, ҷавонмардӣ чанд ҳад дорад?

Шағол гуфт: — Ҳадди ҷавонмардӣ аз ҳад фузун аст, аммо он чи фузунтар аст, ҳафтоду ду тараф дорад ва аз он дуро ихтиёр кардаанд, яке нон додан ва дуюм роз пӯшидан».

Ҷавоби сарҳанги ҷавонмардон — Шағоли Пилзӯр, ки асосан нон додан ва роз пӯшиданро тарғиб кардааст, аз ташкилоти оппозитсионии аввали асрҳои миёна будани пайравони ҷавонмардӣ хабар медиҳад, зеро онҳо тайёранд барои паноҳандагон амон бидиҳанд ва рози ӯро ба қимати ҷон нигоҳ доранд. Ба мусофирону ғарибон ва паноҳандагон нон доданашон гувоҳи он аст, ки аз ҷиҳати моддӣ паноҳанда озору осебе набинад. Албатта чунин рафтори ҷавонмардон пеш аз ҳама ба вазъияти бисёр мураккаби табақоти асрҳои миёна мансуб будааст.

Ҷавонмардон асосан мардони амалӣ, ҳама аҳли ҳунари шаҳр мебошанд. Онҳо пайваста дар набардҳои табақотӣ ба муқобили аҳли ситам дар мубоиризаанд. Бинобар ин чунин қавмро аз даҳ хислат чора нест: онҳо ҳамеша кори ҳақро пайраванд, ба халқ аз рӯи инсоф муомила доранд, нафси худро ҳар лаҳза сарзанишу таҳқир

доранд, ба бузургон хидмат менамоянд, хурдонро аз рӯи шафқату навозиш эҳтиром доранд, дӯстонро бо насиҳат, уламоро бо тавозӯъ, ҳукаморо ба нармину ҳалимӣ, душманонро ба саховат ва ҷоҳилонро ба хамӯшӣ пешвоз мегиранд.

Дар назди футувватдорони ҷавонмард омӯхтани илм, махсусан ваҳдати илму амал муҳимтарин рукни ахлоқиву фалсафии ин ҷараён мебошад. Аз ин рӯ, муаллиф ҳангоми муайян намудани рукнҳои асли тариқат аввалу дуюми онро ба омӯхтани илм ҷорасозӣ менамояд: «Агар пурсанд, ки аркони тариқат чанд аст. Бигӯй, шаш: аввал омӯхтани илму он чи бар ӯ фарз бошад, дуюм илмро ба амал расонидан, ки илми бе амал дарахтест бемева ва ҷорогест беравған».

Ҷавонмардон дар роҳи интихобнамудаи худ зери назари устоди комил илми футувватро аз бар менамоянд. Вале дар ин роҳи бисъёр мушкил на ҳар кас метавонад устод бошад.

Ҷавонмардон ҳамон шахсеро устоди худ мешиносанд, ки назари хиёнат ба ҳеҷ кас накунад, мушфиқу меҳрубон бошад. Шабзиндадорӣ, омӯхтани илм, бо бадон нанишастан, эминӣ аз ғийбату дурӯғ ва хушнудии халқро хоҳону ҷӯён бошад.

Ҳусайн Воиз оини ҷавонмардонро, ки аз шуҷоату саховат ва дигар хислатҳои писандидаи умумиинсонӣ иборат аст, обурӯи тасаввуфӣ дода, ҳатто илми ҷавонмардӣ — футувватро яке аз шӯъбаҳои илми тасаввуф қаламдод менамояд. Чунин маҳдудияти ғоявӣ, пеш аз ҳама, бо муҳити зиндагӣ ва идеологияи ҳукмрони замони адиб муносибати ногусастанӣ дорад.

Дар «Футувватномаи султонӣ» беҳтарин ва баргузидатарин хислату хусусиятҳои ахлоқи инсонӣ тараннум мегардад, аз ин рӯ ин асари ахлоқӣ дар тарғиби ахлоқи неку ҳамида мақоми шоистаро дорост.

«Футувватномаи султонӣ» бо фароҳам гирифтани маълумоти гуногун, ки ба тамоми тарафҳои ҷараёни ҷавонмардӣ бахшида шудааст, аҳамияти бузурги ахлоқиву илмӣ, адабиву маданӣ ва услубиву фолклориро доро мебошад. Муаллиф яке аз қисматҳои асарро «Дар баёни қиссахонон ва афсонагӯён» унвон додааст, ки доир ба қиссахонӣ, афсонагӯӣ ва умуман, эҷодиёти шифоҳии халқ маълумоти фаровон медиҳад. Дар ҳамин боб Ҳусайн Воиз ба тоифаҳои гуногуни бозигарон, аз қабили гӯштингирон, санггирон, нечакашон, саллакашон, мурғгирон, расанбозон, теғбозон, лӯъбатбозон ва ҳуққабозон қисматҳои алоҳида бахшида, хусусиятҳои ҳар кадоми онҳоро муфассал шарҳу маънидод менамояд. Ин ҷиҳат барои тахқиқи таърихи илми варзиши бадан, ки то имрӯз чандон омӯхта нашудааст, қимати илмиву амалиро молик аст.

Дар «Футувватномаи султонӣ» порчаҳои назмии форсие аз эҷодиёти бузургтарини шоирони классикамон (Низомӣ, Саноӣ, Ат-

тор, Мавлавӣ, Саъдиву Ҳофиз ва Хусрави Деҳлавӣ) оварда шуда-аст. Аз ин рӯ он ҳамчун сарчашмаи бадеӣ низ аҳамият касб кард.

Қисмати аз ҳама муҳими ин асар ба тасаввуф бахшида шуда-аст. Ҳусайн Воиз тасаввуфро хеле муфассал баён кардааст, ки ин барои таҳқиқи яке аз тарафҳои камомӯхташудаи таърихи адабиё-тамон ёрии калон мерасонад.

«Футувватномаи султонӣ» забону услуби хосе дорад. Баёни муаллиф бисьёр равону содда буда, асар аз ибтидо то интиҳо ба тариқи саволу ҷавоб баён мегардад. Саволҳо низ хеле кӯтоҳу мӯъҷаз буда, ҷавобҳояш соддаву ошкоро мебошад. Дар охир бояд гуфт, ки мутолиаи ин асар бисьёр ҷиҳатҳои ахлоқи неки гузашта-гонамонро ёдрас менамояд ва дар тарбияи инсони имрӯза нақши шоистае дорад.

Дар таҳияи «Футувватномаи султонӣ» чопи Муҳаммад Ҷаъфа-ри Маҳҷуб, ки то кунун саҳеҳтарин нашр ба шумор меравад, асос қарор гирифт. Ҳангоми таҳия баъзе ҷойҳои матн кӯтоҳ ва ба сабаби барои хонандаи имрӯза зарурат надоштанашон сарфи назар шуда, он ҷойҳо бо (...) ишора шуданд.

* * *

«Ахлоқи Муҳсинӣ»-и Ҳусайн Воиз дар миёни осори андарзиву ахлоқии мардуми Аҷам аз машҳуртарин ва дилангезтарин асари ахлоқномаи андарзиву ахлоқӣ мебошад. Суханвари нозукандеши замо-на ин шоҳкории нотакрори хешро соли 1495 эҷод намуда ба Абдул-муҳсин Мирзо — писари Ҳусайни Бойқаро бахшидааст. Ин асари ан-дарзиву ахлоқӣ ба тақозои тарғиби суннатҳои волою ҷанбаҳои инсо-нӣ ва ба камол расонидани инсони ҳамаҷонибаи рушду шукуфо-ро ҷомаи амал пӯшидааст, ки имрӯз ҳам мақоми тарбиявии худро аз даст надодааст.

«Ахлоқи Муҳсинӣ» дорои чиҳил боб буда, масъалаҳои гуногуни ахлоқро аз қабили шукр, таваккал, ҳаё, иффат, адаб, олиҳимматӣ, азм, ҷидду ҷаҳд, сабот ва истиқомат, адолат, афв, ҳилм, лутфу рифқ, шафқат ва марҳамат, хайрот ва мубодарат, саховату эҳсон, тавозӯъ ва эҳтиром, амонату диёнат, вафо ба аҳд, сидқ, кифояти ҳоҷот, таанний ва таҳаммул, машварат ва тадбир, ҳазму дурандешӣ, шуҷоат, ғайрат, сиёсат, тайаққуз ва ибрат, фаросат, китмони асрор, иғтиноми фурсат ва талаби некномӣ, риояи ҳуқуқ, суҳбати ахё-р, дафъи ашрор, тарбияи хадаму ҳашам ва дигарро фаро меги-рад.

Ҳусайн Воиз дар фаслҳои асараш ҷо ба ҷо гуфтаҳои ба-ёни асари хеш аз осори ахлоқии мутафаккирони пешин ба маври-д истифода мекунад. Дар «Ахлоқи Муҳсинӣ» иқтибоси байтҳои «Бӯстон» ва «Гулистон»-и Шайх Саъдӣ, «Кимиёи саодат»-и имом Муҳаммади Ғаззолӣ, «Кашф-ул-маҳҷуб»-и Абулҳасан Алӣ бинни

Усмон Ҷуллобии Ғазнавӣ, «Асрор-ут-тавҳид фи мақомот»-и Шайх Абӯсаиди Абулхайр, «Қобуснома»-и Унсурмаолии Кайковус, маснавиҳои Саноиву Фаридаддини Аттор ва Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ, ҳамчунин бисёр абёти ҷудогонаи шоирони классикии пеш аз Ҳусайн Воизро пайдо менамоем. Аз ин рӯ «Ахлоқи Мӯҳсинӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ дастагуле андар миёни гулистони ахлоқи насиҳатомезест, ки дар он дастони ҳунарманди боғбони хушсалиқа беҳтарину ҷолибтарин гулҳои атрину рангини пурбаҳоро гирдоварӣ намуда, ҷанбартуле ҷовидонаи ахлоқи ҳамидаро мукаммалтару бо ҷилотар пешкаши ҳаводорони фарҳангу тамаддуни мардуми Аҷам намудааст.

Барои далели фикр ба боби бисту якум, ки «Дар саховату эҳсон» унвон гирифтааст, назар меафканем. Ҳусайн Воиз онҷо ба саховат фикру андешаи худро чунин иброз медорад: «Саховат сабаби некномӣ ва эҳсон мӯҷиби дӯсткомиву ҳуҷҷистафарҷомӣ аст. Ва ҳеҷ сифате одамиёнро ва хусусан ашрофу бузургони эшонро беҳ аз ҷуду сахо нест:

Шарафи мард ба ҷуд асту каромат ба суҷуд,
Ҳар ки ин ҳарду надорад, адамаш беҳ ки вуҷуд.»

Аз ҳакиме пурсиданд: Айбе, ки маҷмӯи ҳунарҳо бад-ӯ махфӣ монад, чист? Ҷавоб дод, ки бухл. Боз савол карданд: Ҳунаре, ки ҳама айбҳоро бипӯшонад, кадом аст? Гуфт: сахо.

Искандар аз Арасту пурсид, ки саодати дунё дар чи чиз аст? Гуфт: дар ҷуду карам.

Ва фазилати ҷуд яке он аст, ки дилҳои халоиқ ҷавонмардонро дӯст дорад. Ҳарчанд ки аз эҳсони баҳрае бад-эшон нарасида бошад.

Масалан, агар мардуми Хуросон бишнаванд, ки дар Ироқ марде кариму ҷавонмард аст, ҳама ӯро дӯст хоҳанд дошт ва бар ӯ офарин хоҳанд гуфт. Балки агар каримеро, ки дар қайди ҳаёт набошад, ёд кунанд, ҳама кас санои ӯ гӯянд. Чунончи, Ҳотами Тойро, ки дар таърихи таълифи ин рисола, ки нӯҳсаду ҳафт сол аст аз вафоти ӯ, ҳанӯз баҳори зикраш ба равнақи офарин оросто аст ва чамани некномиаш ба парвони сипосу таҳсин пероста:

Намонд Ҳотами Той, валек то ба абад,
Бимонд номи баландаш ба некӯи машҳур.

Чун овозаи ҷавонмардии Ҳотам ҷаҳонгирон аъробро то дорул-мулки Яман фурӯ гирифт, ҳасияти саховати ӯ ба вилояти Шом ва мамлакати Рум расид. Волии Шому ҳокими Яман ва подшоҳи Рум ба ҳасодати ӯ бархостанд. Чи ҳар як аз эшон даъвои саховат кардандӣ ва лофи ҷавонмардӣ задандӣ ва зикри Ҳотам бар забони аҳли замон бештар ҷорӣ будӣ.

Волии Шом хост, ки ӯро биёзмояд. Кас фиристод ва аз вай сад шутури сурхмӯи сиёҳчашми баландкӯҳон талабид ва мисли он шутур дар водии араб нодир бошад ва агар ёфта шавад, бисёр гаронбаҳо бувад. Дарвокеъ чунин шутур дар рамаи Ҳотам набуд. Чун каси подшоҳи Шом ба Ҳотам расид ва пайғоми шоҳи худро ба ӯ гуфт, Ҳотам қабул кард. Дар қабилаи араб мунодӣ доданд: «Ҳар ки ба ин сифат шутур орад, баҳои арзандааш мегирад». Хулоса, он сад шутурро Ҳотам тахия карда ба шоҳи Шом фиристод. Шоҳи Шом аз чунин ҷавонмардии Ҳотам ангушти тааҷҷуб газида, он сад шутурро аз матоъи Мисру Шом бор карда ба Ҳотам гардонид. Ҳотам фармуд, касе ки шутур дода бошад, онро ба бораш бигирад, ва худ чизе аз он шутуру матоъҳо нагирифт.

Овозаи саховату эҳсони Ҳотамӣ,
Оҳир дар ин ҷаҳон ба абас бар наёмадаст.

Дар боби дуюми «Бӯстон»-и Саъдӣ, ки «Дар бораи эҳсон» аст, ҳикояте оид ба Ҳотами Той омадааст:

Шунидам дар айёми Ҳотам, ки буд,
Ба хайл андараш бодпое чу дуд
Сабосуръате раъдбонге адҳаме,
Ки бар барқ пешӣ гирифтӣ ҳаме.
Зи авсофи Ҳотам ба ҳар марзу бум,
Бигуфтанд бархе ба султони Рум
Ки ҳамтои ӯ дар ҷаҳон мард нест!
Чу аспаш ба ҷавлону новард нест!..
Ман аз Ҳотам он аспи тозинажод
Бихоҳам, гар ӯ мукрамат карду дод,
Бидонам, ки дар вай шукӯҳи меҳист!
Ва гар рад кунад, бонги табли тиҳист!
Расуле ҳирадманду олим ба Тай,
Равон карду даҳ марда ҳамроҳи вай.

Онҳо ба манзилгоҳи Ҳотам расиданд. Бевақтии шаб ва ҳаво бисёр борону сел меовард. Ҳотам он аспи номиро барои меҳмон кушт. Субҳ, вақте ки сабаби омадани меҳмонро фаҳмид, таассуфомез гуфт:

Маро ном бояд дар иқлим фош!
Дигар марқаби номвар гӯ мабош!..
Хабар шуд ба Рум аз ҷавонмарди Тай
Ҳазор офарин кард бар табъи вай.

Ҳусайн Воиз айнан ҳамин ҳикоятро бо иловаи чанд бисёр фасеҳу равон нақл мекунад: «...Қайсар вазири худро гуфт, ки хабари саховати Ҳотам дар Арабу Аҷам фош шудаӣ, васити ҷавонмардӣ ва муруввataш аз Қоф то Қоф фурӯ гирифта ва ман шунидаам, ки бад-ин сифат аспе дорад. Мехоҳам, ки нақди ӯро бар маҳакки

эътибор ва сурати дилвари ӯро дар маҳалли маънии имтиҳон намоям...».

Ҳикояи дигар дар боби зикргардидаи «Бӯстон» низ чунин омадааст:

Надонам кӣ гуфт ин ҳикоят ба ман?
Ки будаст фармондеҳе дар Яман.
Зи номоварон гӯи давлат рабуд,
Ки дар ганҷбахшиш назираш набуд.

Вале бо ин ҳама бахшишу карам номи Ҳотам миёни мардум аз номи ӯ боло мекашид. Ӯ аз Ҳотам рашк бурда, хост, ки ба воситаи ҷосусе Ҳотамро кушад. Ҷосус ба роҳ баромад ва ба қабилаи Ҳотам расид ва меҳмони ӯ гашт. Ҳотам ба меҳмон лутфу марҳамати зиёд намуд. Дар охир аз асрори меҳмон хабардор гардид:

Биханидаш бар ӯ, ки Ҳотам манам,
Сар инак, ҷудо кун, ба теғ аз танам,–

Ҷосус ислоҳкаро ба як сӯ партофта, дасту пои Ҳотамро бӯсид ва ба назди фиристодаи худ баргашта гуфт:

Ки «дарёфтам Ҳотами номҷӯй,
Ҳунармандy хушманзару хубрӯй.
Накурӯю соҳибхирад дидамаш,
Ба мардонагӣ фавқи худ дидамаш.
Маро бори лутфаш дуто кард пушт,
Ба шамшери эҳсону лутфам бикушт».

Ҳусайн Воиз ҳамчунин ин ҳикоятҳо дар «Бӯстон» овардаи Саъдиро низ бо иловаҳо нақл мекунад: ...«Малики Яман биранҷид ва ирқи ҳасадаш дар ҳаракат омада ба худ андеша кард, ки ҳеҷгуна забони аҳли замон аз зикри Ҳотам хомӯш нест ва сифати накӯкориву меҳмонпарварии ӯ бар дили мардумон фаромӯш не. Пас, ҳамон беҳтар, ки ба дастёрии маллоҳии фикр киштии умри ӯро дар гирдоби фано афканам ва ба маддагарии устоди андеша рақами номи ӯро аз лавҳи зиндагонӣ маҳв кунам». Ва айнан ин байти Саъдиро далели фикр меорад:

Ки то ҳаст Ҳотам дар айёми ман,
Ба некӣ нахоҳад шудан номи ман.

Аз муқоисаи ҷумлаи ин ҳикоёт чунон ба чашм мехӯрад, ки Ҳусайн Воиз дар тарҳрезиву фароҳам сохтани «Ахлоқи Муҳсинӣ» асосан афкори ахлоқии худро ба пояи далелу аснодӣ бо эътимоди машҳургардидаи пешиён корбандӣ менамояд ва албатта аз чунин натиҷаи ҷавонмардона баркинор намемонад: Аввал, саховати Ҳотам саховати як инсони доруву ғанӣ нисбат ба ҳамкелон ва ба хотири шӯҳрат ва воломақомӣ будааст.

Дуюм, саховати Хотам насиби фитрии ӯст, зеро агар табиатан чунин сиришта нест, дар замираш набудӣ худро ғарангони дарахти аввал (хикояи дарахти шутурон) намегузоштӣ.

Сеюм, дар базора марди саховатпешае чун Хотам азизтарину шарифтарин молу мулк пасттар аз арзишу қимати инсон қарор мегирад, вагарна он асби ба ҷон баробари худро қурбонии (дар хикояи дуюм) меҳмонии нохонда намекардӣ!

Чаҳоруми, саховати Хотам берун аз ғаразу макру риёст он чунон саховатест мисли офтоб ҳамагонӣ нурпошон, мисли боронест ҳамагонӣ резон, мисли бодест ҳамагонӣ вазон, мисли обест ҳамагонӣ равон, мисли кӯҳест побарҷову ночунбон, мисли рӯҳест ҳамеша ҷовидон, мисли ишқест ба мижгони ятимон овезон, мисли некест насиби ошиқон, мисли нурест равону тобон ва мисли адлест насиби ҷавонмардон, ки берун аз он маром қадам нагузоштӣ!

Охир саховати Хотам адли бебозгашт, адли орӣ аз ғаразу иддао, адли орӣ аз макру фиреб, адли орӣ аз тахту ҷоҳ, адли орӣ аз мақсадҳои паси парда, адли орӣ аз андешаҳои нопок, адли орӣ аз нарахову ниёзост. Он адлест ба хотири бузургдошти ҳамкешон, адлест ба нияти посдории арзиши инсон, адлест андар сиришти гавҳари тобон, адлест барои нигоҳдошти паймон, адлест раҳнаварди номи неки ҷовидон, ки асосу ҳамагон айну байну равону возон аст!

Охир саховати Хотам адли бебозгашт, адли орӣ аз ғаразу иддао, адли орӣ аз макру фиреб, адли орӣ аз тахту ҷоҳ, адли орӣ аз мақсадҳои паси парда, адли орӣ аз андешаҳои нопок, адли орӣ аз нарахову ниёзост. Он адлест ба хотири бузургдошти ҳамкешон, адлест ба нияти посдории арзиши инсон, адлест андар сиришти гавҳари тобон, адлест барои нигоҳдошти паймон, адлест раҳнаварди номи неки ҷовидон, ки асосу ҳамагон айну байну равону возон аст!

Муҳимтарин хусусияти «Ахлоқи Муҳсинин» дар он аст, ки муаллиф чун воизу ровии забардаст яке аз бобҳои ин асари гаронбаҳоро ба илми фаросат бахшидааст. Воқеан он чизе, ки дар замони мо ҷараёни зарурияти мардум аст илми фаросат мебошад. Ҳарчанд, ки илму техника дар рӯзгори мо ба таври гуногуншакл камолоти ҳамаҷонибаи худро ёфтааст, вале ҷои таассуф аст, ки илми фаросат ба ҳамин пайвасту амиқи худ нарасидааст, ки қаблан мардум хонаи ҳақиқати худ карда буд, чун зеҳни дили ҳама хонанда рӯ ба гушаи тоқишикаст ниҳода. Аз ин нигоҳ муттаҳидии боби фаросати китоби зикршуда моро бори дигар ба равшанфикрӣ ва равшанбинии забардаст будани муаллифи «Ахлоқ» мегардонад. Ҳусайн Воиз дар фароҳам овардани ин қисмати асари худ ба «Захираи Хоразмшоҳӣ» — китоби номии тиббӣ, ки он мухтасари намунаи форсии китоби Ибни Сино будааст, такя мекунад. Мароқангезӣ ва ҷолибияти боби мазкур дар он аст, ки чеҳраи инсон зеҳни бозгардонандаи китоби хонои замиру ботинаш аст. Дар чунин маврид тавассути

илми фаросат кас метавонад ба ин ё он ҷиҳати мушаххасоти мусоҳибаш нигариста, аз рӯи нишонаи илми ботинӣ ҳаракоти ниҳониаш ӯ воқиф гардад. Ба ин ваҷҳ Ҳусайн Воиз мегӯяд: «Ва ин шарти куллӣ бошад дар ҳукумат ва бар аҳли ҳукм воҷиб аст ва ба айни басират дар симобиму лавоҳаки ҳар ҷониба, ки воқеъ шавад, назар кунанд. Агар он воқеа бағоят равшану ҳувайдо бошад, бар он чӣ муқтазои шаръу ақл аст, бад-он ҳукм фармоянд. Ва агар сирри он нек зоҳир нест, ба нури фаросат дарки он бояд кард. Ва эътиқод бар қавли ноқилон набояд намуд. Бузургон гуфтаанд: «Асби ҳукумат ба зевари фаросат аст».

Ҳамчунин зумрае аз мушаххасоти ин намро ба зевари табъ бармекашад. «Билон, ки ҳукамо дар мақомоти худ гуфтаанд: «Ранги сафеди муфрад бо кабудӣ ва сабзии чашм нишони сахтрӯӣ ва бешармӣ ва хиёнату фиск ва заъфи ақлу ракокати рой аст». «Тезии назар, ваҳшинишонӣ ва бар сар мӯи бисёрдор аз мори афъӣ бадтар аст». «Мӯи нарм нишони баддилӣ ва тарсандагӣ бошад». «Бисёрии мӯй бар китфҳо нишони ҷуръату ҳамоқат ва бисёрии мӯй бар синаву шикам нишони ҳамоқати табъ ва кунҷфаҳмӣ ва майл ба ҷабр аст». «Зардии мӯй нишони ҳамоқат ва зудхашмист». «Пешонии фарох, ки бар вай хутут, яъне чину шикан набошад нишони хусумат ва наломат ва лофу газоф бувад». «Пешонии наҳифу борик нишони фурӯмоягӣ ва оҷизӣ бувад». «Гӯши бузург нишони ҷаҳл аст ва лекин соҳиби онро қуввати ҳифз бошад ва тундхӯй бувад, гӯш хурд нишони аҳмақӣ ва дуздӣ бувад». «Абрӯи бузурги бисёрмӯй нишони дурушти бувад дар сухан. Абрӯи камонӣ то наздики гӯш нишони лофу такаббур ва дурӯғгӯӣ бувад»...

Ҳамин тавр, ҳар узви инсон мушаххасоту хусусияти хосаеро доро будааст, ки онро пардапӯш намудан муҳол мегардад. Албатта аз рӯи чунин нишонаҳо хулосаи қатъӣ баровардан низ ҷоиз нест, вале мушаххасоти мазбур тақозо менамоянд, ки инсон комилан аз аломатҳои мутазаккира норасто ҳам набудааст. Ба назари мо омӯзиши амиқу ҳамаҷонибаи чунин ангезаҳои илми фаросат ба тамоми мардум, махсусан ба онҳое, ки соҳиби тахту ҷоҳ, роҳбарони корхонаву созмонҳои ҳизбӣ ва амниятиву давлатӣ мебошанд, зарур аст, чунки афроди гандумнамоёни ҷавфурӯш андаруни ҷомеаи поки мо низ кам нестанд. Ин зумраи корчаллону назарфиреб ҳамеша бар он мекӯшанд, ки зоҳирнамоӣ ва авомфиребӣ карда, обро лой намуда бе шаст моҳии заррин ба даст оранд. Бе заҳмат соҳиби сарвату давлат ва ҷоҳу мансаб гардида маромномаи мусаффову беғаши ба-низоми ҷомеаро хатчадор ва бенизом созанд.

Ҳусайн Воиз аз зарбулмасалу андарзҳои мардумӣ мисли: «Бубин тафовути роҳ аз куҷост то ба куҷо». «Илоҷи воқеа пеш аз вуқӯъ бояд», «Аввал андеша ва баъд гуфтор», «Дев чу берун равад, фаришта дарояд», «Дидан лӯст айбпӯш бувад», «Дурӯғ бефурӯғ»

ҳамчунон аст. Аз ин рӯ, ҳарчанд ки фарзанди дигареро ҳам қабила ба ҷойи Хотам нишонда бошанд ҳам, ӯ боз мекӯшаду ноком мегардад: «Андешае, ки дар бобн бародари Хотам кардаед бигзоред, ки аз ӯ таваққуи хотамият натавон кард, зеро ки Хотам баъд аз валодат шир аз пистони ман нагирифт, то вақте ки кӯдаки бегонаро шир додам ва ин бародар як пистон дар даҳон дошту дигаре дар даст гирифта буд, то кӯдаконн дигар набигираду аз он шир нахӯранд. Аз чунин кас хотамӣ чун ояд?! Ин писарро ба сурат бо Хотам мушобиҳате тамом аст ва ба маънӣ бо ӯ мухолифате комил». Дар ин гуфтори модар ҷиҳати фардӣ ва фитрии саховати Хотам ошкоро мунъакис аст. Яъне то дар замири инсон заррачаи тобони ойини ҷавонмардии фитрӣ намуҳуфта бошанд, ӯ дар ин ҷода мукаммалу мушаххас намегардад. Аз ин рӯ бародари ҳамхуну ҳамшири Хотам, ки мехост ҳотамвор саховат кунад, чун дар ҷавҳари у ламъаи ин хосияти барозандаи ахлоқи ҳамида мавҷуд нест, натавонист, ки аз саҷияи модари худ берун ояд.

Рисолаи «Хотамия» яке аз рисолаҳои ростини тарғиботи ойини ҷавонмардист. Хусайн Воиз зимни ибрози кору амалиёти Хотами Тои нақши ӯро пайваста дар шоҳроҳи камолоти маънавӣ инъикос менамояд. Ҷавонмардии Хотам амали хайр аст. Амалест фақат амал на ҳарф. Ҳар амале, ки аз тарафи Хотам ба вуқӯъ мепайвандад мо ба тартиби эҳёру амали хайрияафзои ойини ҷавонмардӣ сурат мегирад.

Боре дар роҳ маълуме аз Хотам озодии ҳеҷро тамошо мекунад: ...қиммат баъд аз дасту пойи ӯ бардошт ва дар дасту пойи худ ниход ва шарти инсоф (махрубоии) ба ҷой оварда, ранҷи ахлоқ (озодӣ) бар ҳаридаш ҳоли вай нигоҳ ва худро мукаййад сохта, ӯро озод гардонид. «Иллюстрацияи чунин рафторо Хотам, албатта, дар адабиёти боcтонии мо кам нест, балки ҳамин гуна ҳаракати башардӯстонаро мо дар рафтори падари ошиқони олам Маҷнуни дида метавонем. Низомии Ганҷавӣ ин саҳнаро дар қисмати «Раҳонидани Маҷнун оҳуеонро», «Озод кардани Маҷнун гавазнонро» ва «Бурдани пиразан Маҷнунро ба дари хиргоҳи Лайлӣ».

Маҷнун зи сари шикастаболӣ,
Дар пойи зан уфтод ҳолӣ.
К-ин силсилаву тапобу занҷир
Бар ман неҳ, аз ин рафиқ баргир!
К-ошуфтаю мустаманд меем,
Ӯ нест сазои банд, моем.

устодона ба қалам медиҳад.

Абдураҳмони Ҷомӣ низ дар достони «Лайлӣ ва Маҷнун» дар қисмати «Бозраҳонидани Маҷнун ғизолеро аз сайёд ва озод кар

дони ҷой бар ёди Лайлӣ» ба ин масъала таваҷҷӯҳ намуда, мегӯяд:

Мискин чу расид ба дасти ӯ дод,
Сад бӯса ба чашми масти ӯ дод.
Пашмине расид аз сараш бадар кард,
В-аз сенаи хеш таниқи зар кард.

Чунон ки мебинем аз тарафи Маҷнун раҳонидани маълумот ҳайвон аз дасти сайёд дар ҳаққу достони ошиқонаи Низомиву Ҷомӣ ба хотири маъшуқаи хеш карда бошад дар ҳаракоти ҷавонмардонаи Ҳотам ин амри қотеъ ба хотири дӯстдории ҳамкелон ва бинду-ни андешаи полоиши амал рух додааст.

Саховату карами Ҳотам ҳадду марз надорад. Ӯ дар ин роҳ то дараҷае иртифоъ амал менамояд, ки тайёр аст баҳри амалӣ гардидани андешаву амали шахси ношинохта ба хатарҳои даҳшатнок хеш — ҷон нисор гӯяд. «Ман марде парешонрӯзгор ва ошуфтаҳолам ва маишати ман аз ҳезум ва дуздӣ мегузарад ва дар ин вақт султони Яман маро талабида ба ваъдаи молу матоъ фаровон карда ба шарти он, ки Ҳотамро пайдо карда ба қатл расонам ва сари ӯро ба тӯҳфа пеши малик барам ва ман ба зарурати ранҷу меҳнат ин суратро қабул карда бад-ин вилоят омадаам, ва Ҳотамро намешиносам ва на роҳ ба манзили ӯ мебарам».

Бихандиду гуфто, ки Ҳотам манам,
Сар, инак, ҷудо кун ба теғ аз танам.

Чунин мардонагии саховатманду карамонаи Ҳотам падидаи тоза ва нақши ифтихори ҷовидонаи ӯро дар вараҳои рангину илҳомии адабиёти ҷавонмардони араб ҳам чилодор намудааст. Ба ин далелҳо Ҳотам, ки худ аз аҳолии бодиянишин мардумнавозиву қаҳрамони-шаш тимсоли мардуми араб мебошад, дар адабиёти ҷавонмардонаи форсу тоҷик низ ба ҳама салобату ҳашамати наҷӯёнаи хеш ворид мегардад. Аз ин лиҳоз чеҳраи Ҳотам худ чеҳраи тобону дурахшони адабиёти ҷавонмардиро таъмин намуда, ки пас аз қуллаи аввал мабдаи ду садаи, солҳо пеш аз исломӣ ва баъди исломии мардуми арабу аҷамро фаро мегирад.

Рисолаи «Ҳотамия»-ро мо дар асоси чопи Саид Муҳаммади Ҷалолӣ, ки ӯ дар асоси ду нусхаи хаттӣ китобхонаи «Маҷлиси шӯрои миллӣ» ва нашри Шарл Шефер соли 1941 дар Теҳрон ба табъ расонидааст, таҳия намуда, луғатҳои мушкилдаркашро шарҳ додаем.

Гуфтан ҷоиз аст, ки «Ахлоқи Муҳсинӣ», «Футувватномаи султонӣ» ва рисолаи «Ҳотамия» се асари комилан ҷудогонаи як муаллиф маҳсуб мешаванд. Ин асарҳо ҳар кадом бо фарогирии маълумоти худ тарафҳои гуногуни ахлоқи одамиро фаро гирифта, ба

амиқи назар ва фароҳии андешаи заррадони ноёнӣ нодидаи маромномаи афкори ойини ҷавонмардиро андаруни ҷомеаи қурунн вусто баркаш менамоянд.

«Футувватномаи султонӣ» ва рисолаи «Хотамия» низ ба тариқа пурмаънову нозук ва дигаре зимни ҳикоёту масалҳо роҳ ба камоли маънавӣ расиданро дар нукоти ойини ҷавонмардӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳанд. Маромномаи «Ахлоқи Мӯхсинӣ» низ аз ҷунин қарор дур намемонад. Балки ин асари шоиста барои аркони давлат ин навъ дастури мардумшиносӣ будааст.

Дар охир аз шодравон Мулло Нурмуҳаммади Дорӣ барои дар солҳои пурошӯб ҷони худро зери хатар гузошта, садҳо ҷилд дастнависе, баёзу девонҳои камёбро маҳфуз доштан ва дар ихтиёри банда гузоштани дастнависи «Ахлоқи Мӯхсинӣ» самимона сипосгузорам.

ҚУРБОН ВОСЕЪ

устоди Донишгоҳи Тоҷикистон.

فتوت نامهٔ سلطانی

ФУТУВВАТНОМАИ СУЛТОНӢ

н рисолаест дар баёни тарики аҳли футувват ва кавонину одоби шадду байъат ва пӯшидани точу хирка ва шарҳи адабу сирати ҳар фирка ва шароити шайху мурид ва шогирду устод аз лавозими такмилу таълим ва талкину иршод, ки факири ҳакиру касир ат-таксир Хусайн ал-Кошифӣ аз китоби мӯътабара ва расоили машҳура истинбот (натича) намуда ва дар силки таъмир кашида, онро «Футувватномаи султонӣ» ном ниход. Асоси ин рисола бар мукаддима ва дувоздаҳ боб ва хотима лоик афтод. Мукаддима дар шарафи илми футувват аст ва мавзӯи ин илм ва баёни маънии футувват ба ҳасби лугат ва истилоҳ дар се фасл.

ФАСЛИ АВВАЛ

ДАР ШАРАФИ ИН ИЛМ

Бидон, ки илми футувват илми шариф аст ва шӯъбаест аз илми тасаввуф ва тавҳид. Ва акобири олам дар ин илм рисолаҳо сохтаанд ва дар сифату тавчиян (тафсир) камоли ӯ нусхаҳо пардохта... дар китоби «Кавоид-ал-футуват» ин байтро ба шайх Фаридаддини Аттор иснод кардаанд:

Дидаи дил аз футувват равшан аст,
Равзаи чон аз футувват гулшан аст,
Гар бувад илми футувват бар сарат,
Ҳар замон бахшад сафои дигарат

Ва дигар рисолаи «Одоб-ул-футувват», «Футувватнома»-и Шайхи Кабир, «Ориф-ул-масриф», «Мирсод-ул-яъбод», «Хадикат-ул-хакикат», «Рисолаи сайр»-и Чомӣ, «Зод-ул-ахира»-и Зарини Исфаҳонӣ, «Тазкират-ул-

валиёи зикри ин илми шариф — футувват ва таърифи касе ки мазҳари ин сифат бошад, мастур (пинҳон) аст.

ФАСЛИ ДУЮМ

ДАР МАВЗЎИ ИН ИЛМ

Бидон, ки ҳар илмеро мавзўе ҳаст, ки дар он илм баҳс аз аворизи зотии он мавзўъ мекунанд. Чунончи дар илми тиб бадани инсон мавзўъ аст аз ҳайсияти сиҳату мараз. Чун ин муқаддима дониста шуд, бибояд донист, ки мавзўи илми футувват нафси инсонӣ бошад, аз он ҷиҳат, ки мубоширу муртакиби афъоли ҷамила ва сифоти ҳамида гардад...

Ва шарҳи нафси инсонӣ ва баёни маротиби ахлоқ, лоиқи ин мухтасар нест ва боз ҳар илмеро масоиле ҳаст, ки дар он илм баҳс аз он кунанд ва худ тамомати илм бар он мақсур бошад. Ва масоили ин илм он аст, ки дар ин рисола аксар бар тариқи саволу ҷавоб баён гардад.

ФАСЛИ СЕЮМ

ДАР БАЁНИ МАЪНИИ ФУТУВВАТ ВА ХАСЕИ ЛУҒАТ ВА ИСТИЛОҲ

Бидон, ки футувват аз рўи луғат ҷавонӣ бошад ва фатӣ марди ҷавонро гўянд ва баъзе дар шарҳи ин луғат бар онанд, ки футувват ҷавонмардӣ бошад. Аз рўи истилоҳ футувват дар урфи ом ибораг аст аз иттисоф (машҳур будан) ба сифати ҳамида ва ахлоқи писандида, бар ваҷҳе, ки ба он аз абнои ҷинси хеш мумтоз гардад. Ва ба таърифи хос иборат аст аз зуҳури нури фитрати инсонӣ бар зулмати сифоти нафсонӣ...

Пас, футувват чист? Футувват он аст, ки ҳеч коре накунӣ дар ниҳонӣ ки он ошкор нагардад ва бо ҳама кас ба хулқи некў зиндагонӣ кунӣ, ки дўстии халқро ба хулқи некў ҳосил тавонӣ кард ва чунонки гуфтаанд:

> Ба ҳама ҳалки ҷаҳон хулқи писандида намой,
> Ки сўи хулди барин роҳ бар он аст, эй дил!

Дуюм, банди самоъ аст аз ношуниданиҳо, чунончи... шунавандаи ғайбат аз ҷамъи ғайбаткунандагон аст:

Дигар бибанд гӯш аз ҳар ношунидаӣ,
К-аз гуфтугӯи ҳазл шавад ақл торумор.

Сеюм, банди басират аз нодиданиҳо, чунончи:

Чашм бипӯшону мадеҳ, ақл ки даст,
К-аз назари туст балое, ки ҳаст.

Чаҳорум, банди даст аст аз гирифтани ҳаром ва озурдани халқ:

Дасти худро бибанд аз озор,
Лек бикшо ба додани динор.

Панҷум, банди қадам аст аз ҷое, ки набояд рафт ва ба ғамзу кина ва озори халқ қадам наниҳодан:

Пой бибанд аз раҳи норафтанӣ,
То ки дар ин роҳ ба ҷое расӣ.

Шашум, банди шикаму фарҷ аст, аз хӯрдани ҳаром ва кардани зино, ки албатта аҳли футувват аз зино дуруст набошад ва ахли футуввват аз ҳаромхор рост наояд:

Иффати фарҷу батн мебояд,
То амлат аз футуввват ояд.

Аммо он шаш рукни ботин аввал саховат аст, ки бе суол ато кунад ба маҳал ва мулоҳизаи истеҳқоқ намояд:

Саховат кун, ки ҳар кас к-ӯ сахӣ буд,
Раво набвад, ки гӯям дӯзахӣ буд.

Дуюм, тавозӯъ аст, ки касро беҳ аз худ донад ва бо ӯ фурӯтанӣ кунад:

Такаббур кунад пони мард паст,
Тавозӯъ туро беҳтар аз ҳар чӣ ҳаст...

Сеюм, қаноат аст... Ҳар меҳнатеву шиддате, ки ба халқ мерасад бештар аз ҳирси бешталабӣ аст, чунончи дар «Маснавӣ» Мавлавӣ мефармояд:

Косаи чашми ҳарисон пур нашуд,
То садаф қонеъ нашуд, пурдур нашуд.

Чаҳорум, афву марҳамат аст. Яъне бар халқ шафқат кардан ва аз сари гуноҳи эшон даргузаштан ва ба он миқдор, ки мақдур (мувофиқи қудрат ва имкон) бошад, бо эшон некӯӣ варзидан ва меҳрубонӣ намудан:

Меҳрубонӣ кун, ки марди меҳрубон
Дорад аз асли ҷавонмардӣ нишон.

Панҷум, нафи (инкори) уҷбу нахват (ғурур) аст. Яъне ҳарчанд аз вай аъмоли шоиста дар вуҷуд ояд, бояд ки бад-ӯ мағрур нашавад ва муъҷаб нагардад, ки иблис ба воситаи нахват малъуну мардуди абад гашт:

Шайтон зи уҷб нокису малъунтар аст,
Ҳар кас, ки уҷб кард зи иблис батар аст.

Шашум, таваҷҷӯҳи тамом ба мақоми қурбу васлат аст, яъне хонаи дилро ба ҷорӯби риёзат аз хасу хошок пок созад, то тахтгоҳи тоҷи султони ишқ гардад — на модом ки дил аз ғавғои таъаллуқ пок нашавад, назаргоҳи муҳаббати дӯст нахоҳад шуд.

То дил аз занги таъаллуқ нашавад софи ҳол,
Аз паси пардаи ғайбат нанамояд ҷамол.

Агар пурсанд, ки шароити футувват чанд аст, бигӯй ҳафтоду як: чилу ҳашт вуҷудӣ ва бисту се адамӣ. Аммо он чи вуҷудӣ аст, аввал, ислом; дуюм, имон; сеюм, ақл; чорум, илм; панҷум, ҳилм; шашум, зуҳд; ҳафтум, вараъ; ҳаштум, сидқ; нӯҳум, карам; даҳум, мурувват; ёздаҳум, шафқат; дувоздаҳум, эҳсон; сездаҳум, нафи; чордаҳум, ҳаё; понздаҳум, таваккал; шонздаҳум, шуҷоат; ҳабдаҳум, ғайрат; ҳаждаҳум, сабр; нуздаҳум, истиқомат; бистум, насиҳат; бисту якум, таҳорати нафс; бисту дуюм, аълохимматӣ; бисту сеюм, пӯшидани асрор; бисту чорум, раҳм; бисту панҷум, мутобиати шариат; бисту шашум, амри маъруф;... бисту ҳаштум, ҳурмати волидайн; бисту нӯҳум, хидмати устод; сиюм, ҳаққи ҳамсоя; сиву якум, нутқи бо савоб; сиву дуюм, хомӯшӣ аз рӯи дониш; сиву сеюм, талаби ҳалол; сиву чорум, ифшони салом; сиву панҷум, сӯҳбат бо некон

Агар пурсанд, ки аҳкоми тарикат чанд аст, бигӯй, шаш: Аввал, маърифат; дуюм, саховат; сеюм, таваккал; чорум, тафаккур; панчум, сидк; шашум, якин.

Агар пурсанд, ки аркони тарикат чанд аст, бигӯй, шаш: Аввал омӯхтани илм, он чӣ бар ӯ фарз бошад. Дуюм, илмро ба амал расонидан, ки илми бе амал дарахтест бе мева ва чароғест бе равған. Чунон ки Саъдӣ фармудааст:

Бори дарахти илм надонам гар амал бо илм,
Бо илм агар амал накунӣ, шохи бебарӣ.

Сеюм, бо халқ хулқи неку варзидан:

Хӯи нек ар дошт зоид ҳеч дигаргӯ мабош,
Хӯи нек, эй одамӣ, аз ҳар чӣ дорӣ беҳтар аст.

Чорум, риёзат кашидан, то оинаи дил ба сайқали мучоҳидат равшан гардад:

То дил аз сайқали тачрид мусаффо нашавад,
Чеҳраи дӯст дар он оина пайдо нашавад.

Панчум, пайваста дар зикри дӯст будан. Шашум шавқи тамом ба ликои дӯст доштан.

Агар пурсанд, ки суннати тарикат чанд аст, бигӯй, шаш: Аввал, вакт бо чамоат гузаронидан; дуюм, авкоти субҳу шомро чамъ доштан; сеюм, пайваста пок будан; чорум, дил нигоҳ доштан; панчум, зикри таъзим гуфтан; шашум, пирону падаронро бо некӣ ёд кардан.

Агар пурсанд, ки мустаҳиби тарикат чанд аст, бигӯй, шаш: Аввал бо мардон рӯй кушода доштан; дуюм, таом танҳо нахӯрдан; сеюм, ҳарчанд заҳмат пеш ояд, рӯй туруш накардан; чорум, ба ҳама кас эҳсон варзидан; панчум, дар ҳама чо ҳифзи ҳурмат варзидан; шашум, номуси худро ва пирону устодонро нигоҳ доштан...

Агар пурсанд, ки наҳйи тарикат чанд аст, бигӯй, шаш: Аввал, тарки ҳавои нафс; дуюм, тарки сарват; сеюм, тарки дурӯғ; чорум, тарки зино; панчум, тарки хамр; шашум, тарки хиёнат.

Агар пурсанд, ки абчади тарикат чанд аст, бигӯй, абчади сағир мехоҳӣ ё абчади кабир. Агар пурсанд, ки абчади сағир кадом аст, бигӯй, абчади сағир чордаҳ калима аст: Аввал, худро бо тавозӯъ замин сохтан; дуюм, ба бели мучоҳидат шӯронидан; сеюм, тухми муҳаб-

бат дар вай пошидан; чорум, ба оби маърифат парваридан; панҷум, ба доси риёзат даравидан; шашум, ба таноби таваккал ба хирмангоҳи қаноат кашонидан; ҳафтум, ба қуввати бозуи тақво хирманро кӯфтан; ҳаштум, ба мадади сабр дона аз коҳ ҷудо сохтан; нӯҳум ба килаи (мубохисаи) муҳаббат паймудан; даҳум, ба осиёи ризо орд сохтан; ёздаҳум, ба оби караму мурувват хамир сохтан; дувоздаҳум, дар танӯри ишқ ба оташи шавқ пухтан; сездаҳум, ба табақи ихлос ниҳодан ва чордаҳум, ба мардум расонидан:

То наафтад бар ту марданро назар,
Аз вуҷуди хеш кай ёбӣ хабар

Агар пурсанд, ки абҷади кабир кадом аст, бигӯй, ки он 29 калима аст: «а» (алиф) — оростагии зоҳиру ботин; «б» — бурдборӣ намудан; «т» — тақво варзидан; «с» — савоби куллӣ ба хайр ҳосил кардан; «ҷ» — ҷамъияти хотир ҷустан; «ҳ» — ҳалолу ҳаромро фарқ кардан; «х» хуфу риҷоро (умедро) шиори худ кардан; «д» — далел будан ва ҳар толибро ба мақсуд расонидан; «з» — залил будан дар чашми худ ва аз худ ҳисоб гирифтан; «р» — риёзату фақр кашидан; «з» — зиёрати дилҳо кардан; «с» — сирри аҳли фақр нигоҳ доштан; «ш» — шукргузории халқ кардан; «с» — сидқу сафо варзидан; «з» — зоеъ накардани вақт; «ф» — фурсат ғанимат шуморидан; «т» — тамаъро ба куллӣ аз хотир дур кардан; «з» — зулму ситам бар ҳеҷ кас раво надоштан; «айн» — илмро дӯст доштан ва бо уламо нишастан; «ғайн» — ғайбати халқ накардан ва ба худ машғул будан; «қ» — қаноатро пешаи ҳолу сармояи кори худ сохтан; «к» — камоли маърифат ба қадри тоқати башария ҳосил кардан; «л» — ливои дилнавозӣ ва хотирҷӯӣ барафрӯхтан; «м» — маломат кардан; «н» — ниёзмандӣ ба ҳама кас намудан; «в» — вафодорӣ дар аҳд; «ҳ» — ҳамроҳӣ кардан бо ҳама кас дар тариқи ростӣ ва дар каҷӣ мададгор набудан; «л» — лол будан аз сухани фаҳш ва дурӯғу зиёнро ба ростӣ ҷорӣ кардан; «й» — ёд кардан.

Агар пурсанд, ки имоми тариқат чист, бигӯй, истодагии нафс, яъне ба амри пиру устод истодагӣ кардан.

Агар пурсанд, ки тариқат ба чанд чиз тамом мешавад, бигӯй, ба даҳ чиз: Аввал зикр; дуюм, шукр; сеюм, хидмат; чорум, тоат; панҷум, мурувват; шашум, қано-

ӣ ва ба ҳақ боқист... Гуфтаанд, ки сӯфиён се қисманд: Муошиқон, мутарассимон ва муҳаққиқон. Муошиқон муҳиббону дӯстдорони ин тоифаанд ва эшонро ихлосдории тамом аст... Аммо мутарассимон онҳоянд, ки ба расму сурати дарвешон бароянд ва ба зоҳири эшон таклиди аҳвол ва ақволи эшон кунанд ва ба ботин толиби вақту ҳоли эшон бошанд ва доим ба забони ҳол мегӯянд:

Гар нек неем, моро зи эшон шуморанд,
В-ар бад бошем, моро бад—эшон бахшанд.

Ин гурӯҳ низ дур нест, ки дар файзи муяссари эшон насибе ёбанд. Аммо, муҳаққиқон — эшон ҷамоатеанд, ки суф пӯшанд ба сафо ва бичашонанд нафсро таоми ҷафо ва дунёро биандозанд аз қафо ва сулук кунанд бар тариқи нек...

Агар пурсанд, ки сӯфӣ чӣ маънӣ дорад, бигӯй, дар маънии сӯфӣ сухани бисёр гуфтаанд ва мо аз он ҷумла панҷ ваҷҳ ирод кунем: Аввал, сӯфӣ он аст, ки ба зоҳир банда бошад ва ба маънӣ озод. Яъне зоҳири худро бар тоату ибодат ва хидмат вақф карда бошад, ботини худро аз тамоми алоқаҳо чун озодмардон пок сохта бошад.

Дуюм, сӯфӣ он аст, ки ҳеҷ чиз дар банди вай наёяд ва вай дар банди ҳеҷ чиз набошад. Ин ду калима ишорат ба мартаба аст: Яке халос, ки банда мутлақан аз сифати башария фонӣ шуда бошад ва яке ҳуррият (озодӣ). Он ишорат аст бад-он ки солик аз фақри зотии худ боз раста бувад ва ба ғинои зотии худ пайваста. Сеюм, сӯфӣ он ки сирри ӯ софӣ бошад ва ақли ӯ кофӣ бошад ва дили ӯ ба аҳди муҳаббат вофӣ бошад. Чаҳорум, сӯфӣ он аст, ки зоҳираш аз кудурати алоқаҳо бар канор аст ва ботинаш ба тафаккур моил аст ва дар дидаи ҳимматаш зарру хок яксон аст. Панҷум сӯфӣ он аст, ки он чӣ ба дам дарёфта бошад, ба қадам он ҷо шитофта бошад, яъне аз рутбаи илм-ал-яқин ба пояи айн-ал-яқин тараққӣ намояд.

Агар пурсанд, ки ин тоифаро чаро сӯфӣ гӯянд, бигӯй, инро низ панҷ ҷавоб гуфтаанд. Аввал, он ки эшон дар сафи авваланд, яъне аз ҷумлаи соликон пеш афтодаанд. Дуюм, эшон тавалло ба асҳоби суффа кардаанд ва асҳоби суффа гурӯҳе будаанд аз аъмоли дунё эътироз карда ва ба аҳволи охир иқбол намуда. Ба рӯйҳои зард, дамҳои сард, субҳу шом дар зикр мулозимат мекунанд. Пас, сӯфӣ онро гӯянд, ки чун асҳоби

суффа аз ҳама алоқаву дилбастагиҳо эътироз намуда бошад ва аз рӯи ҳузури ҳозир ба тоату ибодат таваҷҷӯҳ фармуда ва ин ду ваҷҳ, агарчи ба қонуни арабият рост нест. Сеюм, гуфтаанд иштиқоқи (баромадан) ин исм аз сафост ва чун бар дилҳои эшон сафо ғолиб аст, эшонро сӯфӣ гуфтаанд. Чаҳорум, гуфтаанд иштиқоқи ин исм аз суфуҳ аст ва суфуҳ хулосаи чизеро гӯянд... Пас, ин ҷамоатро ба воситаи он сӯфӣ гуфтаанд, ки хулосаи халқ эшонанд.

Мӯътакифони карами кибриё,
Шуста зи дил сурати кибру риё.
Шоҳнишинони бисоти кидам,
Роҳнишинони работи адам.

Панҷум, эшонро барои он сӯфӣ мегӯянд, ки сӯфӣ дар луғат пашмро гӯянд ва чун эшон дар аксар вақт ҷомаи пашмина пӯшанд, эшонро сӯфӣ гӯянд ва ин сухан ба ҳасби арабия саҳеҳ аст, чи нисбат ба суф сӯфӣ ояд.

Агар пурсанд, ки биноя тасаввуф бар чанд чиз аст, бигӯй, ба даҳ чиз: Аввал, илм; дуюм, ҳилм; сеюм, тақво; чаҳорум, сахо; панҷум, шукр; шашум, сидқ; ҳафтум, вафо; ҳаштум, ризо; нӯҳум, сафо; даҳум ишқ.

Агар пурсанд, ки аркони тасаввуф чанд аст, бигӯй, чаҳор: Аввал, ҳол; дуюм, сирр; сеюм, хотир; чаҳорум, ишорат.

Агар пурсанд, ки ҳуруфи тасаввуф чӣ маънӣ дорад, бигӯй, «Т» — таҷрид аст, яъне ба зоҳир тарки таалluқ гирад, «С» — сидқу сафост, яъне ботинро равшан созад, «В» — вафо, яъне ба аҳду муҳаббат вафо кардан, «Ф» — ишорат ба фаност, яъне худро дар баҳри мушоҳидаи анвори ҷамол мустағриқ созад.

Агар пурсанд, ки тасаввуф ба чанд чиз тамом шавад, бигӯй, се чиз: Аввал, таҷрид. Дуюм, тафрид ва сеюм, тавҳид...

Агар пурсанд, ки ҳуруфи сӯфӣ ишорат ба чист, бигӯй, ҳар як ишора ба сифатест, ки сӯфиро аз он чора нест: Аввал «С» — нигоҳ доштани хилватхонаи дил, аз он ки ғайри дӯст касе огоҳ нагардад. Дуюм, «У» (вов) — ишорат ба вақояти сирр, яъне сирри худро чунон нигоҳ дорад, ки дасти ғорати шайтон ба он нарасад ва мурод аз ин мартаба иҳлос аст.

Ҳар ки ба иҳлос қадам мезанад,
Исми вақт аст, ки дам мезанад.

рағ илм дониста бошад ва аз илми фақр ва тариқат низ баҳраманд бувад, то ҳар мушкиле, ки муридро пеш ояд ҳал кунад. Сеюм, бояд ки бо ақли маодӣ (қавлу қарор кардан) ақли маош дошта бошад, то дар тарбияи мурид ба шарт истодагӣ тавонад кард. Чаҳорум, бояд, ки сахӣ ва ҷавонмард бошад, то муридро аз ғуссаву дардагаи хӯроку либоси зарурӣ фориғ тавонад сохт. Панҷум, шуҷоъ бояд, то аз маломати халқ на фитнаи эшон наандешад ва муридро ба қавли ҳар касе рад накунад. Шашум, афиф-ал-нафс ва покдоман бояд, ки ба номаҳрам назар накунад, то мурид аз вай дар гумон наафтад. Ҳафтум, олиҳиммат бояд ва тамаъ аз моли мурид бурида дорад. Ҳаштум, мушфиқ бояд, то дар ҳаққи муридон марҳамат фурӯ нагузорад. Нӯҳум, ҳалим бояд, то бар ҳар ҳаракате, хашм нагирад. Даҳум, соҳиби авф бояд, то агар аз мурид ҳаракате, ки ба тариқ рост набошад, дар вуҷуд ояд, авфро кор фармояд. Ёздаҳум, хушхулқ бояд, то мурид дар суҳбати ӯ дурӯштхӯӣ нашавад. Дувоздаҳум, соҳибинсоф бояд, то аз худ боз гирад ва ба мурид расонад. Сездаҳум, карим бояд, то муридро ба ҳиммат аз худ баҳраманд гардонад. Чаҳордаҳум, мутаваккил бояд, то муридро парвариш тавонад кард. Понздаҳум, соҳиби ризо ва таслим бояд, то зиёдат ҳирс нанамояд. Шонздаҳум, бояд ки бо виқор бошад, то бо муридон ба ҳурмат зиндагонӣ кунад. Ҳафдаҳум, бояд ки сокин ва собитҳол бошад ва таъҷил нанамояд, то ба оҳистагӣ дар мурид тасарруф тавонад кард. Ҳаждаҳум, бояд ки боҳайбат бошад, то муридро аз ӯ шукӯҳ дар хотир бошад ва сухани ӯро ба маҳалли қабул расонад. Нуздаҳум, бояд ки муаддаб (боадаб) бошад, то дар ғайбату ҳузури ӯ мурид адаб нигоҳ дорад. Бистум, бояд ки хидмати пири муршид карда бошад, то ҳар чӣ аз пир дида бошад бо мурид ба кор барад.

Агар пурсанд, ки аркони шайхӣ чанд аст, бигӯй, ҳафт: Аввал, маърифати комил, яъне худро шинохта бошад. Дуюм, фаросати тамом, ки чун назараш бар мурид афтад донад, ки аз мурид чӣ меояд ва ӯро чӣ кор мебояд фармуд. Сеюм, қуввате ба камол, ки чун мурид ба ақбае дармонад, ба қуввати маънавӣ тавонад, ки ӯро аз он биракҳонад. Чаҳорум, истиғнои тамом. Панҷум, ихлоси болиғ, ки аз рӯю риё бартараф бошад ва ҳеч касро ба воситаи молу ҷоҳу мансаб таъзим накунад. Шашум, ростӣ ва дӯстӣ, ки сухани ҳақ аз ҳеч

БОБИ ДУЮМ

ДАР БАЁНИ ПИРУ МУРИД ВА ОН ЧӢ ТААЛЛУҚ БАД-ОН ДОРАД

ФАСЛИ АВВАЛ

ДАР БАЁНИ ОН КИ ДАР ТАРИҚ ЭҲТИЁҶ БА ПИРИ КОМИЛ ҲАСТ Ё НЕ?

Бидон, ки дар роҳи тариқат ба пир эҳтиёҷи тамом аст... Онд ба ин масъала Салмони Соваҷӣ фармудааст:

Раҳбаре ҷӯ, ки дар ин бодия сад сӯ роҳ аст.
Марди саргашта чӣ донад, ки куҷо бояд рафт!

...Ҳамчунин, Ҷалолиддини Румӣ мефармояд:

Пир тобистону халқон тирамоҳ,
Халқ монанди шабанду пир моҳ...
Вирдандис авволи пири роҳдон,
Пирро бигзину айни роҳ дон.

ФАСЛИ ДУЮМ

ДАР ШАРОИТИ ШАЙХӢ

Бидон, ки дар роҳи тариқат роҳзанон бисьёранд, ки доми ҳилла ниҳодаанд, то кӯтаҳназаронро ба доми зарқу фиреб гирифтор созанд. Пас, касеро ба пирӣ бояд гузид, ки шароити пирӣ ва аркону меъёри он дониста бошад ва ҳосил карда, чунон ки Мавлавӣ гуфтааст:

Чун басе иблиси одамрӯй ҳаст,
Пас, ба ҳар дасте набояд дод даст.

Агар пурсанд, ки шайх чӣ маънӣ дорад, бигӯй, шайх дар луғат пирро гӯянд ва дар истилоҳи аҳли фақр шайх касеро гӯянд, ки худ комил бошад ва тавонад, ки дигарро ба камол расонад ва ба шароиту аркони шайхӣ доно бошад.

Агар пурсанд, ки шароити шайхӣ ва мурид гирифтан чанд аст, бигӯй, бист шарт мебояд, то касе пири комил бошад ва мурид тавонад гирифт. Аввал, он ки эътиқоди ӯ пок бошад, то мурид ба василаи мадади ӯ аз роҳи рост наафтад. Дуюм, бояд ки ба қадри зару-

рат илм доништа бошад ва аз илми фақр ва тариқат низ баҳраманд бувад, то ҳар мушкиле, ки муридро пеш ояд ҳал кунад. Сеюм, бояд ки бо ақли меодӣ (қавлу қарор кардан) ақли меош дошта бошад, то дар тарқи бияи мурид ба шарт истодагӣ тавонад кард. Чаҳорум, бояд, ки сахӣ ва ҷавонмард бошад, то муридро аз ғуссаву дағдағаи хӯроку либоси зарурӣ фориғ тавонад сохт. Панҷум, шуҷоъ бояд, то аз маломати халқ ва фитнаи эшон наандешад ва мурдиро ба қавли ҳар касе рад накунад. Шашум, афиф-ал-нафс ва покдоман бояд, ки ба номаҳрам назар накунад, то мурид аз вай дар гумон наяфтад. Ҳафтум, олиҳиммат бояд ва тамаъ аз моли мурид бурида дорад. Ҳаштум, мушфиқ бояд, то дар ҳаққи муридон марҳамат фурӯ нагузорад. Нӯҳум, ҳалим бояд, то бар ҳар ҳаракате, хашм нагирад. Даҳум, соҳиби афв бояд, то агар аз мурид ҳаракате, ки ба тариқ рост набошад, дар вуҷуд ояд, афро кор фармояд. Ёздаҳум, хушхулқ бояд, то мурид дар суҳбати ӯ дурӯштхӯӣ нашавад. Дувоздаҳум, соҳибисор бояд, то аз худ боз гирад ва ба мурид расонад. Сездаҳум, карим бояд, то муридро ба ҳиммат аз худ баҳраманд гардонад. Чаҳордаҳум, мутаваккил бояд, то муридро парварини тавонад кард. Понздаҳум, соҳиби ризо ва таслим бояд, то зиёдат ҳирс нанамояд. Шонздаҳум, бояд ки бо виқор бошад, то бо муридон ба ҳурмат зиндагонӣ кунад. Ҳафдаҳум, бояд ки сокин ва собитҳол бошад ва таъҷил нанамояд, то ба оҳистагӣ дар мурид тасарруф тавонад кард. Ҳаҷдаҳум, бояд ки боҳайбат бошад, то муридро аз ӯ шукӯҳ дар хотир бошад ва сухани ӯро ба маҳалли қабул расонад. Нуздаҳум, бояд ки муаддаб (боадаб) бошад, то дар ғайбату ҳузури ӯ мурид адаб нигоҳ дорад. Бистум, бояд ки хидмати пири муршид карда бошад, то ҳар чӣ аз пир дида бошад бо мурид ба кор барад.

Агар пурсанд, ки аркони шайхӣ чанд аст, бигӯй, ҳафт: Аввал, маърифати комил, яъне худро шинохта бошад. Дуюм, фаросати тамом, ки чун назараш бар мурид афтад донад, ки аз мурид чӣ меояд ва ӯро чӣ кор мебояд фармуд. Сеюм, қуввате ба камол, ки чун мурид ба ақбае дармонад, ба қуввати маънавӣ тавонад, ки ӯро аз он бираҳонад. Чаҳорум, истиғнои тамом. Панҷум, ихлоси болиғ, ки аз рӯю риё бартараф бошад ва ҳеҷ касро ба воситаи молу ҷоҳу мансаб таъзим накунад. Шашум, ростӣ ва дӯстӣ, ки сухани ҳақ аз ҳеҷ

кас бад нагирад ва дар сухан гуфтан майлу мудоҳана (дурӯягӣ) накунад. Ҳафтум, шафқате ба ғоят, то масолеҳи мурид ва умури ӯро бар масолеҳи худ муқаддам дорад.

Агар, пурсанд, ки меъёри шайхӣ кадом аст, бигӯй, он ки мурид ба куллӣ аз дили вай салб (ғорат) карда бошад, то муридро мурод тавонад сохт.

Агар пурсанд, ки воҷиботи шайх чанд аст, бигӯй, чаҳор: Аввал, он ки муридро аз ҷамъи кудуратҳо бираҳонад. Дуюм, он ки ҳар чӣ муридро фармояд, бояд ки ба ҷой оварда бошад ва ҳар чи муридро ба роҳ даъват кунад, худ низ тарк карда бошад. Сеюм, он ки худро чун чӯпон донад ва муридро чун рама, ба ҳеч ваҷҳ дар муҳофизати эшон тақсир накунад. Чаҳорум, он ки дар моли мурид ба нияти худ тасарруф накунад ва дар муҳиммоти худ ба кор набарад.

Агар пурсанд, ки исботи шайх чист, бигӯй, дар мисоли дарьё будан, яъне ба ҳеч чиз тағьйиру табдил ба худ роҳ надиҳад ва ҳама чизро таҳаммул кунад...

Агар пурсанд, ки нури шайх чист, бигӯй, он ки муридро аз зулмоти куфру ширк (шубҳа) бираҳонад ва ба сарчашмаи ҳидоят ва сарҳади наҷот бирасонад.

Агар пурсанд, ки адаби шайх чист, бигӯй, он ки изҳори хидмат ба ҳеч кас накунад ва бар ҳама мусулмонон меҳрубон бошад.

Агар пурсанд, ки пири ҳақиқӣ кист, бигӯй, он ки шаш панд аз бедории шаб, омӯхтани илм, ҳамнишастан бо бадон, ва ғайбату дурӯғ эмин доштан, хушнудии халқ ва ғайра аз мурид бознадорад.

ФАСЛИ СЕЮМ

ДАР ОДОБИ МУРИД ВА ШАРОИТИ ОН

Бидон, ки иродат давлати бузургест ва дар дили мурид чун пайдо шавад, тухми ҳамаи саодатҳост. Чунончи, Шайх Саъдӣ фармудааст:

Иродат надорӣ саодат маҷӯй,
Ба чавгони хидмат тавон бурд гӯй.

Шак нест, ҳар он кӣ беиродат аст, бесаодат аст...

Агар пурсанд, ки мурид чӣ маънӣ дорад, бигӯй, мурид аз рӯи луғат хоҳандаро гӯянд ва то хости ботин

набувад, ҳеҷ муомилае ишқу зоҳир нашояд ва мурид ба вобони тариқат он бувад, ки аз ҳама муродҳои нафс озод бошад ва ӯро ҳеҷ хост набувад магар ба хости пир.

Агар пурсанд, ки муридро чанд сифат бояд, то муридро шояд, бигӯй, даҳ сифат: Аввал, бояд ки болиғ бошад, ки агар болиғ набошад ӯро тавба натавон дод ва чун тавба надошта бошад, муридиро нашояд. Дуюм, оқил бошад, ки агар оқил набошад, суханро дарнаёбад. Сеюм, бояд ки муслим бошад, то тавба бар ӯ тавон хонд. Чаҳорум, бояд ки толиб бошад, яъне ба ҷидду ҷаҳд қадам дар роҳи талаб ниҳад, то тараққӣ тавонад кард. Панҷум, бояд ки содиқ бошад, ки агар содиқ набошад маърифати пир дар дили вай ҷой нагардад ва чун сухани пирро дар дили ӯ асар набошад ба мақсад нарасад. Шашум, бояд ки тобеъ бошад, яъне дар мутобиати пир ҳеҷ нуқта фурӯ нагузорад. Ҳафтум, муҳаррик бошад, яъне тезҳушу зирак, то роҳи дурустро ба зудӣ дарёбад. Ҳаштум, қобил бошад, яъне сухани пирро ба ростӣ қабул кунад, то мақбули хотири вай гардад. Нӯҳум, бояд ки қонеъ бошад, яъне бад-он чӣ зарурат аст аз хӯрданӣ ва пӯшиданӣ қаноат кунад ва фазилатӣ наталабад, то аз кору бор намонад. Даҳум, бояд ки солим бошад, яъне даст ба пири дигар надода бошад ва дар байъати дигаре наомада, зеро ки байъат якест.

Агар пурсанд, ки одоби мурид чанд аст, бигӯй, ҳашт: Аввал, он ки дар кори худ нек нигоҳ кунад. Дуюм, ба эътиқоди дуруст пеш ояд. Сеюм, чун ба назари пир расад, тарки одат ва ҳаловати худ гирад. Чаҳорум, чашм аз ҳама нодиданиҳо баркашад. Панҷум, гӯш аз ҳама нашуниданиҳо бибандад. Шашум, даст аз ҳама нокарданиҳо кӯтоҳ кунад. Ҳафтум, ба касе ки мухолифи пири вай бошад, муносибат накунад.

Агар пурсанд, ки аркони муридӣ чанд аст, бигӯй, шаш: Фармонбардорӣ, ростгӯӣ, вафодорӣ, пандпазирӣ, камозорӣ ва роздорӣ...

Агар пурсанд, ки мунтахаботи муридӣ чанд аст, бигӯй, панҷ: Покӣ кунад. Айёртабъ ва маломативаъзъ бошад ва аз гуфтугӯ шуниди мардум бок надорад. Қаландарсират бошад, яъне ному нанг ва мадҳу санои халқ ба нисбати ӯ яксон бошад. Қавидил бошад ва аз хотирҳо наандешад. Ниёзманд бошад.

лимаи тарикат бар вай хонанд, ки баъзеҳо тарикатро бар табба вобаста донистаанд. Панҷум, саҷҷода андохтан. Шашум, бародарони тарикро ҷамъ сардан. Ҳафтум, муридро эҳтиёт кардан. Ҳаштум, ба ду зону иншастани пиру ҷамоат. Нӯҳум, сухани бисьёр нагуфтан. Даҳум, бисьёр дар худ нигоҳ накардан...

Агар пурсанд, ки аз пир чӣ дорӣ, бигӯй, накши хушнудӣ. Агар пурсанд, ки перояи пиру муридӣ чист, бигӯй, аз мурид хидмату вафо ва аз пир ҳиммату ато...

БОБИ СЕЮМ

ДАР БАЕНИ НАКИБ ВА ПАДАРИ АҲДУ УСТОДИ ШАДД ВА ШОГИРДУ БАЯТИ ШАДД ВА ШАРОИТУ ОДОБ ВА АРКОНИ ОН

ФАСЛИ АВВАЛ

ДАР БАЕНИ НАҚИБ

Агар пурсанд, ки накиб чӣ маънӣ дорад, бигӯй, накиб дар луғати араб шиносандаро гӯянд. Яъне накиб аст гувоҳи кавму замони эшон. Дар шиносандаест аз ӯст гувоҳи кавму замони эшон. Дар истилоҳ накиб онро гӯянд, ки тафаҳҳуси ҳолҳо кунад, яъне накиб он кас, аст, ки ӯро фазоили бисьёр ҷамъ шуда бошад (яъне донишманди забардаст бошад).

Агар пурсанд, ки киро бояд накиб номид, бигӯй, он кас, ки даҳ сифат вайро ҷамъ бошад: Аввал, он ки олим бошад. Дуюм, омил бошад. Сеюм, роҳрафта бошад. Чаҳорум, раҳнамо бошад. Панҷум, носеҳ бошад. Шашум, некхоҳ бошад. Ҳафтум, сахӣ бувад. Ҳаштум, хушхӯй бошад. Нӯҳум, ҳакгӯй бошад. Даҳум, сирпӯшон бошад.

Агар пурсанд, ки ҳуруфи накиб чӣ маънӣ дорад; бигӯй, «Н» — ниёз аст; «Қ» — ишорат ба кабул аст; Накиб бояд ки ҳама фарзандони тарикро ба муҳаббат кабул кунад, то макбули умум бошад. «И» — ишорат ба ёриву ҳаводорӣ аст. «Б» — ишорат ба беҳбудӣ аст. Накиб бояд беҳбудии аҳли футувват талабад, то аз ҳама беҳтару меҳтар бувад...

ФАСЛИ ДУЮМ

ДАР БАЁНИ ПАДАРИ АҲД

Агар пурсанд, ки падари аҳд кист, бигӯй, он кӣ фарзанд ба аҳд даровард.

Агар пурсанд, ки чӣ гуна ба аҳд даровардал, бигӯй, чунон ки падар гӯяд ба аҳд даромадӣ, ки мутобиати шайтон накунӣ ва аз макрӯҳот бипарҳезӣ, гӯяд даромадам ва аҳд кардам, ки хилоф накунам.

Агар пурсанд, ки аҳдномаи тариқ кадом аст, бигӯй, он кӣ мурид бар иҷозати ҳозирин ки гуфтаҳоро риоят карда ба ҳалқаи фотиҳа дохил гардад...

ФАСЛИ СЕЮМ

ДАР БАЁНИ УСТОДИ ШАДД (КАМАРБАНДИ ПАЙФОПОРА) ВА ШАРОИТИ ОН

Бидон, ки ҳеч коре бе устоде муяссар намешавад ва ҳар кӣ бе устод коре кунад, бебунёд бошад. Нақл аст, ки агар касе ба мартабаи кашфу каромат расад ва корҳои куллӣ аз ӯ дар вуҷуд ояд ва ӯро устоде (ҳеч устоде) ба устодӣ дуруст набошад, аз ӯ ҳеч коре наояд ва кори ӯ ҳеч қадре надорад ва ин аз он гуфтаанд:

Ҳар киро устод набвад, пир бо ӯ ҳамроҳ нест,
Дар раҳи маънӣ рафиқе беҳтар аз устод нест.

Пас, ҳар кӣ хоҳад (ки коре) ба асл бошад, ибтидо ба устоди комил бояд кард. Ба тарзи далел равшан аст, бар он ки устод бояд ва бе мутобиати устод аз ҳеч кас коре наояд:

Ҳар кӣ бе устод кард пешаи кор,
Кору бораш ӯ надорад эътибор.
Домани устод гиру шод шав,
Муддате хидмат куну устод шав.

Ва дар ин роҳ он касро ки миёни касеро бандад, ӯро устоди шадд гӯянд ва шогирдро, ки даъвои миён бастан дорад, халаф гӯянд ва фарзанди тариқ низ хонанд.

Баъд аз он ки шахси соҳибсаодат ба баракати пири иродат домани пири соҳибкамол ба даст оварад ва ҳо-

ияи он кард, ки дар зумраи футувват дохил гардад ва аз ҷамъи миёнбастагон шавад, ӯро аз устоди шадд ҷора нест... Ҳар касе устодиро нашояд, балки марде кораилу мукаммал бояд, то кавоиди ин кор ба ҷой оварад.

Агар пурсанд, ки шароити устоди шадд чанд аст, бигӯй, шаш: Аввал, он ки устоди комил миёни вай баста бошад, ки агар марде даст ба миёни ӯ нарасонида бошад, ӯро нарасад, ки даст ба миёни фарзанде (шогирд) расонад. Дуюм, он ки ҳар сифате ки дар футувват аст ӯро ҳосил бошад.

Сеюм, он ки хурдаҳои тариқат донисте бошад ва нуктаҳои муҳаққиқон маълум карда, то ба фарзанд расонад.

Агар пурсанд, ки устоди комил кист, бигӯй, он ки пок — мазҳаб ва бино бо айби худ, доно ва соҳибтамиз бошад, хасуду кинадор ва бахил набошад.

...Чаҳорум, бояд ки устоди миён бастан... онро аз рӯи ростӣ донад, то пай ба асл бурда бошад.

Панҷум, бояд миёни фарзандро дар маҳфиле бандад, ки шайху ҷанибу бародарони тариқ бошанд ва агар муяссар нашавад ба ҳузури ҷамъе миён бастан бояд, на дар гӯшаи хилвате.

Шашум, бояд ки мулоҳизаи ҳоли фарзанд намояд, ки лоиқ ҳаст, ки шадд ба ӯ расонад ё не? Агар лоиқ надонад, тарки миён бастани ӯ кунад, вагарна зулм карда бошад...

Агар пурсанд, ки аркони миён бастан чанд аст, бигӯй, шаш: Аввал он ки устод кнохатхон шадд ва ниятҳои онро донад ва баён кунад. Дуюм, фарзандро то чиҳил рӯз хидмат фармояд, баъд аз он бардошт кунад. Сеюм, обу намак ба маҷлис ҳозир кунад. Чорум, чароғи панҷ фатила равшан кунад. Панҷум, миёни фарзанд ба шарт бибандад. Шашум, ҳалвои шадд тартиб диҳад.

Агар пурсанд, ки мустаҳаботи миён бастан чанд аст, бигӯй, ҳафт: Аввал, саҷҷода (рӯйҷой) шаддро андохтан; дуюм, дасти чап ба сари фарзанд ниҳодан; Сеюм, ба дасти рост фарзандро гирифтан; ...Ҳафтум, баъд аз се рӯз миёни фарзанд кушодан.

Агар пурсанд, ки одоби миён бастан чанд аст, бигӯй, дах: Якум, пирону пешкадамонро ёд кардан; дуюм, фарзандро сафони назари бародарони тариқ кардан; сеюм, чун дасти фарзанде ба даст бигирад фоте-

юм, салавот фиристодан; чорум, се қадам аз канори саҷҷода пас рафтан; панҷум, шадро аз кафи худ ба дасти чап фуруд овардан; шашум, дар ҳар маҳалле ояте, ки маъқул аст хондан; ҳафтум, фарзандро бар қибла рӯй ба роҳ кардан, яъне ҳар сухане, ки бо ӯ бояд, ба ростӣ гуфтан; ҳаштум, ҳалворо миён гирифтан; нӯҳум, вақти даст гирифтани фарзанд ангушти ишоратро ба ангушти ишорати ӯ ниҳодан; даҳум, ҳар амале, ки кунад маълини онро ба нобот боз намудан.

Агар пурсанд, ки устоди комил дар миён бастан кист, бигӯй, он ки покизатабъ бино ба айби худ ва нобино ба айби мурид ва соҳибтамиз бошад ва ҳусуду кинадору бахил набошад.

ФАСЛИ ЧАҲОРУМ

ДАР ШАРОИТИ ШОГИРД

Агар пурсанд, ки бинои шогирдӣ бар чи чиз аст, бигӯй, ба сари иродат. Агар пурсанд, ки иродат чист, бигӯй, самъу (гӯш кардан) тоат. Агар пурсанд, ки самъу тоат чист, бигӯй, ҳар чӣ устод гӯяд, ба ҷон бишнавад ва ба дил қабул кунад ва ба тан фармон барад. Агар пурсанд, ки шогирдро чӣ беҳтар, бигӯй, эътиқоди пок, ки ҳар кӣ ба мурод расид, аз рӯи эътиқод расид.

Агар пурсанд, ки шогирд аз чӣ чиз ба матлуб расад, бигӯй, аз хидмат. Агар пурсанд, ки бинои хидмат бар чист, бигӯй, ба тарки роҳат ва кашидани меҳнат.

Агар пурсанд, ки аркони шогирдӣ чанд аст, бигӯй, чаҳор: Аввал, он ки мардона шурӯъ кунад, ки шурӯъ номардони бек аз фурӯгузошту аз роҳ баргаштан аст. Дуюм, ба сидқи тамом хидмат кардан. Сеюм, дилу забонро ба ҳам рост доштан. Чаҳорум, панд пазируфтан ва ҳар чӣ аз устод шунавад, ёд гирифтан.

Агар пурсанд, ки одоби шогирд чанд аст, бигӯй, ҳашт: Аввал чун дарояд, ибтидо ба салом кунад. Дуюм, дар пеши устод кам сухан гӯяд. Сеюм, сар дар пеш андозад. Чаҳорум, чашм ба ҳар ҷой накушояд. Панҷум, агар хоҳад, ки масъала пурсад, аввал дастур (иҷозат) талабад. Шашум, чун ҷавоб гӯяд, эътироз накунад. Ҳафтум, дар пеши устод ба касе сухани саргӯшӣ (гӯшакӣ) накунад. Ҳаштум, ба ҳурмати тамом нишасту бархост кунад.

ФАСЛИ ПАНҶУМ

ДАР МАЪНИИ ШАДД ВА ОН ЧӢ БАД-ОН МУТААЛЛИҚ АСТ

Агар пурсанд, ки шадд чӣ маънӣ дорад, бигӯй, шадд аз рӯи луғат панҷ маънӣ дорад: Аввал, устувор кардан. Дуюм, ҳамла бурдан. Сеюм, давидан. Чорум, қувват додан. Панҷум, баланд баромадани офтоб. Аммо аз рӯи истилоҳ шадд вафо карданро гӯянд ба аҳли мардон ва таслим шудан ба амри пирон.

Агар пурсанд, ки миёни луғат ва истилоҳ дар маънии шадд чист? Бигӯй, аввал аҳд кардан устувории кори солик аст, чун шахсе миёнбаста шуд, албатта ба аҳд вафо кунад. Дуюм, миёни вай баста шуд, дарҳои муҳолифати нафс бихоҳад кушод, пас, гӯё ки бар душман ҳамла мекунад ва ба душмантарини душманон муҳориба мебарад. Сеюм, чун миён баста шуд, дар роҳи сулук тезтар меравад ва огоҳтар сӯи манзили мақсуд меравад. Чорум, ба воситаи миёни бастагӣ қуввати дигаре дар ботини ӯ падид меояд. Панҷум, фарди миёнбастаро иртифое бар фалаки тариқат падид меояд, чунонке ки офтобро бар фалаки сурат ва аз партави анвори ҷамол дилаш равшан мегардад. Мисли он ки аз шуои офтоб замин нур ёбад.

Агар пурсанд, ки шаддро аз чӣ ранг гирифтаанд, бигӯй, аз шиддату шаддат суханеро гӯянд. Яъне ҳар кӣ аҳли шадд аст, ӯро ба нафсу ҳаво сахтӣ бояд кард. Ҳар чӣ аз халқ ранҷу сахтӣ ба вай расад, бабояд кашида, то шадди ӯ дуруст бошад. Ва гуфтаанд ки лафзашро аз шаддата гирифтаанд ва он некӯӣ ва қуввати тамом бояд дар марди ҷавон... Инчунин ҳар киро шадд бирасад, кори ӯ тамом шавад ва қуввати ӯ ба ниҳоят расад.

Агар пурсанд, ки ҳақиқати шадд чист, бигӯй, сидқу сафо, меҳру вафо ва таслим.

ФАСЛИ ШАШУМ

ДАР ҚИСМАТҲОИ ШАДД

Агар пурсанд, ки ин шадд, ки дар миёнбастагон зоҳир мешавад чӣ чиз аст, бигӯй, шадд миёнбанд аст ва он сурати аҳду вафост. Агар пурсанд, ки миён бас-

таи чанд қисм аст, бигӯй, даҳ: Аммо он чӣ машҳур аст, панҷ аст: Якум, нафси худро куштан... Дуюм, тарки макру ҳила кардан ва фойда ба халқ расонидан. Сеюм, тарки исроф аз хӯрдану пӯшидан... Чорум, аз сари хастии худ даргузаштан, яъне худро фидои халқ кардан...

Агар пурсанд, ки шадди ҳуфия кадом аст, бигӯй, он ки сирри дили худ дар пеши ҳеҷ бегона фош накунад ва ба зоҳиру ботин бо ёрону бародарон мувофиқат кунад ва шафқат намояд. Бо нафс ки душмани [illegible] аст, сахтӣ кунад ки бо ӯ дар мақоми [illegible] набошад!

Агар пурсанд, ки шадд чанд навъ аст, бигӯй, ҳафт аст ва даҳ сифат дорад. Якум, саломатӣ; дуюм, [illegible]; сеюм, [illegible]; чорум, [illegible]; панҷум, [illegible]; шашум, [illegible]; ҳафтум, [illegible]. Агар пурсанд, ки ба даҳ сифат кадом аст, бигӯй: Якум, шадди алиф; дуюм, [illegible]. Сеюм, мим; чорум, [illegible], мехробӣ; [illegible], сайфӣ; [illegible], [illegible]; ҳаштум, саломатӣ; [illegible], [illegible] ҳуфия.

Агар пурсанд, ки сурати ҳар як чӣ навъ аст ва таалуқ ба кӣ дорад, бигӯй, шадди «алиф» таалуқ ба [illegible] дорад, номи алиф, ки шадди ом аст аз [illegible]; «мим» ба аҳли илму ҳикмат аст; [illegible] нигаҳ медорад ва хоси [illegible] аст; мехробӣ таалуқи [illegible] (обиддон) аст; сайфӣ таалуқи сипоҳиён аст; [illegible], ки [illegible] аҳли қабза аст; саломатӣ шадди фуқаро аст; [illegible] хоси аҳли касаба аст; ҳуфия он шаддест, ки маънии ӯро нағз донад, ки мадрасаи [illegible] аст ва ҳар киро қобилияту истеъдоди он бошад, ӯро низ аз он сирр огоҳ дорад.

Агар пурсанд, ки маънии ҳар шадд чист ва шароити он ба кучост, бигӯй, маънии шадди «алиф» [illegible] аст ба ростӣ. Маънии [illegible] алиф, [illegible] аст ба тарки [illegible]. Маънии «мим», [illegible] бар нафс, [illegible] кашидан аст. Маънии «[illegible]», [illegible] бори ишқ аст. Чунон ки Ҳофиз мегӯяд:

[illegible]
[illegible]

Маънии мехробӣ — бо нафс ҳарб кардан аст... Маънии шадди сайфӣ — он ки солик ба шамшери мучоҳидат [illegible], ки сифоти замима дорад, бардорад. Маънии шадди [illegible], дар мақоми қурбу мартаба аз сирр доно гардад. Байт:

Чу тир дар талабаш рост бош, то бишнавӣ
Ки нест ҷуз ду камон аз-ту роҳ то ба нишона.

Маънии шадди салмонӣ он аст, ки... нафъе млом кунад, ки мардум аз ӯ ба саломат бошанд. Маънии шадди юсуфӣ он, ки дар тариқ бо парҳезкорӣ собитқадам бошад ва ба сухани Зулайхое ҳавои домани исмат аз даст нагузорад, то Азизи Мисрӣ каромат гардад. Маънии шадди хуфия — он аст, ки сиррест аз забони покон ба гӯши покон расад...

Агар пурсанд, ки шадд дар вақти бастан чанд гуна аст, бигӯй, ду гуна аст: якум — тахтонӣ, дуюм — фавқонӣ. Агар пурсанд, ки тахтонӣ қадом аст, бигӯй, он ки аввал гиреҳ ба номи Шаҳмардон занад, дуюм ба номи устоди худ, сеюм ба номи худ, он гоҳ гиреҳро фурӯпа кунад, то гиреҳи аввал боло ояд ва вирро такмил хонанд. Агар пурсанд, ки фавқонӣ қадом аст, бигӯй, он ки аввал ба номи худ занад ва дуюм ба номи устоди худ.

ФАСЛИ ҲАФТУМ

ДАР САНАДИ МИЁН БАСТАН

... Агар пурсанд, ки миёнбастагони аввал қадомҳоянд, бигӯй, ҳафдаҳ: якум, Салмони Форсӣ, дуюм, Абузарри Ғаффорӣ, сеюм, Аммори Ёсар; чорум, Миқдори Асвад; панҷум, Ҳисоми Собит; шашум, Абуубайди Ҷарроҳ; ҳафтум, Ҷобири Ансорӣ; ҳаштум, Суҳайли Яманӣ; нӯҳум, Муслими Маккӣ; даҳум, Малики Аштар; ёздаҳум, Довуди Мисрӣ; дувоздаҳум, Суҳайли Румӣ; сездаҳум, Амрӯ бини Умияи Замрӣ; чордаҳум, Сайфи Яманӣ; понздаҳум, Қанбари Алӣ; шонздаҳум, Ҷавонмарди қассоб; ҳабдаҳум, Абулмуҳаҷҷан.

Санади миёнбастагони Мовароуннаҳру Хуросон ва Табаристону Ироқ ва Аҷаму Араб ба Салмон мутааллиқ аст. Санади соҳибони Мисру Искандария ва Ҳалабу тобеи он ба Довуди Мисрӣ, Санади аҳли Руму Мағриб ва баъзе аз ҷойҳои Озарбойҷон ба Суҳайли Румӣ ва санади аҳли Яман ва Адану Барбар, Ҳиндустон то сарҳади Чин ба Абулмуҳаҷҷан мерасанд.

Агар пурсанд, ки санади Салмониён чӣ гуна аст, бигӯй, ҳар тоифаеро санади дигар бошад. Барои он ки Салмони Порсӣ миёни Алии Ансорӣ баст ва Алии Ан-

сорӣ миёни Анҷаҳи Маданӣ баст ва ӯ миёни Абулқосими Хуросонӣ баст ва ҳамчунин дар як миёни дигаре ки мебастанд, иловаю фарқиятҳо падид меомад, ки сабаби гурӯҳҳои мухталиф: риёзия, шаҳна, хулдия, матвия, муслимия, мавлония ва монанди инҳо пайдо шуд. Ҳосили ҷамъ он ки дар миёнбастан аҳли Хуросону Ироқ ва Мовароуннаҳр, ки санади худро ба Салмони Порсӣ дуруст мекунад, марди комил аст.

ФАСЛИ ҲАШТУМ

ДАР ҲАЛВОИ ХУФИЯ

Агар пурсанд, ки хуфия чӣ маъно дорад, бигӯй, хуфия дар луғати араб ломи (зарфи) чӯбинро гӯянд ва чун ҳалвои шаҳд дар ҷунин ломӣ ба ҳам мерасад, онро ба хуфия боз хонанд. Агар пурсанд, ки ҳалвои хуфия аз чӣ чиз бувад, бигӯй, аз равғани тоза, хурмо ва нон. Ҷумларо дар хуфия чангол карданд, чун ширин буд, онро ҳалво гуфтанд. Ин ҳалво оташ надида... аст.

ФАСЛИ НӮҲУМ

ДАР КАЙФИЯТИ МИЁН БАСТАН

...Чун устод хоҳад, ки миёни касе бубандад, аввал бояд ки дар макони васеъ покиза маҷлис созанд. Пас, фарзанди тариқат дар маҷлиси пиру падари аҳд ва устоди шадд таъйин кунад ва нақиб фармояд, ки эй азизон, фалон рӯз дар он маҳфил шайху нақиб ва бародарони тариқ ҳозир гарданд. Он гоҳ саҷҷодаи шайхро бияндозанд, пас саҷҷодаи шаддро бияндозанд ва ҳарду саҷҷодаро гӯша ба гӯша пайваста бояд ва саҷҷодаи шайх бояд, ки бар дасти рост бошад ва шайх бар саҷҷода биншинад ва устоди тариқат, ки падари аҳд гӯянд, рӯ ба рӯи шайх биншинад ва ду бародари тариқат ба дасти чапи падари аҳд биншинанд ва ба паҳлуи якдигар... Косаи оби софе дар маҷлис ҳозир гардонанд ва қадре намаки сафеди пок, ки ҳеч чиз бо вай омехта нашуда бошад. Нақиб он обу намакро дар якдигар омезад.

Пас, чароғе, ки панҷ фатила дошта бошад, равшан гардонад. Бародарон, ки камарбаста бошанд, агар ҳа-

ма хозир натавонанд шуд, албатта ду бародар бояд, ки хозир бошанд. Пас, падари ахд фарзандро ба ахд даровարад: То... бухлу кибр ва хасаду бадӣ бар бародарон раво надорад; дар амонат хиёнат накунад; инсоф бидиҳад; инсоф наситонад; мурид бошад; мурод диҳад; карим бошад; ин тоифаро мукаррам дорад; бар нокобил нахандад.

Пас, устоди шадд бар пой хезад ва фарзандро бар чапи худ нигоҳ дорад ва ҳарду рӯй ба шайх биистанд. Шайх дасти фарзанд бигирад ва ӯро аз ҳар гуна гуноҳҳо тавба диҳад ва шаддро аз китфи худ бигардонад ва ба дасти чап фуруд оварад. Пас, шаддро рост ба миёни саҷҷода андозад ва хутба хонад. Пас, чун хутба хонда шуд, арконе, ки дар футувватнома зикр аст, бихонанд ва бар фарзанд ҳуҷҷат гиранд. Он гоҳ устоди шадд бархезад ва ҳарду даст ба зери шадд барорад. Аввал, дасти рост ва чаҳор ангушт дар зери шадд оварад ва ангушти ишорат зери шадд дорад ва он гоҳ сухане, ки бояд гуфт, дар гӯши фарзанд бигӯяд. Пас, обу намакро ба ҳозирон чашонад ва агар ҳалво бошад, ба шарте бирасонад. Пас, баъд аз се рӯз фарзанд назди устод ояд ва гиреҳ аз миёни вай бикшояд...

ФАСЛИ ДАҲУМ

ДАР МАОНӢ ВА ФАВОИДИ МУТАФАРРИҚА, КИ ТААЛЛУҚ БА ШАДД ДОРАД

Агар пурсанд, ки шайху падари ахд чаро мебояд, ки дар маҳфил бошанд, бигӯй, ки шайх ба ҷои қозӣ аст, падари ахд ба ҷои вакил.

Агар пурсанд, ки чаро камтар аз ду бародари тариқ намебошад, бигӯй, барои он ки эшон мисли ду гувоҳанд бар иқрори фарзанд ва гувоҳ бар иқрор аз ду камтар намебошад. Агар пурсанд, ки маънии обу намак, ки дар маҷлис ҳозир мекунанд, чист, бигӯй, ишорат ба он ки аҳли тариқ бояд чун об софу равшандил бошанд ва ҳаққи намаки якдигар риоят кунанд, то чун обу намак дар ҳама ҷо роҳ дошта бошанд.

Агар пурсанд, ки маънии чароғи панҷ фатила чист, бигӯй, ишорат аст бад-он ки чароғи дил ба муҳаббат бояд афрӯхт, то олами вуҷуд бад-он равшан гардад.

Агар пурсанд, ки фарзандро чаро дар вақти миён бастан ба дасти рост ҷой диҳанд, бигӯй, ки ба ростӣ

хӯй кунад ва донад, ки миён ба ростӣ бояд баст ва ба бояд.

Агар пурсанд, ки чаро дар дасти чап низ мегиранд ва он ишорат ба чист, бигӯй, ишорат бад-он ки мебояд ҳар коре, ки фарзанд кунад ба дил кунад, ки дил бар ҷониби чап мебошад.

Агар пурсанд, ки се калима, ки устод ба сари шогирд дар шадд чӣ маънӣ дорад, бигӯй, ишорат аст, бад-он ки як калом бар сари нафс... мехонам ва яке бар сари шайтони лаин ва яке бар сари сарват, то касе ин се чизро мағлуб накунад, даст ба шадд натавонад расонад.

Агар пурсанд, ки сухане ки дар гӯши фарзанд мегӯянд, кадом аст, бигӯй, се нафас қурбонӣ аст, ки устод ба фарзанд мегӯяд, чунончи дар ин се нафас мегӯяд. Аммо нафаси устод ин аст: бандед ба хидмат, бошед ба хурмат ва бигӯй ба химмат!

Агар пурсанд, ки калимаҳое, ки устод дар вақти миён бастан ба шогирд мехонад чанд аст, бигӯй дувоздаҳ: аввал, меҳрубонӣ ба дӯстон; дуюм, ғибатро аз душманон ... сеюм, вал хардан; шашум, аз хасад дил бардоштан; ҳафтум, шариати футувват донистан ва ба ҷой овардан; ҳаштум, ҷавонмардӣ кардан; нӯҳум, бо ҳар мурид будан; даҳум, муридро пир будан; ёздаҳум, ғолибро мағлуб кардан; дувоздаҳум, мағлубро ғолиб шудан.

Агар пурсанд, ки бастани кушодани шадд ишорат бар чист, бигӯй ишорат аст ба он ки дар тариқ чанд чиз бастанӣ асту чанд чиз кушоданӣ. Агар пурсанд, ки бастанӣ чанд аст ва кушоданӣ чанд аст, бигӯй дувоздаҳ чиз бастанӣ ва чаҳордаҳ чиз кушоданӣ.

Агар пурсанд, ки бастаниҳо кадом аст, бигӯй: Аввал бастани чашм аз харому нокардаҳо; дуюм, бастани гӯш аз ношуниданиҳо; сеюм, бастани забон аз ногуфтаниҳо; чорум, бастани ӯлар аз ғайр; панҷум, бастани сина аз хасаду кина; шашум, бастани дил аз шаҳватҳо; ҳафтум, бастани даст аз озори халқ ва ногирифтаниҳо; ҳаштум, бастани ҳалқ аз нохӯрданиҳо; нӯҳум, бастани бачаи футувват аз зино ва нокардаҳо; даҳум, бастани пой аз мавзеи тӯҳмат ва норафтаниҳо; ёздаҳум, бастани хотир аз фикрҳои беҳуда; дувоздаҳум, бастани роҳи бухлу тамаъ.

Агар пурсанд, ки кушоданиҳо кадом аст, бигӯй: аввал кушодани дар ба рӯи меҳмон; дуюм, кушодани

банди суфра барои гуруснагон; сеюм, кушодани пешонӣ барои мулоқоти мардумон; чорум, кушодани чашм ба дидани пирон ва муридон; панҷум, кушодани гӯш ба сухани устодон ва орифон; шашум, кушодани забон ба зикри субҳон; ҳафтум, кушодани даст ба шафқат ва эҳсон; ҳаштум, кушодани сина ба муҳаббати мардумон; нӯҳум, кушодани дил ба ишқ; даҳум, кушодани дари фикр ба ҳақоиқи ашьё; ёздаҳум, кушодани қадам ба корҳои хайру савоб; дувоздаҳум, кушодани хотир ба нуктаҳои хуб; сездаҳум, кушодани дари ахлоқ ба некӯӣ; чаҳордаҳум, кушодани роҳи саховат ва дилҷӯӣ.

Агар пурсанд, ки падар миёни ту ба чӣ баст, бигӯй, ки сухан мутлақо аст ва мутлақо дар сухан раво нест. Падар миён набандад, падар аҳд хонад ва устод миён бандад. Агар пурсанд, ки устод миёни ту ба чӣ баст, бигӯй, ба шадд ва талқини мардон.

Агар пурсанд, ки миёни ту ва устод чӣ пинҳон аст, бигӯй, ду ҳарф, ки забони хосон гӯяд ва гӯши хосон шунавад. Агар пурсанд, ки миён ба чанд чиз бояд баст, бигӯй, ба се чиз, ки се гиреҳ ишорат бар он аст: аввал, аҳд; дуюм, байъат; сеюм, васият. Агар пурсанд, ки меҳри миёнбастан чист, бигӯй парҳезкорӣ. Агар пурсанд, ки ҳақиқати шадд чист, бигӯй, феъл аст на қавл.

Агар пурсанд, ки шарти миёни шогирду устоди шадд чист, бигӯй, он ки ҳазору як рӯз хидмати устод кунад ва бе иҷозати ӯ аз хидмат ғофил нашавад...

Агар пурсанд, ки мурод аз миён бастан чист, бигӯй, пешбурд.

Агар пурсанд, ки пешбурд чист, бигӯй, се чиз аст: аввал, салом; дуюм, таом; сеюм, калом.

Агар пурсанд, ки маънии ин нафс чист, ки то яке набувад ду нагардад ва ду то набувад се нашояд, бигӯй, ки сухан он аст, ки то пир набувад, падари аҳд нашояд ва то пири падари аҳд набувад, устоди шадд натавонад гирифт.

Агар пурсанд, ки се нафси аслӣ калом аст, бигӯй, он се нафс аст, ки қадом вақте ки муридро равон кунанд бо вай гӯянд ва яке фарз аст ва яке суннат ва яке шарт.

Агар пурсанд, ки ҳар яке кадом аст, бигӯй, фарз он аст, ки зоҳиру ботини худро пок дорад, суннат он аст, ки ҳурмати бародарон ба ҷой орад ва шарт он аст, ки пирро қибла донад.

Агар пурсанд, ки пиру мурид се нафс мегӯянд ва

устод ба бандагирд се нафас мегӯяд ва падари вай ба фарзанд чанд нафас мегӯяд? бигӯй, ҳама се нафас: аввал, он ки чун ба голиб расӣ, сокит (хомӯш) бош ва чун ба шогирд расӣ, нотиқ бош ва чун ба мусовӣ, расӣ мутафаккир бош.

Агар пурсанд, ки маънии ин суханон чист, бигӯй, ки чун касе ба касе расад, ки аз ӯ голибтар аст, бояд ки бо вай ба тариқи адаб ва бандагӣ кунад ва хомӯш бошад, то аз вай фоидае гирад ва чун ба касе расад, ки аз ӯ фурӯтар бошад, ба суханони ҳақ гӯё гардад ва ба хулқу карам зиндагонӣ намояд, то ба он кас фоида расонад; чун ба касе расад, ки бо ӯ баробар бошад, тариқи шафқат ва марҳамат фурӯ нагузорад...

БОБИ ЧАҲОРУМ

ДАР БАЁНИ ХИРКА ВА СОИРИ ЛИБОСҲОИ АҲЛИ ФАҚР ВА ПӮШИДАНУ ПӮШОНИДАНИ ОН ВА РАСОНИДАНИ ХИРКА БА МУРИДОН ВА ШАРОИТИ ОН ВА ОДОБУ АРКОНИ ОН.

ФАСЛИ АВВАЛ

ДАР БАЁНИ ХИРКА

Бидон, ки шиори дарвешон пӯшидани марқаъ ва хирқа аст.

Агар пурсанд, ки хирқа чӣ маънӣ дорад, бигӯй, аз рӯи луғат хирқа порае гӯянд аз ҷома ва аз роҳи истилоҳ ҷомаеро гӯянд, ки аҳли фақр пӯшанд ва сӯрохи дӯхта бошад ва чун аксари ҷомаҳои эшон куҳнаву сӯрох шуда бошад, онро хирқа гӯянд.

Агар пурсанд, ки хирқаро аз чӣ гирифтаанд, бигӯй, аз харам ва харақ пора карда бошад. Пас соҳиби хирқа бояд, ки риштаи таалуқ аз ҷамиъ алоқаҳо пора кунад, то ӯро пӯшидани хирқа зебад. Ва гуфтаанд, ки номро аз харқ гирифтаанд ва он биёбони фароху хамвор аст, яъне соҳиби ин ҷома дар водии бекаронаи ишқ сулук (рафтор, муомила) менамояд ва биёбонҳои мушкилотро ба қадами риёзат ба сар мебарад. Ва гӯянд, аз хирқ гирифтаанд ва он марди бузургвори са-

ҳӣ мебошад. Маънии сухан он аст, ки чун касе хирқа пӯшад, бояд ки худро бузургвор дорад. Яъне ба муршиди тамаъ худро хор насозад ва саховатро шиори худ дорад. Ва баъзе гӯянд, ки исмро аз хирқа гирифтаанд ва он сӯрохии нармаи гӯш аст, ки ҳалқа дар вай кунанд. Пас, соҳиби хирқа бояд, ки ҳалқа ба гӯши мардон бошад. Яъне ҳар чӣ фармоянд, ба гӯши дил бишнавад. Ва гӯянд, ки исмро аз хирқа гирифтаанд ва он равзане бошад дар хона ва мақсади сухан он аст, ки аз бӯстон дар хонаи дил бояд ки равзане карда бошад ва пайваста дида бар он равзана ниҳад, то насиме, ки аз он гулшан бирасад, онро ба шомаи рӯҳ ҳис кунад.

ФАСЛИ ДУЮМ

ДАР БАЁНИ ХИРҚА ПӮШИДАН

Агар пурсанд, ки хирқа пӯшидан аз кӣ мондааст ва аввалин касе, ки хирқа пӯшид кӣ буд, ...бигӯй, дар зоҳир аввалин кас Одам буд...

Он дам, ки нишони обу гил буд одам,
Дар олами ҷону дил паямбар ӯ буд...

ФАСЛИ СЕЮМ

ДАР ШАРОИТИ ХИРҚА ПӮШИДАН

Агар пурсанд, ки чӣ фоида аст дар он ки шайх мардеро хирқа пӯшонанд, бигӯй, се фоидаи куллӣ ҳаст: аввал он ки чун зоҳири мурид ба нисбати шайх ороста шавад, ҳароина ин маънӣ боиси он шавад, ки ботинаш низ ба либоси тақво, ки иборат аз сифоти ҳамидаи ӯст зинат ёбад. Дуюм, он ки баракати дасти шайх ба вуҷуди мурид расад, то бошад ки миси вуҷудаш ба иксири (кимиё) назари он бузургвор зарри тамом гардад. Маснавӣ:

Қатра ба баҳр омаду гавҳар шавад,
Мис чу ба иксир расад, зар шавад.
Ҳар кӣ аз маънӣ хабаре ёфтааст,
Аз дили соҳибназаре ёфтааст.

Агар пурсанд, ки даруни хирқа чист, бигӯй, сабр.

Агар пурсанд, ки тани хирқа чист, бигӯй, вафо.

Агар пурсанд, ки дили хирқа чист, бигӯй, шукру сидқ.

Агар пурсанд, ки [illegible] хирқа чист, бигӯй, [illegible].

Агар пурсанд, ки [illegible] хирқа чист, бигӯй, [illegible].

Агар пурсанд, ки [illegible] хирқа чист, бигӯй, [illegible].

Агар пурсанд, ки [illegible] хирқа чист, бигӯй, [illegible].

Агар пурсанд, ки номи хирқа чист, бигӯй, [illegible].

Агар пурсанд, ки васли хирқа чист, бигӯй, [illegible].

Агар пурсанд, ки [illegible] хирқа чист, бигӯй, тарк.

Агар пурсанд, ки намози хирқа чист, бигӯй, [illegible].

Агар пурсанд, ки [illegible] хирқа чист, бигӯй, таваккал.

Агар пурсанд, ки асрори хирқа чист, бигӯй, [illegible].

Агар пурсанд, ки қиблаи хирқа чист, бигӯй, [illegible].

Агар пурсанд, ки камоли хирқа чист, бигӯй, [illegible].

Агар пурсанд, ки аҳкоми хирқа чанд аст, бигӯй, шаш: Аввал, [illegible], сеюм, қаноат, [illegible], [illegible], [illegible].

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Хубии мардум на накӯрӯӣ аст,
Хӯи накӯ мояи некӯӣ аст.

«Қ» — далолат бар қаҳри нафс, яъне соҳиби хирқа бояд, ки нафсро саркӯб кунад, то саломат бошад. Ҳамчунин далолат ба қурб, яъне хирқапӯш бояд, ки аз ботил дурӣ ҷуста ба кори ҳақ ягонагӣ ҷӯяд. Инчунин хирқапӯш бояд қабули дилҳо талабад, то мақбули ҳама гардад. «Аммо «Ҳ» — хирқа, ки дар асл «ҳа» аст, далолат ба «аз худ» бигрезад ва талаби рост кунад ва дар тавфиқу таҳқиқ бошад.

Гар набошад инояти тавфиқ,
Кай тавон ёфт давлати тасдиқ
В-ар аз тасдиқ партаве нарасад,
Дил нагардад мунаввар аз таҳқиқ.

ФАСЛИ ЧАҲОРУМ

ДАР БАЁНИ РАНГҲОИ ХИРҚА

Бидон, ки рангҳои хирқа мухталиф аст ва ҳар ранге ишорат ба ҳолатест.

Агар пурсанд, ранги сафед аз они кадом тоифа аст, бигӯй, ранги сафед ранги рӯз аст ва аз они ҷамоатест, ки дили эшон равшан бошад ва синаи эшон аз кудуратҳо соф бувад. Ҳар кӣ ин ҷома бипӯшад, бояд ки чун субҳи содиқ бувад ва чун рӯз ҳама касро равшанӣ бахшад.

Агар пурсанд, ки ранги сабз аз они кист, бигӯй, ранги сабза ва об аст ва аз они олиҳимматон ва зиндадилон аст, ки рангро бисёр писанданд. Ҳар кӣ ин ранг ҷома пӯшад, бояд ки чун сабза ҷовидону хуррам бошад ва монанди оби ҳаётбахшу дилнавоз бошад.

Агар пурсанд, ки ранги сиёҳ аз они кадом гурӯҳ мардеанд, бигӯй, ранги сиёҳ ранги шаб аст ва ранги мардумаки дида ва аз они мардумест, ки дили эшон хазинаи асрор бошад ва ҳоли худро аз ҳама кас махфӣ медоранд ва монанди мардумаки дида ҳама касро бубинад ва худбинӣ накунад, чунон ки гуфтаанд:

Аз мардумаки дида бибояд омӯхт,
Дидани ҳама касрову надидан худро.

тӣ берун надорем ва ҳар кӣ рост аст мо ба ӯ сар дар миён орем:

Гаҳ он рӯи ваҳӯ оинаи зеррот аст,
Гоҳ зеррот ҳама оинаи рӯи ваҳӯст...

Агар пурсанд, ки шамла (дастори бӯи хуш дошта), кӣ метавонад баст, бигӯй, он кас ки шафқат ва марҳамати ӯ ба ҳама кас расад. Ба ҷиҳати он ки шамларо аз шамл гирифтаанд ва шамл ҳамаро фаро расидааст, яъне касе, ки шамла бандад, бояд ки бар ҳама кас меҳрубону мушфиқ бошад.

ФАСЛИ ДАҲУМ

ДАР БАЁНИ (РАНГ) ТОҶҲО ВА ВАСЛАҲО, КИ БАР РӮИ ТОҶ БАНДАНД

Ранги ҳар тоҷе ва ҳар васлае, ки бар рӯи тоҷ аст ишорат ба маънӣ аст, ки ҳаводори ониқ футувват бо маънии он расида бошад. Агар пурсанд, ки сафед ишорат ба ҷист, бигӯй, ишорат ба ранги шир, ки сабаби тарбият ва ғизои кӯдакон аст. Пас, ҳар кӣ тоҷи сафед пӯшад, бояд ки чун шир аз ҳавову ҳаваси шаҳвонӣ ва палидиҳои шайтонӣ поку покиза бошад. Ва ба шири лутфу меҳрубонӣ дар парвариши сифоти ҳаққонӣ кӯшад, то ба мартабае расад ва ба дараҷае анҷомад, ки фуқаро дар зилли тарбияти ӯ бароссянд...

Агар пурсанд, ки сабз ишорат ба ҷист, бигӯй, ки сабза аз замин мерӯяд ва ӯро сок (тана) набошад ва ҳар ҷӣ бо сок рӯяд онро шаҷар гӯянд ва сабзаро хосиятест, ки тозаву тар бошад ва сабаби хуррамӣ гардад ва равшанӣ дар дида биафзояд. Пас, ҳар кӣ тоҷи сабз пӯшад ва ё васлаи сабз бандад, бояд, ки пайваста шукуфтаву хурраму хандон бувад, то дидаи ҳамсӯҳбатон ба ҷамоли ӯ равшан гардад.

Агар пурсанд, ки кабуд ишорат ба ҷист, бигӯй, ба ранги осмон... пас, ҳар кӣ тоҷи кабуд пӯшад ё васлаи кабуд бандад, бояд, ки олиҳиммат ва бузургқадр бошад ва ҳоҷати дардмандон раво кунад.

Агар пурсанд, ки худранг ишорат ба ҷист, бигӯй, ба хок ва заминро хосиятест, ки ҳарчи бад-ӯ супоранд ба зиёдат боз диҳад ва гулҳову райҳон ба зуҳур расонад. Пас, ҳар кӣ тоҷи хокранг пӯшад, бояд ки чун замин

амин бошад. Ҳарчанд хори номуродӣ дар роҳаш афканаид, гули дилнавозиву райҳон бирӯёнад, то ҳамчун хок баландқадр гардад:

Хок шав, хок, то бирӯяд гул,
Ки ба ҷуз хок нест мазҳари гул.

ФАСЛИ ЁЗДАҲУМ

ДАР СОИРИ ВАСЛАҲО, КИ ТААЛЛУҚ БА СӮФИЕН ВА ДАРВЕШОН ДОРАД МОНАНДИ САҶҶОДА, ИЗОРУ РИДО (ҶОМА) ВА ҚАМАРИ СӮҲБАТ ВА НАЪЛИЙ (КАФШИ ЧӮБИН) ВА ПӮСТИ ТАКЯ ВА МАОНИИ ҲАР ЯК

Агар пурсанд, ки саҷҷода чист, бигӯй, мубтадиёнро (огозкунанда) остонаи хидмат аст ва мунтаҳиёнро (охир) бисоти қурбат аст. Агар пурсанд, ки одоби саҷҷоданишинӣ чанд аст, бигӯй, чаҳор: Аввал он ки бар рӯи саҷҷода ба ду зону нишинад ва агар зарурат бувад пои рост бароварад ва пои чап бийфканад. Дуюм, он ки нагузорад, ки пои вай бараҳна шавад. Сеюм, бинӣ наяфшонад ва оби даҳон наяфканад. Чорум, чунон созад, ки аз вай чизе дар вуҷудояд ё қавлӣ ё феълӣ... Ҳар кӣ ба рӯи саҷҷода нишинад, бояд ки чун кӯҳ собитқадам бошад ва ба ҳар боде аз ҷой наҷунбад.

Агар пурсанд, ки изор чист, бигӯй, изор банди миёнро гӯянд ва он камарбанд аст. Агар пурсанд, ки миёнро ба чӣ бастай, бигӯй, ба хидмат ва он чӣ шароити миён бастан бувад ва одобу аркони он бувад.

Агар пурсанд, ки ридо чист, бигӯй, васлаест, ки дар болои ҷомаҳо бар дӯш афкананд ва дар ин замон дар гардан низ меафкананд.

Агар пурсанд, ки маънии ридо чист, бигӯй, маънии он пӯшидани асрор аз назари ағьёр...

Агар пурсанд, камар чанд навъ аст, бигӯй, ду навъ, аввал, камари сӯҳбат; дуюм, камари хидмат.

Агар пурсанд, ки камари сӯҳбат кӣ тавонад баст, бигӯй, фарде, ки ҳуқуқи сӯҳбат чунончи бояд адо кунад.

Агар пурсанд, ки ҳуқуқи сӯҳбат ба чӣ навъ адо тавон кард, бигӯй, ба он навъ, ки панҷ сифат риоят ку-

над: Якум, ҳурмат; дуюм, шафқат; сеюм, иззат; чорум, мурувват; панҷум, тарки ғаразҳоӣ.

Агар пурсанд, ки камари хидмат барои кӣ мебояд баст, бигӯй, барои дарвешон:

> Давлат он набвад, ки султонро парастӣ чун сагон,
> Хидмати дарвеш кун, к-ин шоҳ фарри ӯ фар аст.

Агар пурсанд, ҳуруфи камар чӣ маънӣ дорад, бигӯй, «К» — нишони кифоят аст, «М» — аломати масканат аст, «Р» — далели ризо аст, яъне ҳар кӣ камар баста бошад, бояд ки ба кори мардум кифоят кунад ва пайваста ба мискинону ниёзмандон рост кунад ва масканат ва ризояш сабаби иззат бошад.

Агар пурсанд, ки наълайн кӣ тавонад пӯшид, бигӯй, он кас ки роҳи талаби ҳаққу ҳақи ӯ ниҳода бошад, барои он ки ҳар кӣ пойбараҳна бошад, чунин роҳ натавонад рафт. Агар пурсанд, ки ҳуруфи наълайн ишора ба чист, бигӯй, «Н» — ишорат ба ниёз аст, «А» — ишорат аст ба иззат, яъне ҳар кӣ наълайн пӯшад, бояд ки қадам ба тариқи иззат ниҳад, пой аз доираи ҳурмат берун нагузорад, то ҳама ҷо мӯҳтарам бошад. «Л» — ишорат бар лутфу марҳамат, яъне бо ҳама кас лутф варзад ва бар ҳама кас меҳрубон бувад, то шоистаи раҳмат гардад.

БОБИ ПАНҶУМ

ДАР ОДОБИ АҲЛИ ТАРИҚ

Бидон, ки бузургон гуфтаанд, ки дарвешӣ тамом адаб аст. Яъне ҳар вақте ва ҳар ҳоле ва ҳар мақомеро одобе аст. Пас, ҳар кӣ муҳофизати одоб кунад, ба мақоми мардон расад ва Саноӣ дар «Ҳадиқат ул-ҳақиқат» гуфтааст, ки сӯҳбат натиҷаи адаб аст ва адаб натиҷаи ҳурмат ва ҳурмат натиҷаи сафват (покизаву холисӣ) ва сафват натиҷаи дил ва дил хазинаи ақл, ақл бошад хазинаи сирр ва сирр хазинаи маърифат... аст. Ва гуфтаанд: адаби зоҳир нишонаи адаби ботин аст..., яъне адаб покиза сохтани зоҳиру ботин аст. Ҳар кӣ ба ҷое расад, аз адаб расад. Чунончи, Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ мефармояд:

Аз адаб пурнур гаштаст ин фалак,
В-аз адаб маъсуму пок омад малак.

ё)

Адаб тоҷест аз нури илоҳӣ,
Бинеҳ бар сар, бирав дар ҷо, ки хоҳӣ.

ФАСЛИ АВВАЛ

ДАР ОДОБЕ, КИ АҲЛИ ТАРИҚРО МУҲОФИЗАТИ ДИЛ АСТ ВА МУҲОФИЗАТИ ҲАФТ УЗВ: ЧАШМУ ГӮШ, ЗАБОНУ ДАСТ ВА ШИКАМУ ФАРҶУ ПОЙ

Агар пурсанд, ки муҳофизати дил чӣ гуна аст, бигӯй, чунонки аз маосии дил эҳтироз кунӣ ва асли маъсиятҳои дил ҳасад аст ва уҷбу (ғурур) риё ва ғафлату ғурур ва бухлу ҳирс ва васвоси шиҳо.

Дигар, он ки оинаи дилро... равшан дорӣ ва ин хилватхонаро аз хасу хошок ба ҷорӯб пок созӣ.

То нарӯбанд ба ҷорӯби сафо хонаи дил,
Манзараш ҷилвагари ҳазрати ҷонон нашавад.

Агар пурсанд, ки адаби чашм чанд аст, бигӯй, ду: яке он ки онро ба чаҳор чиз бикшоӣ, дуюм он ки онро аз чаҳор чиз барбандӣ. Агар пурсанд, ки он чаҳор чиз чашм бад-он кушод, кадом аст, бигӯй, аввал ба роҳ мебояд кушод, то чун роҳ биравад заминро бинад ва пеши пои худ мулоҳиза кунад. Дуюм дар назораи осмону замин бояд кушод... Сеюм ба ибрат мебояд кушод, ки он чӣ бинад, аз он эътиборе гирад...

Агар пурсанд, ки он чаҳор чиз ки аз он чашм мебояд баст, кадом аст, бигӯй, аввал дида бибояд баст аз номаҳрам, ки нигоҳ кардан дар номаҳрам тири заҳролудест, ки бар кори дил ки онд, аз дасти шайтон ҷаҳ набарад. Дуюм, чашм ба ҳам бояд ниҳод аз суратҳои неку, вақте ки ба шаҳват дар он нигарад ва агар касе аз рӯи покӣ дар касе ва дар сурати некӯ нигарад, ҳеҷ нуқсоне надорад, чунонки гуфтаанд:

Гар нигарӣ покрӯи лолафом,
Нест гулу лола ба дидан ҳаром.
Дида, ки дар вай назари пок нест,
Сурмаи он дида ба ҷуз хок нест.

Сеюм, дида бояд баст аз айби дигарон, ки ҳеҷ касро бадтар аз айббинӣ нест:

Айби касон манигару эҳсони хеш,
Дида фурӯ бар ба гиребони хеш.

Чаҳорум, он ки дида бибояд баст аз он, ки ба назари ҳақорат дар мардум нигаранд ва ба ҳоли касе истихфоф (ночиз шуморидан) кунанд, ки ҳеҷ кас... аз ҳоле холӣ нест, чунон ки Хоҷа Имомуддини Фақеҳ фармояд:

Гар подшоҳи мулкию гар соҳиби ҷоҳ,
Дар ҳеҷ кас ба чашми ҳақорат макун нигоҳ.

Агар пурсанд, ки адаби гӯш чанд аст, бигӯй, ду: Аввал он ки ба се чиз бикушой. Дуюм он ки аз се чиз дарбандӣ. Агар пурсанд, ки он се чиз, ки гӯш бад-он бояд кушод, кадом аст бигӯй... Сеюм, суханони машоих ва аҳли ҳикмат.

Агар пурсанд, ки он се чиз, ки гӯш аз он дарбояд баст, кадом аст, бигӯй, аввал сухани ботил ва калимоти бидъат. Дуюм, аз истимои ҳазлиёт ва фаҳш аз суханони беҳосил. Сеюм, аз шунидани ғайбату бӯҳтон ва айб, ки шунавандаро дар вубол (гуноҳ) шарики гӯянда аст.

Агар пурсанд, ки адаби забон кадом аст, бигӯй, он ки ба шаш чиз бикушой ва аз ҳашт чиз дарбандӣ.

Агар пурсанд, ки он забон, ки бад-он бояд кушод, кадом аст, бигӯй, изҳори он чӣ дар дилаш ниҳон аст аз ҳоҷати зарурия, дар ионати (ёрӣ) мазлумон ва игосати (фарьёдрасӣ) маҳрумон сухане гуфтан, ки бад-он шарри золим аз сари мазлум дафъ шавад. Агар пурсанд, ки он ҳашт чиз, ки забон аз он дарбояд баст, кадом аст, бигӯй, аввал дарбояд баст аз дурӯғ, ки дурӯғгӯй адӯ аст. Дуюм, аз хилофи ваъда, ки он сифати мунофиқон аст. Сеюм, аз ғайбату бӯҳтон, ки он амали фосиқон аст. Чаҳорум, аз ҷидол, хусумат ва суханчинӣ ва айбгӯӣ, ки инҳо аз васвасаи шайтон аст. Панҷум, аз сано ва сутудани худ, ки далели уҷб (худписандӣ) ва туғьён (аз ҳад гузаштан) аст. Шашум, аз лаънат кардан бар нокасон ва хизматгарон, ки феъли ҷабборон (золим) аст. Ҳафтум, аз дуои бад нафрин кардан, ки он сабаби кудурати дилу ҷон аст. Ҳаштум, аз мазоҳ ва тамохара (ҳазл) ва тасхир (масхара кардан) ва ҳазл, ки он воситаи ранҷиши фароғӣ аст.

Агар пурсанд, ки адаби даст чанд аст, бигӯй, панҷ. Аввал, он ки касби ҳалол кунанд. Дуюм, он ки касеро наёзорад. Сеюм, он ки ҳаром фаро нагирад. Чаҳорум, он ки дар амонат хиёнат накунад. Панҷум, он ки ба қалам чизе нанвисад, ки ба забон тавон гуфт.

Агар пурсанд, адаби шикам кадом аст, бигӯй, он ки аз ҳаром ва шубҳат пок дорад.

Агар пурсанд, ки адаби пой чист, бигӯй, ду: Аввал он ки ба се мавзеъ равон кунӣ. Дуюм, он ки аз се маҳал боздорӣ.

Агар пурсанд, ки он се мавзеъ, ки бояд рафт, кадом аст, бигӯй, аввал ба мавзеи хайр равад. Дуюм, он ки ба зиёрати қубур ва қулуб шитобад. Сеюм, он ки ба шафоати гуноҳкоре ё аёдати беморе, ё дафъи зулмеву озоре қадам бояд ниҳод.

Агар пурсанд, ки он се мавзеъ, ки набояд рафт, кадом аст, бигӯй, аввал ба хонаи золимон ва ҳаромхӯрон, магар ба зарурат. Дуюм, ба мавзеи тӯҳмат ва ҷоҳои нолоиқ, чун қиморхона ва харобот. Сеюм, аз паси номаҳрам нашоист қадам ниҳодан.

ФАСЛИ ДУЮМ

ДАР ОДОБИ АРБОБИ ТАРИҚ Ё ҲАР ТОИФА

Он чанд навъ тавонад буд? Адаб бо пирон ва бо устодон, бо падару модар ва хешон ва бо дӯстон ва бо ошноён ва бо ҳамсоягон ва бо бегонагон...

Агар пурсанд, ки адаб бо падару модар чанд аст, бигӯй, дувоздаҳ: Аввал он, ки ҳурмати эшон ба воҷиб нигоҳ дорад. Дуюм, ба моли дунё бо эшон музоиқа (сахтӣ) накунад. Сеюм, ба мурооте, ки ба эшон кунад, миннат бад-эшон онд нагардонад. Чаҳорум, низ дар рӯи эшон нангарад. Панҷум, чун бихонандаш, зуд иҷобат (қабул) кунад. Шашум, дар вақти мулоқоти эшон рӯй дарҳам накашад. Ҳафтум, ҳар чӣ фармоянд, ки дар он маъсияте (гуноҳ) набошад, ба ҷой оварад. Ҳаштум, дар сухан гуфтан бо эшон ё бо дигаре дар пеши эшон овоз баланд накунад. Нӯҳум, бе дастури эшон ба сафар наравад. Даҳум, дар талаби ҳосил кардани хушнудии эшон бошад. Ёздаҳум, эҳсон бо эшон, соий ибодат донад, яъне биҳишт дар зери қадамҳои модарон аст:

Ҷамоат, ки ризои мо дар он аст,
Андар тахти пеши мададгор аст.

Агар пурсанд, ки шароити одоб бо хешовандон чанд аст, бигӯй, ҳафт: Аввал, он ки бо эшон пайванд (дӯстӣ) кунӣ, ки силаи раҳм (алоқа ба хешу табор) дар умр биафзояд. Дуюм, бо мол бо эшон муоносат (кӯмак) кунӣ. Сеюм, ба шодии эшон шод гардӣ ва ба ғами эшон ғамгин гардӣ. Чаҳорум, дар вақти мададгорӣ тариқи муосинат (дастгирӣ) фурӯ нагузорӣ. Панҷум, ҳарчанд бо ту ҷафо кунанд, дар мукофоти он, вафо ба ҷой орӣ. Шашум, бо душманони эшон дарнасозӣ. Ҳафтум, насиби мол ба ирси (мерос) эшон нагузорӣ, ки ту низ бемурувват ва бадаҳд (бемеҳр) машавӣ.

Агар пурсанд, ки шарти одоб бо дӯстон чанд аст, бигӯй, он ки дар дӯстии ӯ ҳеҷ ғаразе тасаввур натавонӣ кард ва аломати некӯии кас он аст, ки дар ӯ панҷ хислат бошад: Аввал, он ки дар суҳбати бадон ҳеҷ хайр набинад. Акобир (бузургон) гуфтаанд: «Душмани доно, беҳ аз дӯсти нодон». Дуюм, некӯ бошад, ки бо бадхӯ суҳбат ба душманӣ муяссар шавад. Сеюм, санҷида нафс, ки бо муфсид (бадкор) ва фосиқ ишқ надорад... Чаҳорум, ҳамоат, ки ҳар кӣ ҳарисӣ дӯст дорад ва ҳарис (гурусначашм) бошад, дӯст нагардад, суҳбати ӯ ҳамчу заҳри қотил бошад. Панҷум, ростӣ, ки ҳар кӣ дурӯғгӯ ва каҷбоз (фиребгар) ва қаллоб бошад, ҳар дӯстии вай ҳеҷ роҳат набахшад, барои он ки ҳар чӣ гӯяд, бар он эътимод натавон кард.

Агар пурсанд, ки дӯстии маҷозӣ кадом аст, бигӯй, он ки дар дӯстии ӯ ғараз мутасаввар бошад ва он дӯстӣ эътимодро нашояд, барои он ки ҳар кӣ ба ғараз дӯстӣ кунад, чун ғарази худ ҳосил кунад, дӯстӣ ба охир анҷомад ва агар ғарази вай ҳосил нашавад, дӯстӣ ба душманӣ мубаддал гардад.
Шайх Саъдӣ фармудааст:

Ин дағал дӯстон, ки мебинӣ,
Магасонанд гирди ширинӣ.
То луқма, ки ҳаст, мечӯянд,
Ҳамчу занбӯр бар ту мечӯшанд.
В-он замоне, ки ҳеҷ хароб шавад,
Киса чун косаи рубоб шавад.
Тарки суҳбат кунанду дилдорӣ,
Дӯстӣ худ набуд, пиндорӣ!
Рост гӯям, сагони бозоранд,
К-устухон аз ту дӯсттар доранд!

Агар пурсанд, ки чун дӯсти ҳақиқӣ ба даст ояд, одоби ӯ чӣ гуна риоят тавон кард, бигӯй, бад-он навъ, ки бо ӯ бист тариқ риоя доранд: Аввал, мол аз ӯ дареғ надоранд, агар ҳама мол натавон, боре он миқдор, ки ҳоҷати вай бад-он раво шавад. Дуюм, рози вай бо касе нагӯянд ва дар миёни ҷон нигоҳ доранд. Сеюм, айби вай бипӯшанд аз халқ, на аз вай, балки бо вай бигӯянд, то ба чораи он машғул шавад. Чаҳорум, сухани вайро ба гӯши хуш бишнаванд. Панҷум, бар сухани вай эътироз накунанд ва айби он нагӯянд. Шашум вайро ба номи некӯ хитоб кунанд. Ҳафтум, некӯии вайро шукр гӯянд. Ҳаштум, дар ғайбати вай ба некиву хубӣ ёд оранд. Нӯҳум, чун ба насиҳат ҳоҷат афтад, ба таъриз (муфассал) ва лутф гӯянд ва аз тасреҳ (аниқу ошкоро) ва унф (дағалӣ) дур бошанд. Даҳум, хатоҳои вайро даргузаранд (бахшанд) ва подоша нагиранд. Ёздаҳум, бори худ бар вай наафканонд. Дувоздаҳум, ба шодии вай шодӣ кунанд ва ба малоли вай малул бошанд. Сездаҳум, бар вай ба салом ибтидо кунанд. Чаҳордаҳум, ҳурмати вай ба навъе, ки зиёдат аз он нашояд, ба ҷой оранд. Понздаҳум дар миёни сухани вай сухан нагӯянд. Шонздаҳум, ба вай ҳамон писанданд, ки ба худ писанданд. Ҳабдаҳум, вайро дар маҳалли солеҳ сано гӯянд. Ҳаждаҳум, дар маҷлис вайро тақдим кунанд (пеш гузоронанд) ва ҷои некӯ биншонанд. Нӯздаҳум, дар вақти малолагирӣ ҳимоят фурӯ нагзоранд. Бистум, бо душманони ӯ дӯстӣ наварзанд ва бо дӯстони ӯ душманӣ накунанд ва асл дар ин боб аст, ки бо вай чунон маош (муносибат) кунанд, ки дӯст доранд, ки бо эшон маош бар он ваҷҳ воқеъ гардад ва яқин донанд, ки дар олам ҳеҷ саодате баробари ёре некӯ нест:

Эй дӯст, бирав, ба ҳар чӣ дорӣ
Ёре бихару ба ҳеҷ мафрӯш

Пас, дар одоби ёрӣ, чандон ки метавон, мулоҳиза мебояд намуд, чунонки устод фармояд:

З-он кама к-адаб накӯкорӣ аст,
Молии аввал адаби ёрӣ аст,
З-он ки дар офоқ, ки барнову пир
Ҳеҷ кас аз ёр надорад гузир.

Агар пурсанд, ки шарти адаб бо ошноён чанд аст, бигӯй, шаш. Аввал, ки ошноиро ҳар соат зиёдат кунад.

Дуюм, он ки фоида бад-эшон расонӣ ба дасту забон ва ба ҳар навъ, ки тавонӣ. Сеюм, насиҳат аз эшон боз-надорӣ. Чаҳорум, тамаъ аз эшон мунқатеъ (дур) дорӣ. Панҷум, пайваста тафаҳҳуси (пурсиши) аҳволи эшон кунӣ. Шашум, агар бадӣ кунанд, итоб (маломату сарзаниш) накунӣ ва даргузарӣ.

Агар пурсанд, ки одоб бо ҳамсоягон чанд шарт дорад, бигӯй, чаҳорда. Аввал, он ки лутф ва меҳрубонӣ бо эшон фурӯ нагзорад. Дуюм, насиҳат ва мавъизат (андарз) аз эшон дареғ надорад. Сеюм, агар бадӣ бинад, эшонро фазиҳат (беобрӯӣ) накунад. Чаҳорум, муоварат (мададгор) ва ҳимояти эшон бад-он миқдор, ки тавонад, ба ҷой оварад. Панҷум, бори худ бар эшон нанихад, балки бори дили эшон бардорад. Шашум, агар ҳоҷате аз они эшон раво кунад, бар эшон миннат нанихад. Ҳафтум, агар аз эшон нафъе бирасад, шукр гӯяд. Ҳаштум, агар дар бораи ин кас тақсире (нуқсон) ба ҷой оранд, шикоят накунад. Нӯҳум, агар дарвеш ва муҳтоҷ бошанд бад-он чӣ дастрас бошад, бо эшон мусоидат (мадад) кунад. Даҳум, агар дастафзоре талабанд, ба хушдилӣ бад-эшон диҳад. Ёздаҳум, обу намак ва хезум аз эшон дареғ надорад. Дувоздаҳум, фарзандони хурди эшонро бинавозад. Сездаҳум, дар таъзияту таҳният (муборакбод) ва ғаму шодӣ бо эшон мувофиқат варзад. Чаҳордаҳум, дар обраҳ ва пойроҳ ва равзана (дарича) аз ҳар чӣ эшонро аз он нафъе расад ва дигареро зараре набошад, мумонеат (душворӣ) нанамояд ва илло — ҷумла бояд, ки ҳурмати ҳамсоя бар ваҷҳе бошад, ки халале бар он мутасаввар набошад.

Агар пурсанд, ки одоб бо бегонагон чанд аст, бигӯй, шаш. Аввал, он ки ба ҳеҷ кас ба чашми ҳақорат нигоҳ накунӣ. Дуюм, худро дар миёни сухани эшон наяфканӣ. Сеюм, аз суханони ноҳамвори эшон худро ғофил созӣ. Чаҳорум, агар ношоистагӣ бинӣ, насиҳат кунӣ. Панҷум, шафқат аз эшон во надорӣ. Шашум, то касеро аз эшон қобил (шоиста) надонӣ, дар суҳбат роҳ надиҳӣ.

ФАСЛИ СЕЮМ

ДАР ОДОБИ ТАКЯДОРОН

Бидон, ки ҳар такья нишонаест, ки мусофирону муҷовирон бад-он (нишонае оваранд). Пас мебояд, ки

такьяро ба чанд сифат махсус ва мумтоз бошад, то такьядорӣ ӯро мусаллам бувад...

Агар пурсанд, ки текьядор чӣ маънӣ дорад, бигӯй, ба дарвозаи марг ҳозир будан ва ба як нафас эътимод нафармудан....

Агар пурсанд, ки хосили такья чист, бигӯй, дидор..

Агар пурсанд, ки мақсади такья чист, бигӯй, хидмати фуқаро.

Агар пурсанд, ки қиблаи такья кадом аст, бигӯй назар бар дилҳо доштан.

Агар пурсанд, ки санади такья кадом аст, бигӯй, ба ниёз даромадан.

Агар пурсанд, ки садри такья кадом аст, бигӯй, он ҷо ки комил нишаста аст.

Агар пурсанд, ки сирри такья чист, бигӯй, суфра.

Агар пурсанд, ки нури такья чист, бигӯй, чароғ.

Агар пурсанд, ки обрӯи такья кадом аст, бигӯй, покӣ.

Агар пурсанд, ки ҳуруфи такья чӣ маънӣ дорад, бигӯй, «Т» — далолат кунад бар таваккал. «К» — далолат кунад бар карам, яъне соҳиби такья бояд, ки карим бошад. «Я» — далолат кунад ба якрангӣ ва якчиҳатӣ. Яъне такьядор бояд, ки дар кори худ якранг бошад. «Ҳ» — далолат бар ҳаводорӣ, яъне такьядор бояд, ки ҳаводори дарвешон ва мусофирон бошад ва ба дилу ҷон фуқароро дӯст дорад, то такьядориро шояд.

Агар пурсанд, ки бар такьядорӣ чанд адаб воҷиб аст, бигӯй, дувоздаҳ чиз: Аввал, тавозӯъ намудан. Дуюм, ба забон дӯстонро навохтан. Сеюм, рӯи кушодаву лаби хандон доштан. Чаҳорум, суҷуди тариқат ба ҷой овардан. Панҷум, то се рӯз аз мусофирон савол накардан. Шашум, агар сад бадӣ бинад ба карам дар гузаронидану пӯшидан, то замоне, ки меҳмонӣ се рӯзу се шаб аст бигзарад. Ҳафтум, то се рӯз суфра кушодан. Ҳаштум, ба дилу ҷон толиби мусофирон будан ва ба эшон бадидӣ накардан. Нӯҳум, аз кору одоби тариқат сухан рондан. Даҳум, хушмашрабӣ кардан ва бо дарвешон зӯҳди хушк наварзидан. Ёздаҳум айби ёронро мастур доштан. Дувоздаҳум чун буруи равад шикоят накардан.

ФАСЛИ ЧАҲОРУМ

ДАР ОДОБИ ТАКЯ ДАРОМАДАН

Бидон, ки ҳар дарвеше, ки ба манзил расад, бояд ки аз аҳволи соканони он диёр пурсиш намояд ва дар ҷо ки аз аҳли дилу азизе нишон ёбад, худро ба мулозимати ӯ расонад ва дар омадан ба такьяи фуқаро чанд чиз риоят кунад, то донанд, ки ӯ миён бастааст ва хидмати фуқаро карда.

Агар пурсанд, ки адаби такья даромадан чанд аст, бигӯй, ду. Аввал, он ки пок (бо вузӯ) бошад. Дуюм, он ки чун ба остона расад, пои рост пеш ниҳад..

Агар пурсанд, ки мустаҳаби такья даромадан чанд аст, бигӯй, ду. Аввал, он ки чун ба такья дарояд дуо хонад. Дуюм, ҷои пок талаб кунад.

Агар пурсанд, ки ҳурмати ба такья даромадан кадом аст, бигӯй, он ки агар сиконе бар сари ҷой бошад, сиконро рӯй ба худ кунад ва ба такья.

Агар пурсанд, ки ин чӣ маънӣ дорад, бигӯй, маънияш он аст, ки бо сикони муҷоҳида бар нафси худ задан.

Агар пурсанд, ки одоби ба такья даромадан чанд аст, бигӯй, ҳашт. Аввал — салом кардан. Дуюм, аз сари тавозуъ рӯй бар хок ниҳодан. Сеюм, аҳли ҷамъро мусофаҳа кардан ва ба даст дарёфтан. Чаҳорум, тарҷимон гуфтан. Панҷум, ҷой талаб кардан. Шашум, сиҷда ба ҷой овардан. Ҳафтум, таҳияи қудум гуфтан. Ҳаштум, ҳар ҷо ки ҳавола кунанд, нишастан.

Агар пурсанд, ки шарти такья даромадан кадом аст, бигӯй, он ки нишонаи иродат бинамояд.

Агар пурсанд, ки нишонаи иродат кадом аст, бигӯй, он ки бе туҳфаву табаррук ба назди пирон наравад.

Агар пурсанд, ки ба такья ба сар омадӣ ё ба пой, бигӯй, ба сидқу сафо омадам.

Агар пурсанд, ки чӣ рӯй омадӣ, бигӯй: ба рӯи ниёз.

Агар пурсанд ба рӯи кӣ омадӣ, бигӯй, ки ба бӯи меҳру вафо.

Агар пурсанд, ки такья туро талабид ё ту такьяро талабидӣ, бигӯй, такья маро талабид аз ман соҳиби такьяро.

Агар пурсанд, ки ба чанд шарт ба такья даромадӣ, бигӯй ба чаҳор шарт. Агар пурсанд, ки он чаҳор шарт кадомҳоянд, бигӯй, аввал даромадан ба ҳурмат. Дуюм,

нишастан ба иззат. Сеюм, гуфтан ба ҳикмат ва чаҳорум бархостан ба хидмат.

ФАСЛИ ПАНҶУМ

ДАР ОДОБИ НИШАСТАН

Бидон, ки дар нишастан адабе чанд ҳаст, ки риояти он бояд кард. Аммо шайхро навъе бояд нишаст ва фарзандони тарикро навъе.

Агар пурсанд, ки адаби нишастани шайх чанд аст, бигӯй, агар бар рӯи саҷҷода менишинад... чаҳор адаб аст. Агар бар ғайри саҷҷода нишастааст, чаҳор чиз риоят бояд кард: Аввал, рӯй ба қибла. Дуюм, бар ду зону. Сеюм, бисьёр ба чапу рост нангарад. Чаҳорум, аз маҷлис барнахезад, магар зарурат бошад.

Агар пурсанд, ки адаби фарзандони тарик дар нишастан чанд аст, бигӯй, ҳашт: Аввал ин ки ҳар ҷӣ эшонро ҳавола кунанд бинишинанд. Дуюм он ки ба болову паст ва ба чапу рост нангарад. Сеюм, то касе бо эшон сухан нагӯяд, сар аз пеш барнаёранд. Чаҳорум, агар соҳибҷамоле дар маҷлис бошад, бисьёр дар вай нангарад. Панҷум, бар ду зону нишинад ва ба тавозӯъ бошад. Шашум, бисьёр барнахезад. Ҳафтум, талаби тақаддам накунад ва агар касе бар эшон муқаддам нишинад, бо вуҷуди он ки роҳи ӯ набошад аз он бад набарад, ки бузургон гуфтаанд: «Мард бояд, ки макон бад-ӯ шараф ёбад, на ӯ ба макон». Ҳаштум, он ки ҷой бар ҳамнишини танг нагардонад.

Агар пурсанд, ки куҷо нишастай, бигӯй, бар замини абалият ва фарши хидмат.

Агар пурсанд, ки барои чӣ нишастай, бигӯй, барои назар.

Агар пурсанд, ки бархезу бинишин чӣ маънӣ дорад, бигӯй, маънӣ он аст, ки аввал бархез ба хидмат, охир бинишин ба ҳурмат.

ФАСЛИ ШАШУМ

ДАР ОДОБИ СУХАН ГУФТАН

Бидон, ки шарафи одамӣ ба нутқ аст ва ҳар кӣ дар нутқ адаб риоят накунад, аз ин шараф бебаҳра бошад.

Барои он ки нутқ ба савоб (сухани рост) бояд ва илло хомӯшӣ беҳ аз он бувад. Чунонки шайх Саъдӣ фармуда:

Баҳоим хамӯшанду гӯё башар,
Забон баста беҳтар, ки гӯё ба шар.

Ва дар сухан гуфтан чандин адаб аст, ки шайху ғолибро риоят бояд кард ва чандин адаби дигар аст, ки бонозилон (шахси то мартабаи шайх расидаро) нигоҳ бояд дошт. Агар пурсанд, ки адаби ғолибон дар сухан гуфтан чанд аст, бигӯй, шаш: Аввал, он ки сухан фароҳури (муносиби) ҳоли ҳар кас гӯяд:

Бо ёри нав аз ғами куҳан бояд гуфт,
Бо ӯ ба забони ӯ сухан бояд гуфт.

Дуюм он, ки ба лутф сухан гӯяд, на ба унф (дуруштӣ). Сеюм, он ки дар вақти сухан гуфтан хандон ва шукуфта бошад, на туруширӯю гирифта. Чаҳорум, чандон сухан ба мустамеъ (шунаванда) он гӯяд, ки ба малоли хотири эшон наанҷомад. Панҷум, сухан гӯяд, ки манфиати дунё.. дар он бошад. Шашум, то сухане тамом бапёр (қадр) набошад, бар забон наронад, ки сухани бузургон ба масобаи (монанди) тухм аст ва агар тухм фосиду бемағз бошад дар ҳар замин, ки афтад, нарӯяд ва аз ӯ манфиате ба ҳосил нарасад.

Агар пурсанд, ки адаби нозилон дар сухан чанд аст, бигӯй, ҳашт: Аввал, он ки то аз вай сухан напурсанд, нагӯяд. Дуюм, дар вақти сухан гуфтан овоз баланд накунад. Сеюм, ба чапу рост нангарад. Чаҳорум, ғаразомез ва киноят нагӯяд. Панҷум, дар рӯи шунаванда начақад ва сухани сахт нагӯяд. Шашум, то фикр накунад, сухан нагӯяд, то пушаймон нашавад. Ҳафтум дар миёни сухани мардум сухан дарнаёрад ва сухани гӯяндаро мункатеъ (бурида) нагардонад. Ҳаштум, бисёр нагӯяд, ки бисёр гуфтан нишонаи беақлӣ аст, чунончи Шайхи Ганҷанишин дар «Лайлию Маҷнун» фармояд:

Кам гӯю гузида гӯй чун дур,
То з-андаки ту ҷаҳон шавад пур,
Лоф аз сухани чу дур тавон зад,
Он хишт бувад, ки пур тавон зад.
Об арчи басе зулол хезад,
Аз хӯрдани пур малол хезад...

Агар пурсанд, ки ба чӣ забон сухан мегӯӣ, бигӯй, ба забони сидқ. Агар пурсанд, ки сухан ба кадом гӯш мешунавӣ, бигӯй, ба гӯши кабул.

Агар пурсанд, ки сухан аз ту аст ё ту аз суханӣ, бигӯй, ман аз суханам ва сухан аз ман аст, ки меваи дарахти инсонӣ сухан аст. Агар пурсанд, ки сухани нокис кадом аст, бигӯй, он ки мувофиқи сухани худову расул бошад.

Агар пурсанд, ки сухани нек кадом аст, бигӯй, ки аз он нафъ ба касе расад. Агар пурсанд, ки бад кадом аст, бигӯй, он ки аз он зараре ба касе онд шавад.

ФАСЛИ ҲАФТУМ

ДАР ОДОБИ ТАОМ ХӮРДАН ВА ОБ ОШОМИДАН

Бидон, ки одамиро аз таом хӯрдан чора нест... ва ҳайвонот низ ба хӯрдан зиндаанд. Пас, мебояд, ки миёни хӯрдани инсон ва хӯрдани ҳайвон фарқ бошад. чӣ ҳайвон зистан барои хӯрдан дорад ва инсон хӯрдан барои зистан. Фарқ миёни ин ду хӯрдан ба одоб аст. Яъне одамӣ одоб ва аркони таом хӯрдан нигоҳ медорад ва ҳайвонот аз он бехабаранд. Агар пурсанд, ки аркони таом хӯрдан чанд аст, бигӯй, сию ҳафт. Чаҳор фарз (зарур) аст ва чаҳор суннат (расму қоида) ва чаҳор мустаҳаб (писандида) ва даҳ адаб ва чаҳор ҳурмат ва чаҳор ҳикмат ва ҳафт эҳтиёт.

Агар пурсанд, ки чаҳор фарз кадом аст, бигӯй, аввал лукмаи ҳалол пайдо кардан. Дуюм, диҳандаи рӯзи худойро шинохтан. Сеюм, шукр ба ҷой овардан. Чаҳорум, таоми пок хӯрдан, яъне начас (нопок) ва олуда набошад.

Агар пурсанд, ки чаҳор суннат кадом аст, бигӯй... Аввал, бисмилоҳ гуфтан. Дуюм, пеш аз таом даст шустан. Сеюм, таом ба дасти рост хӯрдан. Чаҳорум баъд аз таом ҳамд гуфтан.

Агар пурсанд, чаҳор мустаҳаб кадом аст, бигӯй, аввал ибтидо ба намак кардан. Дуюм, хатм ба намак кардан. Сеюм, бар суфра чизе хӯрдан. Чаҳорум, лукма додани ходим, ҳар гоҳ ки бо ҳазм бар суфра нишаста бошад.

Агар пурсанд, ки даҳ адаб кадом аст, бигӯй, аввал бар пои чап нишастан. Дуюм, аз пеши худ хӯрдан. Сеюм дар лукмаи касе нанигаристан. Чаҳорум, аз канонаи (гӯшаи) коса хӯрдан. Панҷум, ба се ангушт таом хӯрдан. Шашум, ангушт лесидан. Ҳафтум, косаро пок

сохтан. Хаштум, агар луқма аз даст биафтад, бардоштан ва агар олуда шуда бошад, пок кардан ва хӯрдан. Нӯҳум, дар вақти таом тақя бар ҷое назадан. Даҳум, баъд аз таом даст шустан.

Агар пурсанд, ки чаҳор ҳурмат кадом аст, бигӯй, аввал он ки дар вақти таом хӯрдан сар [illegible]. Дуюм, бинӣ пок накунад. Сеюм, оби даҳон наифканад. Чаҳорум, таом дар даҳон бо касе сухан нагӯяд.

Агар пурсанд, ки чаҳор ҳикмат кадом аст, бигӯй, аввал, он ки луқма хӯрд кунад. Дуюм, он ки нағз бихояд. Сеюм, он ки бисьёр чизе нахӯрад. Чаҳорум, бар сари серӣ таом нахӯрад.

Агар пурсанд, ки ҳафт [illegible] кадом аст, бигӯй, аввал он ки ҳеч таомро маззамат накунад, агарчи [illegible] бошад. Дуюм, то [illegible] нашавад, ки аз [illegible] аст, нахӯрад. Сеюм, [illegible] нахӯрад. Чаҳорум, [illegible] дар шикам хуб [illegible] гардонад, ки бар [illegible] аст. Панҷум, [illegible] нахӯрад, [illegible] ки шахсе [illegible] бошад барои [illegible] аз [illegible] бошад [illegible] ва [illegible] бошад. Ҳафтум бо [illegible] аз таом [illegible] ([illegible]) кунад...

Агар пурсанд, ки бадани гиёб [illegible] чӣ гуна аст, бигӯй, ки се навъ аст. Аввал он, ки гиёб муайян набошад, ки кист? Балки [illegible] он бошад, ки ҳар кӣ [illegible] аз он [illegible] кунад. Дуюм, он ки гиёб шахсе [illegible] бошад аз [illegible] сӯҳбат... Сеюм, он ки ҳам барои [illegible] кунад ва [illegible] бахши гиёб [illegible] писандидаву мақбул нест. Дар футувват он [illegible] чиз надоштаанд...

Агар пурсанд, ки аркони ошомидани об чанд аст, бигӯй, ёздаҳ, ду фарз, шаш суннат ва се адаб.

Агар пурсанд, ки ду фарз кадом аст, бигӯй, аввал, он ки дар ҷои (зарфи) зару нуқра об нахӯрад, [illegible] аз [illegible] ва [illegible] чиз бошад, ба шарте ки он [illegible] даҳон ба [illegible] (ҷои) зару сим нарасад. Дуюм, он ки об пок бошад, олудае [illegible] набувад.

Агар пурсанд, ки шаш суннат кадом аст, бигӯй, аввал он ки ба се дам об бихӯрад. Дуюм, [illegible] об аз даҳон [illegible] гирад. Сеюм, нафас [illegible]. Чаҳорум, он ки [illegible] об [illegible] чиз [illegible] он бошад [illegible] кунад. Агар пурсанд, ки се адаб кадом аст, бигӯй, аввал он ки [illegible]. Дуюм, агар [illegible]

соҳиби маҷлис бошад, охири маҷлис об хӯрад. Сеюм, агар нишаста бошад ва об хӯрад, зарфро ба ҷониби рост диҳад на ҷониби чап.

Агар пурсанд, ки дар вақти хӯрдани об бо кӯза чӣ мегӯянд, бигӯй, ба забони ҳол мегӯяд, ки ман шабу рӯз дар хидмат ба сар давидаам, то ин соат ба мақсади худ расидаам.

Агар пурсанд, ки вазъе, ки об мехӯрад чамъе ки ҳозиранд, мегӯянд: сиҳат бод, ки чӣ маънӣ дорад, бигӯй, маънии он аст, ки умр чун мегузарад ва бар як дам эҳтимол нест, чун касе об бихӯрад, мумкин аст, ки ҳаниӯз он об ба ҷигар нарасида даргузарад ё об дар гулу гирад ва нафас мунқатеъ шавад.

ФАСЛИ ҲАШТУМ

ДАР ОДОБИ ҶОМА ПӮШИДАН

Бидон, ки пӯшидани либос ба он миқдор, ки сатри аврат бошад фарз аст. Дар ин фарз адабе аст риояти кардаӣ.

Агар пурсанд, ки аркони либос пӯшидани ҷома аст, бигӯй, понздаҳ: Чаҳор фарз, чаҳор суннат, панҷ адаб ва ду ҳаром.

Агар пурсанд, ки чаҳор фарз кадом аст, бигӯй, аввал он ки ҷома аз ваҷҳи ҳалол созад. Дуюм, он ки ҷомаи пӯшад, ки дафъи сармо ва гармо кунад. Сеюм, он ки аз наҷосат пок бошад. Чаҳорум, он ки марҳам набошад чун абрешимина аз зардӯз.

Агар пурсанд, ки чаҳор суннат кадом аст, бигӯй, аввал он ки ҷома кӯтоҳ бошад... Дуюм, он ки аз ҳар ҷома яке беш надошта бошад, зеро доштани ҷомаҳои бисьёр аз мартабаву мақоми футуввалт дур аст. Сеюм, дар рӯзи ид ҷомаи наву покиза пӯшад. Чаҳорум беш-тар ранги сабзу сафед пӯшад.

Агар пурсанд, ки панҷ адаб кадом аст, бигӯй, он ки дар вақти пӯшидан дасти рост дар остин кунад. Дуюм, дар вақти берун кардан аввал аз дасти чап берун орад. Сеюм, ҷомаро покиза нигоҳ дорад. Чаҳорум, изор бар пой нишаста бипӯшад. Панҷум, саллара истода дар сар бандад.

Агар пурсанд, ки ду ҳаром кадом аст, бигӯй, аввал ҷома аз рӯи кибру такаббур пӯшидан. Дуюм, ҷомаи мисмор пӯшидан. Агар мунаққаш бошад, ки сурат бар у набошад ҷоиз аст.

Агар пурсанд, ки дар кафшу мўза пўшидан чанд одоб аст, бигўй, чаҳор: Аввал пойи рост дар кафшу мўза кунад. Дуюм вақти берун кардан аз пойи чап берун оварад. Сеюм, ба як мўзаву кафш иктисор накунад... Чаҳорум дар ҷо ки кафш берун кунад, агар мачоза бувад бардоравду наздики худ гузорад.

Агар пурсанд, ки дар хотам (ангуштарӣ) пўшидан чанд одоб аст, бигўй, чаҳор: Аввал он ки аз оҳан (дар) набошад. Дуюм, бояд ки аз нуқра созад ва як мисқоли тамом набошад. Сеюм, нагинаш ақиқ кунад, ки дар он баракати бисьёр аст. Чаҳорум бояд ки ангуштарӣ дар ангушти рост кунад...

Агар пурсанд, ки ридо чанд газ бояд, бигўй, ридо шаш газ дар тул ва се газу як ваҷаб дар арз бувад.

Агар пурсанд, ки ту барои либосӣ ё либос барои ту аст, бигўй, либос сурат барои ман аст ва ман барои либос маъниам.

ФАСЛИ НУҲУМ

ДАР ОДОБИ САФАР КАРДАН

Агар пурсанд, ки одоби сафар кардан бар чӣ минвол (тарз) аст, бигўй, бидон, ки одамиро аз сафар чора нест, балки аз он вақт, ки нутфа (оби мард, манӣ) ҳамеша дар сафар буда ва хоҳад буд то ба охир.

Манзили аввалаш — сулби падар, манзили дигараш — раҳми модар ва муддате дар он зулмот бар чанд марҳила гузар кард, то ба манзили сеюм омад, ки дунёст. Пас, ба манзили охир сафар мекунад, ки он манзили охир аст:

Сафар мураббии мард асту остонаи ҷоҳ,
Сафар хазонаи мол асту устоди ҳунар.

Агар пурсанд, ки сафар барои чӣ чиз мебояд кард, бигўй, аҳли фазл сафар барои се чиз кунанд: Ё зиёрати бузургон, ё риёзати нафс, ё барои дарёфтани дидори мардони роҳ. Агар пурсанд, ки фоидаи сафар чист, бигўй, фавоиди сафар бисёр аст, аммо фоидаҳо, ки нек зоҳир аст, ёздаҳ бошад: Аввал, сиҳҳати бадан... ва сабаби сиҳҳат табдили ҳаво бошад ва риёзати аъзо, ки ҳаракат мўҷиби (боиси) таҳлили баъзе рутубати фазлӣ аст... Дуюм, ғанимат ёфтан ва расидан аст ба зиёрати қубури

акобир. Сеюм, дафъ шудани коҳилӣ (танбалӣ) аст, ки одамӣ ҳар гоҳ дар як маком сокин бошад, касолат (сустӣ) бар ӯ голиб мешавад ва чун рутубатҳои зиёдатӣ таҳлил намеёбад, коҳил мешавад. Чаҳорум, маҳв шудани ғам ва ҳам малолат, чи ҳарчанд касе малул бошад, чун ба сафар беруи равад, албатта, он андӯҳ зоил (маҳв) мегардад. Панҷум, осонии маош, чи ба ҳасби (мувофики) хосият ҳама касро дар сафар маош ба осонӣ гузарад. Шашум, таҳсили улум, ки дар сафар беҳтар ҳосил мешавад. Ҳафтум, одоби мутафаррика (гуногуи) аз ҳар тоифа дидан ва ёд гирифтан. Ҳаштум, ба сӯҳбати акобир расидан. Нӯҳум, риёзати (ранҷи) нафс, чи дар сафар таҳаммули бори машаққат бояд кард ва аз ёрон ва бародарон ва хешон ҷудоӣ бояд ҷуст ва ин нафсро ба ғоят сахт ояд. Даҳум, калри ғарибон бидонад ва дили ӯ раҳим (меҳрубон) шавад... Агар пурсанд, ки аркони сафар кардан чанд аст, бигӯй бисту шаш: ду воҷиб, даҳ суннат, шаш адаб, се муруввват, се фазилат ва ду рукн.

Агар пурсанд, ки ду воҷиб кадом аст, бигӯй, аввал касди сафари хайр ва дуюм, нияти соф доштан.

Агар пурсанд, ки даҳ суннат кадом аст, бигӯй, аввал, рафиқи некӯ ба даст овардан. Дуюм, ҳаққи ҳамроҳ нигоҳ доштан. Сеюм, ба миқдори қуввату тоқати худ тариқи муруввват сипардан. Чаҳорум, чун ба боло бараояд мағрур нашудан. Ҳафтум, пайваста бар вузӯ (пок) будан. Ҳаштум, ба ҳар манзиле, ки фуруд ояд сипосгузор будан. Нӯҳум, дар вақти рафтан видои ёрон кардан ва даҳум, ба иҷозат беруи рафтан.

Агар пурсанд, ки се муруввват кадом аст? Аввал, ба тӯшаи роҳи худ рафиқонро мададгорӣ кардан. Дуюм, некухую кушодарӯй будан. Сеюм, мутоиба кардан ба ваҷҳе, ки маъсият (гуноҳ) набошад.

Агар пурсанд, ки шаш адаб кадом аст, бигӯй, мусҳаф доштан, давоту қалам бо худ доштан, шона бардоштан, ибрик бардоштан ба дасти чап, асо доштан ба дасти рост ва охир коса доштан.

Агар пурсанд, ки се фазилат кадом аст, бигӯй, аввал он ки агар пиёда тавонад рафтан муздаш зиёд бувад. Дуюм, то тавонад дар роҳ дарюза (гадоӣ) накунад ба тахсис (хусусӣ кардан) аз ҳамроҳон, то бар дили эшон гарон наояд. То зарурат наояд ба масҷид фуруд наояд ва то тавонад дар ваӣ хоб накунад.

Агар пурсанд, ки ду рукн кадом аст, бигӯй, аввал он ки панҷ чизи оҳанӣ бо худ дошта бошад: корд, микроз

(қайчӣ), сӯзан, устура (теғ) ва охир отамбарӣ. Дуюм, он ки ду чиз аз пӯст ҳамроҳ гирад: аввал пӯсттахтӣ, дуюм, наълин.

Агар пурсанд, ки рӯ ба куҷо орӣ, бигӯй, ба манзили мақсуд. Агар пурсанд, ки сафар чанд аст, бигӯй, ду: Якум, сафари сурат. Дуюм, сафари маънӣ.

Агар пурсанд, ки сафари маънӣ ба чӣ чиз аст? Бигӯй, ба қадами ҷону дил. Сафари сурат ба чӣ, бигӯй, ба қадами обу гил.

Агар пурсанд, ки ҳуруфи сафар чӣ маънӣ дорад, бигӯй, «С» далолат дорад бар саҳар, яъне мусофир бояд саҳархез бошад. Ва «Ф» далел аст бар фоида, яъне ҳар ки дар сафар аст, бояд ки фоида гирад ва фоида расонад. Ва «Р» далолат кунад бар роҳ, яъне ҳар чӣ бар роҳ бад-ӯ расад, бад-он розӣ бошад ва кушодани дар гирасон рафиқон талабад.

ФАСЛИ ДАҲУМ

ДАР ОДОБИ ЗИЁФАТ

Агар пурсанд, ки одоби зиёфат мезбонӣ кардан чанд аст, бигӯй, чаҳордаҳ: ду шарт, шаш аркон ва шаш адаб.

Агар пурсанд, ки ду шарт кадом аст, бигӯй, аввал меҳмонро таоми ҳалолу покиза диҳад. Дуюм, меҳмонро барои ғаразу риё накунад. Агар пурсанд, ки шаш аркон кадом аст, бигӯй, аввал, меҳмонро таъзим кардан ва ба ҷои неку нишондан. Дуюм, бо меҳмон хушрӯӣ ва хандон будан. Сеюм, ҳарчанд меҳмон бисёр бошад, рӯй турш накардан. Чаҳорум, меҳмони шиносиро ҳурмати зиёда доштан. Панҷум, бухл (бахилӣ) накардан ва он чӣ аз даст барояд, аз меҳмон дареғ надоштан. Шашум, такаллуф (мурооти сохта) накардан ва он чӣ муяссар (ба қадри имкон) бошад, ҳозир кардан.

Агар пурсанд, ки шаш адаб кадом аст, бигӯй, аввал, аз меҳмон суол накардан, ки майли ӯ ба кадом хӯрок таом бошад. Дуюм, таоми беҳтар пеши ӯ ниҳодан. Сеюм дар хӯрдан таклифи бисёр накардан. Чаҳорум, чун берун равад, мушоиат (ҳамроҳӣ) кардан ва камтарини он ҳафт қадам аст. Панҷум, узрхоҳӣ нанамудан, ки аз он бӯи худпарастӣ ояд. Шашум, миннат наниҳодан, балки миннати (сипосгузории) фаровон доштан, ки... он меҳмон ризқи худро бар сари суфраи ӯ тановул намуд. Чунончи устоде гуфтааст:

Ҳар киро бинӣ ба олам рӯзии худ мехӯрад,
Гар ба хона дӯст ояд [illegible] вогузошта.
Пас туро миннат ба меҳмон доштан бояд бадон,
Мехӯрад бар хона зодони ту нони гузошта.

Агар пурсанд, ки одоб ва аркони ба меҳмонӣ рафтан чанд аст, бигӯй, чаҳордаҳ: ду шарт, ду суннат ва даҳ адаб.

Агар пурсанд, ки ду шарт кадом аст, бигӯй, аввал, он ки ба меҳмонии мардуми солеҳ меҳмон равад, на мардуми фосиқ ва ҳаромхор... Дуюм, дар маҷлисе, ки донад, ки дар ӯ номашрӯъ (хилофи қонун) ҳаст, нараванд, магар донад, ки ба эҳтироми ӯ тарк хоҳанд кард.

Агар пурсанд, ки ду суннат кадом аст, бигӯй, аввал он ки бихонанд, бе тааллуқ (ба таъхир андохтан) иҷобат (қабул) кунад. Дуюм, он ки напурсад, ки хӯрданӣ чӣ хоҳад буд.

Агар пурсанд, ки даҳ адаб кадом аст, бигӯй, аввал, он ки дар вақти рафтан аз пеши мизбон наравад. Дуюм, чун ба дари хона расад, пои рост дар пеш ниҳад. Сеюм, чун ба хона дарояд, салом кунад. Чаҳорум, ҳар ҷо, ки ҷойро бинишонанд, биншинад ва такаллуф накунад. Панҷум, ба зеру боло ва чапу рост нанигарад. Шашум, таом ба навъе хӯрад, ки хотири мизбон хуш гардад. Ҳафтум, зуд-зуд аз пеши худ таом барнадорад. Ҳаштум, чун таом хӯрда шавад, зуд бархезад, магар мизбон нагзорад. Нуҳум, баъд аз фароғ мизбонро дуо кунад. Даҳум, чун берун равад, шукр гӯяд ва шикоят накунад.

ФАСЛИ ЁЗДАҲУМ

ДАР ОДОБИ РОҲ РАФТАН

Бидон, ки одамиро аз роҳ рафтан дар ҳоҷат чора нест ва чун ба роҳ меравад, ӯро чанд чиз риоя мебояд кард, то муаддаб бошад ва мардум донанд, ки ӯ хидмати мардон кардааст ва рафтан дар яке аз се маҳаль хоҳад буд: ё дар шореъ (шоҳроҳ) он ва ё дар бозор ва ё дар маҳалла ва ҳар як адабе чанд дорад.

Агар пурсанд, ки одоби рафтан дар шореъ чанд аст, бигӯй, ҳафт: Аввал, он ки ба ғайри ҳоҷат наравад. Дуюм, пои бараҳна бар замин наниҳад. Сеюм, ба тарафи мутакаббирон нараванд. Чаҳорум, то зарурат набошад, суҳан нагӯяд. Панҷум, аз мавзеи тӯҳмат ҳазар кунад.

Шашум, қадам аз маҳзеи наҷосат (нопок) нигоҳ дорад. Ҳафтум, бисёр наравад, магар ба намози ҷамоаш. Ҳаштум, гом фарох нанињад.

Агар пурсанд, ки адаби рафтан дар бозор чанд аст, бигӯй, ҳафт: Аввал дӯш (китф) бар касе назанад. Дуюм, аз паси мардум нанигарад. Сеюм, оби даҳон наандозад. Чаҳорум, аз дур касеро бонг (фарёд) назанад. Панҷум, бар дари дӯконе, ки коре надорад, наистад. Шашум, чизе ки намехарад қимати он напурсад. Ҳафтум, дар миёни сеидон ду кас мадхал (дахл) накунад, магар ба тариқи ислоҳ ё муҳокима.

Агар пурсанд, ки одоби рафтан дар маҳаллот чанд аст, бигӯй, ёздаҳ: Аввал, он ки чапу рост нанигарад. Дуюм, ба болои бомҳо ва равзанҳо нигоҳ накунад. Сеюм, дар даруни хонае, ки дараш кушода бошад, нанигарад. Чаҳорум, роҳ бар касе танг накунад. Панҷум, бо фарзанди мардум сухан нагӯяд ва бӯса бар сару рӯи эшон нанињад. Шашум, дар маҳаллае, ки кор надорад, наравад. Ҳафтум, суруд нагӯяд ва ба овоз чизе нахонад. Ҳаштум, ба эҳтиёт равад, то ҷонваре дар зери пои ӯ ҳалок нагардад. Нӯҳум, дар пеши бузургтар аз худ наравад. Даҳум, бар дари хонае, ки коре надорад, наистад. Ёздаҳум, дар маҳаллаи аҳли туҳмат наравад.

ФАСЛИ ДУВОЗДАҲУМ

ДАР ОДОБИ САЛОМ КАРДАН

Агар пурсанд, ки дар чанд мавзеъ салом бояд кард, бигӯй, дар ҳафт мавзеъ. Аввал, чун бародари тариқро бинӣ, салом бояд кард. Дуюм, чун дар роҳ равӣ, ба одамон салом бояд кард. Сеюм, чун ба дари хонаи бародар равӣ, салом бояд кард. Ва инро саломи истизон (иҷозат хостан) гӯянд. Чаҳорум, чун ба ҷамъе дароӣ, салом бояд кард. Панҷум, чун аз мавзее, ки нишастӣ бархезӣ ва ҷамъе он ҷо бошанд, салом бояд кард ва инро саломи видоъ гӯянд. Шашум, чун ба мақбарае расад, салом бояд кард. Ҳафтум, чун ба хонаи худ дарояд, бар аҳли байти худ салом кунад.

Агар пурсанд, ки дар чанд мавзеъ салом набояд кард, бигӯй, дар шаш мавзеъ. Аввал, дар ҳаммом. Дуюм, бар касе, ки ба қазои ҳоҷат машғул бошад. Сеюм, ба Қуръонхон. Чаҳорум, ба намозгузор. Панҷум, бар занони номаҳрам. Ва агар дар ин мавзеъҳо касе салом кунад ҷавоб надиҳанд, осим (гунаҳкор) набошанд.

Агар пурсанд, ки одоби салом кардан чанд аст, бигӯй, хафт: Аввал, пок бошад. Дуюм, савора бар пиёда салом кунад, истода бар нишаста ва нишаста бар такязада. Сеюм, он кӣ хурдтар аст, бояд ки бар бузургтар салом кунад ва аккал бар аксар салом кунанд. Чахорум, дар салом кардан рӯй хандон ва пешонӣ кушода дорад. Панчум, ба ишорат салом накунад, балки ба лафз бигӯяд, ки «Ассалому алайк» ё «салому алайк» ва агар чамоате бошанд», «ассалому алайкум»... Хафтум, чун ду ба якдигар расанд ва мусофаха (вохӯрӣ) кунанд.

Агар пурсанд, ки одоби чавоб додан чанд аст, бигӯй, хафт: Аввал, он ки ба тозарӯӣ чавоб диҳад. Дуюм, он ки ба зиёда чавоб гӯяд. Сеюм, агар касе бошад, ки хоричи миллати ислом бошад ва бар ин кас салом кунад дар чавоб алейк гӯяд. Чахорум, бояд ки бар тахорат (тозаву озода) бошад. Панчум, агар гурӯхе истода бошанд як нафар чавоби салом диҳад, басандааст. Шашум, чавоби савол бо лафз диҳанд на ба ишорат. Хафтум бояд, ки чунон чавоб диханд, ки саломкунанда шунавад.

Агар пурсанд, ки фазилати салом дар чист, бигӯй, дар он ки таклим кунанд ва зудтар салом гӯянд.

ФАСЛИ СЕЗДАҲУМ

ДАР ОДОБИ ХУҚУҚИ БОҚИИ ИХВОН

Аёдати (дидорбинии) бемор. Дар аёдати бемор савоби бисёр аст ва фазилати бешумор. Бузургон гуфтаанд:

Чу ранч барнатавонӣ гирифтан аз бемор,
Қадам зи рафтану пурсиданаш дарег мадор.

Агар пурсанд, ки дар аёдати бемор чанд адаб аст, бигӯй, хафт: Аввал, он ки баъд аз намози дигар беморро напурсад, ки ба хасби (мувофиқи) хосият некӯ нест. Дуюм, он ки чун дарояд, на хандад, на гиряд, ки хеч кадом лоиқ набошад. Сеюм, аз чапи бемор дарояд ва бар рости ӯ биншинад. Чахорум, бар сари болини бемор бисёр сухан нагӯяд. Панчум, даст ба узве аз узвхои ӯ, чун сару даст ва пешониаш сиха расонад ва аз карохат (пархез) надорад. Шашум, бо бемор ба лутфу мулоимат сухан гӯяд. Хафтум, зуд равад.

Агар пурсанд, ки дар ташйиъи чаноза чанд адаб аст, бигӯй, панч: Аввал, он ки дар ақиби чаноза равад. Ду-

юм, дар бурдани ҷаноза агар тавонад мададгорӣ кунад. Сеюм, ба рӯю риё наравад. Чаҳорум, чун ба сари хок расад дар дафн кардану хишт чидан ва хок рехтан омодагӣ кунад. Панҷум, майитро бо хайр ёд кунад.

Агар пурсанд, ки дар таъзият гуфтан чанд адаб аст, бигӯй, ҳашт: Аввал, сухан кам гӯяд. Дуюм, дастор ба замин назанад. Сеюм, дасту санг бар сина назанад. Чаҳорум, сухани беҳуда нагӯяд. Панҷум, дар мусибат ба сабр фармояд. Шашуму ҳафтум, чизе ки тавонад мададгорӣ намояд. Ҳаштум, марги он касро сабаби эътибори худ донад.

Эй аз хатъи шуниданат ҳавас аст,
Марги ҳамсоя воизи ту бас аст.

Агар пурсанд, ки адаби атсазананда чанд аст, бигӯй, чаҳор: Аввал, он ки остини пеши даҳону бинӣ гирад ё рӯмоле..., то дар вақти атса аз даҳону бинии ӯ чизе берун наояд, ки мӯҷиби кароҳияти ҳозир гардад. Дуюм, он ки атса чун аз се зиёда гардад, агар тавонад дафъ кунад ва агар натавонад, аз маҷлис бархезад, ки ногоҳ сабаби малоли мардум нашавад... Чаҳорум, чун касе ҷавоби атсаи ӯ боз диҳад, ӯ низ ташаккур гӯяд. Агар пурсанд, ки адаби ҷавобдиҳанда чанд аст, бигӯй, се: Аввал, он ки чун отис (атсазананда) ҳамд гӯяд, ҷавоб диҳад ва агар ҳамд нагӯяд, ҷавоби атсаи ӯ боз надиҳад... Сеюм, он ки чун атса аз се карат бигзарад, ҷавоб нагӯяд ва гӯянда ихтиёр аст: агар хоҳад бигӯяд, аммо авло тарк (ҷавоб нагуфтан) аст.

Аммо таҳният (муборакбод) гуфтани бародар дар вақти шодиҳо чунончи фарзанде ӯро мутаваллид шуда бошад ё ҷизе, ки матлуб (каси дилхоҳ) буда, аз сафаре бозомада ва монанди он. Ин мазида (зиёдшавӣ) сурури он шахс мешавад.

Агар пурсанд, ки адаби таҳният чанд аст, бигӯй: шаш. Аввал, он ки шодии бисёр изҳор кунад. Дуюм он, ки гирифтарӯӣ ва малул набошад. Сеюм, муборакбод гӯяд. Чаҳорум, дуое гӯяд, ки муносиби ҳоли таҳният бошад. Масалан, агар писар дорад, ӯро бо тӯли (дарозии) умру давлат дуо кунад ва агар арӯсе воқеъ шавад, ба хайр ва баракат дуо кунад ва агар мусофире расида, ба сиҳату саломат дуо кунад ва боқӣ бар ин қиёс бояд кард. Панҷум, бисёр нанишинад ва зуд берун ояд, магар соҳиби манзил мубол̣иға (манъ) кунад. Шашум, табаррук

ва тӯҳфае, ки мақдури (мувофиқи қудрати) ӯ бошад, ғузаронад ва бад-он бухл (хасисӣ) накунад.

ФАСЛИ ЧАҲОРДАҲУМ

ДАР ОДОБИ КАСБ ВА БАЙЪУ ШИРОЪ (ХАРИДУ ФУРӮШ)

Бидон, ки дарвешро касби ҳалол (росту покиза) зарурат аст, ба ин ваҷҳ касбро аз воҷибот низ тавон шумурд, зеро фароғати хотир он замон даст диҳад, ки заруриёти маош зоил гардад. Ва ҳар чӣ роҳати тамом нашавад, пас он низ воҷиб бошад. Ва чун аз олви заруриёт тамом муяссар нашавад, илло бар он ки ранҷ бар мардумон ниҳад, пас ҳар кӣ манфиат гирад ва нафъ нарасонад кор накарда бошад. Пас ҳар кӣ аз дарвешон ба касбе машғул нашавад, бори худ ба гардани мардум ниҳода бошад ва сабаби ранҷи оламиён шуда ва он дар тариқ раво набувад ва собит шуд, ки касб мар дарвешонро аз заруриёт аст, пас ҳароина бояд, ки одоби касб ба ҷой оварад. Ва ҷамии касбҳоро муҷмалан (мухтасаран) адабҳост ва ҳар касберо алоҳида адабе аст ва зикри ҳама ба татвил (тафсил) меанҷомад.

Агар пурсанд, ки одоби маҷмӯи касбҳо хулоса чанд аст, бигӯй, ҳашт: Аввал, он ки касби худро аз моли ҳаром ва шубҳат пок дорад. Дуюм, он ки касбро барои зарурати маош кунад, на барои ҷамъи мол. Сеюм, касбро сабаби обрӯй шиносад. Чаҳорум, бо касе, ки моли ӯ ҳаром бошад, муомила накунад. Панҷум, дар ҳунари худ кори айбнок ва беэътиноӣ накунад ва аз ғилу ғаш (олудагӣ) дур дорад. Шашум, инсоф нигоҳ дорад, ба касе, ки баҳои матоъ нашиносад, бар вай муомила накунад. Ҳафтум, агар аҳли тарозу бошад, кам надиҳад ва зиёда настонад. Ҳаштум, агар аҳли зироъ бошад, зиёда бар худ напаймояд ва кам бар дигарон, то баракат ва ҷамъият дошта бошад.

Агар пурсанд, ки одоби фурӯхтани чизе чанд аст, бигӯй, ҳашт: Аввал, он ки бо харанда сухани нарм бигӯяд. Дуюм, он ки аз ҳар маҳалла, ки харандаро ёбад, муозика (дареғ) накунад. Сеюм, он чӣ мефурӯшад, зиёдат таърифи он накунад. Чаҳорум, чизи дағалу қалб нафурӯшад ва агар фурӯшад, айби ӯро ба харанда бозгӯяд. Панҷум, дар вазн ва зироъ қалбӣ накунад. Шашум, агар чизи харидаро бозоранд ва зоеъ (талаф) нашуда бошад, байъи иқолат (савдоро вайрон) кунад ва бозситонад.

Ҳафтум, агар азизеро нақде набошад ва чизе ба насья талабад, бад-ӯ фурӯшад ва дар мақоми музоиқа набошад. Ҳаштум, зиёд аз қимати вақт нафурӯшад.

Агар пурсанд, ки одоби харидани чизе чанд аст, бигӯй, дувоздаҳ: Аввал, он ки ба ваҷҳи ҳалол харад. Дуюм, нақди қалб ва мағшуш надиҳад. Сеюм, ба камтар аз қимати вақт нахарад, магар фурӯшанда музоиқа накунад. Чаҳорум, бо фурӯшанда сухани сахт нагӯяд. Панҷум, ӯро таклифи бисёр накунад, ки аз фалон ҷо ба фалон ҷиз буда. Шашум, аз он ҷӣ мехарад, бисёр бахшад. Ҳафтум, чун чизе харида бошад, бозпас нагардонад. Ҳаштум, чизи харида ба домон нанихад. Нӯҳум, чизи харида дар остин накунад. Даҳум, муздкоса аз фурӯшанда наситонад. Ёздаҳум, дар ҷои покиза кунад. Дувоздаҳум, ошкор набарад, балки пӯшида барад.

ФАСЛИ ПОНЗДАҲУМ

ДАР ОДОБИ ХОДИМОН

Бидон, ки ходимии дарвешон мартабаи бузург аст ва ҳар кӣ азизеро хидмат кунад, ӯро насибе тамом аст.

Бе хидмати ту кас ба ҷое иззате наёфт,
Ҳар кас ки чокари ту нашуд, давлате наёфт.

Шарти ходимӣ он аст, ки ҳар кор, ки ӯро бифармоянд, ба шарти ростию покӣ аз рӯи эътиқоду ихлос бикунад. Аммо чаҳор кори ӯ куллӣ аст. Аввал, ҷорӯб задан. Дуюм, табх кардан. Сеюм, ҷома шустан. Чаҳорум, дегу коса шустан. Ва дар ҳар як адабе чанд риоят бояд кард. Агар пурсанд, ки дар ҷорӯб задан чанд чиз мебояд, бигӯй, бист чиз: чаҳор қонун, чаҳор адаб, чаҳор аркон, чаҳор ҳурмат ва чаҳор шарт... Агар пурсанд, ки чаҳор адаб кадом аст, бигӯй, аввал он ки аз пиру бародарони тариқ иҷозат талабад. Дуюм, он ки об бар замин афшонад. Сеюм, сабр кунад, то хок обро фурӯ хӯрад. Чаҳорум, ибтидои ҷорӯб задан аз пеши пир кунад.

Агар пурсанд, ки чаҳор аркон кадом аст, бигӯй, аввал он ки ҷорӯбро сахт наҷунбонад. Дуюм, он ки дар вақти ҷорӯб задан хомӯш бошад. Сеюм, он ки ҷое ки рӯфта бошад, пой бар он нанихад. Чаҳорум, он ки эҳтиёт кунад, хошок нанамояд.

Агар пурсанд, ки чаҳор ҳурмат кадом аст, бигӯй, аввал он ки об чунон резад, ки васоили дарвешон тар на-

шавад. Дуюм, ҷойгаҳи дарвешон ба даст пок кунад, ҷо бо ҷорӯб. Сеюм, ҷорӯб ба тарафи худ кашад. Чаҳорум, пушт ба дарвешон накунад.

Агар пурсанд, ки чаҳор шарт чист, бигӯй, аввал, ҷорӯб ба дасти рост гирад. Дуюм, хокрӯба ҷое резад, ки аз назари мардум дур бошад...

Агар пурсанд, ки ҷорӯб ба замин чӣ мегӯяд, бигӯй, мегӯяд: собитқадам бош, то покиза бошӣ.

Агар пурсанд, ки даст ба ҷорӯб чӣ мегӯяд, бигӯй, мегӯяд: ҳар кӣ рӯй ба сафо дорад, ӯро ба сари худ медоранд.

Агар пурсанд, ки сирри ҷорӯб задан чист, бигӯй, он ки хонаи дил аз хоки тааллуқ ва шак пок созад.

Агар пурсанд, ки дар табх кардан (пухтан) чанд чиз мебояд, бигӯй, шонздаҳ чиз. Чаҳор фарз, се суннат, панҷ адаб ва чаҳор шарт.

Агар пурсанд, ки чаҳор фарз кадом аст, бигӯй, аввал он ки таом аз ваҷҳи ҳалол созад. Дуюм, он ки аз наҷосат пок бошад ва муҳаррам (ҳаром) набувад. Сеюм, он ки дегу коса пок бошад ва наҷосат нашавад. Чаҳорум, оби пок дар дег кунад ва олуда набошад.

Агар пурсанд, ки се суннат кадом аст, бигӯй, аввал он ки даст бишӯяд пеш аз ҳама кор. Дуюм, номи Худои таоло барад дар ибтидои амал. Сеюм, ҳар чӣ даст бад-он мекунад, аз адоти (асбоби) табх ҳамаро бишӯяд.

Агар пурсанд, ки панҷ адаб кадом аст, бигӯй, аввал он ки матбахро (ошпазхона) аз хоку хошок пок дорад. Дуюм, аз сари дегу коса ҷои дигар наравад. Сеюм, дар вақте, ки хамир мегирад ё сар каззи дег мебарад, чизе бар бинӣ бандад. Чаҳорум, оби даҳон дар матбах наан-дозад. Панҷум, дегро кушода нагзорад.

Агар пурсанд, ки чаҳор шарт кадом аст, бигӯй, он ки андозаи ошпазӣ донад ва намакро ба се бор резад. Дуюм, он ки ҳар чӣ пазад ба ниҳоят, иҷозат ва машварати аксарият пазад. Сеюм, он ки дар асбоби табх хиёнат на-кунад ва дар таом бе иҷозати ёрон тасарруф (сарф) накунад. Чаҳорум, он ки ҳолимдаста (ёрдамчӣ) таъин кунад, то мададгори ӯ бошад.

Агар пурсанд, ки шароити оташ кардан чанд аст, бигӯй, ҳашт: Аввал, он ки даст бишӯяд. Дуюм, бисмиллоҳ бигӯяд. Сеюм, ҳезуми бисёр дар дег назанад то оташ намирад. Чаҳорум, ҳимаро (ҳезумро) мувофиқ (монанд) созад, то оташ намирад. Панҷум, баъд ки ҳа-нӯз он ҳама пухта бошад батамом, ки дамаи дигар

омода (тайёр) кунад. Шашум, бояд нагузорад, ки хокистар бисёр ҷамъ шавад. Ҳафтум, оташро аз дегдон берун орад, то ҳимаро ҷой бошад. Ҳаштум, дегу косаро аз афтондани хоку хошок дар вай нигоҳ дорад.

Агар пурсанд, ки одоби шустани ҷома чанд аст, бигӯй, ҳафт: Аввал, ҷомаро пок бишӯяд. Дуюм, бар сари даст шӯяд, то халал бад-он нарасад. Сеюм, ҷомаи ғолибон (бузургон)-ро муқаддам донад. Чаҳорум, дар ҷои пок андозад, то хушк гардад. Панҷум, чун хушк гардад таҳ карда бо одат пеши соҳибаш расонад. Шашум, дар молидани собун исроф накунад, ки бефоида бошад. Ҳафтум, агар ҷомаи фақире дарида бошад, баъди шустан бидӯзад.

Агар пурсанд, ки дар дегу коса шустан чанд адаб аст, бигӯй: чаҳор. Аввал, он ки ба оби пок бишӯяд ва агар эҳтиёҷ ба гарм кардан бошад, гарм кунад. Дуюм, косаро дар даруни дег бишӯяд, чунон ки замин тар нашавад. Сеюм, баъд аз шустан дастмол дар вай молад ва хушк созад. Чаҳорум, баъд аз шустан ба ҷои поке биниҳад.

ФАСЛИ ШОНЗДАҲУМ

ДАР ОДОБИ МУТАФАРРИҚА

Агар пурсанд, ки одоби аз хона берун омадан чанд аст, бигӯй, чаҳор: Аввал, пои рост аз хона берун ниҳодан. Дуюм номи худои таоло ба забон рондан. Сеюм, аз ҷониби рост равад. Чаҳорум, аз рафтани худ нияти ба халқ нафъ расонидан кунад.

Агар пурсанд, ки одоби рафтан ба тафарруҷ (тамошо) чанд аст, бигӯй, адаб он аст, ки дарвеш ба тафарруҷ на лаҳву лаъб наравад, магар ба тамошои боғ ва бӯстону сабзаи саҳро. Чун дарвеш бад-ин навъ тафаррудҷ равад, ӯро ҳафт адаб риоят бояд кард: Аввал, бо аҳли ҳусну ҷамол ҳамроҳӣ накунад, ки маҳалли тӯҳмат бошад. Дуюм, по бар дари боғу бӯстон ва киштзори касе бе иҷозати ӯ нанинҳад. Сеюм, дар назари халқ ба ҷое ҳоҷат нанишинад. Чаҳорум, бараҳна нашавад. Панҷум бо бегона сухан нагӯяд, магар ба қадри ҳоҷат. Шашум, дар ҳар кӣ нигарад, осори қудрат мушоҳида намояд. Ҳафтум, шаб дар мақоми худ ғоиб нагардад.

Агар пурсанд, ки одоби ба гӯристон рафтан чанд аст, бигӯй, ҳафт: Аввал, чун ба гӯристон расад, салом кунад. Дуюм, дар миёни гӯристон биистад. Сеюм, эшонро ба

фотиҳаву такбир ёд кунад. Чаҳорум, оби даҳон наафканад. Панҷум, пой бар гӯрҳо нагузорад...

Агар пурсанд, ки адаби такья кардан чанд аст, бигӯй, ҳашт: Аввал он ки дарвеш бояд дар шаб ду соат беш хоб накунад. Дуюм, чун наздики ҷомаи хоб расад, пои рост пеш ниҳад. Сеюм, аввал ба дасти рост такья гирад. Чаҳорум, шаҳодат бар худ арза кунад. Панҷум, хобро намудори марг бишиносад. Шашум, бар кинаи бародари худ хоб накунад. Ҳафтум, дар вақти аз ҷои хоб берун омадан пои чап берун ниҳад. Ҳаштум, тозаву пок хоб кунад.

Агар пурсанд, ки адаби ба назди акобир рафтан чанд аст, бигӯй, ҳафт: Аввал, он ки бе иҷозат пеши эшон наравад. Дуюм, чун дарояд шарти таҳният ва хидмат ба ҷо оварад. Сеюм, баъд аз салом сухан нагӯяд, магар ки зарурате бошад. Чаҳорум сухан ба ҳурмат гӯяд ва овоз баланд накунад. Панҷум, барои ҷавоб нек гӯш биниҳад, то боз напурсад. Шашум, ӯро дуои бисёр нагӯяд, то ба риё наанҷомад. Ҳафтум, вақт нигоҳ дорад ва дар вақти макруҳ ба дидани акобир наравад.

Агар пурсанд, ки авқоти макрӯҳ кадом аст, бигӯй, вақте ки ба ғояти карам бошад. Худро аз мурдагон шуморад, ва ба канори гӯристон расад видоъ кунад.

БОБИ ШАШУМ

ФАСЛИ ЯКУМ

ДАР МАЪНИИ МАЪРАКА ВА ОН ЧӢ КИ БА Ӯ ТААЛЛУҚ ДОРАД

Бидон, ки маърака дар асл луғати ҳарбгоҳро гӯянд... ва дар истилоҳ мавзеъеро гӯянд, ки шахсе дар он ҷо боз истад ва гурӯҳе мардум он ҷо бар вай ҷамъ шаванд ва ҳунаре, ки дошта бошанд, ба зуҳур расонанд ва ин мавзеъро маърака гӯянд, барои он ки... дар маъракаи ҳарб ҳар марде, ки ҳунаре дошта бошад..., изҳор мекунад. Чунончи, дар ҳарбгоҳ, баъзе ба ҳунар намудан машғуланд ва баъзе ба тафарруҷ ин ҷо низ яке ҳунар менамояд ва гурӯҳе тафарруҷ мекунанд... Агар пурсанд, ки сари маърака кадом аст, бигӯй дониш, ки ҳар кӣ бедониш бошад, қадам дар маърака ниҳад, аз сари худ хабар надорад.

Агар пурсанд, ки пояи маърака кадом аст, бигӯй, ка-

були дилҳо, ки агар дилҳо соҳибмаъракаро қабул накунад, муҳимми (кори муҳимми) ӯ ба поён нарасад.

Агар пурсанд, ки рукни маърака кадом аст, бигӯй, файз гирифтан ва файз расондан.

Агар пурсанд, ки аркони маърака чанд аст, бигӯй чаҳор. Агар пурсанд, ки чаҳор рукни маърака кадом аст, бигӯй, аввал шустушӯй, яъне маъракагир бояд, ки поку покиза бошад, ки ба маърака дарояд, ба ҷиҳати он ки қадам ба ҷои покон ба покӣ бояд ниҳод. Дуюм, рӯфтурӯб, яъне бояд, ки дар мавзеъе, ки маърака мегирад, аз хору хошок пок созад. Сеюм, гуфтугӯй, яъне сухане ки дорад, адо кунад, бар наҳве ки дар дили мустамеъ ҷой гирад. Чаҳорум, ҷустуҷӯй, яъне он ҷӣ ки аз ҳозирони маҷлис тамаъ медорад, биҷӯяд...

Агар пурсанд, ки маъракагирро чанд чиз бояд дар маърака, то писандидаи хотирҳо бошад, бигӯй, даҳ чиз. Аввал, он ки хушодарӯю хандон бошад. Дуюм, бояд ки ҷусту чолок ва сабукрӯҳ бошад. Сеюм, дар маърака бевақт наояд... Чаҳорум, дар мавзеъ ва маҳалли васеъу пурфазо маърака гирад. Панҷум, агар касе ночойгоҳ истода ё нишаста бошад, бо вай ба лутф ва нармӣ сухан гӯяд. Шашум, аз ҳозирон ҳиммат ва мадад талабад. Ҳафтум... устодонро ёд кунад. Ҳаштум, агар бузурге ва азизе дар он диёр бошад, ӯро низ ёд кунад. Нӯҳум салаворот диҳад. Даҳум, киноят ва таъна накунад ва ҳамаи касро ба дилу ҷон дуогӯй бошад.

Агар пурсанд, ки шаш ҷиҳати маърака кадом аст, бигӯй, аввал ниёз, яъне маъракагир бояд ниёзманд (муҳтоҷ) бошад ва аз дари дилҳо дарюза (гадоӣ) кунад, то муродаш ҳосил гардад. Дуюм, иродат, яъне ҳар ҷо ки маърака мегирад, ба иродат ва рағбат гирад, на ба кароҳат ва кудурат. Сеюм, карам, яъне агар дарвеше ба маъракаи вай дарояд, ҳам аз худ ба вай файзе расонад ва ҳам пойmардӣ кунад. Чаҳорум, исор, яъне бо вуҷуди эҳтиёҷ ва ваҷҳи маош, агар азизе бирасад ва талаби маърака кунад, бо вай музояқа нанамояд. Панҷум, ҳилм (нармдил) яъне бурдбор (ботамкин) бошад ва агар касе бо вай сафоҳат (рафтори ношоиста) кунад, ё ҷамъе аз маърака бираванд таҳаммул кунад ва малӯл нашавад. Шашум, қаноат, яъне бад-он чӣ... насиби вай карда бошад, қаноат кунад ва муболиғаи зиёдатӣ нанамояд.

Агар пурсанд, ки камоли маъракагирӣ дар чанд сифат аст, бигӯй, дар панҷ сифат: Аввал, он ки эътиқоди ӯ пок бошад... Агар росту дуруст набошад, дар кори худ

нокис бувад. Дуюм, он ки аз ҳасад дур бувад ва ба таассуби (бар қасди) бародар маърака нагирад. Сеюм, он ки аҳли таваккал бувад ва агар дар ҳаволии вай сад маърака падид ояд, аз он занни (гумон) бад набарад... Чаҳорум, аз ғаразу риё пок бошад, то сухани вайро дар дилҳо асар бувад. Панҷум, уҷб (худписандӣ) ва такаббур наварзад, балки мутавозеъ ва хокинаҳод (хоксор) бошад.

Агар пурсанд, ки одоби беруи шудан аз маърака чанд аст, бигӯй, шаш. Аввал он ки вақти... мардум танг накунад ва зуд маърака барҳам занад. Дуюм, он ки устодонро ёд кунад ва ҳар кӣ халъя ба вай дода бошад ва ҳар кӣ надода бошад, ҳамаро дар дуо шарик кунад... Чаҳорум, агар дарвеше мустаҳақ (муҳтоҷ) бинад, хӯрдание (хӯроквориe) ба вай диҳад. Панҷум, чун беруи ояд, пои чап фаро пеш ниҳад. Шашум, агар бародарони тариқ ҳозир бошанд, футуҳе (муваффақияте) ки расида бошад, сафои (манзури) назари эшон кунад ва инҳо гуфта ки шуд, ом (умумӣ) аст, бояд ки ҳама аҳли маъракаро бошад ва боз ҳар тоифаро аз эшон зикр ҳоҳем кард.

Агар пурсанд, ки маърака чанд навъ аст, бигӯй, ду навъ: яке мақбулу писандида ва он маъракае аст, ки дар вай суханони хуб гузарад ва дуюм, нописандида, он маъракае бувад, ки дар вай суханони номашруъ (нописанд) ва ҳаракоти нолоиқ воқеъ бошад.

Агар пурсанд, ки аҳли маърака чанд тоифаанд, бигӯй, се тоифаанд: Аввал, аҳли сухан. Дуюм, аҳли зӯр. Сеюм, аҳли бозӣ.

ФАСЛИ ДУЮМ

ДАР ШАРҲИ АҲЛИ СУХАН АЗ МАЪРАКАГИРОН

Эшон се тоифаанд: аввал, маддоҳон, ғарроҳон (ғазалхонон) ва саққоён. Дуюм, хосагӯён ва бисотандозон. Сеюм, қиссахонон аз афсонагӯён. Баёни ҳар як дар қисмате меояд.

ҚИСМАТИ АВВАЛ

ДАР ЗИКРИ МАДДОҲОН ВА ҒАЗАЛХОНОН

Бидон, ки аз ҷумлаи аҳли шадду байъат ҳеҷ тоифа баландмартабатар аз маддоҳон нестанд ва далел бар ин он аст, ки муҳаббати аҳли байт (хонаводагӣ) ҳар одам-

ро лозим аст ва касе ки касеро дӯст медорад, мебояд ки доим зикри ӯ кунад ва ба ситоиши ӯ машғул шавад... Маддоҳон низ ҳол доранд, ки пайваста муносиби аҳли байт хонанд ва ба ёду сухани эшон вақт гузоранд.

Агар пурсанд, ки маддоҳон бар чанд навъанд, бигӯй, бар чаҳор навъ: Аввал ҷамоате ки аз қуввати табъи худ [illegible] кунанд ва ҷавоҳири ривоёту ҳикоёт дар риштаи назм кашанд. Дуюм, гурӯҳе ки манзумот ва суханоне, ки дигарон назм кардаанд, адо менамоянд ва фоида ба аҳли [illegible] мерасонанд. Ин тоифаро ровиён хонанд ва эшон низ аз ҷумлаи маддоҳонанд. Сеюм, тоифае, ки бо вуҷуди маддоҳӣ кори дигар мекунанд ва аз он фоида ба [illegible] [illegible] мансубанд, чун саввобон ва аз эшон гурӯҳе [illegible] [illegible]. Чаҳорум, ҷамъе, ки абёти пароканда ёд гирифтаанд ва бар дарҳои хонаҳо мехонанд ва [illegible] [illegible] дар ин қавм дохил нестанд.

Агар пурсанд, ки одоби маддоҳӣ чанд аст, бигӯй, [illegible]. Аввал он ки [illegible]. Дуюм, он ки [illegible]. [illegible]. Панҷум, он ки [illegible] тоифа [illegible].

Агар пурсанд, ки маддоҳро чанд сифат мебояд? [illegible] бист сифат бошад ва [illegible] сифат мебояд. Агар пурсанд, ки бист сифат кадом аст, бигӯй, [illegible], сабр, шукр, зуҳд, тоат, қаноат, муҳосиба ([illegible]), [illegible], тавозӯъ, таслим, [illegible], карам, [illegible], [illegible], таффакур, [illegible], кам хӯрдан, кам хуфтан ва бисёр шафоат намудан.

Агар пурсанд, ки он сӣ сифат кадом аст, бигӯй, [illegible], ғурур, айб, риё, хамр хӯрдан, кудурат кардан, [illegible] кардан, бадхӯйӣ, ситеза кардан, суханони [illegible] кардан, истеҳзо кардан, [illegible] тан, хилофи ваъда кардан, [illegible] суханони дурӯғ гуфтан, [illegible] дурӯғ [illegible], ғайбати бародарон кардан, бӯҳтон гуфтан, [illegible] ғаммозӣ кардан, маддоҳонро ба [illegible] тудан, хашми бемаънӣ гирифтан, [illegible] кардан, ғайбати [illegible] кардан, дар талаби [illegible] будан, бухл варзидан, зулм кардан, бисёр хӯрдан ва бисёр хуфтан.

Агар пурсанд, ки маддоҳонро ба [illegible] [illegible] кард, бигӯй, [illegible]. Аввал, он ки [illegible] [illegible]... Сеюм, он ки бо [illegible]

кор накунанд. Чаҳорум, он ки заифонро аз миёни худ наронанд. Панҷум, он ки дар ҳурмати якдигар сари мӯе фурӯгузошт нанамоянд, то ҳама чо мукаррам у мӯҳтарам бошанд.

Агар пурсанд, ки маддоҳӣ чанд аст, бигӯй, се навъ. Аввал, он ки манзумотро хеле содда хонанд. Дуюм, он ки ҳама насру мӯъҷизот ва манокибро ба наср адо кунанд ва он қавм ғаррохонон бошанд. Сеюм, он ки насру назм дар якҷоягӣ хонанд, ин тоифа мурассаъхонон мебошанд ва камоли фазли эшон зиёда аз он ду қавми дигар бошад.

Агар пурсанд, ки он чи хосаи маддоҳон аст, аз аломатҳо чӣ чиз аст, бигӯй, маддоҳонро аломат ба ҷомаву хирқа нест. Ба воситаи он ки эшонро ҳама навъ ҷома пӯшидан ҷоиз аст. Аммо аломате, ки хосаи эшон аст: найзаву тавқ (ба шаддаву суфра) ва табарзин... Найза барои ҳимояти худ, тавқ нишонаи ба қадом мартаба будани маддоҳ, суфра нишонаи кушодадастиву саховат аст. Чароғ маънии равшандилӣ, яъне муҳаббати мардонро дар зоҳиран дил равшан дорӣ, худро биёзва ва маҷлис бинафрӯзӣ ва сафоқи назар ҷамъ кунӣ.

ДАР БОБИ САККОЁН

Билон, ки саккоён ҳам маддоҳонанд ва ҳам саккоёни ҷамоати мӯҳтараманд ва санади эшон басо бузург аст.

Рубой:

Дар бадраи рашк гӯтта хоҳам хӯрдан,
Ё гарқа шудан, ё гуҳаре овардан.
Ин кор муҳотир аст хоҳам кардан,
Ё рӯй бадин сурх кунам ё гардан.

Ва баъзе исноди саккоёнро ба Салмони Форсӣ кунанд, ки пайваста мешкн об ба дӯш кашидӣ ва ба тоифаҳо... овардӣ ва ин нақл дуруст аст. Шайх Саъдӣ низ ин тоифаи мардонро ҳаётбахшон мегӯяд.

Агар пурсанд, ки одоби саккоён чанд аст, бигӯй, даҳ: Аввал, пок бошад, чуз покон ин кор натавонанд кард. Дуюм, ба касби маънӣ низ пок бошад. Сеюм, дар вақти саккоӣ ибтидо аз дасти рост кунад. Панҷум, оби ҳалол пок ба мардум диҳад. Шашум, бар саккоӣ тамаи ҷузъ накунад, балки бо тавозӯъ бо халқ муомила кунад. Ҳам-

тум дар ҳеч маҷлис бе иҷозат дарнаёяд ва асл он аст, ки то ӯро ба маҷлис наталабанд дарнаёяд, магар ки маҷлиси ом бошад, дар мавзее, ки халқро аз он манъ накунанд. Нӯҳум, бар ҳамкорони худ ҳасад набарад ва агар якеро аз саққоён равнақе шавад ба он хуш шавад. Даҳум, кори худро ба тамоми ҷузъиятҳояш хуб донад.

ҚИСМАТИ ДУЮМ

ДАР ШАРҲИ ҲОСАГӮЁН ВА БИСОТАНДОЗОН

Бидон, ки баъд аз маддоҳон ин тоифа бар дигарон муқаддаманд ба восити он ки эшонро дар анвои улум мебояд, ки мадхал бошад, то ин кор тавонанд кард. Мисли ҳама фиқҳу тиб ва нуҷуму рамл... ва монанди ин.

Агар пурсанд, ки ин кор аз кӣ мондааст ва ба таълими кадом мард пайдо шуд, бигӯй, ба таълими Луқмони Ҳаким ва он чунон буд, ки дар замони Луқмон аз Одиён подшоҳе буд, ӯро Амлики Од мегуфтанд ва бутпараст буд ва халқро ба парастидани бутон даъват кардӣ ва ӯро ду вазир буд, якеро Содиқ гуфтандӣ ва дигареро Саддуқ ва эшон худопарастӣ карданд... Бинобар ихтилофҳои мазҳабӣ подшоҳ вазиронро аз вилояти хеш берун кард ва онҳо назди Луқмон рафтанд... Луқмон барои онҳо баъзе гиёҳҳои доругиро мегуфт ва эшонро аз асрори нуҷум ва дақоиқи таъбири хоб чизе даромӯхт ва гуфт: — Биравед ва маърака бисозед ва онро майдони султонӣ тасаввур кунед ва сонбон барафрозед ва сандуқ биниҳед ва онро тахти султонӣ хаёл бандед. Китобҳое, ки доред бар ҳам чинед ва онро дафтархона ангоред. Чун мардум бар шумо ҷамъ шаванд, хосияти ин доруҳо бигӯед ва баъд эшон фурӯшед, то харҷи ба дасти шумо ояд ва ҳамон амру наҳй дошта бошад... бигӯед. Пас Содиқу Саддуқ ин корро кор бастанд ва бад-он гуна, ки таълим дода буд, маърака барорастанд ва ҳар рӯз чизе бар он изофа шуд, то бад-ин мартаба расид.

Агар пурсанд, ки он ҷӣ махсус бад-эшон аст, чист, бигӯй, зилвача ва доира ва чаҳормех ва тосу милу кутуб. Агар пурсанд, ки зилвача ишорат ба чист, бигӯй, дар асл ишорат ба мартабаи вазорат бувад. Аммо назди аҳли тариқ ишорат бад-он аст, ки мо худро фарше вери пои мардон дорем ва рух бар хоки ниёз мемолем ва рӯй бар кафи пои аҳли дилон месоем...

Агар пурсанд, ки доира ишорат бар чист, бигӯй, ишорат бад он маънӣ ки мо аз доираи мухаббат берун несгем. Ё маънӣ он аст, ки бар гирди худ мегардем ва ҳар чӣ металабем аз худ металабем, ки марказн доираи маърифат моем.

Марказн доираву нуктаи паргор туӣ,
Гар ба худ даринигарӣ онкан ёр туӣ.

Агар пурсанд, ки чаҳормех чӣ маънӣ дорад, бигӯй, маънӣ он аст, ки сохиби ин маърака, бояд ки аз чаҳор рукни бисот хабардор бошад ва ба чаҳор сифат мавсуф бувад: Аввал, илм; дуюм, ҳилм; сеюм, сабр ва чаҳорум, карам.

Агар пурсанд, ки маънии тосу мил чист, бигӯй маъниаш он аст, ки он чӣ дар тосхое хаст барои инсон аст, чуноичи тос намунаи фалак бошад ва ҳар кӣ тосу мил дар маърака ниҳад, чун фалак олиҳиммат бошад.

Агар пурсанд, ки кутуб дар маърака барои чӣ ниҳанд, бигӯй, барои он ки ҳар чӣ ба забони эшон гузарад исботи он аз китоб тавонанд кард.

Агар пурсанд, ки одоби хавосгӯён чанд аст, бигӯй, хафт: Аввал, он ки ғаразн эшон аз гуфтугӯй матои дуньё набошад, балки мақсуди эшон нафъ ба одамон бошад. Дуюм, он ки дар ҳар чӣ мегӯянд муҳофизати ҳукук... бикунанд. Сеюм, дурӯғ нагӯянд ва мардумро нафиребанд. Чаҳорум, дар фурӯхтани доруву шарбатҳо инсоф нигоҳ доранд. Панчум, агар касе барои харидн дору пул надошта бошад бебаҳо ба вай диҳанд. Шашум, забон аз фаҳшу озор нигоҳ доранд. Ҳафтум, ба корҳои маънишуда напардозанд.

ҚИСМАТИ СЕЮМ

ДАР БАЁНИ ҚИССАХОНОН ВА АФСОНАГӮЁН

Бидон, ки қисса хондан ва шунидан фоида бисьёр дорад. Аввал, он ки аз аҳволи гузаштагон хабардор шавад. Дуюм, он ки чун ғаронбу аҷоиб шунавад назари ў... кушода гардад. Сеюм, чун меҳнат ва шиддати гузаштагон шунавад, донад ки ҳеҷ кас аз бандн меҳнат озод набудааст, ӯро тасалло бошад. Чаҳорум, чун заволи мулку моли салотини гузашта шунавад, дил аз моли дуньё (сарватдӯстӣ)... бардорад ва донад, ки он бо

касе вафо накарда ва нахоҳад кард. Панҷум, ибрати бисёр ва таҷрибаи бешумор ӯро ҳосил ояд. Пас, маълум шуд, ки дар қиссаҳои гузаштагон фоидае ҳаст, агар воқеӣ бошад ва бар он ваҷҳ, ки вуҷуд дошта бошад, хонда шавад, хонандаю гӯянда ва шунавандаро аз он фоидае расад ва агар ғайри воқеӣ бошад, гӯяндаро вубол (гуноҳ) бошад ва шунаванда фоидаи худ баргирад, чунончи гуфтаанд:

Нагӯяд аз сари бозича ҳарфе,
К-аз он панде нагирад соҳибҳуш.
В-агар сад дафтари ҳикмат бар ӯ хонад,
Бихонӣ, ояд-аш бозича дар гӯш.

Агар пурсанд, ки маънии сандалӣ ниҳодан чист, бигӯй, маънии он аст, ки ҳар кӣ ҳунаре дорад бояд ки аз мардуми дигар болотар нишинад, то ҳама ба дидори ӯ рағба ёбанд. Агар пурсанд, ки сандалӣ аз барои кӣ мениҳанд, бигӯй, аз барои ҳунармандон ва ба восита он аст, ки дар ҳунармандӣ ва паҳлавонӣ ба сар омада, салотини ӯро бар сандалӣ нишонанд. Пас, ҳар кӣ паҳлавони майдони сухан бошад, ӯро расад ки бар сандалӣ нишинад. Агар пурсанд, ки сандалӣ чанд рукн дорад, бигӯй, чаҳор рукн: ду зер ва ду боло. Агар пурсанд, ки ду рукни боло ишорат ба чист, бигӯй, яке аз дониш ва яке аз биниш. Яъне, ҳар кӣ ба сандалӣ нишинад бояд, ки ҳар чӣ гӯяд аз ба назари биниш бубинад ва донад, ки ҳар маъракa қобили чӣ навъ сухан аст.

Агар пурсанд, ки ду рукни зери сандалӣ ишорат бар чист, бигӯй, ки яке ба сабр, дуюм ба сабот (устуворӣ). Яъне, ҳар кӣ сандалинишин аст, бояд ки ҳар чӣ бад ӯ расад, сабр кунад ва дар кори худ собитқадам бошад ва ба ҳар чизе аз ҷо наравад, чунончи гуфтаанд, байт:

То ба ҳар боде наҷунбӣ, по ба доман каш чу кӯҳ,
К-одамӣ мушти ғубору умр боди сар-сар аст.

Агар пурсанд, ки қиссахонӣ чанд навъ аст, бигӯй, ду навъ: Аввал, ҳикоятгӯӣ ва дуюм, назмхонӣ. Агар пурсанд, ки одоби ҳикоятгӯён чанд аст, бигӯй ҳашт: Аввал, он ки қиссаe адо хоҳанд кард, агар мубтадӣ (ибтидоӣ) аст, бояд ки бар устод хонда бошад ва агар мунтаҳӣ (охир) аст, бояд ба худ такрор карда бошад, то фурӯ (хомуш) намонад. Дуюм, он ки чусту чолок ба сухан дароянд ва хому гаронҷон (танбал) набошад. Сеюм, бояд

донад, ки маърака лоиқи чӣ навъ сухан аст ва ҳадди нузул (поён рафтан) ва монанди он бештар аз он гӯяд, ки мардум рағиби (моили) он бошад. Чаҳорум, назмро вақт-вақт ба назм ороста гардонад, на бар ҷое, ки мавъиде (шунаванда) ба малол шавад. Бузургон гуфтаанд, ки назм дар қиссаҳое чун намак аст дар деғ, агар кам бошад таом бемаза бувад ва агар бисьёр гардад, шӯр шавад. Пас, эътидол (дараҷаи миёна) ниғоҳ бояд дошт. Панҷум, сухани маҳолу (номумкин) газоф (дурӯғ) нагӯяд, ки дар чашми мардум сабук (беқадр) шавад. Шашум, суханони таъриз (пӯшида) ва киноя нагӯяд, ки дар дилҳо гарон гардад. Ҳафтум, дар ғалой мубoлиға накунад ва бар мардум танг нагирад (азоб надиҳад). Ҳаштум, худ бас накунад ва дар нив накашад, балки тарики эътидол марьӣ (риоятшуда) дорад. Агар пурсанд, ки одоби назмхонӣ чанд аст, бигӯй, шаш: Аввал он ки ба оҳанг хонад. Дуюм, суханро дар дили мардум биншонад. Сеюм, агар байте мушкил пеш ояд, шарҳи он ба ҳозирон бигӯяд. Чаҳорум, чунон накунад, ки мустамеъ (шунаванда) малул гардад. Панҷум, дар ғадой савганди бисьёр надиҳад ва мубoлиға нанамояд. Шашум, соҳиби он назмро дар аввали маърака ё дар охир ёд кунад. Ва афсонахонон мисли ҳикоятгӯёнанд. Эшонро низ ҳамин адабҳо риоят бояд кард.

ФАСЛИ СЕЮМ

ДАР ШАРҲИ АҲЛИ ЗӮР АЗ МАЪРАКАГИРОН ВА ЭШОН ҲАШТ ТОИФААНД: ГӮШТИГИРОН, САНГГИРОН, НОВАКАШОН, САЛЛАКАШОН, ҲАММОЛОН, МАҒИРГИРОН, РАСАНБОЗОН ВА ЗӮРГАРОН

ҚИСМАТИ АВВАЛ

ДАР БАЁНИ ГӮШТИГИРОН

Бидон, ки гӯштӣ гирифтан ҳунарест мақбул ва писандидаи мулуку салотин. Ҳар кӣ бад-ин кор машғул мебошад, аглаб (бештар) он аст, ки ба покӣ ва ростӣ мегузаронад.

Агар пурсанд, ки маънии гӯштӣ чист, бигӯй, он ки одамӣ табдили (тағйири) ахлоқ кунад ва ҳақиқати ин сухан он аст, ки пайваста миёни сифоти ҳамида (пи-

сандида) ва ахлоқи замима (нописанд) гӯштӣ вокеъ аст. Яъне ҳар як меҳоҳад, ки зидди худро дафъ кунад...

Агар пурсанд, ки асл дар гӯштӣ гирифтан чӣ чиз аст, бигӯй, илми ин санъат. Агар пурсанд, ки қувват чӣ гуна аст, бигӯй, қувват эътибор надорад, ба восита он ки ҳайвонот бошанд, ки эшонро қуввати бисьёр бошад ва чун дониш надоранд, ҳеч ҳурмат надоранд.

Агар пурсанд, ки илми боқувват чӣ гуна аст, бигӯй, дар ғояти некӯй, ба восита он ки бузургон гуфтаанд: «қуввати бедониш чун подшоҳи беадл аст ва дониши беқувват чун подшоҳи одилу белашкар» ва чун донишу қувва бо ҳамдигар ёр бошанд, корҳо ба мурод гардад. Агар пурсанд, ки гӯштигирӣ илм аст ё амал, бигӯй, илмест муқтарин (пайваста) ба амал ва ҳар кӣ чизе омӯзад мумкин, ки бад-он амал накунад ва дар ин ҳунар то илм набувад, амал наметавон кард. Пас, илму амал ба ҳам ороста аст. Агар пурсанд, ки одоби устодони гӯштӣ чанд аст, бигӯй дувоздаҳ: Аввал он, ки худ поку беиллат бувад. Дуюм, шогирдонро ба покӣ иршод (ҳидоят) кунад. Сеюм, бахил набошад ва чизе аз шогирдон дареғ надорад. Чаҳорум, бар шогирдон мушфиқ бошад. Панҷум, ба моли эшон тамаъкор набувад. Шашум, ҳар якро ба қадри қобилияти эшон таълим диҳад. Ҳафтум, рӯю риё (фиреб) накунад. Ҳаштум, ба шогирдони худ бад нахоҳад. Нӯҳум, агар касе гӯштӣ бад гирад, нагӯяд бад гирифтӣ, балки ба нармӣ сухан гӯяд. Даҳум, агар таълим гӯяд дар маърака, пӯшида гӯяд, ки хасм (душман) воқиф нагардад. Ёздаҳум, бояд ки аз илми гӯштӣ бохабар бошад. Дувоздаҳум, дар ҳеч маърака зикри пир ва устоди худро фаромӯш накунад.

Агар пурсанд, ки одоби шогирдон чанд аст, бигӯй, он ҳам дувоздаҳ. Аввал, он ки рост бошад. Дуюм, он ки порсо (покиза) ва некмаош (некмуомила) бувад. Сеюм, он ки некӯсират ва покизаахлоқ бувад. Чаҳорум, некният бошад. ...Шашум, хидмати устодон ба сидқ кунад. Ҳафтум, бар ҳеч кас ҳасад набарад. Ҳаштум, бухл наварзад ва ҳар чӣ дорад фидои пир кунад. Нӯҳум, бо дигар шогирдон ба дилу забон мутаффиқ бошад. Даҳум, аз дилҳо дарюза кунад. Ёздаҳум, ба зӯри худ мағрур нашавад. Дувоздаҳум, ба шикасти хасм хушдил нашавад.

Агар пурсанд, ки устоди комил кадом аст, бигӯй, он ки аз шаш илм соҳибвуқуф (огоҳ) бошад: Аввал, илми тиб, то донад, ки шогирдро чӣ ниёз медорад. Дуюм, аз

илми нуҷум, то вақт ва соати гӯштӣ гирифтан бар вазъе ихтиёр кунад, ки мувофиқ бошад. Сеюм, аз илми рамл (фол), то ғолиб ва мағлубро бидонад ва шиносад, ки кадом шогирд бар кадом шогирд ғолиб меояд. Чаҳорум, илми даъват (дуо) то пайваста дафъи сеҳр аз шогирдон бикунад. Панҷум илми фаросат, то аз шакл ва ҳайати (сурат) шогирд маълум кунад, ки аз ӯ чӣ кор меояд. Шашум, илми санъати гӯштӣ. Ва он чӣ аз ӯ машҳур аст, сесад бандӯ гирех аст ва ҳар яке рӯе (максале) дорад ва боз ҳар рӯе дафъе дорад, ки маҷмӯъ ҳазору ҳаштод масъала бошад. Ҳар устод, ки ин улум ва масоилро надорад, комил набошад.

Агар пурсанд, ки паҳлавон киро тавон гуфт, бигӯй, он касеро ки дувоздаҳ сифат дошта бошад... Сеюм, тани қавӣ. Чаҳорум, забони хуш. Панҷум, дили далер. Шашум, хиради комил. Ҳафтум, сабри тамом. Ҳаштум, илми ба камол. Нӯҳум, ҷаҳди доим. Даҳум, хулқи писандида. Ёздаҳум мастурӣ (парҳез кардан) аз ҳаром. Дувоздаҳум, неъмате бардавом...

Агар пурсанд, ки гӯштӣ чанд навъ аст, бигӯй ду навъ: Аввал қабз (ба дастгирифтан). Дуюм, изтирор (беихтиёр). Агар пурсанд, ки ҳар як чӣ гуна аст, бигӯй, қабз гӯштӣ гирифтан (аз они) аҳли Хуросон ва Ироқ аст, ки онро шаҳриввор гӯянд ва изтирор гӯштӣ гирифтан аз аҳли Гелон ва Шервон ва баъзе аз Озарбойҷон аст ва онро дайламиввор хонанд.

Агар пурсанд, ки забони гӯштигирон кадом аст, бигӯй, даст. То даст фурӯ накӯбанд, барнаҷасфанд.

Агар пурсанд, ки даст фурӯ кӯфтан чанд аст, бигӯй, ду: Аввал он, ки дар аввали гӯштӣ даст фурӯ кӯбанд ва онро накораи ҷанг гӯянд ва пеш аз он, ки хасм даст фурӯ кӯбад гӯштӣ гирифтан писандида нест. Дуюм, он ки дар миёни гӯштӣ даст фурӯ кӯбанд ва он нишонаи зинҳор (амон) хостан аст ва мувофиқат дар он шарт аст. Яъне чун хасм дар миёни гӯштӣ даст фурӯ кӯбад, маънӣ он аст, ки зинҳор хостам, туро даст фурӯ бояд кӯфт, яъне зинҳор додам.

Агар пурсанд, ки дастгири гӯштигирон кадом аст, бигӯй, пушт афкандан.

Агар пурсанд, ки модари гӯштиҳо кадом аст, бигӯй, пушти даст гирифтан ва аз пушти даст ба ҳама ҷойҳо бирасад; ҳам ба сар, ҳам ба пой ва ҳам ба миён.

Агар пурсанд, ки афтодан аз чист, бигӯй, ё аз он ки надонад, ё аз он ки натавонад.

ҚИСМАТИ ДУЮМ

ДАР БАЁНИ САНГГИРОН

Эшон низ мардуми поку порсо бошанд ва кори эшон ҳарби рост аст. Он аз ҳазрати Иброҳим мондааст.

Агар пурсанд, ки одоби санггирон чанд аст, бигӯй, шаш: Аввал, он ки кор ба нияти он кунанд, ки эшонро қуввати тамом пайдо ояд ва онро ба муқобили душман сарф кунанд. Дуюм, он ки дар аввал, ки даст ба санг намекардаанд, пирону пешқадамонро ёд кунанд. Сеюм чун даст ба санг расонанд ҳиммат намоянд. Чаҳорум, аз аҳли маҷлис истимдоди ҳиммат кунанд. Панҷум, чашму забон ва дасту дил аз ношоистаҳо пок доранд. Шашум, чун фориғ шаванд, такбиру салавот гӯянд.

ҚИСМАТИ СЕЮМ

ДАР БАЁНИ НОВАКАШОН

Эшон низ бекалбиву дағалӣ (далеру нотарс) бошанд ва аз онҳо нафъи бисёр ба халқ расад.

Агар пурсанд, ки чаҳор рукни нова кадом аст, бигӯй аввалу охири нова, зоҳир ва ботини ӯ.

Агар пурсанд, ки сирри ҳар як чӣ навъ аст, бигӯй, аввали нова ёд кардан, охири нова салавот фиристодан, зоҳири нова мардист ва ботини нова ҷавонмардӣ аст.

Агар пурсанд, ки ямину ясори нова кадом аст, бигӯй ямини нова ростиву дурустист ва ясори нова ёриву дилдорӣ аст.

Агар пурсанд, ки фавқу таҳти нова кадом аст, бигӯй, фавқи нова сурати кулла аст ва дар маънӣ сифати одат, таҳти нова дар сурати одамист ва дар маънӣ бардошти он.

Агар пурсанд, ки пасу пеши нова кадом аст, бигӯй, пеши нова ҳиммат ва паси нова назари мардон аст, ки корро меронад.

Агар пурсанд, ки ҳуруфи нова ишорат ба чист, бигӯй, «Н» — нақди муҳаббат ба даст овардан аст. «А» — (алиф) — дар кори худ рост будан аст. «В» — вараъ ва тақво (яъне покӣ) варзидан аст. «Ҳ» — ҳаводории бародарон кардан аст.

Агар пурсанд, ки шароити нова кашидан чанд аст, бигӯй, чаҳор: Аввал, он ки хидмат кардан аст. Дуюм,

хушнудии бародарон ба даст овардан. Сеюм, он ки ис-боти кори худ донистан. Чаҳорум, он ки доим суфра ка-шад ва бухл накунад.

Агар пурсанд, ки аркони новакашӣ чанд аст, бигӯй, шаш: Аввал, пок будан... Сеюм, аз хозирон мадад тала-бидан. Чаҳорум, пиру устоди худро ёд кардан. Панҷум, саловот фиристодан. Шашум, сирри худро бо касе на-гуфтан.

Агар пурсанд, ки одоби новакашӣ чанд аст, бигӯй, ҳашт: Аввал пок бошад. Дуюм, дар тоат тақсир наку-над. Сеюм, пайваста бо вузӯ бошад. Чаҳорум, ҳасад на-барад. Панҷум, такаббур наварзад. Шашум, ба зӯри худ ғарра нашавад. Ҳафтум, дар ҳамкорони худ ба чашми ҳақорат нангарад. Ҳаштум, ҳамкорони худро ёриву ма-дад расонад.

Агар пурсанд, ки махсуси новакашӣ чист, бигӯй, нард-бон ва агар хоҳанд тунбон пӯшанд ва мӯҳра банданд...

Агар пурсанд, ки нардбон ишора ба чист, бигӯй, ба тарбияти пир, ки ҳар замон муридро ба пояи баланд-тар расонад...

Агар пурсанд, ки ҳуруфи нардбон чӣ маънӣ дорад, би-гӯй, ки «Н» — ниёз аст, «Р» — ризо аст, «Д» — диёнат аст. Яъне, бояд ки покизаву эмин бошад ва чашму дас-ту дил ва забонро аз хиёнат нигоҳ дорад. «Б» — басо-рат аст, яъне бояд ки дар кори худ доно (ва бино) бо-шад. «А» — (алиф) — инсоният аст, ки бояд хушхӯю некуниҳод бошад ва «Н» — неъмат аст, бояд ки доим аз он чӣ тавонад дарвешонро хидмат кунад ва дар бах-шиш дареғ надорад.

ҚИСМАТИ ЧАҲОРУМ

ДАР ШАРҲИ САЛЛАКАШОН

Эшон низ мардуми паҳлавон мебошанд.

Агар пурсанд, ки саллакашӣ аз кӣ мондааст, бигӯй, аз Одам Алайҳиссалом ва пас аз Салмони Форсӣ..

Агар пурсанд, ки шакли салла далолат бар чӣ дорад, бигӯй, бар доираи маърифат, ба воситаи он ки ҳайати салла шабеҳи доира аст ва ҳар кӣ салла бар сар ниҳод, бояд ки сар аз доира беруи набарад, то он кор аз ӯ зебанда бувад.

Агар пурсанд, ки сарвона ишорат ба чист, бигӯй, ба маркази доира, яъне салла доира аст ва сарвона мар-

хати доира ва маънии ин он аст, ки соҳиби салла, бояд ки ба сирри инсонӣ, ки маркази доираи мавҷудот аст, донову бино гардад ва донад, ки ҳама барои инсон ва инсон барои шинохтани худ аст...

Агар пурсанд, ки суфра чаро гӯянд, бигӯй, барои он ки ҳама касро аз он фоида расад, чунон ки аз суфраи таом. Ва ҳар саллакаше, ки аз суфраи ӯ наволае ба факире нарасад, соҳиби сиккаву суррат нест.

Агар пурсанд, ки пойза (камарбанд) кӣ тавонад баст, бигӯй, касе ки масоф кардан бошад аз кори ӯ писандидаи аҳли ҳукм бувад ва ба иҷозати ҳакими пойза омехта бошад.

Агар пурсанд, ки пойза ишорат ба чист, бигӯй, ки баъд-он ки агар аъзоаш ӯро чун риштаҳои пойза китъа-китъа созанд аз тариқи футувват рӯ нагардонад.

Агар пурсанд, ки ҳуруфи салла чӣ маънӣ дорад, бигӯй, «С» — ишорат ба саломатии нафс аст, яъне мардум аз вай ба саломат бошанд. «Л» — ишорат ба лутфу марҳамат, яъне салладор, бояд ки бо ҳама кас дар мақоми мулоимат бошад ва ба он чӣ тавонад нафъ расонад. «Ҳ» — ишорат ба ҳаводорӣ ва мададгорӣ аст. Яъне салладор бояд ки пайваста ҳаводору мададгори бародарон бошад.

ҚИСМАТИ ПАНҶУМ

ДАР ШАРҲИ ҲАММОЛОН

Сурати ҳаммолӣ ишорат ба ҳамли (бардоштани) бори амонат аст. Пас, ҳаммол бояд, ки шароити ин кор ба ҷой орад, то сурат ва маънии ӯ ба ҳам ороста бошад.

Агар пурсанд, ки шароити ҳаммолӣ чанд аст, бигӯй, чаҳор: Аввал, он ки чун бор бардорад аз бардоштани бори амонат ёд кунад. Дуюм, дар зери ин бор бо эҳтиёт равад... то пой налағжад ва аз роҳи рост наафтад. Сеюм, дар ин бор хиёнат кардан раво нест. Чаҳорум, он борро ба манзил бояд расонад, то музд тавон гирифт...

Агар пурсанд, ки одоби ҳаммолӣ чанд аст, бигӯй, дувоздаҳ. Аввал он ки... пок бошад ва то касе пок набувад, кори покон натавон кард... Чаҳорум, чашм бар пушти пой дорад ва ба ҳар сӯю ба ҳар кас нанигарад. Панҷум, чун ба миёни мардум расад, эшонро аз рафтани худ огоҳ созад, то касеро аз вай зараре нарасад. Ша-

шум, агар дарвешеро дармонда бинад, бори ӯро ба ҷиҳати савоб бардорад ва ба манзил расонад. Ҳаштум борҳое, ки ҳарому макрӯҳ (зишт) бошад, набардорад.. Даҳум, ба ҳамкорони худ низоъ накунад. Ёздаҳум, кори худро бар ёрон исор (бахшад) кунад. Дувоздаҳум, дар банди уҷрат (музд) набошад ва дар ин боб муболиға нанамояд ва аз инсоф дарнагзарад.

Агар пурсанд, ки он чӣ хоси ҳаммолон аст, чист, бигӯй, ду чиз: Аввал, боркашӣ. Дуюм, боркунӣ.

Агар пурсанд, ки бинои ҳаммолӣ бар чист, бигӯй, бар се чиз: Аввал қудрат, ки бе қувват ин кор натавонад кард. Дуюм, тоат, ки бе тоат ҳаммол чаҳорпой бошад. Сеюм, ҳиммат, ки ҳар кӣ бе ҳиммат бувад, ҳаргиз бор ба манзили мақсуд нарасонад.

Агар пурсанд, ки ҳаммолиро чанд мартаба аст, бигӯй, панҷ: Аввал, кашидани борҳо. Дуюм, кашидани бори маърифат. Сеюм, кашидани бори риёзат, то нафс аз кудуратҳо соф гардад. Чаҳорум, кашидани бори ҷафои халқ. Панҷум, кашидани бори ҳақ...

ҚИСМАТИ ШАШУМ

ДАР ШАРҲИ МАГИРГИРОН

Эшон як тоифаанд, аз зӯргарон, ки ба ин кор махсусанд. Асли гурз ва амуд аст...

ҚИСМАТИ ҲАФТУМ

ДАР ШАРҲИ РАСАНБОЗОН

Эшон ба сурат аз аҳли бозианд. Мадори кори эшон бар ҷуръату қувват аст, лоҷарам эшонро дар миёни аҳли зӯр овардаанд.

Бидон, ки расанбозӣ кори азимест ва аҳли ин кор, бояд ки мардуми покизарӯзгор бошанд ва ба сифати покӣ ва ростӣ мутассафанд (ҳамсифатанд).

Агар пурсанд, ки дар ин кор чанд намудор аст, бигӯй, ду намудор. Агар пурсанд, ки ин ду намудор кадом аст, бигӯй, аввал намудори пул ва он расан аст. Дуюм, намудори тарозу ва он мизон аст.

Агар пурсанд, ки расанро ба пул чӣ нисбат, бигӯй,

расани борик, ки бар ҷӯбе ё деворе бастаанд ишорат аст бар пули борик...

Агар пурсанд, ки нуқтаи мизон чӣ гуна аст, бигӯй, чуноне ки расанбоз бе мизон натавонад рафт ва агар чунонки зоҳиран мизоне ба даст надорад, дастони вай мизон хоҳад буд. Чунончи мурғонро дар паридан болҳои онҳо мизон аст.

Агар пурсанд, ки намудори мизон дар дунё чист, бигӯй, хуфу раҷо, ки мизони ақл аст. Ҳар кадом, ки мизони ақл ба даст оранд, эшонро ҳеч бок нест ва ҳар кадомро, ки ин мизон ба даст нест ё ин тарафи мизон майле дорад қадами эшон бар ростӣ субот надорад ва аз инҷо гуфтаанд, ки бисёрии хуф то ба ҳадде, ки ба ноумедӣ кашад, куфр (бад) аст ва касрати раҷо то ғояте, ки аз ҳад гузарад низ куфр бошад.

Эмин машав, ки маркаби мардони мардро,
Дар сангохи бодия пайҳо буридаанд.
Навмед ҳам мабош, ки риндони бодахӯш,
Ногаҳ, ба як хурӯш ба манзил расидаанд.

Агар пурсанд, ки он чӣ махсуси расанбозон аст, чист, бигӯй, расан ва мизон.

Агар пурсанд, ки ҳуруфи расан чӣ маънӣ дорад, бигӯй, расан се ҳарф аст ҳам ба арабӣ, ки онро ҳабл гӯянд ва ҳам ба форсӣ, ҳар як маънӣ дорад.

Агар пурсанд, ки ҳуруфи арабии он чӣ маънӣ дорад, бигӯй, «Ҳ» — ишорат ба ҳилм аст, яъне хашм фурӯ хӯрдан аз таҳаммули бори нокасон кардан. «Б» — ишорат ба бар (самар, мева) аст, яъне некӯӣ намудан ва дар ҳаққи эшон манфиат фармудан. «Л» — ишорат ба лутф аст, яъне ба ҳилми неку бо халқ муносибат кардан ва озор нарасонидан.

Агар пурсанд, ки ҳуруфи форсӣ чӣ маънӣ дорад, бигӯй, «Р» — ишорат ба ростӣ аст. «С» — ишорат ба саховат ва «Н» — ишорат ба нестист (дар худ ғарқ шудан, худро шинохтан). Яъне расанбоз, бояд ки аввал қадам ба ростӣ ниҳад. Дуюм, ҳар чӣ дорад, дарбозад. Сеюм, ҳастии худро дар миён набинад...

Агар пурсанд, ки ҳуруфи мизон чӣ маънӣ дорад, бигӯй, «М» — аз муруввват аст. «Й» — аз яқин аст ва «З» — аз зуҳд, «А» — аз инсоф ва «Н» — аз нафъ, яъне ҳар кӣ мизон ба даст гирад, аввал бояд ки бомурувват бошад. Дуюм, соҳиби яқин (ақидаи ягона) бошад. Сеюм, ба

дуньёпарастӣ майл макунад. Чаҳорум, бояд аҳли инсоф бошад. Панчум, бояд ки нафъ ба халқ расонад ва ҳар расанбозе, ки ин панч сифат надорад, ӯро мизон ба даст гирифтан нашояд.

Агар пурсанд, ки сари расан кадом аст, бигӯй, нияти пок. Агар пурсанд, ки пои расан кадом аст, бигӯй, ҳимммати пирон ва мардон.

Агар пурсанд, ки расанбозӣ ба чӣ чиз тамом мешавад, бигӯй, ба се чиз: Аввал, ҳимммати ҳозирон. Дуюм, дуои пешкадамон. Сеюм, покии дил аз занги шакку шубҳа.

ҚИСМАТИ ҲАШТУМ

ДАР ШАРҲИ ЗӮРГАРОН

Эшон вилоят корҳое доранд. Аввал, мардгирӣ. Дуюм, сангшиканӣ. Сеюм, устухоншиканӣ. Чаҳорум, дорбозӣ. Панчум, сангафканӣ. Шашум санги осиё бардоштан. Ҳафтум, пилзӯрӣ кардан ва дигар корҳое ҳаст аз тир гузаронидан, чаҳвандагӣ ва монанди он. Аз ҳар як ба қадри ҳол фарохури ин мухтасар шаммае боз намоем...

Агар пурсанд, ки дар ҳақиқат маънии мардгирӣ чист, бигӯй, ҳар киро бардоранд ва нафақаманд.

Агар пурсанд, ки маънии сангшиканӣ чист, бигӯй, он ки сифати дурушткӯй ва сангдилиро бишканад ва аз худ дур кунад.

Агар пурсанд, ки маънии устухоншиканӣ чист, бигӯй, устухон ҳичоб ва мағзи ҳақиқат аст. Пас устухоншиканӣ он аст, ки ба зӯри бозуи мардиву чавонмардӣ ҳичоби худӣ аз пеш бардорад ва ба мағзи ҳақиқат бино гардад.

Агар пурсанд, ки маънии дорбозӣ чист, бигӯй, маънии ин он аст, ки аз ҳама чизҳо ростиро ихтиёр кардаем.

Агар пурсанд, ки маънии сангафканӣ чист, бигӯй, ҳамон аст, ки сифати дурушткӯй ва сахтдилиро аз худ дур афканад.

Агар пурсанд, ки маънии санги осиё бардоштан чист, бигӯй, санги осиё ишорат ба ду сифат аст: Санги боло ҳаракати доимӣ дорад ва он нишони чидду чаҳд дар талаб аст. Санги зер сукути доимӣ дорад ва он аломати бурдборӣ аст. Пас ҳар кас санг бармедорад, ишорат ба тартиб кардани он сифати нек аст.

Агар пурсанд, ки маънии пил бардоштан чист, би-

гўй, пил сифати азамат аст ва бардоштани он ишорат ба он аст, ки заррае хокро нарасад, ки бо халқи афлоқ азамат кунад.

Агар пурсанд, ки чаҳоидагӣ чӣ маънӣ дорад, бигўй, маънӣ он аст, ки нафс душмани хонагӣ аст, аз ӯ бибояд ҷаст ва паноҳ бурд. Тавфиқ муҳориба бо нафс аст:

Агар зи дўст мададгорие расад як дам,
Ҳазор таънаи душман ба ними ҷав нахарам.

Ба яқин бибояд донист, ки ҳақиқати зургарӣ он аст, ки душмани нафсро поймол созанд, вагарна баъзе ҷаҳоршоён ва давонро қувват аз одамӣ зиёда аст, пас ба қувват набояд фахр кард ва аз сари ҳавои нафс бибояд гузашт, то паҳлавони маърака марди шуда гардад.

Саъдӣ мегўяд:

Мардӣ гумон мабар, ки ба панҷа асту зўри китф,
Бо нафс агар барой, донам ки шотирӣ.

ФАСЛИ ЧАҲОРУМ

ДАР СИФАТИ АҲЛИ БОЗӢ АЗ МАЪРАКАГИРОН ВА ЭШОН СЕ ТОИФААНД: ТОСБОЗОН, ЛУЪБАТБОЗОН, ВА ҲУҚҚАБОЗОН

ҚИСМАТИ АВВАЛ

ДАР БАЁНИ ТОСБОЗОН

Агар пурсанд, ки тосбозиро аз кую гирифтаанд, бигўй, аз даври фалак, ки пайваста дар гардиш аст.

Тосбози чарх бин, чархи муламмаъ дар бараш,
Мезанад чархеву бар болои мо мебингарад.
В-андарин майдон зи фарзандони одам дам ба дам,
Мекунад пинҳон якеву дигаре меоварад.

Агар пурсанд, ки маънии тосбозӣ чист, бигўй, дар ин кор чаҳор феъл аст ва ҳар яке маъние дорад: Аввал, ҷубба пўшидан. Дуюм, чарх задан. Сеюм, рахт бардоштан ва пинҳон кардан. Чаҳорум, боз овардан.

Агар пурсанд, ки маънии ҳар як чист, бигўй, ҷубба пўшидан ишорат ба талаб кардани мақсуд аз худ барои он ки бузургон гуфтаанд: «ҳар чӣ туро бояд бо туст ва матлуби ту дар зери ҷомаи ту».

Дигар, чарх задан, ишорат аст ба сайр кардан дар худ ва аз доираи вуҷуди худ қадам берун паниҳодан.

Дигар, рахт бардоштан, ишорат ба қабули суханони дарвешон ва пазируфтани калимоти эшон, ки ҳар як ҷатоест нафис. Бозовардан ишорат аст ба адо кардани он суханон ва вақту маҳалли он нигоҳ доштан, яъне файзе, ки аз бузургон гирифта бошад, дар вақти эҳтиёҷ ба хӯрдон бирасонад.

Агар пурсанд, ки махсуси тосбозон чист, бигӯй, чуббаву тоб.

Агар пурсанд, ки чубба ишорат ба чист, бигӯй, чуббаи тосбозон ба ду чиз аст: аввал он ки пӯшидани айб бошад. Дуюм, он ки бар ӯ ҳама эътимод тавон кард.

Агар пурсанд, ки ҳуруфи чубба чист, бигӯй, «Ч» — чидду ҷаҳд аст. «Б» — бедорӣ ва ҳушёрӣ аст, яъне соҳиби ин либос, бояд ки дар кори худ бедору ҳушёр бошад ва ғафлат наварзад. «Х» — ҳиммати баланд аст, яъне дар ин либос олиҳиммат бошад ва ба чизҳои дун сар фурӯ наорад.

Агар пурсанд, ки тос ишорат ба чист, бигӯй, тос ишорат ба мартабаи сафо ва покизагист ва баъзе гуфтаанд, тос ишорат ба дил тавонад буд, ки тосро дар зери чубба мебарад ва берун меоварад. Ин чо низ тоси дил, ки дар миёни чуббаи бадан пинҳон кардаанд, мебояд, ки ба ҳамон сафои аввал то охир бимонад.

Агар пурсанд, ки ҳуруфи тос ишорат ба чист, бигӯй, «Т» — талаб аст, «А» ва «С» — саломат, яъне тосбоз бояд, ки пайваста дар талаби маонӣ ва ҳақоиқ бошад ва улфат бо ёр гирад ва ба ағьёр ва дар роҳи саломат равад, то дилаш аз офати роҳ солим бувад.

ҚИСМАТИ ДУЮМ

ДАР ШАРҲИ ЛӮЪБАТБОЗОН

Бидон, эй азиз, ки дар кори лӯъбатбозии дарвешони соҳибдил таомулҳо фармудаанд ва басе ҳақоиқ бар эшон кашф шудааст. Бибояд донист, ки ҳар чизе ки дар олами сурат зуҳур мекунад, агарчи дар либоси хаёл бошад, аммо ба ҳасби ҳақиқат чидд бувад...

Умари Хайём гуфтааст:

Мо лӯъбатаконему фалак лӯъбатбоз,
Аз рӯи ҳақиқате на аз рӯи маҷоз.

Рӯзе ду-се омадему бозӣ кардем,
Рафтем ба сандуқи адам як-як боз

Ё худ Мавлавӣ дар «Маснавӣ» овардааст:

Ӯ ба санъат озар асту ман санам,
Ман шавам чизе, ки вай месозадам.
Гар маро соғар кунад, соғар шавам,
В-ар маро ханҷар кунад, ханҷар шавам.
В-ар маро чашма кунад, обе диҳам,
В-ар маро оташ кунад, тобе диҳам.

Агар пурсанд, ки шарти лӯъбатбозӣ чист, бигӯй, он ки доно бошад ва аз ҳақиқат бобаҳра гардад.

Агар пурсанд, ки махсуси лӯъбатбозӣ чист, бигӯй, хаймаву пешбанд. Бозии хайма дар рӯз ва бозии пешбанд дар шаб тавон кард. Пешбанд сандуқеро гӯянд, ки дар пеши он хаёлбозӣ мекунанд ва дар рӯз бозӣ ба даст ҳаракат кунанд ва дар шаб бозӣ риштае чандро мутаҳаррик (ҳаракаткунанда) созанд.

Агар пурсанд, ки хайма ишорат ба чист, бигӯй, ба бадани инсон, ки ҳар лаҳзае лӯъбати дигареро аҳвол ва афъол аз ин хайма сар бармезанад ва дар ин хайма ҷуз яке нест, ки масдари ин мухталифот аст.

Агар пурсанд, ки пешбанд ишорат ба чист, бигӯй, ба дили одамӣ, ки сандуқи аҷоиб аст ва ҳар замон аз сифоту аҳволи ӯ ҳаракат диҳад, ба ин ҷиҳат ӯро қалб гӯянд, ки гардон аст...

Шамъи саропардаи шоҳӣ дил аст,
Валия вазаргоҳи илоҳӣ дил аст,

ҚИСМАТИ СЕЮМ

ДАР БАЁНИ ҲОЛИ ҲУҚҚАБОЗОН

Агар пурсанд, ки ҳуққабозиро аз куҷо гирифтаанд бигӯй, аз даври фалак, ки мӯҳраи меҳру моҳро бо тамоми ситорагон гоҳ пинҳону гоҳо ошкоро гардонад. Ҳоҷуи Кирмонӣ дар сифоти фурӯ рафтани кавокиб ва баромадани офтоб гуфтааст:

Сад ҳазорон мӯҳраи симин дарун ҳуққа бурд,
Ҳуққабози чарх, он ки мӯҳраи заррин намуд.

Агар пурсанд, ки ҳуққабозӣ чист, бигӯй, он ки бар даври замон эътимод накунад, ки ҳар замон ҳуққаи фа-

лак мӯҳраи умри азизе ғоиб мешавад ва аз дар тӯе нақши дигар менамояд ва ҷамии шӯъбаҳоро бар ин қиёс бояд кард, ки чизе менамояд ва дар воқеъ чунин нест.

БОБИ ҲАФТУМ

ФАСЛИ АВВАЛ

ДАР МАЪНИИ ҚАБЗА ВА ШАРҲИ ОН, КИ ҚАБЗА ЧАНД АСТ

Бидон, ки қабза дар луғат чизеро гӯянд, ки ӯро ба панҷаи даст фаро гиранд, чун қабзаи камону тег. Он низ, ки ба панҷа фаро гиранд ва ба касе диҳанд қабза бошад чун қабзаи хурмо ва он ки ба кафи даст фаро гирифта ба касе диҳанд, ҳам қабза аст... Пас, ҳар кӣ чизеро фаро мегирад ва қабз мекунад онро қабза мегӯянд ва қабзаҳо чанд навъ аст: Аввал, он ки соҳиби қабза кори худ ба он тамом мекунад, чун қабзаи тег ва қабзаи бел ва монанди он. Дуюм, он ки соҳиби қабза кори худ бад-он тамом мекунад, балки он низ яке аз адвоти кори ӯст, чун қабзаи мола ва қабзаи теша. Аввалро қабзаи ал-асл ва сониро қабзаи ал-фаръ (ноасбӣ) гӯянд.

Қабзаи аслу фаръ ба тамомӣ (якҷоя) бисту се қисм:

Аввал, қабзаи тег. Дуюм, қабзаи сипар. Сеюм, қабзаи гурз. Чаҳорум қабзаи камони ҳарб. Ин чаҳор аз они сипоҳиён аст. Панҷум, қабзаи тиғмок, ки ҳосаи фаррошон аст. Шашум, қабзаи корд. Ҳафтум, қабзаи сотур. Ҳаштум, қабзаи корди мол. Нӯҳум, қабзаи табар. Ин чаҳор қабза аз они саллохон ва қассобон аст. Даҳум, қабзаи бел. Ёздаҳум, қабзаи иниём. Ин ҳар ду қабза аз они деҳқонону пахтакорон аст. Дувоздаҳум, қабзаи мола, ки аз они бинокорон аст. Сездаҳум, қабзаи дос, ки аз они даравгарон аст. Чаҳордаҳум, қабзаи ҳонсе. Понздаҳум, қабзаи пути ва ин аз они аҳли ламу кӯра аст. Шонздаҳум қабзаи теша ва арра аст ва ин аз они аҳли тешаву арра аст. Ҳафдаҳум, қабзаи камони наддоф ва ин аз они ҳаллоҷону намадмолон аст. Ҳаждаҳум, қабзаи кадинг ва ин аз они козурон ва рангрезон аст. Нуздаҳум, қабзаи кува ва ин аз они аҳли дирафшгу бахия аст. Бистум, қабзаи уту ва ин аз они дарзиён ва тоқидӯзон аст. Бисту якум, қабзаи кафча ва ин аз они ҳалвогарону камфодон аст. Бисту дуюм, қабзаи сих, ки аз они пуштакапазон аст. Бисту сеюм, қабзаи конг ки аз они чоҳканон аст.

Агар пурсанд, ки ин қабзаҳо, ки зикр карда шуд қадом ба як қабза тамом шавад ва кадом ба ду қабза тамом гардад, бигӯй, дувоздаҳ қабзаи он ба яке тамом шавад: қабзаи теғ, сипар, камони ҳарб, корд, сотур, корди мол, камони надаф, молаву дос ва ҳонсу утӯ ва кува. Чаҳори он ба ду қабза тамом шавад: бел, путк, кафча, сихилушта. Ҳафти он ба як ё ду тамом шавад: гурзу табар, тагмоку теша, каланг, кулангу ниём.

ФАСЛИ ДУЮМ

ДАР ҚАБЗАИ ТЕҒ

Теғ силоҳи ҳарб аст ва ҳурмати бисьёр дорад ва пушту паноҳи соҳиби худ аст ва ба мадади он дафъи душман тавон кард ва ба воситаи он аст, ки бузургонро ба теғ нисбат кардаанд, ки эшон паноҳи мулозимони худанд ва ба сабаби эшон душман мағлуб мегардад.

Агар пурсанд, ки пушти теғ кадом аст, бигӯй, бозуи марде, ки ба мадади он теғ тавон зад.

Агар пурсанд, ки рӯи теғ кадом аст, бигӯй, таваҷҷӯҳ намудан ба дафъи душман.

Агар пурсанд, ки забони теғ чӣ мегӯяд, бигӯй, аз рӯи ҳол қабза баён мекунад.

Агар пурсанд, ки теғро ба чӣ нисбат кардаанд, бигӯй, ба гули райҳон, ки ҳар замон дар бӯстони маърака шукуфта бошад.

Агар пурсанд, ки сари теғ кадом аст, бигӯй, бо ҳунари мардӣ бардоштан.

Агар пурсанд, ки ҷавҳари теғ кадом аст, бигӯй, ба нияти пок мубориза кардан.

Агар пурсанд, ки банди теғ кадом аст, бигӯй, ба ҷавонмардӣ бардоштан ва ба мардӣ нигоҳ доштан.

Агар пурсанд, ки ҳуруфи теғ чӣ маънӣ дорад, бигӯй, «Т» — тамаино, «Е» — якдилу якҷиҳат будан, ки ҳар кӣ дар кори худ бо тараддуд бувад, лоиқи қабза набошад, балки дархӯри теғ бувад. «Ғ» — ғафлат наварзидан ва дар маросими ҳарб ҳушьёру бохабар будан.

Агар пурсанд, ки даст бо теғ чӣ мегӯяд, бигӯй, мегӯяд: «кор кун, то сарафроз шавӣ».

Агар пурсанд, ки теғ бо даст чӣ мегӯяд, бигӯй, мегӯяд: «маро нигоҳ дор, то туро нигоҳ дорам».

Агар пурсанд, ки теғ чанд навъ аст, бигӯй, ҳафт

наъ: Аввал теғи ҷафо ва он теғе бошад, ки бар рӯи мардуми меҳнатӣ кашанд. Дуюм, теғи сафо ва он теғе бошад, ки бад-он касеро, ки мустаҳиқи қуштан шуда бошад, бикушанд. Сеюм, теғи вафо ва он теғе бошад, ки ба мадади бародар баркашонанд ва шарри золиме аз сари вай дафъ кунанд. Чаҳорум, теғи ғазо ва он асли ҳамаи теғҳост, ки бад-он душманонро несту нобуд кунанд. Панҷум, теғи ҷазо, он теғест, ки ҳамеша бо худ доранд, ки агар душмане қасди он кунад ҷазои он ба вай расонад. Шашум, теғи баҳо — он теғест, ки барои зинат бо худ доранд ва ҳаргиз кор нафармоянд. Ҳафтум, теғи ҳаво он ҷунон бошад, ки касе теғе мебандад, ба ҳавои дилу орзуи нафси худ аст, на ба тарики суннат ва на ба иҷозати мардону пирон. Чунин касро теғ бастан нарасад.

Агар пурсанд, ки одоби соҳиби ин қабза чанд аст, бигӯй, ҳашт: Аввал пок будан, ва нопок даст ба қабзаи теғ набурдан... Сеюм, чун теғ баркашад, биҷунбонад, чунон ки дар рӯи касе наорад. Чаҳорум, теғ бар гардани худ ниҳад, яъне нафси худро кушад. Панҷум, бӯса бар қабзаи теғ ниҳад ва ишорат ба он аст, ки дасти марде, ки бад-ин ҷо расидааст бӯса медиҳад. Шашум, то зарурат нашавад, теғ барнакашад, чун аз миён боз кунад ба ҳурмат ҷое бинҳад... Ҳаштум, тегеро бараҳна нагузорад ва агар бе ғилоф бошад ва чизе онро пӯшонад.

ФАСЛИ СЕЮМ

ДАР ҚАБЗАИ СИПАР

Бидон, ки сипар ҳисори сипоҳиён аст ва паноҳи мубориздон. Сипар ҳамоил кардан суннат аст ва ҳар кӣ даст ба қабзаи сипар мерасонад, мебояд ки ба тарики суннат расонад, то дар он мусоб (мукофоти нек) бошад.

Агар пурсанд, ки сипар аз кӣ монд, бигӯй, аз Қаюмарс, ки ӯ шикор дӯст дошт. Рӯзе ба шикор рафта буд, ҷонваре пеш омад, ки онро гург гуфтандӣ. Чандон, ки Қаюмарс олоти ҳарб бар ӯ зад, мутлақан кор накард. Қаюмарс андешид, ки пӯсти вай барои олотҳои ҳарб некуст. Пас бифармуд, то ба тилисме он ҷонварро ба даст оваранд ва бикушанд. Пӯсти ӯро ба шакли сипар бибурид ва бар ҷое баст ва вақти ҳарб дар пеши рӯю сар медошт ва баъд аз вай дар он тасарруфҳо карданд, то бад-ин мартаба расид, ки ҳоло воқеъ аст.

Агар пурсанд, ки сипар бар чанд гуна аст, бигӯй, ба чаҳор гуна: Аввал сипари ҳавр. Дуюм, сипари кадр. Сеюм, сипари сабр. Чаҳорум, сипари ҳилм.

Агар пурсанд, ки баёни ҳар як чӣ гуна аст, бигӯй, сипари ҳавр сипарест, ки онро аз абрешиму ресмон бофта бошанд ва онро бо худ доранд, то ба сабаби он шоянд, ки аз захми тиру шамшер эмин гарданд. Аммо сипари кадр он аст, ки дар сурати казон муаллақ истифода мешавад. Сипари сабр он аст, ҳар кӣ онро пеша созад, охир ба мурод бирасад. Сипари ҳилм он аст, ки ба восита он захми теги ғазабро дафъ гардонад. Ҳалим аз шарри оташи ғазаб эмин аст.

Агар пурсанд, ки ҳақиқати сипар чист, бигӯй, паноҳ гирифтан ба кори ҳақ.

Агар пурсанд, ки одоби сипар гирифтан чанд аст, бигӯй, панҷ: Аввал, он ки эътимод доштан. Саъдӣ фармудааст:

> Сипар ба дӯш гирифтӣ барои тири ачал,
> Чу тир бар ҷигар омад, сипар чӣ суд кунад?

Дуюм, пок даст ба қабзаи сипар бурдан... Чаҳорум, чун сипар баргиранд, кабзаи онро бӯса диҳанд. Панҷум, чун аз гардан берун кунанд ба таъзими тамом ҷое бинишанад.

Агар пурсанд, ки шакли сипару кабзаи ӯ ба чӣ монад, бигӯй, ба доира.

Агар пурсанд, ки маънии доира ва марказ чист, бигӯй, маънӣ он аст, ки он кӣ сипар ба даст гирад, бояд дар доираи мардӣ ва мурувват ҳамчу марказ пойдор бошад. Чунон ки сипар ҳимояти ӯ мекунад ӯ низ ҳимояти фақирон ва дармондагон кунад, то шоистаи он кабза бошад.

Агар пурсанд, ки кабзаи сипар ишорат ба чист, бигӯй, ба оина.

Агар пурсанд, ки маънии оина чист, бигӯй, он ки чун хасм дар вай нигарад, ӯро танбеҳе шавад, ки чун оина софдил бояд ва аз сари хусумат бигзарад.

Агар пурсанд, ки домани сипар ишорат ба чист, бигӯй, бад-он ки заифонро дар зери домани (ҳимоя) худ аз зарари ситамкорон нигоҳ дорад.

Агар пурсанд, ки банди сипар чист, бигӯй, дар банди мададгорӣ ва ҳимояти бечорагон будан.

Агар пурсанд, ки ҳуруфи сипар ба чист, бигӯй, «С» — ишорат ба саховат, «П» — ба пурдилӣ, «Р» — ба ризо,

яъне соҳиби ин қабза бояд ки сахиву ҷавонмард бошад, ки дар вақти ҷанг, агар касе аз вай зинҳор хоҳад, ӯро зинҳор диҳад. Ва дигар, бояд ки пурдилу боҷуръат бошад, то сустӣ наварзад. Дигар, бояд ки розӣ бошад то агар захме ё офате ба вай расад, бад-он сабаб дилаш аз ҷой наравад ва дар кори худ фурӯ намонад.

ФАСЛИ ЧАҲОРУМ

ДАР ҚАБЗАИ ГУРЗ

Ин силоҳи паҳлавонон ва саромадони майдони ҳарб аст. Агар пурсанд, ки соҳиби ин қабзаро чанд адаб риоят бояд кард, бигӯй, панҷ: Аввал, он ки ба покӣ бояд даст ба вай расонанд. Дуюм, дар вақти бардоштан бовар доштан... Сеюм, ҳар ҷо биниҳад, аз рӯи таъзиму эҳтиром биниҳад. Чаҳорум, барои бозӣ кор нафармояд. Панҷум, чун даст ба вай кунад, пиру устоди худро ёд кунад.

Агар пурсанд, ки рӯи гурз кадом аст, бигӯй, дафъи зулму ситам.

Агар пурсанд, ки сари гурз кадом аст, бигӯй, душманонро сар гирифта доштан. Агар пурсанд, ки қабзаи гурз кадом аст, бигӯй, бар хасм зафар ёфтан ва бад-он сарфароз гаштан. Агар пурсанд, ки дастаи гурз ишорат ба чист, бигӯй, даст дар ростӣ задан ва ба дурустӣ кор кардан.

Агар пурсанд, ки ҳуруфи гурз ишорат ба чист, бигӯй, «Г» гузаштагӣ аст, «Р» — расидагӣ ва «З» — зиракӣ, яъне ҳар кӣ соҳиби ин қабза аст бояд, ки дар мақоми гузаштагӣ ва ҷавонмардӣ бошад ва дигар, бояд то хасм бар вай даст наёбад.

ФАСЛИ ПАНҶУМ

ДАР ҚАБЗАИ КАМОНИ ҲАРБ ВА ОН ЧӢ БАД-ОН ТААЛЛУҚ ДОРАД

Бидон, ки камондорӣ илми шариф аст. Дар ӯ қонуну рукнҳои бисьёр баён кардаанд.

Агар пурсанд, ки асли камондорӣ аз куҷо пайдо шуд, бигӯй, одам дар маҳалле, ки ба зироаткорӣ машғул гардид, мурғон меомаданд ва киштзори ӯро хароб мекарданд. Одам чун эшонро аз як ҷониб дур кардӣ, аз ҷо-

нибн дигар даромадандӣ. Одам... даст ба қабзаи камон бурд ва таълими тир андохтан ёд гирифт. Баъд аз он ки чанд мурғ ба тир бизад, дигарон бирамиданд ва зироати ӯ ба саломат бимонд.

Агар пурсанд, ки камондорнро аввалин чизе ки даркористаст, чист, бигӯй, устоди машқ, ки агар касеро устод набувад худ дар ин кор шурӯъ натавонад намуд ва агар намояд ба ҳеч чо нарасад ва аз ӯ ҳеч кор наояд.

Агар пурсанд, ки одоби соҳиби ин қабза чанд аст, бигӯй, дувоздаҳ: Аввал пок будан. Дуюм, камон ба нияти дафъи шарри золимон ба даст гирифтан. Сеюм, ҳамвора такбир фиристодан. Чаҳорум, дар салавот додан тақсир накардан. Панчум, устоди пири худро ёд кардан. Шашум, шастро пушида доштан. Ҳафтум, аз ҳарду нишона тир андозад. Ҳаштум, ба нишоначой бараҳна равад... Даҳум, агар тираш хато кунад, малул нашавад. Ёздаҳум, агар дигаре росттару дурусттар андозад, бар вай ҳасад набарад ва уро таҳсин кунад. Дувоздаҳум, ба кори худ таъаччуб накунад ва фахр накунад, ки даст болои даст бисьёр аст.

Агар пурсанд, ки қабзаи камон гирифтан чанд навъ аст, бигӯй, машҳур чаҳор навъ аст: Аввал қабзаи корд. Дуюм, қабзаи камони шикорӣ. Сеюм, чанголи боз, ки онро ҳиндон низ гӯянд. Чаҳорум, қабзаи мудаввар.

Агар пурсанд, ки камон кашидан чанд навъ аст, бигӯй, ду навъ: Аввал бурутикаш; дуюм, сурмакаш.

Агар пурсанд, ки сутуни камон кадом аст, бигӯй, дасти чап.

Агар пурсанд, ки камон ба чӣ тамом шавад, бигӯй, ба зеҳ, ки камони бе зеҳ ноқис бошад.

Агар пурсанд, ки камон бо тир чӣ мегӯяд, бигӯй, мегӯяд «ростравиш бош, то ба нишонаи мурод бирасӣ».

Агар пурсанд, ки тир бо камон чӣ мегӯяд, бигӯй, мегӯяд, «бо ростон сар дарор, то бар сари даст чой ёбӣ».

Агар пурсанд, ки ҳарфи камон чӣ маънӣ дорад, бигӯй, «К» — ишорат ба карам аст. Яъне соҳиби ин қабза бояд, ки карим ва чавонмард бошад. «М» — ишорат ба марҳамат аст, яъне бар зердастони худ раҳм намояд. «О» — ишорат ба эътиқод аст, бояд ки некнинят ва покакида бошад ва «Н» — ишорат ба насиҳат аст, бояд ки таълим ва пандро аз ҳамкорон ва мусоҳибон боз нагирад. Ҳар кӣ ин чаҳор сифат надорад, ҳаққи ин қабза надорад.

ФАСЛИ ШАШУМ

ДАР БАЁНИ ҚАБЗАИ ТУГМОҚ (БОЛГАИ ЧӮБИН)

Бидон, ки ин қабза аэони фаррошон аст ва эшон тоифае олиқадранд ва мақбули маҷлиси салотин... Корхои эшон навъҳо дорад: барафроштани хаймаву саропарда ва соябон, хиргоҳ, барафроштани фарш, афрӯхтани шамъу чароғ, тартиби фонусу ҷорӯб ва ҳар як аз ин корҳо қоида доранд.

Агар пурсанд, ки афроштани хаймаро аз куҷо гирифтаанд, бигӯй, аз шакли осмон ва хаймаро сутуне ҳаст, аммо маръӣ нест.

Агар пурсанд, ки сутуни хайма ишорат ба чист, бигӯй, ба марказн доира ва он ишорат ба ростӣ аст.

Агар пурсанд, ки ҳуруфи хайма чӣ маънӣ дорад, бигӯй, «Х» — аз хилват «Й» — аз якин, «М» — аз мурувват ва «Ҳ» — аз ҳиммат аст, яъне ҳар кӣ хайма меафрозад, бояд ки дили холис дошта бошад ва яқини ӯ дурусту муруввати ӯ комил бошад. Ҳиммати ӯ олӣ бувад, то дар кори худ ба камол бошад.

Агар пурсанд, ки қабзаи тугмоқ, кӣ тавонад ба даст гирифт, бигӯй, касе ки ба сифати мардиву ҷавонмардӣ ороста бошад.

Агар пурсанд, ки ду сари тугмоқ ишорат ба чист, бигӯй, яке ба иззат ва дигаре ба ҷуръат.

Агар пурсанд, ки ҳуруфи тугмоқ чӣ маънӣ дорад, бигӯй, маънии «Т» — талаб аст, яъне соҳиби ин қабза пайваста дар талаби маонӣ ва ҳақоиқ бошад ва ҷидду ҷаҳд намояд. «Ғ» — ғайрат аст, яъне соҳиби ин қабза бояд ки ғаюр бошад, «М» — марҳамат аст, яъне бояд, ки бар фурӯдастони худ бибахшоянд ва ҳамвора мискинону бечорагонро дастгирӣ кунад ва чун аксар вақт ин тоифа соҳибихтиёр мебошанд. «А» — истиғно аст, яъне соҳиби ин қабза, бояд ки тавонгардил ва бузургҳиммат бошад ва ба ҷузъиёт сар фуруд наорад, то мартабаи ӯ ҳар рӯз олитар гардад. «Қ» — қабул аст, бояд ки ба тавозӯъ худро мақбули дилҳо созад.

Агар пурсанд, ки пӯшиши хиргоҳ ишорат ба чист, бигӯй, ба пӯшидани асрори мардумон ва пӯшидани чашм аз айби эшон...

Агар пурсанд, ки ҳақиқати маънии соябонӣ чист, бигӯй, он ки мазлумеро аз тоби офтоби ситам дар сояи иноят риояти худ ҷой диҳад...

Агар пурсанд, ки дар фарш андохтан чанд адаб аст,

бигўй, даҳ адаб: Аввал, он ки фаршро дар замини пок афкананд. Дуюм, ҷое афкананд, ки соҳиби вай хоҳад. Сеюм, пеш аз андохтан вайро аз хошоку ғубор пок созад. Чаҳорум, баъд аз андохтан низ мулоҳиза кунад, ки агар чизе ба ӯ омехта бошад бардорад... Шашум, дар вақти бардоштан боз пок созад. Ҳафтум, ба ҳамон замини тах кунад. Нӯҳум, сару пои он фаршро бишносад, то дар вақти густурдану бардоштан тартиб донад. Даҳум, пирону мардон ва устодонро ёд кунад.

Агар пурсанд, ки ҳақиқати фарш андохтан чист, бигӯй, он ки фарши худро кафи пои мардон донад. Бо худ андешад, ки чунончи ин фарш дар зери қадами мардон зинат дорад, тани ман ҳам аз ғубори роҳравони олам зебу ороиш меёбад. Чун ин андеша кунад, ҳамвора дар талаби он бошад, ки худро ба марде расонад:

Гар мо ба гарди домани марде намерасем,
Шояд, ки гарди домани марде ба мо расад.

Агар пурсанд, ки одоби шамъ равшан кардан чанд аст, бигӯй, дувоздаҳ: Аввал, бисмиллоҳ гӯяд. Дуюм, ояти Нур бихонад. Сеюм, чун ба маҷлис дарояд, салом гӯяд. Чаҳорум, бар ҳазрати рисолат саловот фиристад. Панҷум, пайваста мутаваҷҷеҳ бошад, то шамъ тира насӯзад ва ногоҳ намирад. Шашум, дар вақти нишондан мулоҳиза кунад, то дуди вай касеро зарар насозад. ...Ҳаштум, дар маҷлис нанишонад, балки берун барад ва бинишонад. Нӯҳум лаганро покиза дорад. Даҳум, лаганро ба суфра ба маҷлис наорад. Ёздаҳум, пирону устодонро ёд кунад. Дувоздаҳум, рӯшноӣ аз ҳеҷ мустаҳиқ во надорад.

Агар пурсанд, ки маънии шамъ чист, бигӯй, дилсӯзӣ ва меҳру муҳаббат ва афрӯхтагӣ.

Агар пурсанд, ки маънии лаган чист, бигӯй, дар муҳаббат ва афрӯхтагӣ собитқадам будан.

Агар пурсанд, ки ҳуруфи шамъ ишорат ба чист, бигӯй, «Ш» — шавқ аст, «М» — муҳаббат. Пас, ҳар кӣ шамъ равшан мекунад, бояд ки дили худро ба нури шавқ афрӯхта, ба оташи муҳаббат парвариш дода бошад, то дар назари бузургон шамъ равшан созад.

Агар пурсанд, ки маънии чароғ чист, бигӯй, равшании ботин ва ошнои зоҳир.

Агар пурсанд, ки шӯълаи чароғ бо фатила чӣ мегӯяд, бигӯй, мегӯяд: афрӯхтан дар сӯхтан аст. То худро насӯзӣ дигареро наафрӯзӣ.

Агар пурсанд, ки фатила бо шӯъла чӣ мегӯяд, бигӯй, мегӯяд, ман тани худ дарбохтам ва ҷисми худ бигдохтам ва дар сӯхтан бо маҳбуби худ бисохтам.

Агар пурсанд, ки одоби чароғ равшан кардан чисту чанд аст, бигӯй, дувоздаҳ: Аввал, бисмиллоҳ. Дуюм, ояти Нур. Сеюм, Саловот фиристодан. Чаҳорум, чун ба маҷлис дарояд, салом гӯяд. Панҷум, дар мавзӯи ваъз ҳозиронро равшанӣ бахшад. Шашум, аз воқеот бохабар бошад ва ғофил нашавад. Ҳафтум, он чӣ аз сари чароғ бардорад аз маҷлис берун барад. Ҳаштум, дар ҳузури мардум наншонад. Нӯҳум, ҳеҷ касро аз рӯшноии ӯ манъ накунад. Даҳум, дар вақти ниншонидан шартҳои гуфтаро иҷро кунад. Ёздаҳум, чароғпояро покиза ба маҷлис оварад. Дувоздаҳум, суфраи чароғ нафканад.

Агар пурсанд, ки маънии фонус чист, бигӯй, маънии фонус он аст, ки дил дар бадан ба мисли шамъ аст дар фонус.

Пас, ҳамчунон ки фонус шамъро аз боду ҳаво муҳофизат мекунад, то намирад, шамъи дилро низ аз ҳавои нафс нигоҳ бояд дошт, то ба воситаи васвасаи ӯ фурӯ намирад, ки шамъи мурдаро ба як дам зинда тавон кард, аммо диле ки баъд аз ҳаёти маърифат ба васвасаи нафс мурда шуд, дигар бӯи зиндагӣ ба ӯ нарасад...

ФАСЛИ ҲАФТУМ

ДАР БАЁНИ ҚАБЗАИ КОРД ВА СОТУРУ КОРДИ МОЛ ВА ТАБАР

Ин чаҳор қабза аъзои фарзандони ҷавонмард аст. Бидон, ки аз ҷумлаи камарбаста... яке ҷавонмарди кассоб буда, қассобон ва саллохиёнро дар санади худ бо ҷавонмард дуруст мебояд намуд. Ӯро дар асл Абдулло ном аст ва ҷавонмардӣ лақаби ӯ аст. Падари ӯро Омири Басрӣ гуфтандӣ. Бибояд донист, ки асли қассобӣ се кор аст: Аввал, сар буридан; дуюм, аз пӯст бароvардан; сеюм, пора сохтан...

Агар пурсанд, ки қабзаи корд киро расад ба даст гирифтан, бигӯй, кассеро ки сари нафси бадкеш ба тиғи риёзат бурида бошад...

Агар пурсанд, ки одоби ин қабза гирифтан чанд аст, бигӯй, ҳафт: Аввал, он ки ба покӣ даст ба вай расонад. Дуюм, он ки ба ноҳаққу нораво кор нафармояд. Сеюм, надониста наронад. Чаҳорум, он ки дар вақти кор фармудан эҳтиёт бошад. Панҷум, ӯро покиза нигоҳ дорад.

Шашум, аз кундӣ ва рахна шудан муҳофизат намояд. Ҳафтум, гар ӯро халале падид ояд зуд тадоруки он кунад.

Агар пурсанд, ки ҳуруфи корд ишора ба чист, бигӯй, «К» — карам аст. Соҳиби ин қабза бояд, ки бокараму ҷавонмард бошад. «А» (алиф) — эҳсон аст. Соҳиби ин қабза бояд ки накӯкор бошад ва аз озор дур бувад. «Р» — равшанӣ аст. Бояд ки ҳар кӣ ин қабза ба даст гирад, равшандил бошад. «Д» — дилдорӣ аст. Бояд ки соҳиби ин қабза дар мақоми хушахлоқиву дилҷӯӣ бошад, то гирифтани ин қабза бар вай ҳалол бувад.

Агар пурсанд, ки қабзаи сотур (табарчаи қассобӣ) кӣ тавонад гирифтан, бигӯй, он кас ки ҳавои нафсро парокацда карда бошад ва аз таъаллуқоти нафсонӣ ва шайтонӣ дур гашта бошад.

Агар пурсанд, ки ҳуруфи сотур ишора ба чист, бигӯй, сотур панҷ ҳарф аст ва ҳар як ишорат ба сифатест. «С» — аломати саломатии нафс аст. «О» — бо пирон гирад ва дар роҳи худ комил гардад. «Т» ва «У» — нигоҳ доштани ҳоли худ кунад ва «Р» — риёзаткаш (токатовар) бошад.

Агар пурсанд, ки маънии қанора (чангаки қассобӣ, ки гӯшт меовезанд) чист, бигӯй, дили худ дар бозори шавқ ҷилва додан, то ба нури маърифат дарёфт гардад.

Агар пурсанд, ки ҳуруфи қанора чӣ маънӣ дорад, бигӯй, «Қ» — қаноат, «Н» — ниёз, «О» — эҳтиёт, «Р» — ростист ва «Ҳ» — аз ҳиммат аст. Яъне соҳиби қанора бояд қаноат кунад, ниёзманд бошад, дар кори худ эҳтиёт ба ҷой орад ва ростӣ варзад, беҳимматӣ накунад, то қанора ниҳодан ӯро мусаллам бошад.

Агар пурсанд, ки қабзаи тир аз они кист, бигӯй, аз они касест, ки бути нафсро ба тири табарро (қаноат) шикаста бошад.

Агар пурсанд, ки ҳақиқати табар чист, бигӯй, шикастагии сурат ва дурустии маънӣ.

Агар пурсанд, ки ҳуруфи табар чӣ маънӣ дорад, бигӯй, «Т» — табарро, «Б» — бурдборӣ, ва «Р» — риёзат аст. Ҳар кӣ ин қабза дар даст гирад, бояд ки парҳез кунад ва бурдбор бувад ва нафсро риёзат фармояд.

Агар пурсанд, ки маънии пешовез чист, бигӯй, ин маънӣ он аст, ки дили худро ба қулоби муҳаббат вобастаем.

Агар пурсанд, ки қабзаи корди молӣ ҳаққи кист, би-

гӯй, хакки касест, ки чавонмард бошад. Барои он ки ин васларо сари чавонмардони олам ба чавонмарди басрӣ хавола кардаанд. Пас, ҳар кӣ чавонмардӣ надонита бошад, даст ба хакки чавонмардон натавонад кард.

Агар пурсанд, ки «А»-и корди мол чист, бигӯй, ростӣ ва дӯстӣ, ки хар кӣ корди мол овезад, бояд ки росту дуруст бошад.

Агар пурсанд ки се халкае, ки дар «А»-и корди мол бошад ишорат ба чӣ чиз аст, бигӯй, ҳар кӣ ин кабза дорад бояд, ки аз мартабахои роҳ бохабар бошад.

Агар пурсанд, ки ҳақиқати қассобӣ чист, бигӯй, чавонмардӣ.

Агар пурсанд, ки хақиқати саллохӣ (қассобӣ) чист, бигӯй, аз пӯсти худбинӣ берун омадан.

Агар пурсанд, ки одоби қассобон чанд аст, бигӯй, чаҳор ва онро аз чаҳор харфи номи қассоб гирифтаанд. «Қ» — қабул, «С» — сидқ. Бояд ки дар харидану фурӯхтан ва гуфтану шунидан ростӣ варзад ва роҳи кач наравад. «А» — ишорат ба инсоф аст, яъне дар қисмат кардани гӯшт инсоф нигоҳ дорад, то хиссаи ҳар васла аз устухону чарбуи он миқдоре бидиҳад, ки лоиқи ӯ бошад. «Б» — ишорат ба некукорӣ аст. Бояд, ки ҳар чӣ кор кунад даркор кунад, то аз фарзандони чавонмард бошад.

Агар пурсанд, ки пешгир ва такура кадом аст, бигӯй, ба иттифоқ пешгир азони қассобон аст. Аммо такура ба иттифоқ азони саллоҳон аст.

Агар пурсанд, ки адаби такура бастан чист, бигӯй, он ки фақирону дардмандонро дар зери домани шафқат чой диҳад...

اخلاق محسنی

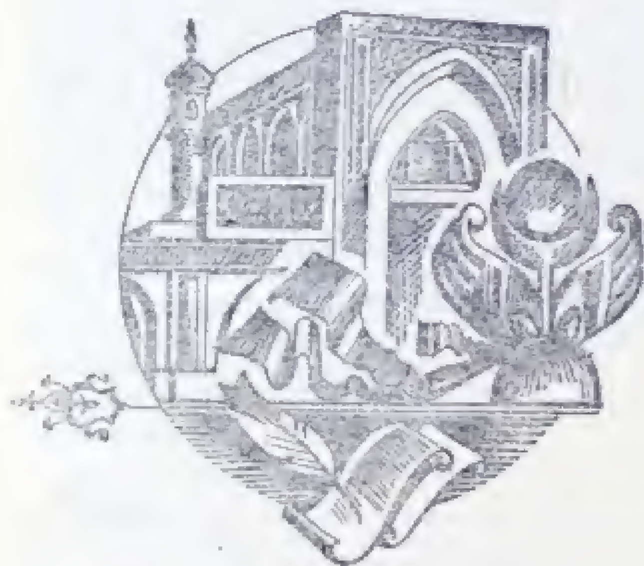

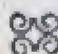

АХЛОҚИ МӮҲСИНӢ

и (шукр) сипосу ситоиш бошад ҳар мунъимро, чун салтанат бузургтарин неъматҳост, пас султон бояд, ки ба шукргузорӣ ва сипосдории ин неъмат қиём намояд ва шукр ҳам ба дил бошаду ҳам ба забон... Ҳар узверо аз аъзо ба тоате, ки бад-он узв махсус аст, машғул гардонад: масалан тоати чашм он аст, ки назар дар мухолифот ба ибрат кунад ва дар уламову сулаҳо (некмард) ба назари ибрат бингарад ва дар заифону зердастон ба шавкат нигоҳ кунад. Тоати гӯш истимои калом ва ахбору қисаси акобирон ва пандy насоеҳи машоих ва аҳли яқин аст. Тоати даст эҳсон ба фақирону мӯҳтоҷон. Тоати пой рафтан ба маъзен дарвешону гӯшанишинони бетамаъ ва зиёрати уламо мебошад. Шукргузорӣ сабаби зиёдии неъмат аст:

Шукр сӯи шаҳри саодат барад,
Ҳар ки кунад шукр зиёдат барад.

Оварданд, ки Султон Санҷари мозӣ (гузашта) дар деҳе мегузашт, хирқапӯше бар сари роҳи ӯ истода буд, салом кард ва Султон чизе мехонд ва ба забон ҷавоби вай нагуфт. Дарвеш гуфт: «Салом кардан суннат аст ва ҷавоб додан фарз. Ман суннат ба ҷой овардам, ту чаро тарки фариза кардӣ?» Султон аз рӯи инсоф ва салобат инон (лаҷом, ҷилав) баркашид ва боъътизроз даромада фармуд, ки эй дарвеш, ба шукргузорӣ машғул будам аз ҷавоби ту ғофил гаштам:

Аз моҳ то ба моҳиву аз арш то ба фарш,
Ҳар заррае орез шуда мустағриқи ниам.

Дарвеш пурсид, ки ба чӣ навъ шукр мегуфтӣ? Султон ҷавоб дод, ки шукри ҷамии неъматҳо мекардам. Дарвеш гуфт: «Эй султон, ту тарики сипосгузорӣ на-

медонӣ ва вазифаи шукргузорӣ ба ҷой намеорӣ, ки рӯзгори давлати туро ҳосилу айёми шавкати туро шомил аст ва шукр на ҳамин бошад. Шукр он аст, ки ҳар чӣ дорӣ, шукре ки муносиби он аст, ба ҷой орӣ». Султон Санҷар илтимос намуд, ки маро бар он матлаъ (воқиф) гардон ва дарвеш гуфт: «Шукри салтанат адл аст бар умуми оламиён. Эҳсон бо ҷамеи одамиёну тамаъ накардан дар амлоки раият ва шукри фармонравоии ҳақ хидмати фармонбарон шинохтан ва шукри баландии бахту бисьёрии иқбол бар афтодагони хоки мазаллат раҳм кардан ва шукри маъмурӣ хазоини садақоти хайротро ҷиҳати аҳли истеҳқоқ муфрад доштан ва шукри қудрату қувват бар оҷизон ва заифон бахшудан, шукри сӯҳбати беморони ситамрасидаро аз қонуни адл шафоат фармудан ва шукри бисьёрии лашкару сипоҳ осеби эшон аз мусулмонон дур сохтан, шукри иморатҳои олӣ ва боғҳои биҳиштоин масокину мазомини раиятро аз нузули (фуруд омадан) ҳадаму ҳашам маоф доштан ва хулоса, шукргузорӣ он аст, ки дар ҳоли ҳашму ризо ҷониби ҳақ фурӯ нагузорӣ ва осоиши халқро бар осоиши худ муқаддам дорӣ:

Наосояд андар диёри ту кас,
Чу осоиши хеш хоҳию бас.

Султон завқи суханони он дарвеш дарьёфта, хост, ки аз маркаб фуруд ояд ва вайро зиёрат кунад. Чун нек нигарист ҳеҷ ҷо дарвешро надид ва касе аз вай нишоне надод. Бифармуд, то ин калимотро ба оби зар навиштанд ва дастуруламали рӯзгори худ сохт:

Пандаи ҳаким сайқали синаи дил аст,
Мақсуди ҳар ду олам аз он панд ҳосил аст.

ДАР САБР

Сабр сифати бағоят мақбул аст. Таърифи сабр ҳамин аст, ки ба мазмуни он дар ахбор омадааст...

Сабр бехтар мардро аз ҳарчи хаст,
То биёбад бар муроди хеш даст.

Ҳар ки дар тирборони ҳаводис сипари сабр дар сар кашад, зудтар ҳаданги умедаш ба ҳадафи мурод бирасад. Зеро ки сабр мифтоҳи (кушоиши) кор аст ва дари

Пас, маълум шуд, ки хосу омро аз ҳаё фоидаи тамом аст. Вай тоби офтоби ҳаё, самароти ахлоқи норасида ва хом:

Гар ҳаё набвад барафтад расми исмат аз миён,
В-ар ҳиҷобе дар миён аст аз таковвоз ҳаёст.

Яке аз ақсоми ҳаё-ҳаёи ҷиноят аст. Яъне гуноҳгор аз кирдори худ шарм дорад... Ки гар гуноҳ набахшанд шармсории ҳаст...

Қисми дигар ҳаёи карам аст, ки карим шарм дорад, ки хоҳандае аз даргоҳи ӯ хиҷил бозгардад.

Маҳол аст агар сар бар ин дар ниҳӣ,
Ки боз оядат дасти ҳоҷат тиҳӣ.

Ниҳояти карам он аст, ки соилро (гадо) аз назди худ шармсору мунфаил бозгардонад ва чунончи дар ахбор омада, ки дар аҳди Маъмун аъробе буд, ки дар шӯразори нашъунамо ёфта, ҷуз оби шӯру талх надида ва начашида:

Мурғе, ки хабар надорад аз оби зулол,
Минқор дар оби шӯр дорад ҳама сол.

Вақте ки дар қабилаи аъробӣ қаҳтӣ афтод ва ба зарурат ҷиҳати таҳсили (дарёфт) тӯша аз ватан берун омад. Чун аз шӯристон даргузашт бар мавзеъе афтод, ки хоки покаш солеҳи зироат буд. Ғоре дид, миқдори оби борон дар ӯ ҷамъ шуда ва гиёҳу хасу хошок болои он пӯшида... обе дар ғояти сафо ва латофат ба назари вай даромад. Араб ҳеҷ бор об бар рӯи замин чунин надида буд ва мутааҷҷиб шуда, пеш омада қадре аз он об бичашид ва дар назараш басе ширину хушгувор намуд. Ба худ гуфт, ки ман шунидаам, ки дар биҳишт оби бориди (хунуки) ширин, ки таъми он ҳаргиз мутағайир нагардад, агар ғалат накунам ҳақтаоло бар фақру фоқаи ман бахшида ва ба навъи гуруснагиву бечорагии ман ин об аз биҳишт ба дунё фиристод. Ҳоло маслиҳат дар он аст, ки қадре аз ин об бардошта назди халифаи рӯзгор барам ва ӯ ҳар ончи дар муқобилаи ин хидмат дар бораи ман эҳсоне фармояд. Ва ману аҳли байти ман ба баракати инъоми халиф аз қаҳтӣ бозраҳем. Пас, машке, ки ҳамроҳ дошт, аз он об пур сохта, роҳи Бағдод пурсид ва рӯй ба дорулхилофат ниҳод. Ҳанӯз миёни аъробӣ ва Бағдод масофате монда буд, ки кавкаби ҳашм-

мат ва дабдабаи азамати Маъмун расид. Аъробӣ маълум кард, ки ин халифа аст ва азми шикор дорад. Дарҳол бар сари роҳ омад ва забон ба дуогӯиву саноХонӣ бикушод. Маъмун бад-ӯ мутаваҷҷеҳ шуда пурсид, ки эй аъробӣ, аз куҷо меоӣ? Гуфт: «Аз фалон бодия, ки аҳли он ба ғуссаи қаҳту балое дармондаанд». Гуфт: «Ба куҷо меравӣ?» Гуфт: «Ба даргоҳи ту омадам ва дасттиҳӣ нестам, балки тӯҳфа дорам ва ҳадья овардаам, ки дасти орзуи ҳеч кас ба домани висоли ӯ нарасида ва дидаи таманнои ҳеҷ махлуқе ҷилваи ҷамоли ӯ надида». Халифа мутааҷҷиб шуд, гуфт: «Биёр, то чӣ овардаӣ». Аъробӣ машк пеш овард ва гуфт: «Ин оби биҳишт аст, ки дар ин олам касе надида ва начашида».

Об магӯ ширай шохи набот,
Дар маза ҳамширай оби ҳаёт.

Маъмун рикобдорро фармуд, то қадаҳе аз он об ба эзудӣ оварад ва обе дид мутағайируллавн ва машки аъробӣ дар вай асар карда ва рангу бӯи он тағйири аҷиб ёфта. Халифа қадре аз он бичашид ва ба фаросат дарьёфт, ки сурати воқеа чист. Шарми карам рухсат надод, ки парда аз рӯи кори вай бардорад. Гуфт: «Эй аъробӣ, ростӣ гуфтӣ, ин аҷаб обе латифу шурбате ғариб аст. Инро ба ҳар кас натавон дод». Пас рикобдорро фармуд, то қадаҳи обро дар матҳараи (ҷойи пок) хоса рехт ва машкро дар зовия. Дар муҳофизати он об муболиғаи зиёда аз ҳад намуд. Пас, рӯй ба аъробӣ кард, ки ё ваҷҳулааб, тӯҳфаи зебову табарруки писандида овардаӣ. Ҳоҷати ту чист ва чӣ муддао дорӣ? Гуфт: «Ё халифа, мардумони ман аз фақириву бенавоӣ дар маърази таланд. Умед дорам ба карами ту». Халифа фармуд, то ҳазор динор ҳозир карданд. Гуфт: «Эй аъробӣ, ин зарҳо бигир ва аз ҳамин ҷо бозгард. Рӯй ба ватани худ неҳ. Аъробӣ зар гирифта, зуд бозгашт. Яке аз хосон пурсид, ки ҳикмат дар ин чӣ буд, ки аз ин об касеро начашонида ва аъробиро аз ҳамин мавзеъ бозгардонидӣ. Маъмун фармуд, ки он обе буд нохушмаза ва бадбӯй, аммо ба нисбати обе, ки аъробӣ ба он парвариш ёфта буд, ӯро оби биҳишт менамуд. Шоястӣ, ки чун яке аз Шумо қадре аз он об бихӯрдӣ ва ба сирри кор нарасида аъробиро бар он кор маломат кардӣ ва таъна задӣ ва он бечора мунфаил (шармсор) шудӣ. Агар ӯро аз ҳамин ҷо бознагардонидаме, шояд пештар рафтӣ ва оби Даҷларо би-

лидӣ ва аз он оби латиф бичашидӣ ва аз кардаву овардаи хеш хиҷилзада гаштӣ. Мо шарм доштем, ки яке назди мо ояд ба воситаи андак карами мо тавақкуъ намояд ва гарди хиҷолат бар саҳфаи аҳволи ӯ нишаста бозгардад:

Сахоро шарм меояд, ки соил,
Хиҷил аз даргаҳи ӯ бозгардад.

Қисмати дигари ҳаё адабест ба маънии он, ки амале бошад, ки ба касби шаръу ақл иртикоби он мамнӯъ набошад. Ҳаёи адаб ӯро аз он иштиғол монеъ шавад ва чунончи Нӯшервон дар хонае, ки гули наргис будӣ бо занону канизакони худ мубошират накардӣ ва гуфтӣ, ки чашми наргис ба чашмҳои нигаранда мемонад. Ва ба ҳақиқати ин сурат, ки аз Нӯшервон воқеъ шуда ҳаёест, зеро ки ҳаё он аст, ки ношӣ (пайдо) аз имон бошад ва ӯ оташпарасте буда, балки ин сурати адабест, ки риоят мекард ва чун мулуки ислом мисли ин сурати марьӣ (мурооатшуда) доранд, он ҳаёи адаб бошад.

Дил, ки пур аз васфи ҳаё мешавад,
Оинаи нури худо мешавад.

Дидаи бешарм писандида нест,
Дар назари ақл худ он дида нест.

ДАР АФТ (ПОРСОӢ)

Он (афт) эътироз бошад, аз иртикоби [боло рафтан] маҳрамот, хусусан аз шаҳвати ҳаром ва ин аз ҷумлаи макорими (лутфу карам) ахлоқ аст. Ва бузургон гуфтаанд, одамӣ ду нисбат дорад: яке бо малоика, ки бад-он нисбат моил аст, ба илму амал. Дигаре бо баҳоим (нафси ҳайвонӣ), ки ба он муносибат ҳарис аст, бо гулу шурбу виқоъ. Шарти дуюм он аст, ки то метавонад нисбати малакиро фавт диҳад ва ба ҷониби нафси ҳайвонӣ майл намояд:

Аз малоик баҳра дорӣ в-аз баҳоим низ ҳам,
Бигзар аз хатти баҳоим к-аз малоик бигзарӣ.

Пас, ҳар гоҳ ҳирси хӯрдан муставлӣ (ғолиб) шавад, одамӣ миёни ҳалолу ҳаром фарқ накунад, ҳамчунин ба вақти ғалабаи шаҳват низ миёни никоҳу сифоҳ (зино)

иштиҳо набошад. Пас, иффат иборат аз он аст, ки ба вақти он ки шаҳват ғолиб гардад, иноми нафс бозкашида домани ҳимматро аз олудагии ҳаром пок дорад ва ҷуз ба ваҷҳи лозим ба ҳеҷ сурат иқдом нафармояд. Ва назар аз амалҳои ношоиста фурӯ бандад, то дарҳои хайру салоҳ ва фирӯзӣ бар вай кушода гардад. Чун подшоҳ ба сифати иффат ороста бошад, ҳар оина зулмати фиску фуҷур аз арсаи мамлакат дур шавад ва ғалаба орад. Бадномӣ ба зану фарзанди мардум нарасад.

Иффат он ҷо, ки рост афрӯзад,
Дилу дидаро тамом бинвозад.
Нафс аз ӯ нек хору зор шавад,
Рӯҳ мақбули кирдугор шавад.

Ё худ

Рӯи хуб асту камоли ҳунару домани пок
Лоҷарам ҳиммати покони ду олам бо ӯст.

ДАР АДАБ

Ҳар ки дар ӯ сирати некӯ бувад,
Одамӣ аз одамиён ӯ бувад.
Некии мардум ба накӯрӯӣ нест
Хӯи некӯ мояи некӯӣ аст.

Адаб сиёнати (муҳофизат) нафс аст аз қавли нописандида ва феъли носутуда худро ва мардумро дар пояи ҳурмат нигоҳ доштан. Обрӯи худу дигарон нарехтан.

Ҳақиқати адаб он аст, ки дар ҷамиъи аҳвол роҳи рост дошта бошӣ... Адаб аз ҳама кас некӯ менамояд, хусусан аз мулуки ҷаҳондор ва салотини бузургвор, чӣ ҳар гоҳ эшон бар ҷодаи адаб истиқомат варзанд, мулозимони эшонро низ риояти адаб лозим бошад. Пас умури мамлакат мунтазам гардад ва дар масолеҳи аҳли олам вақфи ҳикмат муҳайё шавад.

Акобир гуфтаанд: беҳтарин сармоя ва хуштарин перояи мурод одамро таҳсили адаб аст. Дар ахбор омада, ки султони Миср бо подшоҳи Рум тарҳи муносибат андохта, духтари ӯро аз баҳри писари худ хутба кард ва ҳам духтари худро дар ақди писари вай даровард. Сабаби ин восулат расулу расоил аз ҷонибайн мутавосил гашт ва бо иттифоқи ин ду соҳибдавлат ҳарду мулк бо якдигар оростагӣ пазируфт ва дар умури куллӣ ва ҷузъӣ муроҷиат барои якдигар намудӣ ва бе машварату тад-

бирӣ ҳам дар ҳеҷ муҳим шурӯъ нафармудаанд. Рӯзе малики Миср ба Қайсари Рум пайғом фиристод, ки писарони зубдаи ҳаёт ва умдаи зиндагонианд ва номи мо баъд аз вафот ҷуз ба ҳаёти эшон боқӣ намемонад:

Зиндаст касе, ки дар диёраш,
Монад халафе ба ёдгораш.

Пас, ҳиммат бар интизоми ҳол ва фароғболии эшон масруф бояд дошт ва инони иноят ба тарафи ҷамъият ва вусъати маишати эшон маътуф (омода сохтан) бояд сохт ва ман ба ҳиммати писари худ чандин захираҳо ва бар даҳ дастур обу замини муҳайё кардам. Аз он тараф ройи ҷаҳоноройи он ҳазрат дар ҳусни эҳтиром (дар андӯхтани) бо ҳоли писари худ чӣ интизод буда аст? Чун ин пайғом ба самъи Қайсар расид, табассум карду гуфт: «Мол ёри бевафо ва маҳбуби нопойдор аст. Ба ӯ ҳисобе набояд гуфт ва ба матлаки фонии он фарефта набояд шуд. Ман писари худро ба ҳилияи адаб биоростам ва хазинаҳои макорими ахлоқ барои ӯ захира ниҳодаам. Мол дар маърази фанову завол аст. Адаб эмин аз тағъири интиқол». Чун ин хабар ба мулки араб расид, гуфт: «Рост мегӯяд».

Адаб беҳтар аз ганҷи Қорун бувад,
Фузунтар аз мулки Фаридун бувад.
Бузургон нагарданд нозон ба мол,
Ки амволро ҳаст рӯзе завол.
Эшон сӯи илму адаб тофтанд,
Ки номи накӯ аз адаб ёфтанд.

ДАР ОЛИҲИММАТӢ

Дар хабар омадааст, ки мардуми олиҳимматро ҳама дӯст медоранд ва аъмоли бузургро дар назари қабул мушарраф месозанд ва рафъати арҷманд бо ҳиммати баланд пайванд дорад, ки ҷудоии эшон аз якдигар маҳол аст.

Мурғи ҳиммат чу бол бикшояд,
Ғурфи наболаш ошёна бошад.
Пеши ҷавгони ҳиммати олӣ,
Камтарин гӯй осмон бошад.

Салотинро ҳиммати олӣ пешкорест кофӣ ва мададгорин вофӣ (вафодиҳанда). Ҳар киро аз эшон ҳиммат бештар аст, кадами шавкат аз дигарон пештар аст:

Ҳиммат баланд дор, ки назди худову халқ,
Бошад ба кадри ҳиммати ту эътибори ту.

Яъкуби Лайсро дар мабдаи ҷавонӣ яке аз пирони қабила гуфт, ки хотирам ба моли тавонгарон аст, чӣ дар ин син, ки ту ҳастӣ ҳангоми истилои шаҳват аст ва ғалабаи наҳмат (мурод) дасти паймонаеро рост кун, то аз барои ту каримае аз хонаводаи бузурге бихоҳам. Гуфт: «Арӯсе, ки ман хуш кардаам дасти паймони ӯ омодааст». Пир гуфт: «Онро бар ман арз кун, то бубинам, ки чист ва аз арӯс нишон деҳ, то бидонам, ки кист?» Яъкуб ба хона даромад ва шамшере беруи овард гуфт: «Ман арӯси мамолики шарқу ғарбро хутба хоҳам кард ва дасти паймони ман ин теги ҷавҳардор ва ин шамшери хушгузор аст:

Бе бахти нек ҳеч касеро сиган нест,
Меҳри арӯси мулк беҳ аз теги тез нест.

Дар ин маънӣ гуфтаанд:

Арӯси мамлакат он мард дар канор гирифт,
Ки аввал аз гуҳари тег дод коме беш.

Дар ин маънӣ боз чунин байти машҳур аст:

Арӯси мулк касе дар канор гирад чуст
Ки бӯса бар лаби шамшери обдор занад.

Овардаанд, ки он айём Искандар мехост, ки барои ҷаҳонгирӣ аз сарҳади Рум бар азимати забти мамолики арабу аҷам барафрозад ва рикоби ҳумоюн ба ҷиҳати тасхири барру баҳри олам ҳаракат диҳад, бағоят андешаноку малул буд. Арастуи ҳаким, ки вазири он ҳазрат буд, чун аломати фикрат ва нишони ҳайрат бар ҷабҳаи холу носияи аҳволи ӯ зоҳир дид, гуфт: «Эй шоҳи ҷаҳон асбоби давлат муҳайё ва хадаму ҳашам дар мавкуфи бандагӣ ва фармонбардорӣ истода, хазонаи маъмуру мамлакат мавфури (зиёд, бисьёр) бахт ба сифати ҳамешагӣ ороста ва ниҳоли давлат ба шарафи истиқомат пероста ва иқболи камари мувофиқат баста ва ҷоху ҷалол бар остонаи олӣ ба хидматгорӣ нишаста, таффа-

руки (парешонии) хотири азҳарро сабаб чист?» Искандар ҷавоб дод, ки: «Таъаммул мекунам, ки арсаи ҷаҳон ба тангии парешонӣ ва сохти мамолики ҳафт иқлим бисьёр мухтасар аст, шарм медорам аз барои ин миқдор мулк савор шудан ва таваҷҷӯҳ ба тасаррруфу тасхири он намудан:

Чиро он мекунад тӯлу арзи ҳафт иқлим,
Ки ман ба ниҳояти тасхири он савор шавам.
Ҳазор олам аз ин гар бувад ҳам аст, ҳанӯз
Ки ман ба арзи тасарруф бад-он диёр шавам.

Арасту фармуд, ки шак нест иёлати (идора кардан) ҳукумат ин мояи ҷаҳони на лоиқи ҳиммати баланд ва на дархӯри неъмати арҷманди туст. Арсаи мамлакати ободиро ба он ҷамъ кун, то ҳамчунон ба зарбати теғи ҷаҳонсӯз сохибн сарои фониро дар қайди забт меорӣ. Ба баракати адл олам афрӯз, мулки саодати боқӣ ҳам дар қабзаи истеҳқоқ ояд, то ин нуқсон ба баракати он камол талофӣ (кифоя) пазирад ва ин андак ба эсби он бисьёр равнақ гирад:

Мулки уқбо ҷӯ, к-он хуррам бувад,
Зарраи он мулк сад олам бувад.
Ҷаҳд кун то дар миёни он нишаст,
Арсаи он оламат ояд ба даст.

Искандар бо ин сухан тасаллӣ ёфта, бар ҳаким офарини фаровон кард ва имрӯз шаҳбози ақл ҳар гоҳе дар ҳавои саноӣ Искандар ҷиҳати он парвоз мекунад, ки ҳумои ҳимматаш ба устухони зираконн дунъё сар фурӯ наёварда:

Ту бози сидраи шоҳӣ ба устухон манигар,
Ҳумои ҳиммати худро баланд деҳ, парвоз.

ДАР АЗМ

Азм кавофили муродот ва кифоятгкунандаи умури муҳиммот аст. Ҳеҷ касро аз салотин бе мадади азми дурусту зимоми тасхири мамолик ба қабзаи иқтидор дарнаёмада ва бе тақопӯйи саъйи балиғ бар сарири шаҳриёрӣ ва маснади ҷаҳондорӣ нарасида:

Бе азми дурусту саъйи ҳоил,
Касро нашавад мурод ҳосил.

Ва азимати дуруст он аст, ки чун ба қасди коре камар бандад ва ба сохтани муҳимме иштиғол (шуғл) намояд ба манъи ҳеҷ монеъе мумтанеъ нагардад ва кусуру футур ба азми ӯ роҳ надиҳад. Аз ҳакиме пурсиданд, ки азми мулук дар чӣ маҳал некӯ менамояд ва дар чӣ вақт ба кор меояд. Фармуд, ки дар дафъи аъдои (душманони) мамлакат ба ғоят писандидааст, чӣ ҳар гоҳ, ки подшоҳ аз рӯи таваккал пои азимат дар рикоби таваккал орад, ҳар оина лашкари фатҳу зафар ба истиқболи ӯ мутаваҷҷеҳ мешаванд, зеро ки азми дуруст нишонаи ғалабаву нусрат аст:

Шаҳ чу ба азми дуруст пой кунад дар рикоб,
Дил шиканад хасмро в-аз кафаш афтад инон.

Овардаанд, ки яке аз мулук ба хӯрдани гиле одат карда, чунон ки ҳукамову атибо (табибон) манъ мекарданд ва зарари онро бозменамуданд, аз он кор бознамеомад. Рӯзе яке аз аҳлуллоҳ (дарвеш) ба дидани вай омада, ӯро ба ғояти зору низор ёфт. Рухсораи арғувонии ӯро заъфаронӣ дид ва тан бо тобу тавон, ӯро дар банди нотавонӣ гирифтор ёфт. Сурати ҳол истифсор (пурсиш) намуд. Султон ҳақиқати воқеа бозгуфт, ки маро аз ҷиҳати хӯрдани гиле пойи ҳайрат дар гил аст ва дасти ҳасрат бар дил. Дарвеш фармуд, ки чун медонӣ, ки аз ин амр зарар ба ту мерасад, тадорук намекунӣ. Гуфт: «Чандон ки ҷаҳд менамоям ба худ бас намеоям». Дарвеш гуфт: «Куҷост он азме, ки подшоҳонро мебошад, ки ҳеҷ навъ эшонро аз он бознамедошт». Султон аз ин сухан мутаассир шуд, азм кард бар он ки дигар гил намехӯрад ва ба баракати азимат аз он зарар халос ёфт.

Нишони азм ба ҳар ҷониб, ки бартобӣ
Макун ба дасти тараддуд инони худро суст.
Ки кас ба манзили мақсуд роҳ намеёбад,
Магар ба саъйи тамому дигар ба азми дуруст.
Ҳар он ки пои талаб дар тариқи азм ниҳод,
Ба тахтгоҳи бузургӣ расад ба гоми нахуст.

ДАР ҶИДДУ ҶАҲД

Ҷид саъй кардан аст дар таҳсили матлабҳо. Ҷаҳд ранҷ бурдан аст дар иктисоби (ҳосил кардани) мақсадҳо ва ин сифот тобеъи ҳиммат мебошад. Ҳарчанд ҳим-

мат олигар бувад, ҷидду ҷаҳд дар талаби мақсуд беш-
тар воқеъ мешавад. Бояд ки марди баландҳиммат аз таҳаммули машаққат натарсад, чи ҳол аз ду берун нест: агар ба ҷаҳд домони мақсуд ба даст ояд фаҳвулмурод ва агар дар ҳиҷоб таваққуф афтад, узри ӯ назди оқилон масмуъ аст ва олиҳимматии ӯ дар талаб равшан:

Дар талаб мекӯшам ар ёбам зиҳӣ бахти баланд,
В-ар наёбам узри ман афтад бузургонро писанд.

Дар амсоли ҳукамои Ҳинд мазкур аст, ки мӯре камари ҷаҳд барбаста буд ва аз тӯдаи хоке, ки нақли (кашонидани) он одамиёнро бар кулфат мерасонид, заррае-заррае бар ду тарафи дигар мерехт. Мурғе бар ӯ гузар кард, шахсе дид, заиф ва лоғар ба нишоти тамом дасту пой мезад ва дар нақли он хок ҷидди тамом ва ҷаҳди моломалом ба ҷой меовард. Гуфт: «Эй заифбуньёд ва нахифпайкар ин чӣ кор аст, ки пеш гирифтаӣ ва ин чи муҳим аст, ки дар он ҳавз кардаӣ? (фурӯ рафтаӣ)». Мӯр гуфт: «Маро бо яке аз қавми худ назарест ва чун талаби висоли ӯ кардам ин шарт пеш овард, ки агар сари висоли мо дорӣ, қадам нех ва ин тӯдаи хокро аз ин раҳгузар бардор. Холо мутаваллии он кор шудаам ва мехоҳам, ки ба он шарт иқдом намуда, аз ӯҳдаи берун оям». Мурғ гуфт: «Ин гумон, ки мебарӣ, ба қадри орзуи ту нест ва ин гумон, ки мекашӣ, ба қуввати бозуи ту не». Мӯр гуфт: «Ман азми ин кор кардаам ва қадами ҷидду ҷаҳд пеш ниҳода, агар пеш барам фаҳвулмурод ва илло маъзурам хоҳанд дошт:

Домани мақсуд агар орам ба каф,
Аз ғаму андӯҳ монам бартараф
В-ар нашуд аз ҷаҳди ман коре ба ком,
Ман дар он маъзур бошам, вассалом.

Фаридунро дар огози салтанат, ки раёҳини давлат дар боғи саодат ва майдони шодмонӣ аз муҳибби комронӣ вазидани андешаи тасхири баъзе аз мамолик, ки дар тасарруфи ҷамъе аз ғолибон буд, падид омад:

Кифофи нафс агар чанд андакест, вале
Ҷаҳон ба танг гирифтан зи ҳиммати олӣ.

Ин маъниро ба аркони давлат машвара кард. Ҷамъе гуфтанд: «Эй малик, мулке дорӣ ороста ва муболиға ба таҳаммул ва хоста бе зарурат ғубори фитна ангехтан

ва оташи тазвир барафрӯхтан, савоб наменамояд. Аз он чӣ хаст таматтӯъе бардор ва иртикоби (далерӣ) муҳотар фурӯ гузор.

Фаридун гуфт: «Қаноат табоеъи баҳоим сарафканда аст ва нишастан дар кунҷе аз иқтизои динояти ҳиммати саҷоиз аз кор вомондан фурсат вақтро ки чун хаёли сахоб гузаранда аст, ғанимат бояд шумурд».

Қамари салтанат набояд баст,
Ҳар киро рағбати таносоист,
Аз машаққат куҷо биосояд,
Ҳар киро ҳиммати ҷаҳонбоист.

Овардаанд, ки малике писари худро ба ҳарби хасме фиристода буд. Хабар оварданд, ки маликзода гоҳ-гоҳе дар роҳ анреҳ ва бари худ берун мекунад ва ду шаб дар як манзил хаймаи иқомат мезанад. Падар ба ӯ навишт: «Эй писар, ҳақтаоло, ки иззатро офарид, кулфату машаққатро бо он қарин сохт ва лаззатро, ки халқ кард, орому роҳатро ба ӯ рафиқ гардонид. Он ки иззатро ба мулук дод ва мазаллатро ба раоё, ҳатти подшоҳ иззи мамлакат аст ва ҳиссаи раият амну амон ва истироҳат ва ин ҳарду бахш якҷо ҷамъ нашавад, лоҷарам подшоҳ бояд, ки осоишро видоъ кунад ва роҳатро бо раият гузорад. Ва дигар чунин намекунад, бо истироҳат дармебояд сохт ва аз иззи мулк эъроз мебояд намуд».

Лаззати шоҳӣ туро бас, роҳати дигар маҷӯ,
Бо вуҷуди салтанат сармояи дигар махоҳ.

Яъқуби Лайс дар шурӯъи ҳол худро дар маҳолик афкандӣ ва хатарҳои кулливро иртикоб кардӣ (анҷом додан), аз осоиши нафс бартараф будӣ ва аз кашидани машаққатҳо як нафас наёсудӣ. Ӯро гуфтанд, ту марди рӯигарӣ, туро боис бар ин ҳама ҷафо кашидан ва худро дар ғарқобаи ҳалок афкандан чист? Гуфт: «Маро дареғ меояд, ки умри азизи худро дар ислоҳи руину мис сарф кардан ва рӯи таваҷҷӯҳ ба пешае, ки дар он шарики бисёр бошанд овардан. Ҷидди ман дар он аст ва ҷаҳди ман барои он худро ба мартабае расонам, ки касе аз абнои ҷинси ман бо ман шарик набошад». Гуфтанд, ин муҳим бағоят саъб ва кори бисёр мушкил аст. Гуфт: «Ман донистаам, ки шарбати марг чашиданист ва борн фанову фавт кашиданӣ. Он гоҳ дар кори ба-

лаанд талаф шавам, беҳ ки дар коре паст бимирам, лоҷарам ба ин ҷидду ҷаҳд расид ба он мансаб, ки расид».

Мебош ба ҷидду ҷаҳд дар кор,
Домони талаб ки даст магзор.
Ҳар чиз ки дил бар он гароид,
Гар ҷаҳд кунӣ ба даст ояд.

Ва чунончи бе ҷидду ҷаҳд бинои бузурге тамкина (орастагӣ) меёбад ба зери ин сифат, ки батолату касолат (бекорӣ) аст асоси шавкат ва давлат дар ҳам мешиканад. Якеро аз онҳо Тоҳир савол карданд, ки сабаби заволи иёлат ва интиқоли давлати шумо чӣ буд? Ҷавоб дод, ки шароби шаб ва хоби бомдод, яъне аз коҳилӣ ба кори мулк напардохтем ва аз касолат расми далерӣ барандохтем, лоҷарам сафинаи ихтиёри мо дар гирдоби завол ғарқа гашт ва киштии умеди мо ба соҳил нарасид:

Бинои давлати кеш он касе хароб кунад,
Ки шом мехўраду субҳгоҳ хоб кунад.

ДАР СУБОТ ВА ИСТИҚОМОТ

Он пойдорӣ бошад дар кифояти муҳиммот ва мудовимат бар дафъи маккора ва мантиқча (натиҷаи) фавоиди фаллоҳ (деҳқон). Ҳоҷати ҳеҷ зумраро аз тавоифи (тоифаҳои) халқ ба сифати суботи он вобастагӣ нест, ки мулукро чӣ то суботи подшоҳ ба равояти фармонбаркидорон ва дафъу камъи (барканданн) мутамаррадон (саркашон) аз бадкирдорони наздики хосу ом равшан нагардад ва ҳамеша ҳадам сар ба хатои тоат ниҳанд ва аҳли бева... (аз дин гаштагон) ва фасод аз умури исьёну шиоқ иҷтироз намоянд. Пас, мулкро ба суботи истизҳор аст ва мулукро аз ӯ истимдоду истибшор.

Ҳар бор ки ёфт афсарӣ аз гавҳари субот,
Дар ихтиёр бигзарад аз чарх то субот.

Ҳакиме гуфтааст, ҳар ки хоҳад, ки асоси салтанати ӯ аз [illegible] (нобудӣ) амин бошад, бояд ки бинои кори худ бар суботу виқор ниҳад. Фард:

Бинои кор бинеҳ бар суботу эмин бош,
Ки дар бино, ки бар аъл аст, пойдор бувад.

Марди собиткадам он аст, ки аз роҳи дарвешии худ ба дағдағаи ҳеҷ васвасе рӯй барнагардонад. Ва аз расму тариқи ҷуд ба васвасаи ҳеҷ маҳус (тарсонӣ, парешонӣ) инҳироф (рӯ натобад) нанамояд, ки марде рафъи начот ҷуз ба тариқи субот рӯй наменамояд. Чунон ки фармудаанд:

Й-аз тараддуд раҳи начот маҷӯй,
Ҳеҷ хислат беҳ аз субот мадон.
Майл дорӣ ба рафъати дараҷот,
Дар масоӣ субот варз, субот.

Нишонаи субот ду чиз аст: Яке он ки дар ҳар коре ки шурӯъ менамояд, итмоми он бар зиммаи эҳтимом лозим донад. Овардаанд, ки Қайсари Рум аз Нӯшервон пурсид, ки бақои подшоҳӣ дар чист? Гуфт: «Ман ҳаргиз кор беҳуда нафармоям ва ҳар муҳимме, ки ба он амр кунам ба итмом расонам». Қайсар фармуд, ки ҳама ҳукамои Юнон ҳамин гуфтаанд:

Ҳар тарҳ, ки афканӣ чу мардон,
Ҷаҳде бикуну тамом гардон.
Яъне амале, ки барфарозӣ,
Бояд ки дигар нагӯи насозӣ.

Аломати дуюм он аст, ки сухане, ки ба забони ӯ ҷорӣ шавад ба нақизи он то мумкин бошад, такаллум накунад, чунон ки дар таърих мазкур аст, ки султони румӣ рӯзе дар майдони Ғазнин мегузашт, ҳаммоле дид, санги гароне бар дӯш ниҳода, ба ҷиҳати иморати у мебарад ва дар бурдани он санг ранҷ мекашад. Султон чун машаққати ӯ мушоҳида кард, аз рӯи отифат (лутф) фармуд, ки эй ҳаммол, ин сангро бинеҳ. Ҳаммол он сангро дар миёни майдон бияндохт. Муддате он санг дар он майдон буд ва асбон чун он ҷо мерасиданд, ҷашме мекарданду мерамиданд. Ҷамъе аз хос ба вақти фурсат он ҳол ба арзи султон расониданд, ки фалон рӯз ҳаммол бино бар амри олӣ ва фармони ҳумоюн санге, ки бар пушт дошт дар миёни майдон бияндохт ва асбон аз он роҳ ба кулфат мегузаранд ва касе ғайри он ҳаммол он сангро бар наметавонад гирифт. Агар фармоянд, то аз он ҷо бардорад ва роҳ холӣ созад, муносиб менамояд. Султон фармуд, ки ба забони мо гузашта аст, ки бинеҳ. Агар гӯям бардор, мардум онро бар бесуботии мо ҳамл кунанд. Он санг ҳамон ҷо бошад. Нақл аст, ки он санг то охири умри султон дар он майдон афтода буд, баъд аз

вафоти ӯ низ ҷиҳати муроати сухани ӯ ҳеҷ кас аз ав- лоди ӯ барнадошта.

Сухани шоҳ шоҳи ҳар сухан аст,
Ба ҳама ҳол пос бояд дошт.
То нагардад павнзи он гавҳар,
Бояд онро ба лавҳи дил бинигошт.

ДАР АДОЛАТ

Адл суханест мулкорой ва лаъмаест нурафзой... Адл он аст, ки доди мазлумон диҳанд ва эҳсон он ки марҳами роҳате бар ҷароҳати маҷрӯҳон ниҳанд. Дар хабар омадааст, ки як соат адли подшоҳ дар паллаи мизони тоат роҷеҳтар аст аз ибодати шастсола, зеро ки натиҷаи ибодат ҷуз ба омил нарасад ва фоидаи адл ба хосу ом ва хурду бузург ва асли бурдбории мулку миллат баракати он комму манзум шавад ва савоби адл аз ҳадду ҳисоб афзун аст ва аз миён қиёс берун. Овардаанд, ки яке аз салотинро донии (хоҳиш) он шуд, ки ҳаҷи хонаи худо бигзор ва ба қадами ҳурмати тавофи ҳарим иззат ба ҷой орад ба манзили сафо ва иҷобати дуо аз эшон сарфароз гардад:

Ҳаст тавофи ҳарами кирдугор,
Дар ду ҷаҳон василаи ифтихор.

Ашрофи мамлакат ва аркони давлат ба мавқуфи арз расонидаанд, ки эй малик, шарти адои ҳаҷ амнияти тарик аст ва салотинро душмани бисёр бошад. Агар ба хайлу ҳашам азимат намоӣ таҳияи эшон дар ин роҳи дуру дароз таъаззуре тамом дорад ва агар бо андак мулозиме таваҷҷӯҳ фармоӣ хатароти кулли мутасаввир (омадагӣ) аст ва дигар султон дар балад ҳукми ҷон дорад ва дар ҷасад вақте ки сояи давлати он ҳазрат аз мафориқи раоё (халқ) дур шавад ҳарҷу марҷ (номувофиқат) падид ояд.

Тамоми муҳимми хосу ом аз силки интизом берун равад ва султон фармуд, ки чун сафар муяссар намешавад чун кунам, ки савоби ҳаҷ дарёбам ва аз баракати ин тоат баҳраманд гардам. Гуфтанд дар ин вилоят дарвеше аст, ки муддатҳо муҷовирати ҳарим карда ва шасти ҳаҷ бо шароити он ба ҷой оварда, ҳоло дар гӯшаи узлат нишастааст ва дари омад бар халқ баста:

Гашта аз гавгои халоиқ сутӯҳ,[1]
Пой кашидаст ба домони кӯҳ.

Шояд ки савоби ҳаҷе тавон харид ва аз масуботи (савоби) он ба ҳаззе (баҳра) комил тавон расид. Подшоҳ аз сидқи ақидате, ки дошт ба хидмати дарвеш рафт ва дар аснои сухан фармуд, ки маро орзуи ҳаҷ аз замир сар бараздааст ва ургони давлат силоҳ дар тавакқуф мебинанд ва истимо афтод, ки туро ҳаҷ бисёр аст, чи шавад, ки савоби як ҳаҷ ба ман фурӯшӣ, то ту ба ҷавое (тӯша) расӣ ва ман ба савобе. Дарвеш гуфт: «Ман савоби ҳама ҳаҷҳоро ба ту мефурӯшам». Подшоҳ пурсид, ки ҳар ҳаҷ ба чанд мефурӯшӣ? Гуфт: «Ҳар гоме ки бардоштаам дар ҳар ҳаҷе ба тамоми дунё ва ҳар чи дар дунёст».

Султон гуфт: «Аз дунёву матоъ дунё миқдори андаке беш дар тасарруфи ман нест ва ин баҳои як қадам намешавад. Пас, ҳаҷе чӣ гуна тавонам харид ва бар ин тақдир баҳои ҳама ҳаҷҳо дар хаёл чун кунам гузаронида». Дарвеш гуфт: «Шод бош самани ҳамин ҳаҷҳои ман пеши ту осон аст». Шоҳ гуфт: «Чи гуна?» Гуфт: «Чун дар қазияи мазлуме адл кунӣ ва як соат ба муҳими додхоҳӣ пардозӣ савоби он ба ман бахш, то ман савоби шаст ҳаҷ ба ту бахшам ва ҳанӯз сарфа бурда бошам ва дар ин савдо суде бисёр карда». Пас, маълум шуд, ки султонро баъд аз иқомати фароиз ва суннан (фоида) ҳеҷ тоате воҷибтар аз иштиғол (шуғл) ба масолеҳи бандагон нест. Ба сифати насфат (парокандa) зистан, ба назари адолат ва ҳимояти раият нигаристан, чи агар ҳимояти адолат набошад, арбоби қуввату шавкат мўре (халок) аз заъфҳои халқ бароранд ва чун заифҳолон ҳалок шаванд, ақвиё (қувватдорон) низ бар ҷой намонанд, чи маишати халоиқ бо якдигар бозбастааст ва интизоми аҳволи мардум ҷуз ба адл мумкин нест:

Адл нурест к-аз ӯ мулк мунаввар гардад,
В-аз насимаш ҳама офоқ муаттар гардад.
Адл пеш ору муроди дили дарвеш барор,
То туро ҳар чи мурод аст, муяссар гардад.

Аз фазилати адолат ҳамин нукта бас, ки одил маҳбуби ҳама мардумон аст. Агарчи аз адли ӯ фоида ба эшон нарасида бошад. Ва золим мабғузи (душмани)

[1] *Сутӯҳ* — оҷиз, дилтанг, безор аз чизе.

ҷамигъи ҷаҳониён аст. Агарчи аз зулми ӯ зараре ба эшон нарасида бошад ва масдоқи (тасдиқи) ин ҳол ва ми-кёси ин мақол қиссаи Нӯшервони одил ва Ҳаҷҷоҷи золим аст. Он ки Нӯшервон кофаре буд, оташпараст ва Ҳаҷҷоҷ бар кароши исломро ва саҳобаро ва тобеинро дида. Ҳар гоҳ, ки Нӯшервонро ёд кунанд бар ӯ офарин гӯянд ба сабаби адл ва ӯ ва чун зикри Ҳаҷҷоҷ гузарад бар ӯ нафрин фиристанд ба воситаи зулми ӯ. Маснавӣ:

Додгарӣ шарти ҷаҳондориаст.
Давлати боқӣ зи камозориаст.

Мамлакат аз адл шавад пойдор,
Кори ту аз адли ту гирад қарор.
Ҳар ки дар ин хона шабе дод кард,
Хонаи фардои худ обод кард.

Абдуллоҳи Тоҳир рӯзе писари худро гуфт, ки эй давлат дар хонадони мо то ба кай бимонад. Писар ҷавоб дод: «То даме ки бисоти адлу фарши инсоф дар ин айвон густурда бошад»:

То пои подшоҳ бувад бар бисоти адл,
Бар фарқи ӯ ниҳода бувад тоҷи сарварӣ.
Чун даст аз остини тағаллуб бурун кунад,
Бошад насиби гардани ӯ тавқи мудбарӣ.

Дар ахбор ворид аст, ки подшоҳи одил сояи лутф аст дар замине, ки паноҳ мегирад дар вай ҳар мазлуме. Муқаррар аст, ки ҳар киро аз тоби офтоб ранҷе расад, ҷиҳати истироҳат паноҳ ба соя мебарад, то ранҷи ӯ ба роҳат мубаддал гардад ва ҳамчунин маълум низ, ки аз тоби офтоби ситам ва ҳарорати шарорати зулм ба танг оянд, паноҳи сояи ҳумо, ки иборат аз подшоҳ аст, илтиҷо намоянд, то аз кулфати золимон ва баракати он осоише дошта бошанд: Маснавӣ:

Шоҳи одил сояи лутфи ҳақ аст,
Ҳар ки дорад адл лутфи мутлақ аст.
Халқро дар сояи худ ҷой деҳ,
В-аз шараф бар фарқи гардун пой неҳ.

Ҳукамо гуфтаанд: адл раъият (баробарӣ) нигоҳ доштан аст миёни халқ. Яъне гурӯҳе баробари гурӯҳе мусаллат насозад ва ҳар тоифаро дар пояи ӯ нигаҳ дорад ва худоми салотин дар асл чор гурӯҳанд: аввал, аҳли

шамшер чун мурод лашкариён ва эшон ба масобаи оташанд. Дуюм, аҳли қалам чун вузарову куттобу ин гурӯҳ ба масобаи ҳавоянд. Сеюм, аҳли муомила чун бозаргонон ва муҳтарифоти эшон ба манзалаи обанд. Чорум, аҳли зироат ва эшон ба масобаи хоканд. Ҳамчунонке ки аз ғалабаи яке аз унсурҳои чаҳоргона бар дигаре мизочи халқ табоҳ шавад ва як гурӯҳ аз ин аснофи чаҳоргонаи мизочи мулк ҳам рӯй ба табоҳӣ орад ва салоҳи оламу низоми умури бани одам мунқатеъу номунтазам монад.

Қитъа:

Ҳар якеро зи халқ, мартабаест,
Пеш аз ин ҳаст ёфта таъйин.
Гар кас аз ҳадди хеш даргузарад,
Фитнаҳо хезад аз ясору ямин.
Ҳар касеро ба чои ӯ биншон,
Пас ба давлат ба чои худ биншин.

Яке аз фазилати адл он аст, ки хок дар ачзои султони одил тасарруф намекунад. Овардаанд, ки яке аз уламо дар мачлиси Маъмун ҳадисе ривоят кард, ки ачзои подшоҳони одил дар қабр мутафарриқ намешаванд ва ачзои эшон аз якдигар намерезад. Маъмун фармуд, ки маро дар сидқи ҳадиси набавӣ шоибаи раъйе (умеки) нест, аммо доияе (хоҳише) дорам, ки Нӯшервонро бубинам, ки дар воқеъ мазҳари адл буда ва бар забони мӯъчизнишони ҳазрати рисолат гузашта, ки ман мутаваллид шудам дар замони малики одил. Пас, азимати Мадоин (номи шаҳр) кард, чун ба он чо расид, фармуд, то дахмаи Нӯшервон бикшоданд ва ба он чо даромад. Дид тоза дар хоб хуфта, чунончи шахсе дар хоб бошад. Се ангуштарӣ дар даст дошт, ба нигини ҳар яке панде навишта: аввал, он ки бо дӯсту душман мадоро кун, дуюм, дар корҳо бе машварати хирадмандон шурӯъ манамой, сеюм, риояти раият фурӯ магузор ва дар ривояти дигар омада, ки лавҳе аз зар болои сари вай овехта буд ва дар он лавҳ навишта, ки ҳар ки хоҳад, ки Худой мулки ӯро бузургвор гардонад ва ҳар ки хоҳад, ки мулки ӯ бисёр шавад, гӯ, сифати адли Худоро бисёр созад.

Маъмун бифармуд, то он пандҳоро бинавиштанд ва он хокро ба атр олуда бозочиш пӯшиданд ва манқул аст, ки дар он дахма яке аз надимони Маъмун ичозати сухан талабид ва баъди рухсат фармуд, ки адлро хосиятест, ки баъд аз вафот зарари хок аз кафани одил боз медорад

ва агар одил ба саодати ислом мустаид бошад чи ачаб. Дар уқбо зарари оташ низ аз ӯ боз доранд. Маъмун ин суханро писандид ва фармуд, то дар зайли он васоё сабт карданд. Маснавӣ:

Адл дар дунъё накӯномат кунад,
Дар киёмат хубфарчомат кунад.
Андар ин олам муаззам созадат.
Чун бад-он олам расӣ бинвозадат.

Аз чумлаи аркони адл исғои (шунидани) каломи додхох аст, яъне гӯш ба сухани мазлумон кардан ва рӯи отифат (лутф) ба сохтани муҳиммн эшон овардан ва аз он ки бисёр гӯянд малул набояд шуд ва ба танг набояд омад, зеро ки подшоҳ ҳукми табиб дорад ва мазлум ба мисли бемор аст ва мариз мехохад, ки тамоми ахволи худро пеши табиб боз гӯяд. Пас, агар табиб тамоми сухани бемор гӯш накунад бар ҳакикати маразн вай матлаъ нашавад ва бе иттилоъ (хабардорӣ) маразу ташхиси он илоч чи гуна тавон кард:

Ту табибиву манат беморам,
Ҳоли дил аз ту чӣ пинҳон дорам?!

Овардаанд, ки рӯзе яке бо бузурге ҳоли худ боз гуфт, илтифот нафармуд ва дигар бор гуфт, гӯш накард, севвум бор арз кард. Гуфт: «Чанд дарди сар медиҳӣ». Гуфт: «Сар тӯӣ, дард кучо барам». Он азизро хуш омад ва ҳочаташ раво кард.

Сар баровардӣ ба давлат поймардӣ кун ба лутф,
Дастрас додат худо афтодагонро даст гир!

Яке аз салотини бузургро пурсиданд, ки мегӯянд хар чизеро закотест. Закоти салтанат чист? Чавоб дод, ки закоти подшоҳиву чаҳондорӣ он аст, ки агар мазлуме додхоҳӣ намояд ва ҳочати худро арз кунад сухани ӯро исғо (гӯш) фармоянд ва бо ӯ ба мадоро сухан кунанду чавоби дурушт бозна дихаид ва аз сухан гуфтан бо заифону фукаро ор надоранд, ки муколама бо хурдон аз хисоли бузургон аст...

Назар кардан ба дарвешон бузургиро наяфзояд,
Сулаймон бо чунон ҳашмат назарҳо буд бо мӯраш.

Овардаанд, ки подшоҳе буд дар дорулмулки Чин ба зевари адл ороста ва ниҳоли ҳолаш ба сифати васфат

(пароканда) пероста ногоҳ офате ба ҳисси самеаи ӯ роҳ ёфт ва гаронӣ дар гӯши ӯ падид омад. Аркони давлатро ҷамъ карду чунон зор бигирист, ки ҷумлаи ҳозирон бар ҳоли вай ба гиря омаданд ва аз барои тасаллии ӯ тадбирҳо ангехтанд. Малик фармуд, ки шумо гумон мебаред, ки ман бар фавти ҳисси самъ (шунавоӣ) мегирям, чи медонам, ки оқибати кор футуру қусур ба қуввату ҳавос роҳ хоҳад ёфт. Пас, бар батлон чизе аз он марди хирадманд чи гуна андӯҳгин шавад. Гиряи ман барои он аст, ки ногоҳ мазлуме додхоҳ бар дари боргоҳ фарёд кунад ва садои ӯ ба гӯши ман нарасад ва ӯ маҳрум боз гардад ва ман бехабар бошам. Аммо дар ин боб фикре кардаам. Бифармоед, то дар ин диёр нило кунанд, ки касе ғайри додхоҳ ҷомаи сурх напӯшад, то ба он аламат бар ҳоли мазлумон иттилоъ ёбам ва ба доди эшон бирасам.

Доди мазлумон бидеҳ, мақсуди маҳрумон барор,
Дину дуньёро бад-ин доду далиш маъмур дор.

Ва бисёр буда, ки ба як доде, ки доданду ба фарёди мазлуме, ки расидаанд аз уқубати уқбо ҳиссаи наҷот ёфтаанд. Чунончи: Дар ахбор омада, ки султон Маликшоҳи Салҷуқӣ рӯзе бар канори Зиндаруд шикор мекард. Замоне ҷиҳати истироҳат дар марғзоре фуруд омад. Аз мулозимони султон Маликшоҳ ғуломе, ки ҳоҷиби хос буд, ба деҳе даромад, гове дид, ки бар канори ҷӯй мечарид. Бифармуд, то он говро гирифта бикушанд ва қадре гӯште аз он кабоб кард. Он гов азони аҷузае буд, ки маишати ӯ бо чаҳор ятим, ки дошт, аз шири ӯ ҳосил мешуд, чун аз он воқеа хабардор шуд аз худ бехабар гашт. Биомад ва бар сари пуле, ки гузори султон ба он буд, мунтазир бинишаст. Ногоҳ Маликшоҳ бирасид. Барҷасту инони маркаби султон бигирифт. Ҳамон ғуломи ҳоҷиб тозиёна баровард ва хост, ки ба зани аҷуза бизанад ва манъ кунад. Султон гуфт: «Бигзор, ки мазлум бечора менамояд, бингарам, ки тазаллуми (фарёд) ӯ чист? Ва доди ӯ аз дасти кист?» Пас рӯй ба пиразан овард, ки сухан гӯй. Пиразан ба ҳукми он, ки гуфтаанд. Мисраъ:

Мазлум далер бошаду чирразабон,

Забон бикшод, ки эй писари Алпарслон, агар доди ман бар сари пули Зиндаруд надиҳӣ ба ғайрату ҷалоли аҳадият, ки то инсофи худ аз ту настонам, дасти мухо-

симат аз домани ту кӯтоҳ накунам, нек андеша кун, ки аз ин ду пул кадом ихтиёр мекунӣ:

Инсофи худу доди ман имрӯз бидеҳ,
Бидон, беҳ аз он бувад, ки бистонидат.

Султон аз моҳияти ин сухан пиёда шуду гуфт: «Зинҳор, эй модар, ман тоқати ҷавоби он сари пул надорам, бигӯ, то бар ту кӣ ситам кардааст, то дод аз ӯ бисто-нанд». Пиразан гуфт: «Эй малик! Ҳамин ғуломе, ки бар ҳузури ту тозиёнаи укубат бар сари ман кашид, чаш-маи айши маро талх сохтааст ва гоне, ки маишати ману ятимони ман аз шираш муҳайё будӣ, бикушт ва кабоб кард». Маликшоҳ фармуд, то ғуломро сиёсат кунанд ба ивази як модагов 70 модагов бидод. Баъд аз чанд гоҳе, ки султон вафот ёфт, пиразан ҳанӯз дар ҳаёт буд. Ни-мишабе бар сари қабри вай омад ва рӯи ниёз ба қиблаи дуо оварда гуфт: «Оллоҳ, ин банда, ки дар ин ҷо хок аст, вақте ки ман дармонда будам дасти ман бигирифт, ҳоло ӯ дармондааст. Ту ба карам дастгирии ӯ кун. Ман бечора будам, ӯ бо оҷизии махлуқияти хеш бар ман бах-шид ин замон ӯ бечора аст. Ту ба қуввати холиқияти худ бибахшой». Яке шоҳро ба хоб дид, пурсид, ки чӣ таур аст? Фармуд: «Агар дуои он пиразан ба фарёди ман нарасидӣ, аз чанголи укубат халосӣ мумкин набудӣ»:

Гуфт, ки бар раҳгузар он гандапир,[1]
Гар ба ту олам нашудӣ дастгир.
Бе назари марҳамати подшоҳ,
Ҳоли мани хаста табоҳ.
Доди ман ӯро ба дуо раҳ намуд,
Файзи дуояш дари ҳиммат кушуд.

Нақл аст, ки дар айёми халифа Маъмун шахсе гу-ноҳе карда буд ва аз он шаҳр фирор намуда. Бародари ӯро пеши Маъмун ҳозир карданд. Маъмун ҳукм кард, ки бародари худро ҳозир кунад вагарна ӯро ба ивази ба-родараш ба қатл расонанд. Он шахс гуфт: «Эй халифа, агар омили ту хоҳад, ки маро бикушад ва ту ҳукм фи-ристӣ, ки фалонро бигузор он омил маро бигзорад ё не?» Гуфт: «Бале, бигзор». Гуфт: «Пас ман ҳукм овардам аз подшоҳе, ки ту ба иёояти ӯ ҳокимӣ, ки маро бигзорӣ». Гуфт: «Нишони ӯ гӯй?!» Гуфт: «Нишони ман ин аст, ки худои таоло фармояд: Ҳеҷ касро ба гуноҳи дигаре ма-

[1] *Гандапир* — бисёр пир.

гиред». Маъмун мутаассир шуд ва бигиристу гуфт: «Ӯро бигзоред, ки ҳукми маҳкам ва нишони мабрам (қатъӣ) овардааст...».

Овардаанд, ки Амрӯи Лайс якеро ба сухани соҳибғаразе маҳбус сохт. Модари он кас арза дошт навишта бар сари роҳи Амрӯ биистод ва чун Амрӯ бирасид, пиразани ба таъҷил коғаз боз мекард, ки ба дасти Амрӯ бидиҳад. Маркаби Амрӯ тунд буд ва рамид. Амрӯ мутаҳайир шуд ва бифармуд, то он заифро дур карданд Ва аз он ҷой даргузашт. Боз аҷуза ба сари роҳ омад ва биистод, то Амрӯ бозгузашт ва дигар бор пеш омад ва тазаллум намуд. Амрӯ пурсид, ки ин чӣ кас аст? Гуфтанд: «Модари фалон маҳбус аст». Амрӯ аз ӯ мутағайир буд. Рӯй бигардонд ва илтифот накард. Пиразан гуфт: «Эй малик! Ҳукми ту дар бораи писари бегуноҳи ман чист?» Гуфт: «Он ки ӯро сад чӯб бизананд ва рӯяш сиёҳ кунанд ва гирди шаҳр бигардонанд ва нидо кунанд, ки ҳар ки дар ҳазрати султон осӣ шавад, сазои вай ин аст». Пиразан гуфт: «Ин ҳукм ту мекунӣ?» Гуфт: «Оре, ман ин ҳукм мекунам». Гуфт: Пас ҳукми худо куҷо шуд, ки ҳар ҳукме, ки ту хоҳӣ кунӣ?!». Аз ҳайбати ин сухан ларза бар Амрӯ афтод ва беҳуш шуд ва чун ба худ омад, бифармуд, то маҳбусро аз зиндон берун оварданд ва хилъати хос бар ӯ пӯшониданд, ба маркаби хос савор карданд ва гуфт: «Ӯро дар шаҳру бозор бигардонед ва мунодӣ кунед, ки ҳар ҳукме, ки худо кунад, Амрӯи Лайс кӣ бошад хилофи он дар хотир гузорад»:

Ӯ ҳоким асту мо ҳама маҳкуми ҳукми ӯ,
Моро чӣ эътибор бувад ҳукм ҳукми ӯст.

Рукни дигар хулуси покии ният аст дар боби раият ва ба некхоҳии эшон моил будан чӣ нияти подшоҳро дар ин боб асари тамом аст. Агар нияти адл кунад, баракати ҷамъият натиҷа диҳад. Ва агар ба хилофи ин бошад, баракат аз маҳсул биравад ва ақди ҷамъияти раият гусехта гардад. Шайх Саъдӣ фармуда:

Дар он кӯш то ҳар чи ниййат кунӣ,
Назар дар салоҳи раийят кунӣ.
Ки султон агар ниййати бад кунад,
Муҳимми ҷаҳоне ба ҳам барзанад.

Овардаанд, ки подшоҳ Қубод рӯзе дар шикор аз лашкар ҷудо афтод ва ҳаво гарм шуду ва ташнагӣ бетоқат гашта ҳар тараф менигарист ва сояи сарчашмае ме-

талабид. Аз дур сиёҳие ба назараш даромад. Маркаб ба он тараф ронд. Хаймаи кӯҳна дид дар миёни бодия зада ва пиразане бо духтари худ дар сояи он нишаста. Чун Кубод бирасид, он зан аз хайма берун давид ва инонаш гирифта, фуруд овард ва чизе ки дошт ҳозир кард. Кубод таоме хӯрд ва обе биёшомид, хоб бар ӯ ғалаба кард. Лаҳзае биёромид чун аз хоб даромад бегоҳ шуда буд, шаб ҳамон чо иқомат намуд. Баъди намози шом гове аз саҳро биёмад ва духтараки он зол он говро бидӯшид, шири бисёр ҳосил шуд, чунон ки Кубодро аҷаб омад ва бо худ гуфт: «Ин ҷамоат ба ҷиҳати он ба саҳро нишастаанд, то кас ба сарояшон иттилоъ наёбад. Ҳар рӯз чандин шир аз гове мегиранд. Агар дар ҳафта як рӯз ба султон диҳанд, моли эшонро халале намерасад ва хазонаро тавфире (манфиат) мешавад». Ният кард, ки чун ба дорулмулк бирасад, он мавозеъро бар раият ниҳад чун сабоҳ шуд духтарак говро гирифту бидӯшид андаке шир фуруд омад. Фарёд баровард. Пеши модар давид, ки эй модар рӯй ба дуо ор, ки подшоҳи мо нияти зулм кардааст. Кубод таадҷуб намуд ва гуфт: «Аз чӣ донистӣ». Гуфт: «Ҳар бомдод гови мо бисёр шир бидодӣ, имрӯз андак. Ҳар гоҳ ки подшоҳ нияти бад кунад, ҳақ баракат бардорад». Кубод гуфт: «Рост, гуфтӣ» ва он ният аз дил берун кард.— «Акнун бирав ва бар сари кор шав». Пас, духтар бархост ва дигар бор говро дӯшид. Шири бисёр ҳосил шуд. Бори дигар пеши модар давид ва муждаи нияти подшоҳ ба вай расонид ва аз ин ҷо гуфтаанд, ки малики одил беҳтар аст аз абри боранда ва офтоби тобанда. Ҳаким Фирдавсӣ фармояд:

Ҳар он ком, к-аз абри баҳорон бувад,
Дар андешаи шаҳриёрон бувад.
Чу бад гардад андешаи подшоҳ,
Наёбад ҳамин ком ба вақт аз ҳаво.
Чу одил бувад шаҳ ки сахтӣ манол,
Ки аллаш беҳ аст аз фаровони сол.

Дар ҳамин маънӣ нақл кардаанд аз Баҳроми Гӯр, ки вақте дар ҳавои гарм ба дари боғе расид, пире, ки боғбонӣ кардӣ он ҷо ҳозир буд, гуфт: «Эй пир, дар ин боғ анор ҳаст?» Гуфт: «Оре». Баҳром фармуд, ки қадре оби анор биёр. Пир бирафт ва дарҳол қадаҳе пур оби анор карда берун оварду ва ба дасти Баҳром дод, биёшомид ва гуфт: «Эй пир, соле аз ин боғ чанд ҳосил мекунӣ?»

Гуфт: «Сесад динор». Гуфт: «Ба девон хироч чӣ медиҳӣ?» Гуфт, подшоҳи мо аз дарахт чизе намегирад ва аз зироат ушр (даҳяк) мегирад. Баҳром бо худ андеша кард, ки дар мамлакати ман боғи бисёр ҳаст ва дар ҳар боғе дарахти бешумор. Агар аз ҳосили боғ низ ушр ба девон диҳанд, маблаге ҳосил мешавад ва раиятро чандон зиёне намерасад. Баъд аз ин бифармоям то хироч аз маҳсули боғот низ бигиранд. Пас боғбонро гуфт: «Қадахе дигар оби анор биёр». Боғбон бирафт ва пас аз муддате қадаҳи об овард. Баҳром гуфт: «Эй пир, навбати аввал рафтиву зуд омадӣ ва ин навбат интизори бисёр додӣ ва баробари он об наёвардӣ». Пир надонист, ки он чавон Баҳром аст. Гуфт: «Эй чавон, гуноҳ аз ман набуда аз подшоҳ буд, ки дар ин вакт нияти худро тағьир дода ва андешаи зулм фармуда, лочарам баракат аз мева берун рафт. Ман навбати аввал аз як анор он ҳама об гирифтам ва дар ин карат аз даҳ анор баробари он ҳосил нашуд». Баҳром аз ин сухан мутаассир гашт ва он андешаро аз дил берун карду гуфт: «Эй пир, як бори дигар миқдоре оби анор биёр». Пир ба боғ рафт ва ба зудӣ берун омад ва қадаҳе моломол аз оби анор оварда ба дасти Баҳром доду гуфт: «Эй савор, ачаб ҳолатаст, ки подшоҳи мо он нияти зулмро тағьир дод. Алҳол асари баракат ҳосил шуд. Аз як анор ин қадаҳ пуроб шуд». Баҳром сурати ҳол ба пир дар миённиҳод ва қиссаи нияти худу тағьири он боз гуфт ва ин сухан аз малики давлатманд ба саҳифаи рӯзгор ёдовар монд, то салотин аз ин сухан пандпазир шаванд ва нияти дар салоҳи ҳоли раият мақсуд доранд.

Ҳар шоҳ, ки ӯ нийяти худ рост кунад,
Ёбад зи худой он чи дархост кунад.

Ҳукамо фармуданд, ки адл хубтарин фазилат аст ва зулм зиштгарин разолат. Натичаи адл бақои мулку вусъати мамлакат аст ва маъмури хазоину ободонии қарияву шаҳрҳо. Ба самари зулм заволи мамлакат аст ва харобии мамлакат дар васоёи (васиятҳои) Ҳушанги Сиёмак, ки писари худро фармуд, ки эй писар, бояд, ки ояти зулмро бартараф, чаврро дур дорӣ ва аз новаки оҳи мазлумони ситамрасида ва нолаву зории маҳрумони меҳнаткашида бипарҳезӣ, ки гуфтаанд:

Он чи як ниразан кунад ба саҳар,
Накунад сад ҳазор тиру табар.

Арбоби ҳикмат дар ин боб масале пардохтаанд ва аҳли зоҳир онро ҳикояте сохта, ки Султон Маҳмуд ба аркони давлати худ гуфт, ки аблаҳтарин мардумон пайдо кунед. Бузургони даргоҳ ҳукамову нудамо ва зиракону хутабоиро ба атрофу акнофи мамлакат фиристоданд ва эшон мутаваччеҳ шуда ва бо истеъломи инчунин касе машғул буданд ва дар акнофи аҳволи чаҳон ва аҳмақон муболиға менамуданд. Ба охир шахсеро диданд, ки бар шохи дарахте баромаду табар бар буни он шох мезанад, то гусехта гардад ва маълум буд, ки агар он шох бигсилад ҳар оина он кас аз сари шохи баланд ба замин афтад ва агар фарзан ҳазор чон дошта бошад, якеро ба саломат набарад ва ҳама иттифоқ карданд, ки ин кас аблаҳтарини олам аст ва уро гирифта назди султон бурданд ва сурати ҳол ба мавқуфи арз расониданд. Султон фармуд, ки аз ӯ аблаҳтаре ҳаст, гуфтанд: Ҳазрати султон баён фармоянд. Гуфт: «Ҳокими золим, ки ба чавру тааддӣ раияти худро биранчонад ва худро ба ин восита бадбахту парешонҳол созад»:

Раият чу бехасту султон дарахт,
Дарахт, эй писар, бошад аз бех сахт.
Табар бар буни он дарахте мазан,
Ки болои шохаш гирифтӣ ватан,
Ки чун суст гардад бехи дарахт,
Зи пой андар ояд ба як боди сахт.
Касе к-ӯ чафову ситам мекунад,
Яқин аст, к-ӯ бехи худ меканад.

...Дар Самарқанд золиме буд, халоиқ аз чафои ӯ дар азоб ва аз тааддии беинҳояташ дар шиканчаи уқубат буданд... Шабе дар ғурфаи хеш ба тахт хуфта буд, тире фуруд омаду бар синаи вай хӯрд, чунончи аз пушташ гузашт ва дарҳол ҳалок шуд. Субҳ он тир аз синаи вай берун кашиданд бар он навишта буд, ки ситам мекунӣ ва барои ситамгарон тирҳо муқаррар аст, ки дар аъзо зудтар аз сӯзан фурӯ меравад:

Ҳон, эй ниҳода тири чафо бар камони зулм,
Андеша кун зи новаки дилдӯз дар камин,
Гар тири ту зи кошонаи фалак бигзарад,
Пайкони оҳ бигзарад аз кӯҳи оҳанин.

Ва ҳаким Ҳоқонӣ гуфтааст:

Битарс аз тирбарони заифон дар ҳамини шаб,
Ки ҳар к-аз заъф нолонтар қавитар зи ҳар пайконаш.
Битарс аз оҳи мазлуме, ки бедор асту хуй борад.
Ту хуш хуфта ба болини ту оид, сели боронаш...

ДАР АФВ

Афв тарки укубати гунаҳкор аст, дар ҳоли кудрат барад ва ин хислат дар фазилат бар ҷумлаи хислатҳои фоиқ аст...

Ҳукамо гуфтаанд: «Ҳарчанд гуноҳ бузургтар аст, фазилати афвкунанда зиёдтар аст». Овардаанд, ки яке аз гунаҳкорон назди як малик аз мулуки Араб омад ва ҳоли он ки чанд касро аз наздикони малик кушта буд. Малик гуфт: «Басе ҷуръат аст, ки бо вуҷуди гуноҳони бузург, ки аз ту ба нисбати ман ва хешони ман содир шуда, аз укубати ман натарсидӣ ва наздики ман омадӣ». Ҷавоб дод, ки: «Ҷуръати ман дар омадан ба ҳазрати ту ва нотарсидан аз укубати ту ҷиҳат он аст, ки медонам ҳарчанд гуноҳи ман бузург аст, афви ту аз он бузургтар хоҳад буд». Малик сухани ӯро писандид ва гуноҳи ӯро афв фармуд...

Искандар аз Арасту пурсид, ки дар боби фалон гунаҳкор чӣ мегӯӣ? Гуфт: «Эй малик, агар гуноҳ набудӣ, сифати афв ки беҳтарин фазилат аст, ки касе зоҳир нашудӣ. Пас, гуноҳ оинаи афв аст ва гунаҳкор ба сабаби зуҳури он сифатшуда дар борам ӯ бояд, ки ин маънӣ ба зуҳур расад:

Гуноҳ оинаи афву раҳмат аст, эй шайх,
Мабин ба чашми ҳақорат гунаҳгоронро.

Искандар гуфт: «Афв дар чӣ вақт некӯст?» Гуфт: «Дар вақти кудрат ва зафар бар хасм, то ба он афв шукргузорӣ зафар карда бошад».

Дар ҳикоёт омада, ки подшоҳе бар душмани худ зафар ёфт ва ӯро асир карда дар маърази итоб боз дошт. Подшоҳ аз ӯ пурсид, ки худро чун мебинӣ? Ҷавоб дод, ки Худо чизе дӯст медорад, ки он афв аст. Ва ту чизе дӯст медоштӣ, ки он зафар аст. Чун зафаре, ки ту дӯст медоштӣ ба ту арзонӣ шуд, афве, ки ӯ дӯст медорад ту низ ба ҷой ор! Подшоҳ ин суханро писандид ва ӯро озод кард...

Э-ибтидои даври олам, то ба ақди подшоҳ,
Аз бузургон афв будаст, аз фурӯдастон гуноҳ.

Овардаанд, ки яке аз муқаррибон ҷурме (гуноҳе) карда буд ва дар маърази таъдибу азоб афтод. Рӯзе он подшоҳ бо яке аз хос дар бораи он муҷрим мушоварат мекард ва он шахс гуфт: «Агар банда ба ҷои подшоҳ будаме, ҳукми сиёсат кардаме». Шоҳ фармуд: «Акнун ту ба ҷои ман ҳастӣ, кирдори ман бояд, ки ба хилофи кирдори ту бошад. Ман ӯро афв кардам»:

Гар азим аст аз фурӯдастон гуноҳ,
Афв кардан аз бузургон аъзам аст.

Ва ҳар гоҳ касе дар гуноҳе, ки аз ӯ содир шавад таъаммул кунад ва донад, ки ба афви (худо) мӯҳтоҷ аст, бояд ки афви худро аз гунаҳкор дареғ надорад, то худо низ афви худ ба вай арзонӣ дорад.

Агар таваққуи бахшоиши худо дорӣ,
Зи рӯи афву карам бар гунаҳкорон бахш.

Овардаанд, ки подшоҳе якеро ба амале фиристода буд ва аз вай тавре, ки подшоҳро нописандида буд, содир шуд. Подшоҳ ӯро азл (барканор) карда бифармуд, побандаш карданд ва ба пойтахт оварданд ва итобу хитоб оғоз кард. Он бечора гуфт: «Эй шоҳ, андеша кун, туро ҳам фардо итоб... дар пеш аст:

Ман пеши ту муҷримам, ту дар пеши худо,
Гар афв кунӣ, ҳам аз ту ҳам афв кунад.

Подшоҳро ин сухан писанд афтод ва ӯро банд бардошт ва тарбият карда боз бар сари амал фиристод:

Афв фармудан муборак хислатест,
Ҳар кӣ дорад афв соҳибдавлатест,
Дил зи нури афв равшан мешавад,
Дар насимаш сина гулшан мешавад.
Дӯст дорад афвро парвардигор,
Он чӣ эзид дӯст дорад, дӯст дор...

ДАР ҲИЛМ

Ҳилм яке аз ахлоқи бузург аст... Дар ҳадис омада, ки кавитарини шумо он кас аст, ки дарҳол ғазаби худро бишканад ва молики нафси худ бошад:

Мардӣ гумон мабар, ки ба зӯрасту пурдилӣ,
Бо хашм гар бароӣ, донам ки комилӣ.

Дар китоби «Инҷил» мазкур аст, ки мулукро воҷиб бувад, ки нафси худро риёзат диҳанд ба ҳилм ва ром созанд дар фармонбардорӣ, то ҳар чӣ бишнаванд, ки хилофи ризои эшон бошад, дар хашм нашаванд, зеро ки эшонро қудрату тавоноӣ ҳаст ва зердастон мутеъи эшонанд. Агар хашми зердаст ҳилм набошад, ғазаби маҳкум бурдборӣ набувад ва ба ҳар қавлеву феъле хашм гиранд, ҳар оина мардум мутаассир шаванд ва маликро равнақ намонад ва басе зебо гуфтаанд:

Бурдборӣ хазинаи хирад аст,
Ҳар киро ҳилм нест ӯ чӯдар[1] аст.
Девбандаст ҳилм агар донӣ,
Ғазаб аз дасти ӯст зиндонӣ.

Марди ҳалим он аст, ки селоби ғазаби ӯ ба он ки кӯҳи шомих (баланд) агар дар мӯҳри ӯ афтад, бархазар аст. Ӯ аз ҷой натавонад бирвад ва ноираи хашм бо вуест, чуни он ки гиреҳу асир аз илтиҳоби он дар хатар аст, дар вай тасарруф натавонад кард. Бе ҳилм оташи ғазаби ҳеч султон таскин наёбад ва бе муовинат бурдбории ҳеч ҳокиме боз гуфтугӯи руаё барнатобад, пас подшоҳи одил он аст, ки ҳилмро зевари рӯзгори худ созад ва ба дастёрии ӯ бунёди хашми оламсӯз биронад.

Чу ҳилм андар омад ғазаб гашт паст,
Ғазабро ҳамин бурдборӣ шикаст.
Сутуни хирад бурдборӣ бувад,
Сабуксар ҳамеша ба хорӣ бувад.

Аз Сулаймони Варроқ нақл кардаанд, ки гуфт, ки рӯзе дар хидмати Маъмун будам. Нигине аз ёқут дидам, ки тӯли ӯ чаҳор ангушт ва арзи ӯ ду ангушт ва дар сафои рахшанӣ чун хуршеди тобону Ноҳиди (Зӯҳра) дурахшон буд. Пас заргареро хонду гуфт: «Хотаме (ангуштарӣ) бисоз, ки ин ёқут нигини он тавонад буд». Заргар ёқут баргирифту бирафт. Казоро рӯзи дигар ҳам дар хидмати вай будам, ки аз он ангуштарӣ ёд кард ва бифармуд, то заргарро биёваранд. Чун заргар ҳозир шуд, дидам, ки раъша (тарс) бар вай афтодааст ва чун бед меларзид. Маъмун пурсид, ки сабаби тағйири ту чист?

[1] Чӯдар — чӯбпоя.

Гуфт: «Маро амон деҳ, то бигӯям». Гуфт: «Амон додам». Заргар нигини беруи карда ба чаҳор пора шуда. Гуфт: «Эй халифа, ангуштарӣ сохтам ва хостам, ки нигинро ба нигиндон барам, аз дасти ман бар сангдон афтод ва чаҳор пора шуд». Маъмун табассум карду гуфт: «Бирав ва инро чаҳор ангуштарӣ соз ва туро дар ин ҳеч гуноҳе нест». Ва ин сурат, ки аз Маъмун содир шуд, ғояти ҳилму бурдборист:

Ҳилм сармояи камол бувад,
Сабаби нажоту ҷалол бувад.
Ҳилм шодифазои ҳар ҳиҷил аст,
Мумиёи ҳар шикастадил аст.

Нӯшервон аз Бузургмеҳр пурсид, ки ҳилм чист? Гуфт: «Намаки хони ахлоқ аст. Чӣ ҳуруфи онро чун баргардонанд, милҳ (намак) мешавад, чунон ки ҳеч таоме бе милҳ мазза надиҳад, ҳеч хулқе бе ҳилм ҷамол нанамояд». Нӯшервон гуфт: «Аломати ҳалим кадом аст?» Гуфт: «Ҳалимро се нишона аст: яке он ки агар туршрӯю сахтгӯе сухани талх дар миён орад, ӯ дар баробари он ҷавоби ширин бар забон ронад ва агар ба феъл низ ӯро биранҷонад, бо зами он (ба муқобили) бо ӯ эҳсон намояд». Қитъа:

Бо ту гӯям, ки чист ғояти ҳилм,
Ҳар ки заҳрат диҳад, шакар бахшаш.
Ҳар ки бихрошадат ҷигар ба ҷафо,
Ҳамчу кони карим зар бахшаш.
Кам мабош аз дарахти сояфикан,
Ҳар ки сангат занад, самар бахшаш.

Аломати дуввум он аст, ки дар айни он ки оташи хашм забон гирифт ва савлати ғазабу сутувати он ба ғоят расад, хомӯш гардад ва ин далели итминони дил ва таскини рӯҳаст. Ва дарвешони солик илоҷи ғазаб бад-ин навъ кардаанд.

Нишонаи саввум, фурӯ хӯрдани хашм аст, агар касе филвоқеъ мустаҳиқи уқубат бувад.

Овардаанд, ки рӯзе он Навбодаи бӯстони вилоят бо қурраи боғистони ҳидоят Сабт бинни Вахл ва Ҳусайн бинни Алӣ Ризоаллоҳ бо ҷамеи муллоён аз ашрофони араб бар сари хоне нишаста буданд, ходимаш бо косае оши гарм даромад, аз ғояти даҳшат пояш бархӯрд ва коса аз дасташ бар сари шоҳзода афтод ва онҳо бар рухсо-

раи муборакаш фурӯ рехт. Шоҳзода ҳашми хеш фурӯ хӯрд. Маснавӣ:

Бадиро мукофот кардан бадӣ,
Бари аҳли сурат бувад бихрадӣ.
Ба маънӣ касоне, ки пай бурдаанд,
Бадӣ дидаву некӯӣ кардаанд...

Бибояд донист, ки ғазаб дар бисёр мавозеъ аз ҳилм беҳтар аст. Чӣ ғазабе, ки аз ҷиҳати ҳирси тамаъ ё ба воситаи такаббур ва хештандорӣ бувад, мазмум аст, аммо барои эъломи нишонаҳои дин писандида аст. Масалан, агар касе аз хиёнати маҳрамонаи ҳарами хеш ҳилм варзад, ақлан ва шаръан ва урфан мазлум бувад ва аз назари аҳли мурувват сокит шавад. Чун ғайрати бе ғазабӣ ва хушунатӣ даст диҳад, камоли мард дар он аст, ки маҳалли ҳилм ва мавзеи ғазабро ба назари саҳеҳ тамиз кунад, то ҳар ҷо он чи муносиб аст, ба кор барад:

Қаҳру лутф андар маҳалли худ накӯст,
Ҷои гул гул бошу ҷои хор хор.

ДАР ХУЛҚУ РАФҚ

Мурод аз хулқ хушхӯист ва ғараз аз рафқ нармиву дилҷӯӣ ва яке аз созгорӣ бошад, ба мулотифат (нармӣ) ва яке корсозӣ ба мадоро ва мулоимат ва аммо хулқ некӯтарин неъмате ва зеботарин хислатест...

Ман надидам дар ҷаҳони ҷустуҷӯ,
Ҳеҷ аҳлият беҳ аз хулқи накӯ...

Рӯзе ҳазрати Рӯҳуллоҳ алайҳи салом ба ҷое мегузашт. Аблаҳе бо вай дучор шуд ва аз ӯ пурсид. Ӯ ба лутф ҷавобаш боздод ва он шахс муслим надошт ва оғози арбадаву сафоҳат кард ва чунончи ӯ нафрин мекард, Исо таҳсин мефармуд. Ҳарчанд вай аз муҷодила дармеомад, Исо тарики мулотифат риоят менамуд. Азизе бад-он ҷо расид ва гуфт:

— Эй Рӯҳуллоҳ, чаро забуни ин кас шудаӣ? Ҳарчанд ӯ қаҳр мекунад, ту лутф менамоӣ ва бо он ки ҷабру ҷафо пеш мебарад, ту меҳру вафо беш мефармоӣ.

Исо гуфт: «Аз кӯза ҳамон бурун туро дод, ки дар ӯст.— Аз ӯ он сифат мезояд ва аз ман ин сурат меояд,

ман аз вай дарғазаб намешавам ва ӯ аз ман соҳиби адаб мешавад, ман аз сухани ӯ ҷоҳил намегардам, ӯ аз хулқу хӯи ман оқил мегардад».

Чун нашавам ман зи вай афрӯхта,
Ӯ шавад аз ман адаб омӯхта.
Ман ки задам мояи даҳ ҷон шудам,
Ин сифатам дод ҳазорон шудам.
Хулқи некӯ васфи Масеҳо бувад,
Хислати бад марги мафоҷо бувад.

Ҳукамо гуфтаанд: нишони хушхӯӣ даҳ чиз аст: Аввал, бо мардумон дар кори некӯ мухолифат накардан. Дуввум, аз нафси худ инсоф додан. Саввум, айби касон наҷустан. Чаҳорум, чун аз касе зиллате дар вуҷуд ояд онро таъвили (маънидод) некӯ кардан. Панҷум, чун гунаҳкор узр хоҳад, онро пазируфтан. Шашум, ҳоҷати муҳтоҷ баровардан. Ҳафтум, ранҷи мардумон кашидан. Ҳаштум, айби нафси худ дидан. Нӯҳум, бо халқ рӯи тоза доштан. Даҳум, бо мардумон сухани хуш гуфтан.

Фард:

Ба ҳама халқи ҷаҳон хулқи писандида намой,
Ки сӯи хулди барин роҳ бад-он хоҳад буд.

Ва чӣ зебо гуфтааст ҳам дар ин маънӣ. Байт:

Хушаст олами озодагиву хушхӯӣ,
Бад-ин мақом даро, гар биҳишт меҷӯӣ.

Аммо рифқ, созгорӣ ва мадоро бошад. Ва дар хабар омада, ки рифқ ба ҳеҷ чиз напайвандад ва илло, ки онро барҳам занад ва нохуш гардонад... Байт:

Ба ширинзабониву лутфу хушӣ,
Тавонӣ, ки пиле ба мӯе кашӣ.

Ардашери Бобак, ки сарири салтанатро ба зевари ҳикмат ороста буд, фарзанди худро дид ҷомаи қимате пӯшида. Гуфт:

— Эй писар, салотинро ҷомае бояд пӯшид, ки дар ҳеҷ хазона набошад ва ҳеҷ кас мисли он натавонад, ки бипӯшад. Мисли ин ҷомае, ки ту пӯшидай, ёфт мешавад ва ҳама кас метавонад пӯшид.

Писараш пурсид, ки асли ин ҷома аз чӣ чиз аст?

Гуфт: «Тораш аз некӯхӯиву накӯкорӣ ва пудаш аз созгориву бурдборӣ. Агар касе дар ин калима тааммул кунад, донад, ки ҷомеъ аксоми хайрот аст. Подшоҳону шаҳриёронро бо ҳама корсозӣ накӯст дар ҳама вакт, созгорӣ хуш аст дар ҳама ҷой».

Қитъа:

Подшоҳону шаҳриёронро
Бо ҳама офаридагони худой
Корсозӣ накӯст дар ҳама вакт
Созгорӣ хуш аст дар ҳама ҷой.

Фаридунро пурсиданд, ки мулозимонро ба чӣ чиз нигоҳ тавон дошт? Гуфт: «Ба мулотифат ва бурдборӣ». Гуфтанд: Мушкилиҳоро ба чӣ чиз ҳал тавон кард? Гуфт: Ба мулоимат ва созгорӣ. Дар ин боб гуфтаанд:

Муҳимме, ки бисьёр мушкил бувад,
Ба рафку мадоро тавон сохтан.
Тавон сохт коре ба замме чунон,
Ки натвон ба тегу синон сохтан.

Ҷамшед аз вазири худ савол фармуд, ки салотинро инсоф ба кадом сифат аз ҷумлаи заруриёт аст. Гуфт, ки ба рафку нармхӯӣ ва мулоимат, зеро ки раият бад-ин сифат дуои подшоҳ гӯянд ва лашкариён бар-ин сифат ризои подшоҳ ҷӯянд ва салтанат ба дуогӯии раият ва ризоҷӯии сипоҳ интизом меёбад. Ва дигар ба рафки гӯшмоли муҷрим бар ваҷҳе метавон дод, ки ба унф (дагалӣ) мисли он муяссар нашавад ва чунон ки овардаанд, яке аз мулуке, ки ба самти рафк ва талаттуф мавсум (нишон шуда) буд, матбахии худро гуфт, ки аз барои вай фалон навъ аз таом бипазад ва дар он такаллуфи (аломати) бисёр ба ҷо меоварад, матбахӣ он таом тартиб дода, ба анвои дигар аз атъима ба назар даровард. Султон бар он ки худ фармуда буд, назар андохт, магасе дид дар вай, бардошт ва биафканд, он гаҳ лукма баргирифт магасе дигар дар вай буд, дур кард ва дар лукмаи дигар ҳам магасе дид. Даст аз он таом бозкашид ва аз таоми дигар тановул кард. Чун хон бардоштанд, матбахиро талабид ва гуфт: «Ин хӯрданӣ, ки сохта будӣ бағоят лазиз буд. Фардо ҳам аз ин бисоз, аммо ба шарте ки магас дар вай бисёр набошад». Ҳозирон аз ин маънӣ таачҷуб намуданд, ки матбахиро шармсорӣ дод ва таъзибе (озор) ба он набуд.

Мамлакат маъмур хоҳӣ, халқро маъмур дор,
В-аз сари эшон бало-и золимонро дур дор.

Дар замони султон Абӯсаиди Худобанда умарои ӯ бо раият зиёдатӣ мекарданд ва ба мусодира мол аз эшон мегирифтанд, рӯзе бо умаро гуфт, ки ман то имрӯз ҷониби раият мегирифтам, баъди имрӯз ки раиятро бартараф мекунам. Агар маслиҳат аст, биёед, то ҳамаро ғорат кунем ва ҳеҷ чиз аз мутеону ғайри он бад-эшон нагузорем, аммо бо шарти он ки дигар аз ин улуфа ва марсум наталабед. Агар баъд аз ин яке аз шумо ин навъ илтимос аз ман кунад, ӯро ба сиёсат расонам. Умаро гуфтанд: «Мо бе улуфа ва марсум чӣ гуна тавонем буд? Ва вазифаи хизмат ба чӣ навъ ба ҷой тавонем овард?» Гуфт: «Тартиби маҷмӯи масолеҳи мову шумо аз саъйи раоё бошад, дар иморату зироат ва тиҷорат чун эшонро ғорат кунем, он замон чунин тавақуот аз кӣ тавон кард. Шумо андеша кунед, ки агар гову тухм аз раоё бистонед ва ғаллоти эшон бихӯред, эшонро ба зарурат тарк зироат бояд кард ва шумо чӣ хоҳед хӯрд?» Умаро чун ин сухан шуниданд, рӯй ба навозиш ва риояти раият оварданд.

Маснавӣ:

Шунидам аз бузургони суханвар,
Ки султонро раият беҳтар аз ганҷ.
К-аз ин ҳарчи аз шаҳон шавад тараффаъ,
В-аз он ҳар лаҳза давлат нав дорад.

Ва аз ҷумлаи шафқатҳо он аст, ки ҳар рӯз бояд ки бори ом диҳад ва ба худ тафаҳҳуси додхоҳ намояд, то ҳар кас сухани худ бо вай гӯяд ва ӯ ба нафси худ бар камоҳии аҳволи мазлум вуқуф ёбад, ҳиҷоби ҳоҷиб (дарбонон) натавонанд ба ғарази тамаъ бар касе ҳукм кардан.

Овардаанд, ки акобири ҳарамайн ба Носири халифа навиштаанд, ки хилофи туро намебояд ва салтанат туро намешояд, ки ноибону мутасаддиёни ту бар мардум зулм мекунанд ва анвои ҷурму ситам аз эшон содир мешавад. Ӯ дар ҷавоб навишт, ки ман аз ин ки шумо мегӯед, хабар надорам. Эшон дигарбора пайғом фиристоданд, ки узри ту аз гуноҳ бад аст. Бузургон гуфтаанд: Он чи туро бояд ҷавоб гуфт, ба дигаре ҳавола макун. Муҳиммоту раоё бар зиммаи худ гирифта, туро вақти савол аз ӯҳдаи ҷавоб берун бояд омад. Бехабариву ғафлат дар миён чӣ кор дорад ва кӣ узр аз ту кӣ хоҳад шунид ва кай қабул хоҳанд кард...

Фарози тахти ҳукумат чашоттаи осор нест,
Дар он маком бисе эҳтиёт бояд кард
Муроди очизу меҳнатрасида бояд дод,
Ғами факиру машаққаткашида бояд хӯрд.

ДАР ХАЙРОТ ВА МУБАРРАДОТ (ХУБӢ, НЕКӢ)

Тамхиди фавоиди хайрот ва таъсиси (бунёд ниҳодани) мабонии мубаррот бар зиммаи ҳиммати ҳар соҳибдавлате воҷиб аст. Ин яке аз он аъмол, ки баъди нишони ҳаёт осори файзу баракати ӯ ба рӯҳи омил расад, садақаи ҷория аст. Чун масоҷиду маъобид ва мадорису хонақоҳу работҳо ва ҳавзҳою чоҳҳо ва амсоли он аз абвоб-ул-барака модоме ки асари он боқӣ бошад, ҳадяи савоб ба рӯҳбониш он восил аст. Байт:

Ҳар ки хайре кард чун маҳмил бад-он олам кашид,
Рӯҳи ӯро ҳар замон файзи дигар хоҳад расид.

Ва ҳар оқили хушёр, ки ба сайқали иноят занги ғафлат аз оинаи хотир бизудояд ва бидонад, ки ҷоҳи дун ё ва молу матои он наздик ба заволу интиқол аст. Ҳар оина ин маъниро дарҳоҳад ёфт, ки ҳосил аз силдагон ва равандагони ин саро ҷуз бо ёдгоре боқӣ нахоҳад монд ва ҳар имората олӣ ва манзели шариф, ки аз табақоти мулук ва умарову аркони давлат ва тавонгарони ҳар мамлакат воқеъ шуда, асари он бар ҷароиди рӯзгор ва сафаҳоти адвори лайлу наҳор ба сабту мастур аст ва номи эшон назди ҳар арбоби ақлу нақл, балки пеши аксари асоғиру (хурдон) акобири олам маъруфу машҳур. Байт:

Чун намемонад ҷаҳони беқарор,
Номи неку беҳ, ки монад ёдгор.

Хусусан, ракамн маҳонии (бахшандаи) хайр ба тӯли навъ аз алвоҳи (лавҳи) айём маҳв намешавад ва ҳамеси бақои хайр, ки аз мутақаддимон воқеъ шуда ба тасалсулу дағдаға ба самъи мутаохирон муяссар мегардад...

Фард:

Кисро намонду киссаи айвони ӯ бимонд,
Нӯъмон бирафту зикри Хаварнақ ҳанӯз ҳаст.

Бузургон гуфтаанд, ки чун ҳумойи тавфиқ ва таъйид аз эшон валад намезад сояи давлат бар фарқи комго-

ва фиристод; ва баъд бандагонро [illegible] (Саҳиҳи) [illegible] аз файзи [illegible] чашми мусоидат фармуда. Бар [illegible] арзон гардад. Лекин ҳол он аст, ки [illegible] ҳиҷро ба ранҷе... Сайёроҳ ва худ сафари [illegible] аз [illegible] хайротӣ муборот ва тартиби [illegible], ки иборат аз хайри он ва садақаи ҷория аст, муҳайё кунад, то замоне [illegible] аз шукри ни[illegible] ӯ ба [illegible] расида, дар ҳар замоне дар ҳар [illegible] офарини ӯ [illegible] бошад. Фард:

Бар он ранҷи [illegible] ба вар,
Ки [illegible] ҳарам [illegible] монд.

Дар ҳолис [illegible], ки чун [illegible] ба [illegible] ахират [illegible], ҳама амалҳо аз ӯ [illegible] гардад, ба ҷуз се [illegible]: садақаи ҷория, [illegible], ва фарзанди солеҳ, ки [illegible] хайр кунад [illegible]. Садақаи ҷория иборат аз бинои хайр бошад, ки мардум ба он мунтафеъ [illegible] шаванд, чун [illegible] аз хонақоҳу пул ва работу монанди он. Пас аз [illegible] [illegible] фор[illegible] хилофат [illegible] [illegible] ҳиммати [illegible] дар [illegible] [illegible] ва пулҳо чоҳҳои об бошад..

Хайр кун [illegible] бош,
То [illegible] он [illegible] диҳанд.

Ва он ки дар боби хайр [illegible] (дарои марҳамати сухан) рафт, назар бар он аст, ки [illegible] садақоти ҷория ба поён аст.

Овардаанд, ки яке аз бузургонро, ки гӯё [illegible] ба [illegible] суғр[illegible] буд ва роҳат аз он марҳилаи фонӣ ба ҷаҳони ҷовидонӣ бурда, дар хоб диданд ва аз ҳолате, ки баъд аз вафот [illegible] шуда буд, пурсиданд. Фармуд, ки муддате дар шиканҷаи азоб гирифтор будам ва дар чангали [illegible] [illegible] гирифтор будам, ногоҳ [illegible] аз [illegible] [illegible] бирасид ва ҳама [illegible] гуноҳҳои маро бипӯшид. [illegible] аз вай истифсор намуд, ки [illegible], ки сабаби [illegible] чи [illegible]? Ва ба чӣ [illegible] [illegible] рӯй намуд? Ҷавоб дод, ки аре, дар [illegible] [illegible] будам, магар [illegible] дар гармгоҳи рӯз ба [illegible] [illegible] паноҳ овард ва замоне истироҳат кард. [illegible] ӯ ба роҳат мубаддал гашта буд, аз рӯи ниёз [illegible] ба [illegible] кушода

ва бар ин ваҷҳ гуфта, ки худоё бонии ин мавзеъро биомурз, дарҳол тири дуои ӯ ба нишонаи иҷобат расида, маро биомурзид ва аз ҳафру ҷаҳим ба ривзаи наим расонид:

Ҳарчанд ба рӯи хор дар менигарам,
Некист, ки нек аст дигарҳо ҳама ҳеҷ.

ДАР САХОВАТУ ЭҲСОН

Саховат сабаби некномӣ ва эҳсон мӯъҷиби дӯсткомиву хуҷастафарҷомӣ аст. Ва ҳеҷ сифате одамиёнро ва хусусан ашрофу бузургони эшонро беҳ аз ҷуду сахо нест.

Байт:

Шарафи мард ба ҷуд асту каромат ба суҷуд,
Ҳар ки ин ҳарду надорад адамаш беҳ зи вуҷуд.

Дар хабар омада, ки сахо дарахтест дар биҳишт ва ба ҳақиқат ниҳолест бар канораи ҷӯйбори хушнудии Ҳақ руста ва шохи ӯ дар сарафрозӣ пайваста, шукуфаи ӯ некномии дунёст ва меваи ӯ каромат ва фазилати уқбост. Байт:

Ки сахо шохест дар боғи биҳишт,
Вой ӯ, к-ин шохро аз каф биҳишт.

Аз ҳакиме пурсиданд: Уқбо, ки маҷмӯи ҳунарҳо бад-ӯ махфӣ монад, чист? Ҷавоб дод, ки бухл. Боз савол карданд, ки ҳунаре ки ҳама айбҳоро бипӯшонад, кадом аст? Гуфт, сахо.

Фард:

Ҳунар сахост дигар ҷумла дастафрӯзанд,
Агар туро ба ҳар ангушти хеш сад ҳунар аст.

Ва яқин бибояд донист, ки то молро аз қайди имсок (хасисӣ) мутааллиқ нагардонанд тавсани мафохиру маолӣ ба қайд дарнаёяд.

Маснавӣ:

Таҷриба кардам зи ҳар андешае,
Нест накӯтар зи сахо пешае.
Хос зи баҳри карам омад карам,
Бар гузари қофия ишқ, карам.

Искандар аз Арасту пурсид, ки саодати дунё дар чӣ чиз аст? Гуфт: «Дар ҷуду карам. Аммо саодат дар он аст, ки ҳар ки як ҳасана бар ёр дод, даҳ ҳасана карамат кунанд».

Назм:

Он, ки туро рӯшан роҳ медиҳад,
Аз ту ане вофату дил медиҳад.
Беҳтар аз ин моҳиятонест нест.
Суд кун ахир, ки фойдат нест.

Аммо саодати дунё он аст, ки мурғи дили халқро ба ҳукми карам сайд тавон кард. Ва чун дид, ки султон аст, дар пойи касе афтод ва қолаб ба табъияти қалб дар дом меафтад ва чун карим молҳамворӣ ҷамъ шуд дарҳои саодат бар ӯ кушода ва асбоби муродот барои ӯ омода шавад.

Дар ахбор омада, ки Хусрави Парвизро сипаҳсоларе буд ба лашкаркашиву душманкушӣ маъруф ва машҳур ба матонату рою қуввати азим дар атрофи мамлакат мавсуф ва машҳур дар муқаррабони малик ва умдаи мамолик буд ва Хусрави Парвиз ба савобдиди ӯ амал менамуд. Байт:

Аз ӯ тоза буд гулшани Хусравӣ,
Ба бозуи ӯ пушти давлат қавӣ.

Баъде соҳиби хабар ба самъи малик расонид, ки сипаҳсолори шумо аз ҷодаи фармонбардорӣ инҳироф [illegible] варзид ва тариқи саркашиву туғён маслак хоҳад дошт. Пеш аз он ки сурат аз қувва ба феъл ояд ба тадоруки он иштиғол бояд намуд.

Фард:

Илоҷи воқеа пеш аз вуқӯъ бояд кард,
Дареғ суд надорад чу рафт кор аз даст.

Хусрав аз ин хабар андешаманд шуд ва гуфт: «Агар ӯ ногоҳ азимат аз роҳи мухолифат ба тарафе аз тарафи мамлакат бигардонад бисёре аз аъёни лашкару сарони сипоҳ бо ӯ роҳи мувофиқат пеш гиранд. Ва мумкин, ки аз сабаби ёғӣ шудани ӯ қусуре дар аркони мулк пайдо ояд ва аз ӯ туғёни футуре ба ҳавзаи салтанат роҳ ёбад». Байт:

Набояд баровардан ба бахш сар,
Ки дар мулк пайдо шавад шӯру шар.

Пас ба хоси давлат ва мушовирони мамлакат дар ин боб мушоварат фармуд ва ройи ҳамагон бар он мутафиқ шуд, ки ӯро банд бояд кард. Хусрав бар хусни тадбири эшон офарин кард ва рӯзи дигар он асирро талаб карда ба мавзеи болотар аз маъхуди ӯ бинишонд ва зикри мафохир ва сиратҳои мустуда ва ҷалбиятҳои писандидаи ӯ бар забон ронд. Ва нафоис ва хазоин ва дафоини хеш ба ӯ ато фармуд. Мушовирони некӯрой, ки силоҳи савоб дар банд кардани ӯ дида буданд, дар маҳалли фурсат арза доштанд, ки сабаби ихтилоф чӣ буд? Шоҳ табассум фармуда гуфт: «Ман ройи шуморо ихтилоф накардам ва аз азми худ инҳироф наварзидам. Шумо гуфта будед, ки ӯро банд бояд кард. Ман хостам, ки ӯро ба маҳкамтарин банд муқайяд созам. Ҳеч банде қавитар аз эҳсон надидам. Ва хостам, ки банд бар дилаш ниҳам, ки дил султони бадан аст.

Банди эҳсон, ки бар дил ниҳанд бар ҳеч чиз фусурда нагардад. Дар амсол омадааст, ки мурғи ваҳширо ба дом муқайяд тавон кард ва одамиро ба эҳсону инъом:»

Карам пеша кун, к-одамизода сайд,
Ба эҳсон тавон кард, ваҳшӣ ба қайд.
Адӯро ба алтоф гардан бибанд,
Ки натвон буридан ба теғ ин каманд.
Чу душман карам бинад лутфу ҷуд,
Набояд дигар хабс з-ӯ дар вуҷуд.

Ва ҳамчунони ба хотири Хусрав расида буд, оташи мухолифаташ ба обе, ки аз сарчашмаи эҳсони подшоҳии мутарашшеҳ (таровишёфта) шуд, фурӯ нишаст ва бехи ниҳоли кина аз замини синаи ӯ ба қуввати сарпанҷаи карами султонӣ мунқатеъ гашт. Баъд аз он чун бандагони сафинат ба қулус тӯлияти ([illegible]) камари ҷонсупорӣ бар миёни хидматгорӣ баста, бақияи умр аз вай ҳеч фармонбардоре рӯй барнатофт. Байт:

Ӯ аз навозишгарӣ, ки ёфт аз ӯ,
Баъд аз он рӯй барнатофт аз ӯ.

Дар ин боб ин рубоӣ бисёр хуб афтода:

Бо ҳар ки карам кунӣ аз они ту шавад,
Андар ҳама вақт мадҳхони ту шавад.
Бо душмани хеш агар саховат варзӣ,
Шак нест, ки ёри меҳрубони ту шавад.

Ин аз фазилати ҷуд яке он аст, ки дилҳои халоиқ ҷавонмардонро дӯст дорад. Ҳарчанд, ки аз эҳсон баҳрае ба эшон нарасида бошад. Масалан, агар мардуми Хуросон бишнаванд, ки дар Ироқ марде кариму ҷавонмард аст, ҳама ӯро дӯст хоҳанд дошт ва бар ӯ офарин хоҳанд гуфт. Балки агар каримеро, ки дар қайди ҳаёт набошад, ёд кунанд, ҳама кас санои ӯ гӯянд. Чунонки, Ҳотами Тойро, ки дар таърихи таълифи ин рисола, ки нӯҳсаду ҳафт сол аст аз вафоти ӯ қариб нӯҳсаду чиҳилу панҷ сол гузашта, ҳанӯз баҳори зикраш ба раёҳини офарин ороста аст ва чамани некномиаш ба перояи санову таҳсин пероста. Фард:

Намонд Ҳотами Тойӣ, валек то ба абад,
Бимонд номи баландаш ба некӯӣ машҳур.

Овардаанд, ки чун овозаи ҷавонмардии Ҳотам ҷаҳони Арабро то дорулмулки Яман фуру гирифт, насими саховати ӯ ба вилояти Шому мамлакати Рум расид. Волии Шом ва ҳокими Яману подшоҳи Рум ба адовати ӯ бархостанд. Чӣ ҳар як аз эшон даъвии саховат кардандӣ ва лофи ҷавонмардӣ заданди ва зикри Ҳотам бар забони аҳли замон бештар ҷорӣ буд ва тантанаи караму ҷуди вай дар ҳама атроф машҳуру паҳн:

Буд дарёе зи дасти ҷуди ӯ дар инфиол
Моли олам зери пои ҳиммати ӯ поймол

Пас, ҳар як аз эшон ба ӯ ба тариқае сулук (ҳамроҳ) карданд.

Аввалан, волии Шом хост, ки ӯро биёзмояд. Кас фиристод ва аз вай сад уштури сурхмӯйи сиёҳчашми баландкӯҳон талабид ва мисли он шутур дар вилояти Араб нодир бошад ва агар ёфта шавад, бисёр гаронбаҳо бувад ва филвоқеъ дар он вақт ин навъ шутур дар рамаи Ҳотам набуд. Чун каси подшоҳи Шом ба Ҳотам расид ва пайғоми волиро гузаронид, Ҳотам дасти қабул бар сина ниҳод ва дар ҷавоби он «самъан ва тоатан» бар забон ронд. Фард:

Ба ҳар чи амр шавад, чокарему давлатхоҳ,
Ба ҳар чи ҳукм равад, бандаему хидматгор.

Пас, элчиро ба манзили некӯ фуруд овард ва асбоби зиёфат, чунонки фарохӯри аҳволи ӯ бувад, муҳайё гардонид ва бифармуд, то дар қабоили араб му-

нидоӣ карданд, ки ҳар ки мисли ин шутуре биёварад, ба баҳои тамом аз ӯ бихарам ва ба мисоли (мулозими ваъда) ду моҳ баҳо бад-ӯ расонам. Хосили калом, бад-ин тариқ сад шутур қарз карда ба султони Шом фиристод. Ва чун малики Шом бар ин ҳол иттилоъ ёфт, ангушти таъаҷҷуб ба дандони таҳайюр гирифта фармуд, ки ман он аъробиро меозмудам ва ӯ худро ба воситаи мо дар қарз андохт. Пас, ҳамон шутуронро аз матои Мисру Шом бор карда ба дасти ҳамон элчӣ баргардонид ва чун шутуронро назди Хотам оварданд, вай бифармуд, то мунодӣ карданд, ки ҳар кӣ шутуре ба ман дода, биёяд ва ҳамон шутури худ бо он чӣ ки бор дорад, бигираду барад. Пас, он сад шутурро бо бор ба худовандони вай дод. Ва ҳеҷ чиз барои худ боз-нагирифт. Хабар ба султони Шом расид. Гуфт, ки ҳама муруввату ҳадди одамизодаст ва саховат Хотам-ро мусаллам аст. **Фард:**

Онҳам саховату эҳсони Хотамӣ,
Охир дар ин ҷаҳон ба абас барнаёмадаст.

Дигар Азим-ал-Рум, (подшоҳи Рум), ки ӯро Ҳаркал гуфтандӣ, чун дабдабаи ҷӯди Хотам шунид, мутафаҳҳиси (ҷӯёи) ахбор ва мутаҷассиси аҳволи вай гашт. Ба самъи вай расониданд, ки Хотам маркабе дорад бодпой ва боргире (аспе) ҷаҳонпаймой, чун тири хаданг зуд равад ва чун умри гиромӣ зудрав аспе, ки ба гармрӯӣ ба оташи дам мушобиҳат зада ва аз тезгомӣ бо боди тариқ ҳамроҳӣ супурда. **Назм:**

Чу ашки ошиқон гулгуну кушрав,
Ҷаҳонпаймотар аз Шабдизи Хусрав.
Ба вақти ҳамла барқосо ҷаҳанда,
Ба гоҳи пӯя чун сар-сар раванда.

Қайсар вазири худро гуфт, ки хабари саховати Хотам дар Арабу Аҷам фош шуда, ва сити ҷавонмардӣ ва мурувваташ аз Қоф то Қоф фурӯ гирифта ва ман шунидаам, ки бад-ин сифат аспе дорад. Мехоҳам, ки нақли ӯро бар маҳаки эътибор ва сурати даъвии ӯро дар маҳкамаи маънӣ имтиҳон намоям ва кас аз пайи он маркаб ба қабилаи Той фиристам. **Маснавӣ:**

Ман аз Хотам он асп тоҳвазмед,
Бихоҳам, гар ӯ маҳрамат[1] карду дод.

[1] *Маҳрамат* — лутфу эҳсон.

[illegible][1]
[illegible]

Пас, элчӣ ба хидмати он [illegible] бо тӯҳфаҳову [illegible]-
ҳо, ки лоиқи Ҳотам буд, фиристод ва [illegible] расули мулки Рум ба қабилаи Той расида дар хона[illegible] меҳмонии Ҳотам нузул намуд. Қазоро, [illegible] (наздик шудан) расидани элчӣ абре пайдо омад ва бо-
рону барф боридан гирифт. Ҳотам меҳмонро [illegible] намуда ба манзили [illegible] фуруд овард ва [illegible] бифармуд, то [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ва [illegible] аз фароғати [illegible] [illegible] истироҳат [illegible] сохта. Ҳотам аз хона берун рафт ва он шаб аз [illegible] [illegible] [illegible]. Субҳ, ки Ҳотам ба [illegible] омад элчӣ [illegible] Қайсар [illegible] [illegible], ки фиристода буд, ба Ҳотам намуд. Чун Ҳотам бар [illegible] он [illegible] ёфт, [illegible] [illegible] гашт. Элчӣ ба фаросат асари малолат бар чеҳраи Ҳотам [illegible] фаҳмида, гуфт: «Эй ҷавонмард, агар дар [illegible] [illegible] (элчӣ) дорӣ, [illegible] мо [illegible] [illegible] [illegible]. Ҳотам ҷавоб дод, ки маро аз ин [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] аз [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] дар [illegible] [illegible] [illegible]. Хусусан, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] (асло) сохта ва бо [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] расули [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] аз [illegible] [illegible] ва [illegible] [illegible] аз [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], то [illegible] [illegible] [illegible]. Маснавӣ:

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

Пас асппони [illegible] аз [illegible] [illegible] [illegible] сул-
тони Рум фиристод ва расулро [illegible] аз тӯҳфаҳои ба

[1] [illegible] — [illegible].

диёр бахрамона сохта ба хубтар вачхе равона кард.
Чун элчӣ омад, Кайсар аз фахвои (мазмуни) хол ха-
бар ёфт ва сифати инсоф пеш оварда гуфт, ки онии
мурувват ва кондаи футувват Хотамро мусаллам аст.

Китъа:

Тавон гуфт, ки-имрӯз пайвад ба олам,
Чу ӯ шахриёрӣ дигари муруввват.
Зи рӯи чавонмардию меҳрубонӣ,
Бар ӯ хатм шуд кору бори футуввват.

Дигар хокими Ямаи подшохе буд, сифати карамӯ
саховат бар ӯ голиб ва хислати эҳсону муруввват бар
ӯ муставлӣ (голиб) хамвора мавоиди (дастурхон) инъ-
оми ӯ барои хосу ом ниҳода, фавоиди икромаш ба чи-
хати мӯхточону дармондагон омада. **Байт:**

Чу дасти ҷудбахшаш баркушодӣ,
Зи олам расми хохиш барфитодӣ.

Мехост, ки чуз номи карами ӯ бар забонхо мазкур
нашавад ва гайр аз сифати чуду сахои ӯ дар атрофи
оламм машхур нигарад ва бад-ин сабаб харки дар пе-
ши ӯ сифати Хотам кардӣ, оташи газабаш иштиол
(шуъладавар) намуда ба изои вай машгул гаштӣ ва
ҷумлае гуфтӣ: «Хотам марде сахронишин аст ва аз
ривояти вилояти ман. На ӯро рутбаи мамлакатдорӣ в-
на мансаби фармонравоӣ, на куввати чахонгирӣ ва на
бозуи кишваркушоӣ. **Шеър:**

На ӯро хилоя асту не тахту тоҷ,
На бошаш касе медихад, не хироҷ.

Пайдост, ки аз дасти ӯ чӣ карам ояд, вену мутурру
гусфанде чанд, ки дорад, чӣ миклор карам намояд.
Ман он чи дар соле хосили Хотам бошад, дар рӯзе ба
соил (гадо) медихам ва сад баробари хони ӯ дар як
чошт ба мехмон мениҳам». **Мисраъ:**

«Бубин, тафовути рох аз кучост, то ба кучо?!»

Алкисса, малики Ямаи рӯзе чашни азим сохта буд ва
тарку даъвате подшохона андохт. Тамоми рӯз чун оф-
тоб ба зарбахшӣ машгул буд ва монанди абр ба гав-
харфишонӣ ишгол менамуд, ногох дар аснои ин хол
Байт:

Дари зикри Хотам ҳама бод кард,
Дигар ранг сано гуфтан оғоз кард.

Малик аз он бириҷида ва ирқи ҳасадаш дар ҳаракат омада, бо худ андеша кард, ки ҳеҷ гуна забони аҳли замон аз зикри Хотам хомӯш нест ва сифати некӯкориву меҳмондории ӯ бар дили мардумон фаромӯш не. Пас, ҳамон беҳтар, ки ба дастёрии меллоҳи фикр киштии умри ӯро дар гирдоби фано афганам ва ба маллагарии устоди андеша рақами номи ӯро аз лавҳи зиндагонӣ маҳв кунам. Байт:

Ки то ҳаст Хотам дар айёми ман,
Ба некӣ наховад шудан номи ман.

Дар пойтахти ӯ айёрпешае буд, ки барои як дирам сад хунро миён барбастӣ ва бо умеди андак фоида шишаи дили бисёр касонро ба санги ҷафо бишикастӣ. Байт:

Чу чашми ҷаҳониён буд хунрез,
Чу зулфи хубрӯён фитнаангез.

Алқисса, шоҳи Яман ӯро талабида ба маблағҳо (ваъдаҳо) хушнудона мустазҳир (умедвор) сохта бар он овард, ки худро ба қабилаи бани Тай расонад ва ба ҳар ҳила, ки тавонад ва ба ҳар шӯъбада, (найранг) ки тавонад, Хотамро нисту нобуд гардонад.

Айёр мутаваҷҷеҳи (ӯҳдадорӣ) қатли Хотам шуда, мутаваҷҷеҳи қабилаи Тай гашт ва баъд аз муддате бад-он сарзамин расид. Бо ҷавони хушхӯи некӯрӯе, ки симои бузургӣ аз ҷабҳаи ӯ тобон ва фарри фархундагӣ дар носияи (чеҳраи) рӯи ӯ дурахшон буд, мулоқот кард. Ҷавон аз рӯи меҳрубонӣ ва ширинзабонӣ ӯро пурсиши гарм намуда пурсид, ки аз куҷо меоӣ ва ба куҷо меравӣ? Айёрпеша ҷавоб дод, ки аз Яман меоям, азимати Шом дорам. Ҷавон илтимос намуд, ки як шаб ба манзили карам утоқи (хонаи) маро мушарраф соз, то ва ҳузуре, ки бошад ба назари шариф расонем ва бад-ин талаттуф, ки кулбаи маро ба нури ҳузури худ биёроӣ, миннатдор шавам. Мисраъ:

За дар дарою шабистони мо мунаввар кун.

Он айёр бо хушхӯӣ ва дилҷӯӣ бастаи он ҷавон шуда, рӯй ба манзили вай ниҳод ва аз он ҷавон расми

Хотам асбоби рохи ӯ аз золу (тӯша) рохила (мар-ӣ) тахия намуда, ӯро гусел кард. Ва айёрпеша баъд катъи рох чун пеши подшох омад, сурати хол ба ресонид. Малики Яман аз рӯи карамтабъӣ муъсиф инсофӣ) шуд ва аз рохи озодагиву чавонмардӣ мӯъ-иф (эътирофкунанда) гашт, кариме дар ин марта-хад хеч кас аз оламиён нест ва саховате бад-ин оба (андоза) макдури хеч кас аз одамиён не! **Байт:**

Ҳаст чавонмарди дирам сад хазор,
Кор чу бо чон фитад, он чост кор.

Дар китоби «Чавохир-ул-имморат» овардаанд, ки чун там вафот кард ӯро дафн карданд, кахзоро кабри ӯ н махалле вокеъ шуда, ки мумарсел (селраха) буд. кте аз авкот борони азим борид ва сели хоил (хавл-к) биёмад ва наздик буд, ки кабри Ҳотам вайрон рдад. Писараш хост, ки колаби ӯро ба мавзеи ди-р, ки аз ин офат эмин бошад, накл кунад. Чун сари рбат боз карданд, хама аъзо ва ачзои ӯ аз хам рех-буд. Илло дасти рости ӯ, ки хеч навъ тағйире на-шт. Мардум аз он хол мутаачҷиб шуданд ва аз чу-и сурате шигифт монданд. Пири сохибдиле дар миё-назораткунандагон буд, гуфт: Эй мардумон аз чи ъӣй мутаачҷиб мешавед ва аз саломатии дасти Хо-м ачаб медоред, ки ӯ, ки ба ин даст атои бисёр ба илон дода буд, лочарам дар химоли хайру карам ба ломат мондааст... Ҳар гох дасти кофари будпараст всситаи ато аз халели рехтан солим мемонад, чӣ аб ки тани мӯъмин ба василаи саховат бо халк аз фат эмин гардад:

Давлатиён рух ба чахон тофтанд,
Давлати бокӣ ба карам ёфтанд.

Доро аз хакиме пурсид, ки пояи салтанат чист? Дар ғазат ниставо». Гуфт: «Иззатро чӣ гуна нигох га-и дошт?» Гуфт: «Ба хор доштани зар. Ҳар ки зар дар зари ӯ хор аст, хама кас ӯро азизу мукаррам доранд. а хар ки зарро азизу мукаррам дорад, хамагон ӯро ору маклур шуморанд». Китъа:

Мол аз бахри он ба корояд,
То ки бахри танат сипар гардад.
Хар ки танро фидои мол кунад,
Молу тан аз вайро хатар гардад.

Дари эҳсони Ҳотам касе бо кард,
Дигар рӯй само гуфтан оғоз кард.

Малик аз он биринҷида ва урқи ҳасадаш дар ҳаракат омада, бо худ андеша кард, ки ҳеҷ гуна забони аҳли ҷаҳон аз зикри Ҳотам хомӯш нест ва сифати накӯкориву меҳмондории ӯ бар дили мардумон фаромӯш не. Пас, ҳамон беҳтар, ки ба дастъёрии маллоҳи фикр киштии умри ӯро дар гирдоби фано афканам ва ба мададгории устоди андеша рақами номи ӯро аз лавҳи зиндагонӣ маҳв кунам. Байт:

Ки то ҳаст Ҳотам дар айёми ман,
Ба некӣ нахоҳад шудан номи ман.

Дар пойтахти ӯ айёрпешае буд, ки барои як дирам сад хунро имзо барбастӣ ва бо умеди андак фоида шишаи дили бисьёр касонро ба санги ҷафо бишкастӣ. Байт:

Чу чашми ғазолон буд хунрез,
Чу зулфи хубрӯён фитнаангез.

Алқисса, шоҳи Яман ӯро талабида ба мавоиди (ваъдаҳо) хусравона мустазҳир (умедвор) сохта бар он овард, ки худро ба қабилаи бани Тай расонад ва ба ҳар ҳила, ки донад ва ба ҳар шуъбада (найранг) ки тавонад, Ҳотамро нести нобуд гардонад.

Айёр мутаваҷҷеҳи (ӯҳдадорӣ) қатли Ҳотам шуда, мутаваҷҷеҳи қабилаи Тай гашт ва баъд аз муддате бад-он сарзамин расид. Бо ҷавони хушхӯи некурӯе, ки симои бузургӣ аз ҷабҳаи ӯ тобон ва фарри фарҳундагӣ дар носияи (чеҳраи) рӯи ӯ дурахшон буд, мулоқот кард. Ҷавон аз рӯи меҳрубонӣ ва ширинзабонӣ ӯро пурсиши гарм намуда пурсид, ки аз куҷо мерасӣ ва ба куҷо меравӣ? Айёрпеша ҷавоб дод, ки аз Яман мерасам, азимати Шом дорам. Ҷавон илтимос намуд як имшаб ба қадами карам [illegible] (хона) маро мушарраф соз, то ба ҳузуре, ки бошад ба хидмати шариф расонем ва бад-ин талаттуф, ки кулбаи маро ба нури ҳузури худ биёроӣ, миннатдор шавам. Мисраъ:

Зи дар дарою шабистони мо мунаввар кун.

Он айёр бо хушхӯӣ ва дилҷӯӣ бастаи он ҷавон шуда, рӯй ба манзили вай ниҳод ва аз он ҷавон расми

зиёфат ва шарти меҳмондорӣ ба наҳве тақдим афтод, ки ҳаргиз он айёрро дар хотир хутур накарда буд ва дар замири ӯ нагузашта. Мизбон лаҳза ба лаҳза такаллуфи дигаре менамуд ва матъумоти (таомҳои) гуногун ва машруботи рангоранг тартиб мефармуд. **Байт:**

Ҳар нафасе бар сари хонаш нигар,
Хӯрдание хубтар аз якдигар.

Меҳмон соат ба соат ба дил он ҷавонро таҳсин мекард ва ба забон сано ву офарини ӯ мегуфт. **Байт:**

Таборакаллоҳ, аз ин мардуми неку хушхӯй,
Гузаштай ин ҳама некӯён ба некӯӣ.

Баъд-аз ин минвол то шаби тира ба поён расид ва субҳи равшан рӯй аз уфуқи Машриқ огози тулӯъ кард. Меҳмон бо дидаи гирьён видои мизбонро миён барбаст ва ба забони ниёз мазмуни ин байти ҷигарсӯзи дилгудоз адо мекард. **Байт:**

Дилам месӯзад аз доғи ҷудоӣ,
Чӣ будӣ, гар набудӣ ошноӣ?

Ҷавон ба мубоолиғаи бисьёр дархост мекард, ки ду-се рӯзе ин ҷо истиқомат намояд ва марди айёр ба анвои (навъҳои) узрҳо мутамассик (истинодкунанда) шуда мегуфт. **Байт:**

Наёрам шуд албатта ин ҷо муқим,
Ки дар пеш дорам муҳимме азим.

Ҷавон гуфт, маро ташрифи маҳрамият арзонӣ дор ва муҳимме, ки ҳаст бо ман дар миён ор. Шояд, ки мададе тавонам кард ва ҳамроҳӣ ба ҷой оварда. Меҳмон чун дилнавозӣ ва ҷавонмардӣ аз вай мушоҳида карда буд, ба худ тааммул намуд, ки ин муҳимми куллӣ, ки маро дар пеш аст, бе имдоди чунин ёре ва бе дастёрӣ аз ин гуна мададгоре саранҷом нахоҳад ёфт, ки марде бо муруввату корсоз ва дилҷӯю ғарибнавоз аст. Ҳеҷ беҳ аз ин нест, ки парда аз рӯи кор бардорам ва ӯро ёру маҳрами худ сохта, рӯй ба сохтани он муҳим орам. **Назм:**

Як гули мақсуд дар ин бӯстон,
Чида нашуд бе мадади дӯстон.

Домани ёре гарат афтад ба даст,
Фориғу озода тавонӣ нишаст.
Кори ту аз ёр муяссар шавад,
Мушкилат аз ҳамнафасон ҳал шавад.

Пас, аввал Ҷавонро ба ҷиҳати ихфои (пӯшидани) он муҳим савганд дод ва баъд аз мубологаи бисёр ва таъкиди бешумор сирри худро ба ӯ дар миён ниҳоду гуфт: «Шунидаам, ки дар ин навоҳӣ Ҳотам ном касе ҳаст, ки лофи ҷавонмардӣ мезанад ва даъвои эҳсону мардумнавозӣ мекунад. Шоҳи Яманро хотир аз ӯ дағдағае дар дил ва халише (малоле) дар хотир пайдо омада.

Ва ман марди паришонрӯзгорам ва модари ман аз хушнудии айёрӣ мегузарад ва дар ин вило султони вилояти Яман маро талабида ва ваъдаи [illegible] матоъи фаровон намуда, ба шарти он ки Ҳотамро пайдо кунам ва ба қатл орам ва сари ӯро ба тӯҳфа пеши малик барам. Ва ман ба зарурати ваҷҳи маишат ин суратро қабул карда бад-ин қабила омадаам, ва Ҳотамро [illegible] аз ин роҳ ба манзили ӯ мебарам. Аз дарвешпарварӣ ва ғарибнавозии ту аҷибу ғариб набошад, ки Ҳотамро ба ман намоӣ ва дар қатли ӯ шарти мададгорӣ ба ҷой орӣ, то ман аз ӯҳдаи аҳде, ки кардаам, берун омада бошам ва ба давлати ту аз [illegible] шоҳ баҳраманд гардам». Ҷавон ин суханро истимоъ намуд. Байт:

Гирякунон гуфт, ки Ҳотам манам,
Сар, инак, ҷудо кун ба тег аз танам.

«Эй меҳмон, бардеҳ пеш аз он ки [illegible] [illegible] хабардор гарданд, сари ман бардору сари худ гир, то мақсуду шоҳи Яман ҳосил ва муроди ту зуд муяссар гардад». Байт:

Чу Ҳотам ба [illegible] сар ниҳод,
Ҷавонро [illegible] [illegible] [illegible].

Айёр филҳол пеши Ҳотам бар замин афтод ва бӯса бар дасту пои вай ниҳод ва мегуфт, назм:

Агар ман гуле бар вуҷудат занам,
На мардам, ки дар пеши мардон занам.
Ду чашмам бибояд [illegible] бар гирифт,
Беҳ аз он ки тарики Яман баргирифт.

Хотам асбоби роҳи ӯ аз зоду (тӯша) роҳила (маркаб) тахия намуда, ӯро гусел кард. Ва айёрпеша баъд аз қатъи роҳ чун пеши подшоҳ омад, сурати ҳол ба вай расонид. Малики Яман аз рӯи қароитабъӣ мунсиф (боинсофӣ) шуд ва аз роҳи озодагию ҷавонмардӣ муътариф (эътирофкунанда) гашт, карима дар ин мартабаи ҳол ҳеҷ кас аз оламиён нест ва саховате бад-ин мазоба (андоза) мақдури ҳеҷ кас аз оламиён не! Байт:

Хост ҷавонмардӣ дирам сад ҳазор,
Кор чу бо ҷон фитад, он ҷост кор.

Дар китоби «Ҷавоҳир-ул-иморат» овардаанд, ки чун Хотам вафот кард ӯро дафн карданд, казоро қабри ӯ дар маҳалле воқеъ шуда, ки мумарри сел (селроҳа) буд. Вақте аз авқот борони азим борид ва сели ҳоил (ҳавлнок) биёмад ва наздик буд, ки қабри Хотам вайрон гардад. Писараш хост, ки қолаби ӯро ба мавзеи дигар, ки аз ин офат эмин бошад, нақл кунад. Чун сари турбат боз карданд, ҳама аъзо ва аҷзои ӯ аз ҳам рехта буд. Илло дасти рости ӯ, ки ҳеҷ навъ тағйире надошт. Мардум аз он ҳол мутааҷҷиб шуданд ва аз ҷунон сурате шигифт монданд. Пири соҳибдиле дар миёни назораткунандагон буд, гуфт: Эй мардумон аз ин маънӣ мутааҷҷиб машавед ва аз саломатии дасти Хотам аҷаб мадоред, ки ӯ, ки ба ин даст атои бисёр ба соилон дода буд, лоҷарам дар ҳимояи хайру карам ба саломат мондааст... Ҳар гоҳ дасти кофари бутпараст ба васитаи ато аз ҳалаки рехтан солим мемонад, чӣ аҷаб ки тани мӯъмин ба василаи саховат бо халқ аз офат эмин гардад:

Давлатиён рух ки ҷадон тофтанд,
Давлати боқӣ ба карам ёфтанд.

Доро аз ҳакиме пурсид, ки пояи салтанат чист? «Дар иззат зистан». Гуфт: «Иззатро чӣ гуна нигоҳ товон дошт?» Гуфт: «Ба хор доштани зар. Ҳар ки зар дар назари ӯ хор аст, ҳама кас ӯро азизу мукаррам доранд. Ва ҳар ки зарро азизу мукаррам дорад, ҳамагон ӯро хору мақдур шуморанд». Қитъа:

Мол аз баҳри он ба кор ояд,
То ки баҳри танат сипар гардад.
Ҳар ки танро фидои мол кунад,
Молу тан вораи хатар гардад.

Ҳар караме, ки дар ҷаҳон бар,
Ҳар замоне зиёдтар гардад

...Онси саховату мурувват ва қавонини эҳсон ва футувват:

Зи ниъмату атову марҳамат пайдост чунон,
Ки решаи эҳтиёҷ аз арсаи олам барканда

Номаи ҷуди Хотам тай карда ва дар дафтари саховат рақами насх баркашида:

Кайхусрави замину Фаридуни рӯзгор,
Ҳам шаҳриёру одилу, ҳам подшоҳи ҷуд
Аҳдат нигини ҳазму хидмат баҳори мулк,
Ҷудат паноҳи соилу дастат паноҳи ҷуд...

ДАР ТАВОЗӮЪ ВА ЭҲТИРОМ

Тавозӯъ сабаби рафъат аст. Чӣ дар ҳадис омадааст, ки ҳар ки фурӯтанӣ намояд, дараҷаи ӯ баланд гардад. Байт:

Тавозӯъ туро арҷманд кунад,
Зи рӯи шараф сарбаланд кунад

Наср бини Аҳмад аз мулуки Сомония писари худро насиҳат кард, ки эй фарзанди дилбанд, агар мехоҳӣ, ки мамлакате, ки бо машаққати бисёр ба даст овардаем ва салтанате, ки умри худ дар тамҳиди қавоиди он сарф кардам, солҳо бар ту бимонад, бар хазина эътимод макун, ки мол дар маърази завол аст ва бар лашкар дил манеҳ, ки мизоҷи сипоҳӣ мунқалиби мутабаддил-ал-аҳвол аст. Танҳо дар давоми мулку қиёми ҳукм бар икроми ҷамъӣ ва дар тавозӯъ афзой, ки тавозӯъ ва икром доми шикори дилҳои мардумон бошад. Ҳар ки сайди ин ду дом шуд, ҳаргиз рӯи раҳоӣ надорад. Ҳар гоҳ касеро ба хидмати тавозӯъ намудӣ, дили ӯ сайди ту гашт ва дар доми муҳаббати ту муқайяд шуд. Пас, ӯ маҳкуми туву ту маҳдуми ӯ бошӣ ва ӯ сайди туву ту сайёди ӯ шавӣ. Назм:

Тавозӯъ мекунад аз рӯшаноӣ,
Басе бегонагонро ошноӣ.
Тавозӯъ ҳар кӣ дорад сарфароз аст,
Ба рӯи ӯ дари иқбол боз аст.

Тавозуъ он аст, ки касе миқдори худро аз миқдори дигаре камтар бинад. Пас иззат ва ҳурмати худро бартараф ниҳода, дигаронро азизу мўҳтарам созад. Аз ин маънӣ касе ечтиноб менамояд, ки шарафи зот ва олиқадрро дар маъразн иштибоҳ монда бошад ва аммо он ки дар нафси ал-амр бузургқадру олимартаба аст ў аз тавозуъ натарсад, зеро ки тавозуъ аз бузургӣ ва ҷалолати ў ҳеч кам накунад, балки набоҳат (бузургӣ) ва шавкати ў назди холиқу халоиқ меафзояд. Байт:

Тавозуъ зи гарданфарозон накўст,
Гадо гар тавозуъ кунад хўи ўст.

Ва аз ин ҷо маълум мешавад, ки кибр аз хасоиси нокисон ва соқитон (афтодагон) аст ва ғарази эшон пўшидани нуқсони хеш, аммо ба ҳақиқат қабоеҳи худро зоҳир мегардонад чӣ кибр одамиро хору бе миқдор созад. Назм:

То тавонӣ ба гирди кибр магард,
Мутакаббир баре зи кибр нахўрд.
Гар ту бе кибру бе риё бошӣ,
Хоси даргоҳи кибриё бошӣ.

Тавозуъ аз ҳама кас зебо менамояд ва аз аҳли давлат зеботар, зеро ки пероян бузургӣ тавозуъ аст. Овардаанд, ки Ибни Самок ба маҷлиси Ҳорунаррашид омад. Халифа аз барои ў бархост ва таъзим кард. Ибни Самок гуфт: «Эй халифа, тавозуъи ту дар подшоҳӣ бузургтар аст аз подшоҳии ту». Халифа гуфт: «Сухани некў гуфтӣ, зиёдат кун». Гуфт: «Ҳар ки ҳақ ўро молу ҷамолу бузургӣ диҳад ў дар мол бо бандагони худо муросо (ғамхорӣ ва эҳсон кунад ва дар ҷамоли худ порсоӣ варзад ва дар бузургӣ тавозуъ намояд, ҳақтаоло ўро аз мухлисони худ гардонад».

Ҳорунаррашид давоту қалам талабид ва ба дасти худ ин суханонро бинавишт ва ин навиштан низ аломати тавозуъи ў буд. Маснавӣ:

Зиракон озмудаанд басе,
Бар тавозуъ зиён накард касе.
Аз тавозуъ баланд гардад ном,
В-аз тавозуъ расидаанд ба ком.
Мутавозеъ бузургвор бувад,
Мазҳари лутфи кирдугор бувад.

Тавозуъ ва эҳтиром дар баробари аҳли фазл ва уламо ва машоих мардум эътибори тамом дорад ва мӯҷиби иртифоъи [illegible] давлат мутавозеъ бошад. Имом Муҳаммад Ҳусайни Шайбонӣ наздики Рашид омада расид. Ӯро таъзими бисёр кард, чунонки бар пой хост ва ӯро ба ҷои худ биншонд ва чун бархост чанд қадам ба расми мушоиат бо вай бирафт. Яке аз ҷумлаи хосони ӯ гуфт, ки бо чунин тавозӯъ, ки халифа намуд, маҳобати (тарсу ҳарос) хилофат намемонад. Рашид ҷавоб дод, ки он маҳобате, ки ба тавозӯъ зоил шавад набудани он авлотар ва қадре, ки ба эҳтироми бузургон биафзояд коставу матлуб беҳтар:

Қадре, ки ба таъзими касон коста гардад,
Мардо ба чунон қадр вай ороста гардад.

Овардаанд, ки Исмоили Сомонӣ — подшоҳи Хуросон ва султони басе бо сомон буд. Рӯзе олиме ба муҳиммае наздик вай омад. Ӯро таъзими бисёр намуд ва чун мерафт ҳафт қадам аз ақиби вай бирафт...

Яке аз аломати тавозӯъ майл кардан аст ба сӯҳбати уламо ва дарвешони соҳибдилон ва ҷамоате, ки худро ба сурати уламои рӯҳонӣ [illegible] ба [illegible] намоянд ва ба тамаъ султонон худро ба дарбори [illegible], бадкор ба сӯҳбати мардум бошад ва ба [illegible] эътиқод [illegible], ки [illegible], ки касе ӯро эътимод кунад.

Овардаанд, ки чун Абдуллоҳ Тоҳир ба ҳукумати Хуросон омада дар Нишопур фуруд омад, аъёну ашроф ба саломи вай омаданд. Баъд аз он ки ҳафта гузашт, пурсид, ки аз аҳли Нишопур ҳеҷ кас мондааст, ки ба саломи мо наомада бошад ва мо ӯро намешиносем. Гуфтанд: Ҳар ки дар ин шаҳр аҳли фазл ва ҳасаб дошта, шуморо пурсида ва ба саломи шумо расида, илло ду дарвеше, ки ҳаргиз ва [illegible] нанишастаанд ва даст аз мушоҳидаи [illegible] он барбастанд...

Абдулло пурсид, ки он ду тан кистанд. Гуфтанд: «Аҳмади Ҳарб ва Муҳаммад Асломи Тӯсӣ, ки уламои раббонианд ва ба даргоҳи салотин намоянд». Гуфт: «Агар эшон ба саломи мо наёмаданд, мо ба саломи эшон равем». Пас, савор шуд ва наздики Аҳмади Ҳарб рафт. Яке давида расиду гуфт, ки Абдуллоҳ Тоҳир мерасад. Аҳмадро маҷоли фирор нашуд ва Абдулло ба хонаи вай дарун рафт. Аҳмад бар пой хост ва муддате

сар дар пеш афканда биистод ва Абдулло низ ба пой истода буд. Аҳмад сар бароварда гуфт: «Эй писари Тоҳир, шунида будам, ки марди накӯкорӣ ва хушмаъшарӣ ва ҳоло, ки ман нигарам аз он хубтарӣ, ки мегуфтанд. Акнун ин рӯи некӯро ба нофармонӣ магардон ва чунин рухсораро ҳимаи оташ масоз. Ин бигуфт ва рӯй ба қибла овард ва ба намоз дарпайваст...»

Абдулло гирьён-гирьён аз хонаи вай беруи омада ва наздики Муҳаммад Аслам рафт. Муҳаммад ӯро бор надод. Ҳарчанд ки ҷаҳд кард, суд надошт. Гуфтанд сабр бояд кард, то рӯзи одина, ки вай аз хона берун меояд ва ба намоз меравад, шояд ки мулоқот воқеъ шавад. Абдулло рӯзи одина биёмад ва бар сари кӯчаи вай биистод. Шайх ба намоз берун омад, чун дид, ки саворони эшон истодаанд, ҳамон ҷо таваққуф намуд ва Абдулло аз маркаб фурӯ омад ва пеши Муҳаммади Аслам омада салом кард ва пурсид, ки чӣ касӣ ва чи корай? Гуфт: «Абдуллои Тоҳирам ва ба зиёрати ту омадаам». Шайх гуфт: «Туро бо ман чӣ кор ва маро бо ту чӣ гуфтор». Пас, рӯй ба девор оварда дар ӯ нигоҳ накард. Ва Абдулло пеш омад ва рӯй бар хоки қадами ӯ ниҳод ва муноҷот кард:...

Агар чӣ ба бадани рӯзгорем,
Валекин некӯиро дӯст дорем,
Чӣ бошад гар баданро дар қиёмат,
Ба некон бахшад аз роҳи каромат.

Овардаанд, ки яке аз мулук ба дидани дарвеше рафт. Он дарвеш дарҳол саҷда ба ҷой овард. Вазири шоҳ пурсид, ки он чӣ саҷда буд? Гуфт: «Саҷдаи шукр». Ва дигар бора пурсид, ки барои чӣ шукр кардӣ? Гуфт: «Худойро сипос кардам барои он ки султонро назди ман овард ва маро пеши султон набурд, ки омадани шоҳон назди дарвешон ибодат аст ва рафтани дарвешон ба даргоҳи шоҳон маъсият». Пас, чун Султонро толе хоста шуду маъсияте аз ман содир нагашт, маҳалли шукргузорӣ ва сипосдорӣ бошад.

Агар дам чи дарвешпурсӣ занӣ,
Зи рифъат қадам фавқи курсӣ занӣ.
Касе к-остонат ба дарвеш бурд,
Агар бар Фаридун зад аз пеш бурд.

ДАР АМОНАТУ ХИЁНАТ

Уламои дин ва урафои соҳибяқин чунин гуфтаанд, ки амонат руквест азимест аз хислатҳои ҳамида ва хиёнат аслест маҳкам аз ахлоқи нописандида. Бунёди имон амонат тамом гардад ва чунон ки фармудаанд:

Шараф, ки бунёди саодат ниҳад,
Ҳамчу дил ба амонат ниҳад.
Дар амонат аз [illegible] хиёнат бувад,
Аз шарафи худ амонат бувад.

Ба амонат хиёнат рост нест. Масалан, дида амонатест, ки бад-он дар осори мулки шахс нигаранд. Гӯш амонатест, ки суханони ҳақ истимоъ кунанд. Забон амонатест, ки бад-он зикр гӯянд. Даст амонатест, ки бар-он нафъ ба халқ расонанд. Чун касе дида ба назари ҳарам бикушояд ва гӯш ба суханони ношуниста ниҳад, забон ба бӯҳтону дурӯғ гӯяд, даст ба озори халқ бикушояд, дар ин ҳама дар амонат хиёнат карда бошад.

Эй шуда ҳамчу амонат барӣ,
Дида ту фориғ чи хиёнатгарӣ,
Тарс надорӣ, ки фалакест паст,
Шарм надорӣ, ки худоест ҳаст.

Салотинро баъд аз муҳофизати ин амонатҳо ҳифзи амонати дигар лозим аст, яъне мулоҳизаи ҳоли раият. Агар дар муҳофизати эшон тақсире равад ба аркони амонат рахнае равад. Ҳукамо гуфтаанд: Агар подшоҳе золимро ба амал фиристад ва муҳимми раият ба ҷабборӣ ва дасткорӣ ҳавола кунад, аломати хиёнат аст дар ҳаққи раият. Чи ситамкорро бар заифону оҷизон муставлӣ сохтан чунон бошад, ки чӯпонии гӯсфандон ба гургон додан.

Ситамкора гургест бо дору гир,
Раият ҳама гӯсфанде асир.
Чу бисупорӣ ин гӯсфандон ба гург,
Фитода андар балое бузург.

Ва дигар мулоҳизаи хиёнат лозим аст ва хиёнат муҳофизати амонатаст..

Овардаанд, ки дар аввали замони Нӯшервон, ки ҳанӯз ройати адолат наафрохта буд ва иштиғол ба айшу

ишрат, ба кори раият пардохта дар ҳамсоягии ӯ марде буд ба карам машҳур ва ба риояти меҳмонон ва мурооти эшон мавсуф ва мазкур:

Ба эҳсонаш фақирон шод гашта,
Зи банди эҳтиёҷ озод гашта.

Пайваста хони ниъом бигустурдӣ ва хосу омро ба меҳмонӣ овардӣ, чун овозаи ӯ ба мардӣ баромад ва ҳикояти ҷавонмардии ӯ дар дунёву забонҳо афтод. Нӯшервон ба ҷиҳати имтиҳон либоси бозаргонон пӯшида ба хонаи ӯ рафт ва мизбон ӯро нашнохта, чунончи одати ӯ буд, тариқи такаллуф нигоҳ дошт ва аз дақоиқи мурувват ва лавозими зиёфат ҳеҷ нукта фурӯ нагузошт ва ӯро дар суффае овард, ки панҷараи он дар боғи ангур буд ва ангурҳои латиф расида бар токҳо менамуд. Он ҷо сӯҳбат доштанд ва мизбон чунон такаллуф кард, ки Нӯшервон мутааҷҷиб шуд ва дар охири маҷлис гуфт: Эй хоҷа, ман марди бозаргонам ва бо овозаи футуввату ҷавонмардии ту туро тасдеъ (мазоҳим шудан) додам. Он чи дар бораи ту аз караму эҳсон шунида будам: «Чун бидидам ҳазор чандонӣ!»

Акнун мехоҳам бар ман ҳукм фармоӣ, ки барои ту чӣ тӯҳфа фиристонам ва чӣ ҳадья тартиб намоям. Мизбон гуфт он чи ба давлати ту ҳама асбоб муҳайёст. Чун пардаи ҳашмат аз миён бархост ва расми такаллуф бартараф шуд, маро майли ангури тоза аст. Агар шуморо ба боғе баранд ё барои шумо ба расми табаррук биёранд, қадре барои ман бифиристед. Нӯшервон гуфт: «Дар боғи ту ангури бисьёр дидам, чаро аз он нахӯрдӣ». Гуфт: «Эй хоҷа подшоҳи мо марди золими ғофил аст, парвои раият надорад. Ангурҳои мардум расида ва касе таъйин намекунад, ки хирва (нигоҳбон) гирад, мардум бе мулоҳиза хирви ангур мехӯранд ва ман маҳрумам, ҷиҳати он, ки ҳаққи ӯ дар ин боғ ҳаст ва ҳанӯз хирва накардаанд. Агар ангур бихӯрам хиёнат карда бошам ва дар мазҳаби ман хиёнату бадиёнатӣ ҳаром аст. Чун ғӯра падид ояд дари боғ бандам ва мӯҳр кунам ва нигзорам, ки ҳеҷ офарида дар он ҷо равад, то вақте ки подшоҳ ҳаққи худ бигирад, в-он гаҳ ман даст ба ангур кунам». Нӯшервон, ки ин ҳикоят шунид, бигирист ва гуфт, ки он подшоҳи золиму ғофил манам ва ба сабаби диёнати ту аз хоби ғафлат бедор шудам. Тариқи адл пеш гирифт ва он мардро муаззам сохт.

Дар ахбор омада, ки писари амири Балх рӯзе ба тамошо берун омада буд. Гузараш бар девори пастe афтод ва нигоҳ кард, пире дид зуннорe бар миён баста ва беле дар даст гирифта дарахте мешинонад. Амирзода гуфт, эй пир, дарахте, ки аз меваи он нахоҳӣ хӯрд, чаро нишонӣ? Пир гуфт: «Дигарон коштанд мо мехӯрем, мо низ мекорем то дигарон бихӯранд. Шояд ки мо низ бихӯрем». Амирзодаи ҷавони навраседа мағрур буд ба талоқ савганд хӯрд, ки ту аз меваи ин боғ нахоҳӣ хӯрд ва ин бигуфту бигузашт. Пир пурсид, ки ин чӣ кас буд? Гуфтанд, писари амири Балх. Баъд аз муддате амирзода ба тамошо савор шуда ба боғе расид бағоят дилкушу равзае хушҳаво:

Дарахтонаш ҳама боло кашида,
Бар эшон меваҳое хуш расида,
Зи болои дарахтони сарафроз,
Навосоз гашта мурғони хушовоз.

Амирзодаро он боғ бисёр хуш омад. Назди боғ кашида аз маркаб пиёда шуд ва дар боғ даромад, пире дид зуннорбаста, ки дар он боғ мегашт. Чун амирзодаро дид нашнохт ва амирзода низ ӯро надонист. Пир табақе аз меваҳо чизу латиф пеш овард. Амирзода оғози хӯрдан кард. Дар аснои мева хӯрдан ҳиссае ба дасти пир дод, ки ту ҳам бихӯр ва бо мо иттифоқ намой. Пир он меваро ба кас аз мулозимони ӯ, ки ҳозир буд, дод ва гуфт: «Маро аз ин мева нашояд хӯрдан». Амирзода пурсид, ки чаро? Гуфт: «Ба ҷиҳати он ки вақте ман ин дарахтонро мешинондам, писари амири Балх ба ин ҷо расид ва маро дар нишонидани дарахт саргаронӣ кард, ки умре гузаронидаӣ ва ба лаби гӯр расидаӣ. — Ман сухани ӯро ҷавоб гуфтам ва ӯ ба талоқ савганд хӯрд, ки ту аз меваи ин боғ нахӯрӣ. Ман аз ҳурмати он ки шояд зинда ва ҳамчунон бошад, меваи ин боғ нахӯрам, то талоқ воқеъ нашавад ва ман аз ӯҳдаи хиёнат берун омада бошам».

Ҷавон гуфт: «Эй пир, он амирзода манам ва он савганд ман хӯрда будам ва бадри ин диёнат, ки варзидӣ, вазорати худро ба ту тафвиз кардам ва дар ҳеҷ муҳимме бе машварати ту шурӯъ нахоҳам намуд»...

ДАР ВАФО ВА АҲД

Вафо кори ҷавонмардони содиқкамол аст ва ҳусни аҳд аз хислатҳои бузургони ситудахисол. Рухсораи ҳар

ахалс, ки оронше аз холи вафо ёбад, мурғи дили ҳеч кас гардан аз риштаи доми муҳаббати ӯ барнатобад... Вафо кунед ба аҳдҳо, ки бо якдигар мебандед:

Нест бари мардуми соҳибназар,
Хидмате аз аҳд писандидатар.

Рӯзе Исмоил бо дӯсте ҳамроҳ афтод ва он дӯст ба дари хонаи худ расид. Исмоилро гуфт: «Ман ҳамроҳии туро дӯст медорам. Ваъда кун бо ман, ки дар ин мавзеъ биншинӣ, то ман ба хона дарун равам ва муҳимме дорам бисозам ва филҳол берун оям». Исмоил ваъда кард ва он ҷо биншаст. Он мард ба хона даромад ва ӯро муҳимме куллӣ афтод ва аз ваъдаи худу Исмоил фаромӯш карда ба чораи кори худ машғул шуд. Хонаи ӯ роҳи дигаре дошт, аз он ҷо берун рафт. Баъд аз се рӯз бад-он мавзеъ расид, Исмоилро дид бар дари хона нишаста. Гуфт: «Эй самари шаҷари дӯстӣ, ки ҷо чӣ нишастаӣ? «Гуфт: «Аз он вақт, ки маро ба ваъда ин ҷо нишондаӣ, нишастаам ва дидаи интизор бар роҳи муовидати ту ниҳода». Гуфт: «Чун ман наёмадам, ту чаро нарафтӣ». Гуфт: «Ваъда карда будам, раво надоштам, ки хилоф кунам ва агар муддатҳо ту намеомадӣ, ман ин ҷо менишастам ва аз сари кӯй намерафтам...»

Аз ӯҳдаи аҳд агар берун ояд мард,
Аз ҳарчи гумон барӣ фузун ояд мард.

Дар ҳикояте омадааст, ки хоҷа ғуломе дошт порсову худотарс. Ногоҳ ин хоҷа бемор шуд. Аҳд кард, ки агар аз ин беморӣ халос шавад, ин ғуломро озод кунад. Шифо ёфт. Хоҷа дил дар ғулом баста буд, ӯро озод накард ва дигар бора бемор шуд. Ғуломро гуфт: «Бирав табибро биёр, то маро илоҷ кунад». Ғулом берун рафт ва даромад. Хоҷа гуфт: «Табиб ку?» Ғулом гуфт: «Табиб мегӯяд, ки ӯ мухолифати ман мекунад ва бад-он чи мегӯяд вафо намекунад. Ман ӯро илоҷ намекунам». Хоҷа мутанбеҳ шуду гуфт: «Эй ғулом, табибро бигӯй, ки аз мухолифат бозгаштам ва аз нақзи аҳд тавба кардам. «Гар сар биравад аз сари паймон наравам». Ғулом гуфт: «Эй хоҷа, табиб мегӯяд: Агар ту сифати вафо пеш орӣ, мо низ шарбати шифо арзонӣ дорем». Хоҷа ғуломро озод кард ва дарҳол шифо ёфт:

Агар ба аҳди муҳаббат вафо кунӣ бо кас,
Зи рӯи лутфу каромат вафо кунад ба ту.

Овардаанд, ки подшоҳеро муҳимме саъб пеш омад. Аҳд кард, ки агар муҳим ба дилхоҳи ман анҷомад, ҳар нақдинае, ки дар хазина дорам бар фуқарову мискинон қисмат намоям. Муҳимми ӯ ба зудӣ аз ғайб кифоят кард. Подшоҳ хост, ки ба аҳди худ вафо кунад. Хазинадоронро талабида фармуд, то нақди хазинаро ҳисоб кунанд. Баъд аз ҳисоб маблағи кулле баромад. Умарову уламои давлат гуфтанд: «Эй малик, ин миқдор мол ба дарвешон [illegible] дод, ки лашкар бе баргу наво монанд». Подшоҳ гуфт, ки ман аҳд кардаам, ки ин [illegible] ба аҳли истеҳқоқ расонам. Уламои давлат гуфтанд, ки уламо низ бар онанд, ки мусулмонони мулк низ аз ҷумлаи аҳли истеҳқоқанд. Малик дар ин калом мутаҳаййир шуда бар гӯшае нишаста буд, ки ногоҳ девонае даргузар омад. Фармуд, ки он девонаро талабид, то дар ин боб бо ӯ мушоварат кунем. Девонаро оварданд. Малик бо девона он чи рафта буд, гуфт. Девона гуфт: «Эй малик, дар он вақт, ки ин аҳд кардӣ, ки мол ба дарвешон диҳам, сипоҳиёнро дар хотир гузаронидаӣ?» «На. Ҳамин ғарибону муҳтоҷонро гузаронида будам». Гуфт: «Пас бад-инҳо деҳ, ки дар хотир гузаронидаӣ». Яке аз умаро гуфт: «Эй девона, мол бисёр аст ва сипоҳ бе баргу наво». Девона рӯй аз он кас бартофта гуфт: «Эй малик, ту агар бо он кас, ки манзур аз аҳд бо ӯ кардаӣ, кор дорӣ ё не? Агар дигар бор бо ӯ кор хоҳӣ буд ба аҳди худ вафо кун. Ва агар бо ӯ кор надорӣ ва муҳтоҷи ӯ нахоҳӣ шуд, ҳарчи хоҳӣ, бикун». Подшоҳ бигирист ва фармуд, ки ҳама нақдҳоро бар фуқаро ва масокинон қисмат карданд:

Чу муҳтоҷ хоҳӣ шуд охир ба ӯ,
Матоб аз вафодории хеш рӯ.
[illegible], ки фармонбарон доштанд,
[illegible] зи роҳи вафо [illegible].
Вафодорӣ [illegible],
Ғами аҳд хӯрдан зи [illegible].

Хусни аҳд аз ҳеч кас чунон хуб наменомояд, ки аз салотин, зеро ки сухани эшон ба масомеи ҳама кас мерасад ва аҳволи эшон дар ҳама мақоме гуфта мешавад ва маҷмуи халқ бар аҳду паймони эшон иттилоъ меёбанд ва чун аҳди худро ба поён нарасонанд, дӯсту душманро бар эшон эътимод намонад. Ва дар васияти Хушанг мазкур аст, ки: «Эй фарзанд, аз [illegible] аҳд ва

хилофи ваъда иҷтиноб (парҳез) кун, ки шомати он зуд мерасад:

Дасти вафо дар камари аҳд кун,
То нашавӣ аҳдшикан, ҷаҳд кун.

...Овардаанд, ки Афросиёб дар таоруфи (шинохтани) аҳволи золим ва тафаҳҳуси (талоши) ҳолоти мазлум муболигаи бисёр мекард ва ранҷи беҳад мекашид. Рӯзе ҷамъе аз нудамо (ҳамнишинон) гуфтанд, ки дар ин боб муболигаи бисёр менамоӣ ва аз хуррамиву тамошо боз мемонӣ. Гуфт: «Ваъдаи худро хилоф наметавонам кард». Гуфтанд, аз ту ҳеҷ ваъда нашунидем. Гуфт: «Подшоҳӣ дар ҳадди зоти худ ваъдаест ба зиммаи подшоҳ, лозим аст, ки ба ин ваъда вафо кунад ва вафо он аст, ки доди мазлум аз золим биситонад. Ҳар кӣ ба ин тариқа наравад, хилофи ваъда карда бошад». Мисраъ:

Хилофи ваъда наёяд зи аҳли дину диёнат.

Подшоҳе аз ҳакиме пурсид, ки мардро кадом сифат азиз мегардонад. Гуфт: «Ба ваъда вафо кардан ва яке аз фазоили ҳусни аҳд он аст, ки бақои ҷаҳон бад-он бозбаста аст, зеро ки мадори олам бар салтанат аст ва мадори салтанат бар лашкар ва мулуки олам хазоини худро бар ҳашаму лашкар бад-он умед сарф мекунанд, ки ба ҳангоми хурӯҷи душман вафо намоянд. Агар расми вафо барафтад бар ҳеҷ кас аз сипоҳиён эътимод намонад ва аркони мулк халалпазир шавад... Агар аҳду вафо набошад, тартибу низоми ҷаҳон маҳву нобуд гардад. Пас аз тариқи вафо рӯй набояд тофт ва ба суҳбати вафодорон бояд шитофт.»

Майли касе кун, ки вафоят кунад,
Ҷон ҳадафи тири балоят кунад.

Баҳри чунин дӯст, ки ҷонӣ бувад,
Дӯстии ҷон зи гаронӣ бувад.
Ҷон, ки аз ӯ беҳ ба ҷаҳон ёр нест,
Ҳеҷ наярзад чу вафодор нест.
Ёри ту он ёфт ба гетӣ басе,
Лек вафодор наёбӣ касе.
Суҳбати он ҷӯй, ки ба сидқи сафост,
Домани ӯ гир, ки аз аҳли вафост.

Овардаанд, ки подшоҳеро муҳимме саъб пеш омад. Аҳд кард, ки агар муҳим ба дилхоҳи ман анҷомад, ҳар нақдинае, ки дар хазона дорам бар фуқарову мискинон қисмат намоям. Муҳимми ӯ ба зудӣ ва хубӣ кифоят кард. Подшоҳ хост, ки ба аҳди худ вафо кунад. Хазонадорро талабиду фармуд, то нақди хазинаро ҳисоб кунад. Баъд аз ҳисоб маблағи кулле баромад. Умарову урғони давлат гуфтанд: «Эй малик, ин миқдор мол ба дарвешон нашояд дод, ки лашкар бе баргу наво монанд». Подшоҳ гуфт, ки ман аҳд кардаам, ки ин ҳама бо аҳли истеҳқоқ расонам. Урғони давлат гуфтанд, ки уламо низ бар инанд, ки мулозимони мулук низ аз ҷумлаи аҳли истеҳқоқанд. Малик дар ин қазия мутаҳайир шуда бар гурфа нишаста буд, ки ногоҳ девонае даргузар омад. Фармуд, ки он девонаро талабед, то дар ин боб бо ӯ машоварат кунем. Девонаро овоз доданд. Малик ба девона он чи рафта буд, гуфт. Девона гуфт: «Эй малик, дар он вақт ки ин аҳд кардӣ, ки мол ба дарвешон диҳам сипоҳиёнро дар хотир гузаронидӣ?» «На. Ҳамин гадоёну муҳтоҷонро гузаронида будам». Гуфт: «Пас бад-инҳо деҳ, ки дар хотир гузаронидаӣ». Яке аз умаро гуфт: «Эй девона, мол беҳад аст ва сипоҳӣ бе баргу наво?» Девона рӯй аз он кас бартофту гуфт: «Эй малик, ту дигар бо он кас, ки манзур ва аҳд бо ӯ кардаӣ кор дорӣ ё не? Агар дигар бор бо ӯ кор хоҳад буд ба аҳди худ вафо кун. Ва агар бо ӯ кор надорӣ ва муҳтоҷи ӯ нахоҳӣ шуд, ҳар чи хоҳӣ, бикун». Подшоҳ бигирист ва фармуд, ки ҳама амволро бар фуқаро ва мискинон қисмат карданд:

Чу муҳтоҷ хоҳӣ шуд охир ба ӯ,
Матоб аз вафодории хеш рӯ.
Касоне, ки фармонраво гаштаанд,
Мукаррам зи ҳусни вафо гаштаанд.
Вафодорӣ оини шоҳаншаҳист,
Ғами аҳд хӯрдан зи корогаҳист.

Ҳусни аҳд аз ҳеҷ кас чунон хуб наменамояд, ки аз салотин, зеро ки сухани эшон ба масомеи ҳама кас мерасад ва аҳволи эшон дар ҳама маҷомеъ гуфта мешавад ва маҷмӯи халқ бар аҳду паймони эшон иттилоъ меёбанд ва чун аҳли худро ба поён нарасонанд, дусту душманро бар эшон эътимод намонад. Ва дар васияти Ҳушанг мазкур аст, ки эй фарзанд, аз нақзи аҳд ва

хилофи ваъда иҷтиноб (парҳез) кун, ки шомати он зуд мерасад:

Дасти вафо дар камари аҳд кун,
То нашавӣ аҳдшикан, ҷаҳд кун.

...Овардаанд, ки Афросиёб дар таарруфи (шинохтани) аҳволи золим ва тафаҳҳуси (талоши) ҳолоти мазлум муболиғаи бисёр мекард ва ранҷи беҳад мекашид. Рӯзе ҷамъе аз нудамо (ҳамнишинон) гуфтанд, ки дар ин боб муболиғаи бисёр менамоӣ ва аз хуррамиву тамошо боз мемонӣ. Гуфт: «Ваъдаи худро хилоф наметавонам кард». Гуфтанд, аз ту ҳеҷ ваъда нашнидем. Гуфт: «Подшоҳӣ дар ҳадди зоти худ ваъдаест ба зиммаи подшоҳ, лозим аст, ки ба он ваъда вафо кунад ва вафо он аст, ки доди мазлум аз золим бистонад. Ҳар кӣ ба ин тариқа наравад, хилофи ваъда карда бошад». Мисраъ:

Хилофи ваъда набояд зи аҳли дину диёнат.

Подшоҳе аз ҳакиме пурсид, ки мардро кадом сифат азиз мегардонад. Гуфт: «Ба ваъда вафо кардан ва яке аз фазоили хоси аҳли он аст, ки бақои ҷаҳон бад-он вобаста аст, зеро ки мадори олам бар салтанат аст ва мадори салтанат бар лашкар ва мулуки олам хазоини худро бар ҳашаму лашкар бад-он умед сарф мекунанд, ки ба ҳангоми хурӯҷи душман вафо намоянд. Агар расми вафо барафтад бар ҳеҷ кас аз сипоҳиён эътимод намонад ва аркони мулк халалпазир шавад... Агар аҳду вафо набошад, тартибу низоми ҷаҳон маҳву нобуд гардад. Пас аз тариқи вафо рӯй набояд тофт ва ба суҳбати вафодорон бояд шитофт:»

Майли касе кун, ки вафоят кунад,
Чун хилофи тира балоят кунад.

Баҳри чунин дӯст, ки ҷонӣ бувад,
Дӯстии ҷон зи гаронӣ бувад.
Ҷон, ки аз ӯ беҳ ба ҷаҳон ёр нест,
Ҳеҷ писандида чу вафодор нест.
Гар ту он [illegible] басе,
Лек вафодор наёбӣ касе.
Суҳбати он кун, ки ба сидқи сафост,
Домани ӯ гир, ки аз аҳли вафост.

Дар таърихи вилояти Хуросон мазкур аст, ки дар он вақт Яъқуби Лайс ба Нишопур расид. Муҳаммад Тоҳир ҳокими Нишопур буд бо ӯ ёғӣ шуд ва ӯ шаҳрро муҳосира кард. Аркони давлати Муҳаммад Тоҳир ҳама пинҳонӣ китобатҳо (мактуб) ба Яъқуб фиристоданд ва дар изҳори ихлосмандиву ҳаводорӣ мубоблиғаҳо намуданд. Магар Иброҳими Ҳоҷиб, ки ӯ ҳеч китобате нанавишт ва касе нафиристод ва чун Яъқуб Нишопурро бигрифт ва рӯзёву ҳамаро дар забти мӯҳри худ даровард ва Иброҳими Ҳоҷибро талабида гуфт: «Чӣ гуна буд, ки ҳама ёрони ту китобатро фиристоданд ва ту бо эшон мувофиқат накардӣ?» Иброҳим гуфт: «Эй малик, маро бо ту собиқаву маърифате набуд, ки таваллои он аҳд кардаме ва аз Муҳаммади Тоҳир ҳеч шикояте надоштам, ки тариқи мухолифати ӯ сипурдаме ва аз худ рухсати он наёфтам, ки ҳаққи ниъмату парвариши ӯро ба шикастани аҳду паймон бартараф намодаме». Фард:

[illegible]
[illegible]

Яъқуб гуфт, ту лоиқи онӣ, ки туро тарбият кунанд ва муставҷиби онӣ, ки мулозими туро азиз кунанд. «Офарин бод бар вафодорон!» Пас аз он ҷумла он маънӣ ба мавқеи қабул нишаст дод ва онҳоро, ки ба рафоқат [illegible] валинеъмати худро фидо гузошта буданд ба [illegible] гирифтор кард:

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

ДАР СИДҚ

Ростиву ростгорӣ сабаби эминӣ ва растагорист. Қитъа:

Ростон растаанд рӯзи шумор,
Ҷаҳд кун, то аз он шумор шавӣ.
Андар ин раста ростгорӣ кун,
То дар он раста растагор шавӣ.

Бузургон гуфтаанд, агарчи сухан ҳаз аз он фарохтар аст, ки гӯяндаро пойи баён дар санги хилоф ояд, то гули сидқ дар чамани сухан ба вай бархурдорӣ медиҳад. Нафси нотиқеро дасти хори дурӯғ барбастан нашояд. Қитъа:

Забони покро ҳайф аст бисёр,
Ки аз лафзи дурӯғ олуда созӣ.
Агар бо бархурдорӣ аз роҳи сидқ,
Сар аз гардуни гардон барфарозӣ.

Яке аз бузургон фармуда, ки бар тақдире, ки дурӯғ гуфтан ҳарфи уқб (азоб) ва дар ростӣ умеди савоб набудӣ, бояистӣ, ки оқил аз дурӯғ эҳтироз намудӣ ва ба ҷониби ростӣ майл кардӣ, ва он ки дурӯғ мардонро хору беиқдор гардонад. Байт:

Аз каҷӣ афтӣ ба каму костӣ,
Аз ҳама ғам растӣ, агар ростӣ.

Овардаанд, ки мустаршидон (роҳнамои) халифа дар васиятномаи писари худ навишта буд, ки агар хоҳӣ, ки мардум аз ту тарсанд, дурӯғ магӯй, ки мардуми дурӯғгӯй бемаҳобат (беҳайбат) бувад, агарчи ҳазор шамшер барои муҳофизати ӯ дар гирди ӯ бошад, ва агар ҳазор теғи бараҳна дар кавкаби давлати касе мебаранд ва шамшери забонаш ҷавҳари сидқ надорад, дар назари мардум ҳеҷ шукуфа наёрад.

Маснавӣ:

Ту дар кори худ ростӣ бар ба кор,
Ки ҳам рост гардию ҳам растагор.
Бувад гарчи мардум баса ганҷхирам,
Ба охир шавад ростиро ғулом.
Агарчанд бошад камон сахтгир,
Ба охир таворӯъ кунад пеши тир.

Овардаанд, ки Ҳаҷҷоҷи золим ҷамъеро сиёсат мекард. Чун навбат ба яке аз эшон расид, гуфт: «Эй амир, маро макуш, ки бар ту ҳаққе собит кардаам». Гуфт: «Туро бар ман чӣ ҳақ аст?» Гуфт: «Фалон душмани ту туро ваҳшат (ғайбат) мекард ва ба нисбати ту суханони фаҳш мегуфт. Ман ӯро манъ кардам ва аз дашномҳои ту боздоштам». Ҳаҷҷоҷ гуфт: «Бар ин маънӣ гувоҳе дорӣ?» Гуфт: «Дорам ва ба асири дигаре ишо-

рат кард, ки ӯ дар он маҷлис буд». Он кас гуфт: «Оре, рост мегӯяд ва шунидам, ки ӯ он касро аз сабаби ғайбати ту манъ мекард». Ҳаҷҷоҷ гуфт: «Ту чаро бо ӯ мушоракат накардӣ ва мувофиқат нанамудӣ дар манъи душман?» Гуфт: «Ман туро душман медоштам. Бар ман лозим набуд, ки тарафи ту риоят кардаме». Ҳаҷҷоҷ фармуд, то ҳардуро озод карданд. Якеро бо сабаби [illegible] вай, якеро ба ҷиҳати сидқи вай ва ин маъно дар миёни мардум пайдо шуд: — Агар дурӯғ касеро мераҳонад, рост раҳонандатар аст. Назм:

Ростӣ он чӣ, ки ғами барканад,
[illegible] ба хам барканад.
Ростии [illegible] кас найорад.
Бар сухани рост [illegible] кас [illegible].
Ростӣ [illegible] шавӣ растагор
Ростӣ аз ту зафар аз [illegible]
Чун ба сухан [illegible]
[illegible]

Ва чунон ки [illegible] обрӯро мебарад ва [illegible] аст. Хусусан аз [illegible], ки ба [illegible] кардаи [illegible] ва ӯро [illegible] дар [illegible], ки чун бо [illegible] дар [illegible] ва ба мурури замон [illegible] аст. Аз [illegible] аст:

[illegible]

Дигар ғайбате [illegible] мӯъҷиб [illegible] аст, ки ба мӯъҷибе ҳар чи [illegible] бигӯянд. Пас, худро дар ҳисоби аҳли ғайбат набояд дошт ва мулозимонро ҳам аз ғайбати дигарон манъ бояд кардан. Назм:

Ғайбати кас то битавонӣ магӯй
[illegible] ғайбат [illegible].
Гӯш манеҳ бар лаби ғайбатгарон,
То ту ҳам айбоз[1] набошӣ дар он.

[1] Айбоз — шарик.

ДАР АНҶОҲИ[1] ҲОҶАТ

Ҳар ки хоҳад, ки ҳоҷатҳои ӯ раво бошад, бояд ба он чӣ тавонад ҳоҷати халқ барорад. Дар ҳадис омада, Ҳақ субҳонаҳу таоло ёрӣ медиҳад бандаи худро, модоме, ки ёрӣ медиҳад бандагони ӯро. Байт:

Агар таваққуи бахшоиши Худо дорӣ,
Зи рӯи лутфу карам бар шикастагон бахшо.

Дар ахбор ворид аст, ки инъоми раббонӣ рӯй ба вай оварад ва афзоли субҳонӣ дар ҳаққи ӯ бисёр шавад, касрати эҳтимоли муҳтоҷон ва адои ҳуқуқи фурӯмондагон бар вай лозим бувад, зеро ки хоҳиши аҳли эҳтиёҷ бар қадри неъмат аст. Ҳарчанд неъмати аҳли ихтиёр ва иқтидор бештар бошад, анҷоми муродоти фуқаро ба раво кардани ҳоҷоти вазифаш бештар бояд. Пас, соҳиби саодате, ки салтанат ба ӯ арзонӣ дошта бошад ва лавои азамат ӯро арсаи ҷаҳонгирӣ ва комронӣ барафрохта бошад, ки маунати халқро таҳаммул намояд ва дар ҳолати қудрат қазои ҳоҷати муҳтоҷонро ғанимат шуморад. Сурати матлуб ва чеҳраи мақсуди ҳеҷ мустаҳиқро дар ниқоби ҳиҷоби тавақкуф раво надорад. Чун гули иқбол дар боғи давлат шукуфта мебинад ва шукуфтани мурод дар чамани мамлакат бар шохсори уббаҳат (шукӯҳ) ҷилвагарӣ мебинад, баровардани муродот ғанимати бузург шуморад. Раво кардани ҳоҷати маҳрумон ва бечорагонро дастовези шаграф (нодир) шиносад:

Умеди халқ раво кун ба марҳамат, ки ту низ,
Муқаррар аст, ки бо худ умедҳо дорӣ.
Бидеҳ муроди фақирон ба лутф, то бидиҳанд
Муродҳо, ки ту бо ҳазрати Худо дорӣ.

Шарти салтанат он бошад, ки пайваста мунтазири ҳоҷоти муҳтоҷон бувад ва дили эшонро бар во кардани ҳоҷот шод созад, то савобе ба ин азамат аз вай фавт нашавад. Искандари Зулқарнайн рӯзе то шаб дар маҷлиси ҳукумат нишаста буд ва ҳеҷ кас рафъи ҳоҷате накард, чун вақти бархостан шуд, нудамои худро гуфт, ки ман имрӯзро аз ҳисоби умр нашуморам. Яке аз ҳакимон гуфт: «Рӯзе ки дар сиҳҳату фароғат гузарад ва дар саломату каромат ба шаб расад, ба му-

[1] Анҷоҳ — баровардани ҳоҷат.

роду нома фароғати хотир муяссар маҳсул бошад аз хазонаи маъмуру сипоҳ мукаммал. Агар малик имрӯзро умр ҳисоб накунад, пас қалом рӯзро дар шумори умр тавон овард?» Гуфт: «Рӯзе, ки аз подшоҳ рондате ба матлубе нарасад аз ҳоҷати маҳруме раво нагардад, чӣ гуна аз умр тавон шумурд?»

За умр он қадар беш нояд ба кор,
Ки дар нафъи халқи худо бигзарад.
Ва аз зиндагонӣ чи ҳосил бувад,
Ки дар кори нафсу ҳаво бигзарад.

Овардаанд, ки подшоҳи Чин аз Искандар пурсид, ки лаззати салтанат дар чӣ чиз ёфтӣ? Гуфт: «Дар се чиз, аввал, душманонро мағлуб сохтан, дуввум, дӯстону хавохоҳонро сар барафрохтан ва сеюм ҳоҷати муҳтоҷонро раво кардану бинавохтани эшон. Ғайр аз ин ҳар лаззате, ки бошад, ҳеҷ эътиборе надорад».

Ҳамин бас за шоҳии [illegible],
Ки аз душманон [illegible].
Дувум дӯстонро бувад [illegible],
[illegible]
Сеюм [illegible] мардн [illegible].
[illegible]
[illegible]
[illegible]

ДАР ТААННӢ ВА ТААММУЛ

Таанниву таамммул (оҳистагӣ) аз ғайра фармудаи дар корҳо ба [illegible] аст. [illegible] ба [illegible] ва [illegible] дар умр ба [illegible] кардо бигӯяд ва ба [illegible] муҳиммот ба [illegible] ояд. Ҳар мулкдоре, ки таамммул аз оғози [illegible] ро шурӯъ намояд, ғолиб он аст, ки бар касби [illegible] ёбад. Ва ҳар коре, ки ба гарм [illegible], ашар он аст, ки ба мурод [illegible] ва шояд, ки сабаби [illegible] ва [illegible] шавад.

Ба оҳистагӣ кори олам барор,
Ки дар кор гарми нашояд ба кор.
Чароғ ар ба гармӣ биафрӯхтӣ,
На худро на парвонаро сӯхтӣ.

Шикеб оварад бандагиро калид,
Шикебандаро кас пушаймон надид.

Овардаанд, ки Парвиз писари худро насиҳат мекард, ки чунончӣ ту ба раият ҳокимӣ, ақл бар ту ҳоким аст. Чу халқро ба фармонбардории худ мефармоӣ, ту ҳам аз фармони ақл берун марав ва дар ҳар коре, ки пеш ояд ба он таъаммул фармой ва бе ҳукми ақл машварат намой. Хусусан, дар муҳимме, ки аз он зараре ба нафси мардумон ё талафи моли эшон мерасад.

Бе таъаммул мабош дар ҳама ҳол,
Бигузар аз тариқи истеъҷол.
Ҳар ки дорад таанӣ андар кор,
Бар муродоти дил расад ночор.

Сабуксарӣ ҳамчу тирест, ки чун аз камон рафт, боз натвон оварад ва оҳистагӣ чун шамшерест дар даст, агар хоҳад кор фармояд, вагарна ҳеч зарар накунад... Чунончӣ дар вақти ғазаб. Пас, лозим бувад дар он замон инони ҳукм боз кашидан ва сурати оқибати он муҳимро дар оинаи фикрат дидан.

Овардаанд, ки Ардашери Бобак, ки аз салотини рӯзгор ва подшоҳони комгор буд, бифармуд, то бар се рукъа се хат навиштанд ва ба яке аз ғуломони хосаи худ супурда, гуфт, ки чун дар маҷлиси ҳукм нишинам ва тағйири мизоҷ бар косики ман ҳозир гардад ва асари хашму ғазаб дар чашму рӯи ман пайдо ояд, пеш аз он ки ҳукм кунам ин рукъа бар ман арза кун ва агар бинӣ, ки оташи хашм фурӯ биншаст, муоқиби (аз пеши) он рукъаи дуввумро ба мадад фирист ва агар эҳтиёҷ афтад, рукъаи севвумро ба назари ман дарор. Мазмуни рукъаи аввал ин буд, ки таъаммул кун ва инони ирода дар қабзаи нафси аммора манеҳ, ки ту махлуқӣ ва оҷизӣ ва холиқе қавӣ ҳаст, ки туро ҳаст карда ва фаҳвои рукъаи дуввум ин, ки таанӣ пеш ор ва ба зердастон... ба шитобкорӣ муомила макун ва бар эшон, ки мағлуби туанд раҳм кун, то он кӣ бар ту ғолиб аст, мукофоти онро бар ту раҳмат кунад ва бар рукъаи саввум навишта буд, ки дар ин ҳукм, ки хоҳӣ кард, аз шурӯъ таҷовуз макун ва аз инсоф дармагузар. Маснавӣ:

Тавсани худ тунд масоз ин чунон,
Кас натавон бозкашидан инон.

[illegible]

Дар таърих мастур аст, ки чун Алптегин Сомонӣ вафот ёфт, писари ӯ — Наср ҳаштсола буд. [illegible]

[illegible]

ДАР МАШВАРАТ ВА ТАДБИР

Дар машварат фавоиди бисьёр аст. Яке он ки корҳоро ба салоҳ наздик гардонад. Дигар он ки касе ки бе машварат кор кунад, агар некӯ наояд, забони таъна бар ӯ бикшоянд ва агар аз машварат он корро ҳеч фоида ва натиҷае набошад, ӯро маъзур доранд. Дигар он ки зеҳни шахси воҳид ба атрофу ҷавониби муҳим иҳота наметавонад кард. Чун ҷамъе бошанд зеҳнро баргуморанд, ҳар якеро чизе ба хотир расад ва раъйе, ки савоб бошад бар ҳама зоҳир гардад. Пас, бар аҳли ихтиёр лозим аст, ки бар муқтазои истисвоб аз тариқи машварат дар ҳар коре, ки пеш ояд ва дар ҳар муҳимме, ки рӯй намояд бе машварати уқало шурӯъ накунанд ва машваратро дар ҳалли мушкилот бо ҳокими ақл собиттар ва пурфоидатар хоҳад буд.

Дари машваратро чаро бастай,
Магар мазҳаби ақлро ҷоҳилӣ
На арбоби ҳикмат чунин гуфтаанд,
Ки раъёни хайруя мая ал-воҳидӣ![1]

Чун дар воқеоту ҳодисот аз машварат гурез нест, бояд ки машварат бо аҳли ҳикмат ва асҳоби таҷриба ва мардуми дурандешу пирони оқибатбини воқеъ шавад ва тадбири ин тоифа собит аст. Баҳроми Гӯр писари худро васият кард, ки дар умури мулк мушоварат кун бо хирадмандон, ки тадбири босавоб чун сайдест ба дасти як кас наояд ва агар ҷамъе бошанд аз дасти эшон берун наравад ва ҳар ҳодисаи мушкиле, ки пеш ояд, то ба тадбир пеш тавон кард ва ба ҷанг дигар майл макун, ки он чи ба тадбир муяссар шавад ба шамшери тез осонпазир набошад:

Корҳо рост кунад оқили комил ба сухан,
Ки ба сад лашкари ҷаррор муяссар нашавад.

Овардаанд, ки султони Румро ба Азизи Миср мухолифат афтод ва лашкар кашида қасди якдигар карданд. Дар лашкари румиён касе буд, ки ҳар сурат, ки ҳодис шудӣ, Азизи Мисрро аз он огоҳ кардӣ ва чун ахбори он ҳама рост буд, Азиз бар ӯ эътимод кард. Ин суханро ба Қайсар расониданд, мутлақан ба он эъти-

[1] Маънои мисраъ чунин аст. Ду фикр аз як фикр беҳтар аст ё, «Ҷомаи бо маслиҳат кӯтоҳ намеояд».

лоф кард ва ба рӯи он кас наёвард, то масоф наздик расид. Қайсар ӯро бихонд ва ба муҳимме дар пеши худ машғул сохт ва дар аснои он ҳол сарони лашкару умарои сипоҳи худро талабиду гуфт: «Умарои Азиз ва ҳоси баргоҳи ӯ ба ман навиштаанд ва савганд хӯрда, ки чун сафи масоф (ҷои муҳориба) рост шавад, Азизро дасту гардан баста пеши ман оранд. Шумо дил фориғ доред ва ба қуввати тамом рӯй ба кор оред». Он марди ҷосус ин сухан бишнид, мутаҳайир шуд, чун аз маҷлис берун омад, дарҳол ин маъниро навишта пеши Азиз фиристод. Азиз чун ин ҳол маълум кард, бигаресид ва тавваққуф кардан маслиҳат надид ва масоф (ҷанг) накарда, рӯй ба гурез ниҳод. Қайсар дар ақиби ӯ лашкар фиристод ва бунгаву амволи эшон ба даст овард ва ба ҳамин як тадбир сипоҳеро мунҳазим сохт:

Ҳар ки бетадбир коре кард мулк аз даст дод,
Мулк меҳоҳӣ, бикун кор бар тадбир нек.
Баҳри тасхири мамолик лашкару ҳайлу ҳашам,
Ҷумла даркоранд, лекин ҷони ҳама тадбир беҳ.

Яке аз мулук ҳакимеро пурсид, ки тадбир беҳтар аст ё шуҷоат? Ҳаким ҷавоб дод, ки шуҷоат мушобеҳи тег аст ва рой ба масобаи (ба мисли) дасти қавӣ, ки [illegible] кор фармояд. Ҳар киро даст ба тег бошад, коре [illegible] кард. Аммо тегро агар даст набошад, ҳеҷ [illegible]. Бузургон дар ин боб гуфтаанд: Азизеро пурсиданд, ки беҳтарини ройҳо ва собиттарини тадбирҳо кадом аст? Гуфт: «Он ки фитнаро фурӯ нишонад ва бар [illegible] лозим аст, ки ҳасбулмақдур дар таскини фитна кӯшиш намояд». Чунонки, малик Ҳайбатуллоҳро [illegible] шуд. Ба сурати ҳол бар ин минвол буд, ки душмане [illegible] аз [illegible] қасди вилояти Ҳайбатуллоҳ кард. Ӯ низ лашкаре [illegible] тартиб дода, рӯй ба дафъи ӯ овард. Аркони давлати малик мулоҳизаи оқибати худ карда, тариқи [illegible] пеш гирифт, номаҳо ба душмани малик [illegible] [illegible] ва ихлоси [illegible] зоҳир карданд. Душмани [illegible] [illegible] ҳама мукотибаи эшон дар хариташ [illegible] ва муҳр бар он ниҳода ба хизона супурд.

Ва иттифоқо, вақти масоф малик Ҳайбатуллоҳ ғолиб омад ва душман рӯй ба ҳазимат ниҳод ва [illegible] [illegible] ӯ ба дасти малик афтод ва он харитаи мактубҳо[illegible] ки [illegible] давлати вай ба душман навишта будан[д], дар он ҷо ба даст омад. Малик чун маълум кард, ки

дар он харита чист, сир боз накард ва ҳамчунон мӯҳр карда бигзошт ва бо худ гуфт, агар ин мукотибаро бихонам, ба зарурат ба аркони давлати худ бад шавам ва эшон, ки аз ҳол маълум кунанд, аз ман ҳаросон гарданд ва барои дафъи зарари худ қасди ман кунанд ва оташи фитна боло гирад ва таскини он бағоят мушкил бувад. Дарҳол хоси даргоҳу муқаррабони ҳазрати худро бихонд ва он харитаро бад-эшон намуд. Ва гуфт: — Ин номаҳоест, ки бузургони лашкари мо аз рӯи ноқибатандешӣ ба хасми мо навиштаанд. Ва ӯ ҳамаро аз харита ҷамъ карда ва мӯҳр бар он ниҳода... бифармуд, то оташ барафрӯхтанд ва он мукотибаро бисӯхтанд.

Чун аркони давлат он лутфу марҳамат диданд, ҳама рӯ ба қарори худ боз оварданд ва дар мутобиати ӯ якдил шуданд. Бад-ин рои сутуда ҷумларо мутеи фармон ва роҳини (гаравгузорӣ) миннати худ сохт».

Ба тадбир коре тавон сохтан,
Ки натвон ба тегу синон охтан.
Макун такя бар ганҷу тегу сипоҳ,
Зи фарзонагон роҳи тадбир хоҳ.

Гуфтаанд, ба ҳама кас аз аркон ва акобиру асоғир машварат бояд кард, ки хирадмандонро чизе ба хотир расад, ки бузургонро дар замир нагузашта бошад ва ҳеҷ кас дар машварат зиён накарда.

Ҳикоят. Яке аз уламои Марв духтаре дошт ба ғояти ҷамила ва ҷумлаи маорифи шаҳр дар хостгории ӯ буданд ва он олим мутаҳаййир буд, ки ӯро ба кадом диҳад. Дар ҳамсоягии ӯ габре буд олим, ӯро талабиду гуфт: «Маро духтарест ва халқе ӯро хостгорӣ мекунанд. Ман намедонам, ки ӯро ба кадоме диҳам. Ту дар он чӣ савоб мебинӣ?» Габр гуфт: «Ман мардеам аз ислом бегона чи лоиқи машварати шумоям, ки ин сухан аз ман мепурсед». Олим гуфт: «Агар чи ту аз ислом бегонаӣ, аммо марди аминӣ ва бузургон гуфтаанд, ки бо мардуми амин мушоварат бояд кард...»

Рӯ мапеч аз машварат, зеро ки арбоби хирад,
Машваратро пешкори ақли доно гуфтаанд...

Ва ҳам дар ин боб гуфтаанд:

Корро бе мушоварат накунӣ,
То дар он суд бехабар бошӣ.

Ҳар чи он бе машварат созӣ,
Ҷурм[1] медон, ки аз он зиён бинӣ.

ДАР ҲАЗМУ ДУРАНДЕШӢ

Ҳазм андеша кардан аст дар оқибати амр ва эҳтироз намудан ба хазри никон аз халали залал (хато). Ин хислат арбоби ҳукму фармонро хубтарин хислат аст. Аз калимоти Афросиёб аст, ки ҳар ки зарраи ҳазм дар пеш дорад, аз тири найзаи душман эмин бошад ва ҳазм [illegible] дурандешӣ ва пешбинист. Марди оқил чун аломати шарру фасод тафаррус кунад, дарҳол ба тадорики он машғул гардад ва ҷоҳил то шарри балое нарасад, мутанаббеҳ намегардад ва масалан, чун ахгарпорае бинад, ки хасе сари он бар ҳам мезанад, тасаввур кунад, ки оташе зоҳир хоҳад шуд, дар андешаи тадорики он афтад. Нодон то дар миёни оташ намонад, аз сӯзиши он хабар наёбад. Мисраъ:

Пеш аз вуқӯъи воқеа дар фикри хеш бош!

Бузургеро пурсиданд, ки ҳазм чист? Фармуд: «Асли ҳазм бадгумонист...» Дар «Таърихи саломӣ» мазкур аст, ки Асфор бини Шерӯя бар қасди Рай ба Симнон нузул кард. Ӯро бар он доштанд, ки Абӯҷаъфари Симнониро ҳалок кунад. Абӯҷаъфар хабар ёфт, биҳаросид. Қалъаи маҳкам дошт, бад-он қалъа пинҳон шуд.

Чун Асфор вилояти Райро ба қавзаи тасхир даровард, Дайламиро бо сипоҳи гарон бад-он ҷо фиристод. Ҳарчанд хостанд, ки он қалъа бигиранд, муяссар нашуд. Охир Дайламӣ якеро восита кард, ки миёни ӯ ва Абӯҷаъфар шарти сулҳ афканад. Ва баъд аз сулҳу маслиҳат бар он диданд, ки Абӯҷаъфар Дайламиро ба қалъа барад ва меҳмондорӣ кунад. Дайламӣ бо сарони сипоҳи лашкари худ мувозаа (аҳд) кард, ки чун ба эшон ба қалъа дароянд, иттифоқ карда Абӯҷаъфарро бикушанд.

Чун Дайламӣ ба дари ҳисор расид, Абӯҷаъфар ҳукм кард, ки Дайламӣ танҳо ба ҳисор дарояд. Ӯ танҳо даромад ва мардуми ӯ берун монданд.

Ва Абӯҷаъфарро дарди устухонпо буд, маҷоли ҳаракат надошт, бар ғурфа нишаста буд, ки аз дарича-

[1] Ҷурм — [illegible].

хол он ғурфа саҳро ба назар даромадӣ. Дайламиро он ҷо талабид ва замоне аз ҳар навъ суханон гуфтанд. Дайламӣ дар аснои он ҳолат Абӯҷаъфарро гуфт: «Хилват кун, то сир аз асрори мамлакат ба ту бигӯям». Абӯҷаъфар фармуд, то ғуломон аз он ғурфа бирафтанд. Ҷуз ғуломи хурдсоле, ки хавозехи (ҷочатв) эшон мухайё кардӣ... Чун ғурфа хилват шуд, Дайламӣ дари ғурфаро дарбаст ва ханҷар кашида Абӯҷаъфарро ҳалок кард ва он ғуломак аз тарс беҳуд шуда буд ва маҷоли дам задан надошт. Пас, ресмони борики абрешимин, ки дар соқи мӯза дошт, берун кард ва дар он дариҷаҳо маҳкам карда аз ғурфа ба лаби хандақ фурӯ омад ва бо шино аз хандақ бигузашт ва ба лашкаргоҳи худ омад. Агар Абӯҷаъфар ҳазм варзидӣ ва бо ӯ хилват накардӣ хасмро бар худ фурсат надодӣ ва дар вартаи ҳалок наяфтодӣ... Қитъа:

Ба ҳазм кӯш, ки ин ра҆д роҳи дур аз хатар аст
Ба эҳтиёт қадам неҳ, ки ҷойи шӯру шар аст.
Ҳамин ки абр бибород чунин тасаввур кун,
Ки сел мерасад у хонаи ту баргузар аст.
Мабош ғофилу аз ҳазм бар карона машав,
Ки ҳазм тири балои замонаро сипар аст.
Касе ки оқибатандешу дурбин бошад,
Муқаррар аст, ки аз худ ҳамеша бохабар аст.
Чу бохабар бувад аз худ, ниҳоли давлати ӯ,
Иладдавом ба боғи мурод борвар аст.

ДАР ШУҶОАТ

Шуҷоат аз уммаҳоти (модархои) фазоил аст ва он қувватест мутавассит миёни ҷабонӣ (номардӣ, тарсончакӣ) таҳаввур (далерӣ). Мардум шуҷоъро дӯст медоранд ва табаррук меҷӯянд. Мардуми шуҷоъ, эшон гумони некӯ доранд ва мардуми баддил дар корзор эътимод бар гурехтан доранд ва далерон бар фазл эътиқод мекунанд... Қитъа:

Ба шуҷоат тавон гирифт ҷаҳон,
Ҳар ки баддил бувад, чӣ кор кунад?
Ӯ-он ки ҷуръат намояд андар кор,
Хештанро бузургвор кунад.

Холиди Валид, ки дар лашкари ислом ба ҷуръати тамом маъруф ва мавсуф буд, дар вақти реҳлат аз ин олам ашки ҳасрат аз дида меборид ва мегуфт: «Во ҳасрато! Ки дар чандин саф масофи шуҷоат намудам ва чандин аламҳои зарбу таънаро таҳаммул кардам ва ҳоло бар рӯи фарш мемирам, чунонки пиразанон мемиранд. Ва чун аз аҷал чора нест, боре бояд, ки чон дар баҳри [illegible] бидодаме ва саодати шаҳодат дарьёфтаме». Ва ҳам сухани ӯст, ки он ки бар ҳимояти ҷон дар арса мебошад ҳаёти [illegible] ва тасаввури ботил аст, балки қуввати ҷамъият ва шавкати ҷалолати мард [illegible] душманонро бармеканад ва зарбу тарс ва шикастию баддилӣ хасмро бар кас далер мегардонад ва аз ин аст, ки бештар баддилону тарсидагон алафи шамшер мешаванд ва далерону мубаризон аз вартаи талаф берун меоянд. Назм:

Ҳар ки баддилтар бувад дар корзор
Бимонадаш ҷон беозору комгор
Ҷуръате кун пеши мардон дар набард,
То барояд номат аз мардони мард

Яке аз салотин дар масофе наъра мезад ва умарои силоҳи худро мегуфт, ки ин рӯзи имтиҳон аст ва маъракаи ҳарб кӯраи мардон аст ва аз кӯра чуз зари холис ба саломат берун наояд. Ва он ки мағшуш бошад, дар даруни кӯра солим намонад. Фард:

Хуш бувад, гар маҳаки таҷриба ояд ба миён,
То сияҳрӯй шавад ҳар ки дар ӯ ғаш бошад.

Марди шуҷоъ он аст, ки нафсро дар иртикоби умури аъзам (бузург) ҳарис гардонад ва ҷонро бар таҳаммул нигоҳ дорад:

Мардро ҳам бояд, ки гардан баланд,
Ки аз он гардад касе арҷманд.
Ба марди шавад [illegible],
Чу [illegible] ҳаст, ту ҳам [illegible]

Афросиёб лашкари худро бифармуд, ки бар марг ҳарис бошед, то зиндагонии бештар ёбед. Мардона [illegible] шавед бошед, то [illegible] давлату [illegible] ба даст оред. Бузургӣ ду чиз аст ё ба номи нек мурдан ё дар ком зистан.

Марг дар чашми ҳар ки хор бувад,
Дар шуҷоат бузургвор бувад.
Ҳар ки ҷоҳро азиз медорад,
Бо ҷаҳондориаш чӣ кор бувад.

Ҳақиқат он аст, ки то касе аз сари ҷон барнахезад ва дар рӯзи масоф хоре ки аз он боя тамон гуфт, аз ӯ таваққӯъ иқтавон кард. Фард:

То ту дил дар банди ҷон дориву ҷон дар банди тан,
Кай муроди хеш ёбӣ дар канори хештан.

Овардаанд, ки вақте лашкари Ҳабаш бар вилояти Яман муставлӣ шуданд ва Сайф Залиязан ба зарурат ҷудо гашта паноҳ ба Нӯшервон бурда аз ӯ мадад талабид. Нӯшервон бифармуд, то ҷамъеро аз ҷуҳлон ва айёрон ва аҳли фитна, ки дар зиндон буданд, силоҳ дода ҳамроҳи ӯ сохтанд ва замон ҳазору хаштсад тан буданд. Пас Сайф Залиязан бо он мардон дар киштӣ нишаст, чун ба соҳил расид аз киштӣ берун омаданд. Сайф фармуд то тамоми киштиён бишкастанд ва маҷмӯи таомҳоро бирехтанд ва гуфт: Эй ёрон, дар мамлакати Яман даромадем ва бо душманони ҳарб мебояд кард. Ҳоло шумо дар миёни ду кор афтодаед, нек тааммул кунед, ки дар ин вақт ғолиб бояд шуд ё кушта мебояд гашт. Ба зарурат он гурӯҳ дил аз ҷон баргирифта мардона ба кор даромаданд ва он мардуми андак бар бисёри аз лашкари Ҳабаш ғалаба карданд. Пас, марди корзор бояд ки тарсро ба худ роҳ надиҳад. Рустами Достон гуфтааст, ки ҳазор захм бар ман ояд вай дӯсттар дорам, аз он ки бар бистари беморӣ ҳамчу пиразанон бимирам:

Ба ҳами [illegible] кушта гардам равост,
Марги ном бояд, ки тан маргаст.

Ҳар ки аз салотини ҷуръату шуҷоат бештар буда ва дар таҳаммули пайкорҳои зиёд намуда, зудтар ба манзили мақсуд расида ва чеҳраи мурод дар оинаи азимати хеш ба мӯъҷиби дилхоҳ дида. Овардаанд, ки чун кори Яъқуби Лайс боло гирифт, даъво кард, ки Хуросон ба ҳавзаи тасарруф ва тасхири вай дароянд. Рӯзе азамати ҳарбе карда буд ва умарон лашкар бар дари боргоҳ ҷамъ шуда. Яъқуб силоҳ ба тамом пӯшида ба бом баромад. Онон гуфтанд: Ҳоло толеъ вақти наҳусат (наҳс)

дорад. Савор шудан дар таваққуф доред, ки ҳашт соати дигар, пас нек мешавад ва толеъу бахт ба хасби дилхоҳ мегардад. Яъқуб ҳамчунон силох пӯшида дар фасли тобистон дар болои бом ва дар офтоб то хашт соат бинистод. Чунончи аркони давлат аз сабри ӯ дар ачаб монданд. Чун вакт расид ва толеъ сууд гашт, аз бом фуруд омад ва савор шуд. Ҷамъе пурсиданд, ки сабаби истодани амир дар офтоб чӣ буд? Гуфт: Ман кори бузург дар пеш дорам ва дар ин муҳим, ки рӯй ба он овардаам нозукӣ ва коҳилӣ дар ҳусули максуд халали азим меорад, ман нафси худро имтиҳон мекардам, ки дар тоби офтоб бо силоҳи гарон тоқат дорад ё не на дидам, ки тоқат дорад. Бидонед, ки хусули максуд дар вай хохад намуд. Яъқуб дар талаби давлат, то ин ғоят ҷаҳд намуд расид ба дараҷае, ки расид.

Қитъа:

Шохиди мулк аст дар ақли касе, к-аз рӯи ҷид(д),
Даст дар оғӯш бо шамшеру ханҷар мекунад.
Он ки поро бар сари нозу тағаннум мениҳад.
Кирдугораш дар ҷаҳон сардору сарвар мекунад.
Подшоҳӣ дар ҷаман доданд гулро з-он ки гул,
Бо вуҷуди нозукӣ аз хор сар бармекашад.

Ва хам аз Яъқуби Лайс хикоят кунанд, ки вакте ҷамъе аз ҷавонони Сиистон нишаста буданд ва аз зароифу латоиф чизхо бозмегуфтанд. Яъқуб низ он ҷо буд. Ва ханӯз ба талаби мулк напардохта ва риояти мардумиву мардонагӣ барнаяфрохта. Яке гуфт: «Латифтарин либосхо атласи хитой аст». Дигаре фармуд, зарифтарин тоҷхо токияи румӣ, дигаре илова намуд, ки аз манозилхо бӯстонҳои пургулу раёҳин бехтар аст, дигаре гуфт, аз машрубот хамри софӣ мувофиктар аст ва дигаре чунин намуд, ки аз сояхо сояи бед созгортар аст, дигаре арз кард, ки аз нағамоти созҳо овози уд мулоимтар аст... Чун навбат ба Яъқуб расид, гуфтанд ту хам сухане бигӯ. Гуфт: «Хубтарин либосҳо рағза аст ва беҳтарин тоҷхо хирад ва хуштарин манзилхо маъракаи ҳарб ва зеботарин шаробхо хуни душманон рехтан ва латифтарин сояхо сояи найза ва зарифтарин овозхо шихаи аспон ва гиромитарин инсонҳо мардони корзори ҷанг мебошанд...»

Қитъа:

Гулу райҳони мо теғ асту ханҷар,
Ба кори мо наояд наргису дос.

Шароби мост хуни душмани мо,
Асоси каллаи ӯ беҳтарин кос.

Овардаанд, ки яке аз салотини арабро рӯзе бо душмане иттифоқи муҳорибат афтод ва чун ҳарду лашкар саф кашиданд, умарои давлат малики арабро гуфтанд: «Эй малик, муҳимми ҳарб аз ду берун нест, ё нусрат аст ё ҳазимат. Агар ба ҳукми қазову қадар шикасте бар лашкари мо афтад, туро куҷо ҷӯем?» Гуфт, ки бигрезам ҳаркӣ маро ҷӯяд аз риояти парвардигор маҳрум бод, лекин агар ғалаба хасмро бошад, маро дар майдони зери сӯми асбон талабед, яъне ғолиб мегардам ё кушта мегардам:

Ё биравам ба чархи гардонда,
Ё шавам зери по сарафканда.

Овардаанд, ки дар он ҳарб шамшер мезад ва бар лашкари хасм ҳамла мебурд, то вақте ки офтоб бар нисфи рӯз расид ва ҳарорат бар дили муборизон ғалаба кард ва дилҳо аз ташнагӣ хушк шуд ва ғубори корзор бар рухсораҳо нишаст. Яке аз хосғуломони араб бо зарфе об бар ақиби малик метохт, то ба наздики вай расида гуфт: «Ё малик, ташна шуда бошӣ замоне таваққуф фармой, то қадре об биёшомӣ». Малик гуфт: «Теғи обдори ман аз ман ташнатар аст. Ба худо, ки то ӯ аз хуни душман пуроб нашавад, ман ташнагии худро таскин надиҳам» ва ба воситаи ин азимати дуруст ва ҷуръати том ва шуҷоати комили ӯ ба душман зафар ёфт:

Касеро, ки Яздон кунад ёварӣ,
Кӣ ёрад, ки бо вай кунад доварӣ.

Аз Сикандари Зулқарнайн пурсиданд, ки нишони подшоҳи далер чист? Гуфт: «Он ки напурсад, ки душман чанд аст, балки тафаҳҳус кунад, ки куҷост» ва ҳар онин чунин сардоре:

Чу шамшери ҳиндӣ бигирад ба даст,
Ба саффи аъдо[1] дарорад шикаст.
Ба гурзи гаронсангу шамшери тез,
Равон дар ҷаҳон афканад растахез.

[1] *Аъдо* — душманон.

Нӯшервон аз Бузургмеҳр пурсид, ки шуҷоат чист? Гуфт: «Қуввати дил». Гуфт: «Чаро қуввати даст намегӯӣ?» Гуфт: «Агар дил қавӣ нест, қувват дар даст намемонад ва ман шунидам, ки яке аз муборизони араб пир шуда буд ва бо вуҷуди заъфи пирӣ қуввати дил дошт. Рӯзе мехост, ки савор шавад, ду кас бозуи вай гирифтанд, то савор шуд. Беадабе огоҳи таъна задан кард, ки аз ин кас чӣ кор ояд, ки ду кас бояд, ки ӯро савор кунанд. Шуҷоати ӯ чӣ лоиқ буд? Пир сухани ӯ бишунид, гуфт: «Оре, ду кас бояд, ки ӯро савор кунанд, аммо ҳазор кас бояд, ки ӯро фуруд оранд». Нӯшервон сухани ҳакимро мусаллам дошт ва фармуд, ки рост гуфт, қуввати даст тобеи қуввати дил аст».

Фард:

Одамиро қуввати даст аз дил аст,
Ҳар ки ӯро дил қавӣ, бозу қавист.

Дар вақте ки Искандар ба азимати тасхири олам савор мешуд, Арастуро талабиду гуфт, ки эй ҳаким, дар ин майдон, ки қадам ниҳодаам ва ин муҳиммеро, ки пеш гирифтаам ҳар оина маро дӯстону душманон пайдо оянд, бо ҳар як аз эшон чӣ гуна маош кунам? Гуфт: «Эй малик, асл он аст, ки то мумкину мақдур бошад, душманангезӣ накунӣ ва бар дӯстон хорӣ раво надорӣ ва агар душмане пайдо шавад, ӯро бо истимола (навозиш) ихтисос диҳӣ, то дӯст шавад. Ва дӯстро ба назару ҳурмат хос гардонӣ, то аз дӯстӣ барнагардад». Искандар фармуд, ки зиёдат кун. Ҳаким фармуд: «Аз кори душман ғофил нашавӣ, агарчи андак бошад. Ва бар лашкар эътимод накунӣ, агарчи бисёр бошад. То муҳим ба сухани нарму одоби сохта тавонад шуд, ҳамоно турушӣ бар забон нагирӣ ва кор ба тозиёна нагардад, шамшер аз ниём барнаёрӣ». Искандар фармуд, ки зинат кори ман бо хасм ба муҳорибат анҷомид. Дар он чи шароити муқотила тавон кард. Ва ба кадом навъ интиқом тавон намуд? Ҳаким гуфт: «Ҳоло ҳарб аз ду берун нест, ё ту ба ҳарби касе меравӣ, ё касе ба ҳарби ту меояд. Агар ту ба ҳарби касе қасд кардӣ, даҳ шарт бояд риоят кард. Аввал, бояд ки ғарази он ҷанг ҷуз хайри мулк набошад ва дафъи зулму фасод бувад. Дуюм, табиатҳо бояд намуд дар хайру садоқат кӯшидан ва ба аҳли қулубу кубур ҳиммат фармудан. Сеюм, ҷосусон фиристодан ва тарзи зиндагии мардуми тара-

фи душманонро фаҳмидан. Чорум, бо лашкар таваҷҷӯҳ бояд кард, ки ҳама якдилу якҷон бошанд.

Касеро зафар бар зафар ҳосил аст,
Ки дар гирди ӯ лашкараш якдил аст.
Сипаҳро, ки фарӯмояе расад,
Зи ёрони якдил баландӣ расад.

Ба мувофиқати акобир ва илтифоти бузургон, хусусан ақрабо дар ин боб зарурат аст.

Панҷум, лашкарро навозиш ва некӯ доштан ва ба навидҳои бузург мушарраф гардонидан. Шашум, то тавон ба нафси худ мубошири ҳарб набояд шуд, ки агар шикасте рӯй намояд, онро тадорук тавон намуд. Ҳафтум, дар тадбири кори лашкаркашӣ ва сипаҳсолорӣ касеро ихтиёр бояд намуд, ки ин сифот дошта бошад. Аввал шуҷоъу кордида бувад ва бо он шуҳрат ёфта бошад, то аз он тарсу ҳарос дар дили душман афтад ва дигар тадбири тамом дошта бошад ва дохилу бируни ҷангро дониста.

Ҳаштум, он аст, ки чун касе дар аснои ҳарб ба мубоorизату шуҷоат мумтоз шавад... дар ҳаққи ӯ мубoлиға бояд намуд, то дигаронро низ майли ҳавасдорӣ ва ҷонсипорӣ шавад. Нӯҳум, дар рӯзи ҳарб аз ғафлат дур бояд гашт. Даҳум, агар лашкари хасм шикаста гардад, дар паи эшон набояд рафт ва ба зудӣ касе дар ақиб набояд фиристод, ки чандин карат воқеъ шуда, ки лашкари боз гашта он фиристодагонро задаанд ва ҳуҷумат боз ёфта муовадат (бозгашт кардан) намудаанд ва лашкари ғолибро мағлуб сохта ва агар касе ба ҳарби ту меояд ва ту дар садади дафъи ӯӣ аз ду берун нест, ё туро тоқати муқовимати ӯ ҳаст ё на. Агар ҳаст аввало он аст, ки ба ҳар навъ аз анвоъи тадбире, ки мумкин бошад ӯро аз маҳоми душманӣ бибояд гардонид. Ва агар ин сурат даст надиҳад шароити ҳарб ба ин мазкур шуд риоят бояд фармуд. Ва агар тоқати муқовимат нест, ҷосусон ва дидбонон бар он кор бояд кард ва дар муҳофизати роҳҳо ва дарбандҳо аз истеҳкому қалъаҳо захира ниҳодан тақсир набояд намуд ва дар талаби сулҳ... зарурат аст. Агар душман талаби сулҳ кунад аз сулҳ ибо набояд намуд ва аслан ситеза ва лиҷоҷ пеш набояд гирифт, ки лиҷоҷ мазмум аст ва толиби сулҳ ба охир музаффару мансур. Назм:

Ситеза макун в-он ки бошад ситез,
Кунад боғи инсофро баргрез.
Ситеза ба ҷое расонад сухан,
Ки вайрон кунад хонумони кухан.
Кунад оқил андар раҳи сулҳ сайр,
Ту ин роҳ марав, ки ас-сулҳу хайр.*

Сипаҳдор ин суханонро дастуриамал сохта бояд ҷангу сулҳ бар ин ниҳод ва чун сифати шуҷоат мар-ҳилли давлатро беҳтарин сифатест...

Ялони тегзан чун наргиси ёр,
Сарафроз, сафшикан чун зулфи дилдор,
Вилоятгир чун зулфи ҳабибон,
Губорангез чун ҷаври рақибон.
Ҳама чун чашми хубон фитнаангез,
Ҳама чун ханҷари мардони хунрез.

ДАР ҒАЙРАТ

Ғайрат нигаҳдори чизест, ки инсонро сиёнати (ҳифз) он лозим бошад ва дар тадбири муҳиммот ва таъкиди сиёсат салотинро аз ин сифат чора нест, ҳам дар умури миллат ва ҳам дар нигоҳдошти мамлакат...

Ғайрати дунё се навъ аст: Аввал, нисбат ба ашьё, дуюм, нисбат ба хосони худ, сеюм, нисбат ба умумии халқ. Аммо он чи нисбат бо аҳволи худ аст, чунон бошад, ки тафаввуқ (бартарӣ) ҳосил бар эшон ба мартабае, ки ҳеҷ касонро бар ӯ сарафрозӣ нарасад ва ба ҳасби ҷоҳу савлат ва қадру шавкат ва ҳашамату азамат ва иқтидору абҳат (ҳайбат) аз ҳама беш бошад ва ҳар онча зуҳури ин ғайрат ва касрати ин ҳимият корҳои куллӣ кушода, муҳиммоти ҳасбулмурод барояд ва ин аз хосоиси (хусусиятҳои) аҳли ҳиммат аст ва ҳарчанд ҳиммат баландтар бошад, ғалабаи ин ғайрат бештар бувад. Овардаанд, ки яке аз валоди салотин ҳакимеро пурсид, ки ман мехоҳам, ки аз ақвону ақрони худ бар сар оям ва гӯйи давлат аз майдони ихтиёр ба чавгони иқтидор бирабоям. Маро аз асбоби ин кор чӣ чиз ба даст бояд овард? Ҳаким гуфт: Эй маликзода, ҳеҷ шайъе мар (чиз) иктисоби давлатро беҳ аз ҳиммат ва ғайрат нест:

* Сулҳ, ҳамеша некӣ кардан миёни мардум аст.

Касе, к-ӯ зи ғайрат барафрохт теғ,
Сари тегро бигзаронад зи меғ.
Зи ғайрат ба даст ордаш ному нанг,
Зи ғайрат муроди худ орад ба чанг.
Чунин гуфт он марди бедорбахт,
Ки аз ғайрат ояд ба каф тоҷу тахт.

Аммо ғайрате, ки нисбат ба хоси худ аст, он чунон бошад, ки хоси ҳарами (хонаи) худро аз чашми номаҳрам пӯшида дорад. Ва ҳарчи лозим бошад, эшонро бар он муҳайё созад, то ба баракати он раъият низ ба салоҳ мавсуф ва аз фасод дур бошанд:

Исматиёнро ба маҳоми ҷалол,
Ҷилва ҳаром аст магар бо ҳилол.
Дида ба ҳар рӯй набояд кушод,
Пой ба ҳар кӯй набояд ниҳод.
Ин ҳама одат, ки ба тан мерасад,
Аз назари танбашинаи мерасад.
Дида фурӯ пӯш чу дурр дар садаф,
То нашавӣ тири балоро ҳадаф.
Ҳар ки ба худ ҷуфти ҷалолат бувад,
Рух манамо дар ҳама ҳолат бувад.

Аммо ғайрат ба нисбати умуми халқ чунон аст, ки ғайрате ки бар пардагиёни ҳарами салтанат дорад нисбат бо ҳарами мусулмонон ба ҷой орад ва нагузорад, ки аз мулозимони даргоҳи олампаноҳ беномӣ ба хонадони мардум, ба номус расад ва дар инкишофи мусулмонон саъйе нанамояд ва уюби (айбҳои) раоё (мардумони) мамлакати худ ба кадри имкон пӯшида дорад ва дар ҳадис омада, ки ҳар ки айби мусулмоне пӯшад, Худои азза ва ҷалл уюби ӯро пӯшад ва дар ривояте ҳаст, ки гуноҳони ӯро дар дунё ва охират пӯшида дорад:

Масале ҳаст, ки устур сутуруллоҳи алек,
Пардаи кас надарӣ кас надарад пардаи ту.

Ҳиммат ҳамон ғайрат аст, ки дар ҳимояти ҳоли худ ва камоли ғайрат он аст, ки чун касе паноҳ ба вай орад, ӯро зинҳор дода ба ҳусни ҳимояти худ дароварад, то мумкин бошад, зинҳордодаи худро аслан нагузорад. Дар Араб дастур буда ва ҳоло ҳам дар вилояти Ҳиҷоз ҳаст, ки чун касе дар сояи девори эшон даромадӣ, ӯро ҷавор (паноҳ) додандӣ, бе он ки ба забон

шикор хостӣ, шикори худро ба дасти касе боз надоданӣ. Ва бисёр мол дар ин кор сарф кардаӣ, балки хунҳо рехтаӣ ва аз сари ин кор даргузаштаӣ ва басе ҷонварон низ, ки ба хаймаи эшон паноҳ овардӣ, ё ба даргоҳи эшон даромадӣ, ҳимоят кардаӣ.

Овардаанд, ки Баҳроми Гӯр вақте дар ҷазираи Араб бо Нӯъмони Мунзир мебуд ва Нӯъмон ӯро ба амри падараш — Яздигурд тарбият мефармуд. Рӯзе дар шикор қасди оҳуе кард ва оҳу аз пеши ӯ даррасида ҳар тараф мегурехт ва Баҳром аз ақиби ӯ метохт. Ҳаво гарм шуд, оҳу аз ташнагӣ бетоқат гашта ба канори қабилае расид ва ба хаймаи Кабиса ном арабе даромад. Баҳром ба дари хайма расид, тир ба камон ниҳода наъра зад, ки эй соҳиби хона, шикори ман ин ҷо омад, берун ор! Кабиса надонист, ки кист. Гуфт: «Эй савори нобакор! Муруввате набошад, ки ҷонваре, ки паноҳ ба ин хайма оварда бошад, ба дасти касе бозандиҳам, то бикушад!»

Баҳром дурушти оғоз кард. Кабиса гуфт: «Сухандарозӣ макун! То ин тир, ки дар камон дорӣ, бар синаи ман назанӣ ва маро накушӣ, дасти тасаррупи ту ба гардани ин оҳу нарасад.

Ва он дам маро бикушӣ, мардуми қабилаи ман туро ба ҷустуҷӯи оҳу нахоҳанд гузошт. Бар ҷони худ раҳм кун ва аз сари ин оҳу даргузар. Агар ташнагие дорӣ, ин аспи тозинажодро, ки бар дари ин хайма баста аст, бо зину лаҷоми муталло (тилло дӯзонидашуда) ба ту додам, савор шав ва аспи худро ҷанибат (кӯтал соз) ва ба мақоми худ баргард». Баҳромро ин ҳимоят хуш омад ва ба аспи ӯ илтифот нанамуда, инон баргардонида рафт. Он рӯз, ки тоҷи салтанат бар фарқи муборакаш ниҳоданд ва Аҷам тамом фармони ӯ дар гардани итоат афканданд, Баҳром Кабисаро талабид ва тарбият кард ва ӯро дар Араб [illegible] карданд, [illegible] ва ҳимоятгузории [illegible]. Назм:

Касе [illegible] ба [illegible],
[illegible]
Ба [illegible] ҳимоят аз ӯ [illegible].
Ба [illegible] аз ӯ [illegible].
Яке [illegible] ба [illegible],
Зи [illegible] сиҳоф [illegible],
Ба [illegible] тарбият [illegible],
Яке [illegible].

Он забт кардан аст ва доштани сиёсат ду навъ аст: Яке сиёсати нафси худ, яке сиёсати ғайри худ. Ва аммо сиёсати нафс бар интизоми ахлоқ замина аст. Ва касби авсофи ҳамида ва сиёсати ғайр аз ду қисм аст. Яке сиёсати хосу муқаррибони даргоҳ ва забту наса-қи эшон ва дуввум сиёсати авом. Сиёсати авом бар он ваҷҳ аст, ки бадону бадфеълонро бояд, ки пайваста тарсону ҳаросон дорад. Ва некону некирдоронро умедвор созад.

Аз Абӯзари Ҷамҳар пурсиданд, ки кадом подшоҳ бузургвортар аст? Гуфт: «Он ки бегуноҳон аз ӯ эмин бошанд ва гуноҳкорон тарсон ва маззаи теғи баркиншонаш бо тирли ситамгарон мудаббири муқтарин (наздикшаванда) бошад ва равиши насими файзрасонаш бо бороми инъом бар дарвешони мустаҳиқ мақорин (пайваста) бувад».

Нақл аст, ки Ҳушанги малик мегуфта, ки раҳмати ом аз худой бар некону муслимон ва хашми худо бар бадону муфсидон неши қаҳрам бо нӯши лутф даромехтааст; Фард:

Тарёку заҳр ҳар ду маро дар хазина ҳаст,
Онро ба дӯстон диҳам инро ба душманон.

Ҳукамо гуфтаанд, мадори олам бар сиёсат аст ва ӯро ба шаҳнагии ҷаҳони кавну фасод номзад кардаанд. Агар забти сиёсат набошад, муҳиммоти ҷаҳон бар насқ намонад ва агар қонуни таъдибу таъзиб набувад, корҳо рӯй ба табоҳӣ ниҳад:

Аз сиёсат низом ёбад мулк,
Бе сиёсат халалпазир бувад.
Назми корҳои оламро,
Аз сиёсат ногузир бувад.

Ё

Гар теғи сиёсати салотин набувад,
Дар олам хок оби хуш кас нахӯрад.

Дар ҳадис омада, ки агар подшоҳ набудӣ, одамиён баъзе баъзеро бихӯрдандӣ, яъне ҳалоку нобуд сохтандӣ. Мамлакатро ҷуз ба сиёсат забт натавон кард ва фитнаро ҷуз ба сукуни сиёсат ором натавон дод. Овардаанд, ки яке аз хулафо ба минбар баромад, теғ каши-

да ва мусҳаф бар даст гирифта пас дар аснои хутба гуфт: «Эй мардумон, некуи шуморо ин бас аст, яъне мусҳаф. Ва бадони шумо чун ба ин рост нашаванд, яъне шамшер:»

Сиёсат оташе бошад, ки онро,
Зи баҳри бадсиголон барфурӯзанд.
Чу ишон мефурӯзанд оташи зулм,
Ҳамон беҳтар, ки ишонро бисӯзанд.

...Рӯзе яке аз ринду авбош гулдастае ба хидмати Тамғочхон овард, султон бистуду гуфт: «Аз куҷо овардай?» Гуфт «Аз гулзорҳо барчидаам». Гуфт: «Гулзорҳо мулки ту буда?» Гуфт: «Не». Гуфт: «Аз молики харидай?» Гуфт: «Не, дар ин шаҳр гул нахаранд ва бисьёр беқимат бошад». Султон тааммул фармуда гуфт: «Ҳар ки бе дастури касе дар боғи ӯ равад ва гул бичинад, метавонад низ ки бе изни (иҷозат) ӯ мева бозкунад. Ва аз ин амалҳо суратҳои дигар низ мутасаввур аст». Ҳукм кард, то дасташ бибуранд. Акобирин шафоат карданд, то як ангушташ бибурриданд. Тамғочхон пайваста риндону бебоконро мекуштӣ. Рӯзе ин ҷамоат бар дари дарвозаи шаҳр навиштаанд, ки мо он гиёҳем, ки ҳарчанд сар зананд, бештар шавем. Ин хабар ба султон расид. Фармуд, то дар паҳлуи он хат навиштанд, ки мо низ боғбонем мунтазир истода, ки ҳар чи сар барорад, бидаравем. Фард:

Ҳар хор, ки сар барзанад аз гулшани мулк,
Фалҳол сараш ба теғ барбояд дошт.

Гӯянд, ки Ҳурмуз бинни Нӯшервони одил хуҷро ба сиёсат ахтарон (наздик шудан) дода буд, лутфи хуҷро ба қаҳр интизом дода фармуда, неконро билвоҳтӣ ва бадонро ришво сохтӣ:

Зада сиёсати ӯ роҳи корвони ситам,
Кушода марҳаматаш роҳи адл дар олам.

Вақте рикобдори ӯ дар боғ рафт ва яке хӯшаи ангур бе иҷозати боғбон бозкард, боғбон аспи ӯ бигирифту гуфт: «Маро хушнуд кун ва илло назди шоҳ Ҳурмуз аз дасти ту тазаллум (арз) кунам». Ғулом ба вай чизе медод ва ӯ розӣ намешуд, алқисса ҳазор динор ба ӯ дод. Аз ниҳеби сиёсати Ҳурмуз. Ҳукамо гуфтанд: «Салтанат мисли ниҳол аст ва сиёсат мисли об. Пас ло-

зим аст бехи дарахти салтанатро ба оби сиёсат тоза доштан, то самараи ҷину амон ҳосил ояд.

Хуш он шаҳриёре, ки аз рӯи дониш,
Таъаммул кунад дар китоби сиёсат.
Сари теғи ӯ гулшани салтанатро,
Тару тоза дорад ба оби сиёсат...

Пас аз одамиён ҳар ки бар хӯю хислати фариштагон аст, афзали навъи инсон аст ва ҳар ки бар табъу сирати сибоъ ва ҳайвон бошад, бадтарини даррандагон ва газандагон аст. Ва мустаҳаќи сиёсат эшонанд, на одамиён». Маснавӣ:

Сиёсат писандида бошад басе,
Валекин нагӯям бо ҳар касе.
Бигур мардумозорро хуну мол,
Ки аз мурғи бад канда беҳ парру бол.

Овардаанд, ки дар аҳди Нӯшервон золиме заиферо таппонча зад ва пеши Нӯшервон омада арз намуд. Нӯшервон фармуд, то золимро ба сиёсатгоҳ бурданд ва гардан бизаданд. Яке аз хосон гуфт: «Аҷаб доштам аз малик, ки одамеро ба ин қадар ҷиноят беҷон сохт». Нӯшервон гуфт: «Ғалат кардӣ! Ман одамеро накуштам, балки гургеро беҷон кардам ва мору каждумро ҳалок гардонидам»! Байт:

Касе, к-ӯ пеша кард озори мардум,
Ба маънӣ бадтар аст аз мору каждум.

Овардаанд, ки Хусрави Парвиз аз бузурге пурсид, ки аз табақоти халқ лоиқи сиёсат кист? Гуфт: «Эй малик, халоиқ панҷ табақаанд: Аввал, онҳо, ки дар зоти худ неканд. Аз эшон ҳама некӣ ба халқ мерасад, эшонро тақвият бояд кард, бо эшон сӯҳбат бояд дошт. Дуввум, ҷамъе ки ба худ неканд, ва аммо асари некии эшон ба касе намерасад, эшонро азиз бояд дошт ва бар хайр таҳрис бояд кард. Саввум, гурӯҳе ки миёнаҳол бошанд, яъне аз эшон на хайр ба мардум расад ва на шарр. Яъне дар зоти худ на хайр бошанд ва на шарр. Эшонро роҳи хайр намуд ва аз шарр таҳзир (парҳез) бояд фармуд. Чаҳорум, тоифае, ки эшон бад бошанд. Аммо ба кас бад нарасонанд, эшонро хор бояд дошт, то тарки бадӣ кунанд. Панҷум, фирқае, ки ҳам бад бошанд ва ҳам бадии эшон ба мардум расад, эшон-

ро сиёсат бояд кард ба ваъдаву таҳдид он гаҳ зарб, пас ҳабс ва охир қатл». Фард:

Оташеро, ки хона аз ӯ сӯзад,
Чун ба куштан илоҷ натвон кард.

Ва яке дигар аз фавоиди сиёсат таскини фитна аст, то мардуми фитнаангез чун бинанд, ки оташи сиёсат тез аст, дар гӯша гурезанд ва агар андак раҳнае дар кори сиёсат мушоҳида равад, ҳазор фитна бар пой кунанд ва аз ҳар ҷиҳате шӯру [illegible] ба зуҳур расонанд.

Назм:

Агар султон на фармояд сиёсат,
Занад ҳар нокасе лофи риёсат.
Бало бар ҳам занад рӯи заминро,
На давлатро бақо бошад на динро.
Чу мардум забт дар кишвар набинанд,
Ба ҷуз фитна раҳе дигар набинанд.

Ва ҳам дар ин боб гуфтаанд. Қитъа:

Агар на ҳайбати шамшери подшоҳ будӣ,
Чи шӯрҳо, ки ба як дам ба шаҳр барнахезад.
Касе ки дасти чап аз дасти рост нашиносад,
Ҳазор фитна чу дасташ диҳад, барангезад.

ДАР ТАЯҚҚУЗ ВА ХИБРАТ

Таяққуз бедорӣ бошад дар кори мамлакат ва хибрат огаҳӣ аз ҳоли раият... Мулуки оқил бояд аз иттилоъ бар он саъй намоянд, то ҳар халале ва залале, ки дар бунёди мамлакат зоҳир шуда бошад, марамат (таъмир) ёбад ва халал напазирад, пеш аз он ки дасти тадорук ба домани талофии он нарасад. Байт:

Ба [illegible] кард [illegible] кор,
Аз он пеш, к-аз каф равад ихтиёр.

Ва бисёр будааст, ки салотин дар шаб мегаштаанд ва тафаҳҳуси аҳволи раияту мамлакат мекардаанд. Чӣ бисёр ахбор бошад, ки муқаррабони даргоҳи салтанат намерасонанд ва агар ба самъи шоҳон расад, ба ҷиҳати маслиҳати худ ё мулоҳизаи ҷониби касе ба подшоҳ намегӯянд ё натавонанд гуфт...

Чу некӯ натобест корогаҳӣ,
К-аз ин нақд олам мабодо тиҳӣ.
Зи одам касе сар барафрозад баланд,
Ки дар кори олам бувад ҳушманд.

Овардаанд, ки дар Хоразм подшоҳе одил буд риояти шафқат ба халқ, дар майдони марҳамат афрошта.
Қитъа:

Зи адли ӯ шуда бози сафед ҷуфти куланг,
Зи амни ӯ шуда шери сиёх, рафиқи шағол.
На он фароз барад дар ҳаво бад-он чангол,
На ин дароз кунад дар замин бад-ин чангол.

Дар замони ӯ касеро заҳра набуд, ки ба ошкор амале нописандида аз фиску фуҷур таворихстӣ кард. Магар яке буд аз умаро ва аъёни давлати ӯ, ки ҳуқуқи хидмати қадимӣ дошт ва бар дари боргоҳ ба ихтиёри ӯ касе набуд худро ба сурати салоҳ ба султон намудӣ ва дар хуфья (пинҳонӣ) ба хамру замр ва анвои фиск машғул будӣ ва касе заҳраи он надошт, ки аз вай шикоят кунад. Султон бар он ҳол вуқуф ёфта, нахост, ки ошкора дар ин боб сухан гӯяд, чӣ изҳори ин навъ калимот аз акобир рафъи ҳиҷоб ва эҳтишом кунад ва он маҳобати (ҳайбатнокии) салтанатро мазар (зараровар) аст. Пас, рӯзе аз рӯзҳо он амирро талабид ва фармуд, ки маро мурғе мебояд, ки минқори ӯ сурх бошад ва сарҳои боли ӯ сиёҳ, боқӣ сафед. Ва ҷуз ту касе ин навъ мурғро пайдо натавонад кард. Амир гуфт, ки ба талаби он иштиғол намоям ва ба ҳар ваҷҳ, ки тавонам пайдо созам, аммо маро се рӯз мӯҳлат бояд дод. Султон мӯҳлат дод. Амир ба ҷустуҷӯи мурғ машғул гашт. Дар шаҳру навоҳӣ чунин мурғе ба даст наёмад.

Амир баъд аз се рӯз бозомада, тамҳид дод, ки: «Эй малик, бад-он миқдор, ки мақдур доштам, ҷиддӯ ҷаҳд намудам ва дар тафаҳҳуси чунин мурғе саъй кардам пайдо нашуд. Ишорати ҳазрати олӣ ба ҳар чӣ содир шавад дар арзи он то мақдур мухайё гардонем».

Султон фармуд, ки матлуби ман мисли ин мурғест ва ман ихтиёри шаҳру вилоят ба дасти ту додаам ва ту аз таҳсили ин миқдор оҷизӣ, чӣ гуна аст? Бирав, се рӯзи дигар мӯҳлат додам ва ин навбат бе чунин мурғе боз наёӣ. Дигарбора амир бирафт ва баъд аз се рӯз дасти тиҳӣ бозомад. Султон фармуд, ки ту аз шаҳр чунин хабар дорӣ, ки чаҳор мурғ ба ин шаклу ҳайат дар як хона аст ва пайдо наметавонӣ кард.

Бирав ба сари чаҳорсӯи шаҳр ва ба бозори шарқӣ гузар кун, чун ба дари фалон масҷид расӣ, маҳаллаест дар дасти рост. Дар он маҳалла кӯчаест бад-ин нишон, дар пеши он кӯча хонаест ва дар даруни он хона хонаи хурд аст. Дари он хона бикушой, дар он ҷо ва дар он қафас чаҳор мурғест бад-он навъ, ки ман гуфтам, биёр». Амир ҳайрон шуда аз назди султон берун омад ва ба дастуре, ки малик нишон дода буд, бирафт ва қафасро бо мурғон ҳозир гардонид. Малик фармуд, ки вали ҳукуматро бояд, ки худ чунин боҳабар бошад, ки ман ҳастам. Амир, ки ин сухан бишнид, ба худ андеша кард, ки подшоҳе, ки аз бозору кӯча ва аз хонаи шаҳр чунин боҳабар аст, яқин медонад, ки бар аъмоли ниҳонии ман ҳам вуқуф дорад. Тавба кард ва бо роҳи рост боз омад.

Аз ин ҳикоят маълум мешавад, ки иттилои салотин бар аҳволи мардум фавоиди бисёр дорад. Маснавӣ:

Чунин гуфт марди суханофарин,
Зи ахбори шоҳони Эронзамин.
Ки Ҳурмуз ба ҳангоми марги равон,
Ба Хусрав чунин гуфт: «К-эй навҷавон!
Ҷаҳоне ба ҷони ту дилбастаанд,
Ба фармони ҳукми ту побастаанд.
Ба ғафлат макун хоб, бедор бош!
Зи аҳволи гетӣ хабардор бош.
Чу дар ӯҳдаи туст олам тамом,
Машав ғофил аз кори худ, вассалом».

Дафъи ғафлат ба таҳқиқи соҳибхабарон аст, то бар аҳволи ҳар вилоят иттилоъ ёбанд. Мансури Халифа гуфтааст, ки ман ба се кас муҳтоҷам: Аввал, омиле ки моли раият ба ман надиҳад ва моли ман ба раият нагзорад. Дуввум шахсе ки ҳаққи мазлум аз золим бистонад ва ҳукми бетамаъу ғараз кунад, пас сахт сард баркашиду гуфт: «Эй дареғ аз севвум». Пурсиданд, ки он кист? Гуфт: «Он шахсе, ки сурати аҳволи инҳоро чунончи ҳаст бознамояд ва аллаҳ агар подшоҳро чунин касон ба даст афтанд, пас салоҳ дар миёни халқ падид ояд». Овардаанд, ки Ардашери Бобак аз басе тафаҳҳуси ҳоли гузаштагон ва ваззокон кардӣ кор ба он ҷо расида буд, ки ҳар чӣ ҳар рӯз ба амри ӯ вузаро ва аъёну соири мулозимон гуфтӣ, ки дӯш ҳоли ту бар ин минвол буд, ки чӣ хӯрдӣ ва куҷо хуфтӣ ва бо кӣ сухан кардӣ ва чӣ гуфтӣ. Мардум аз ин сухан таъаҷҷуб

менамуданд ва мегуфтанд вайро фариштагон хабар медиҳанд ва он соҳибхабарест:

Соҳибхабарон аксар шоҳон бошанд,
Мақбули дили ҷаҳонпаноҳон бошанд
Ҳам бар ҷигари ситамгарон неш зананд,
Ҳам марҳами захми додхоҳон бошанд.

Агар бе иттилои соҳибхабаре муҳимме ба мавқуфи арз расад, шарти огоҳӣ нест, ки худ дар ҳукми фармон бошад. Чӣ бузургон гуфтаанд, ки ҳукми подшоҳ ба монанди қазо ва тақрир (муқаррар) мемонад...»

Овардаанд, ки дар рӯзгори Қубоди шаҳриёр шахсе ба вайроне даромад, шахсе дид афтода. Нек даринигарист, сараш бурида буданд ва корд бар синааш ниҳода. Он кас аз ғояти таҳайюр мабҳут (ҳайрон) ва беҳуш бимонд. **Мисраъ:**

«Не қуввати истодану не қуввати рафтан».

Дар ҳамин ҳол яке аз мулозимони ҳокими он вилоят бирасид. Он сурат мушоҳида кард. Дарҳол ӯро дасту гардан баста ва корди пурхун аз гарданаш овехта ба дари хонаи ҳоким овард ва воқеаро тақрир (баён) кард. Ҳоким бонг бар зад, ки ин касро чаро куштӣ? Гуфт: «Айюҳалмалик, ман бар ин вайрона расидам ва ӯро кушта дида, мутаҳайир ва мутааҷҷиб гаштам. Дар аснои ин ҳол ин кас маро гирифта ба назди шумо овард ва ман на аз мақтул хабар дорам ва на аз қотил». Ҳоким гуфт: «Гумони ман он аст, ки ту ӯро куштаӣ ва бад-ин суханон мехоҳӣ, ки аз дасти ман бираҳӣ». Бечора гуфт: «Эй малик, бо ман ба гумони худ кор макун, ки... гумон ба ҷои яқин наменишинад». Ҳоким гӯш ба сухани вай накард. Фармуд, то ба дораш кашанд.

Нидо мезаданд, ки вай дар фалон вайрона касеро куштааст. Ҷавоне аз назоратчиён пеш омаду гуфт: «Эй ҷаллод, чандон сабр кун, ки ман пеши малик дароям ва сурати ҳол боз намоям. Таъҷил манамой, ки ин шахс бегуноҳ аст ва хуни бегуноҳ рехтан амали табоҳ». Ҷаллод таваққуф кард. Ӯро пеши малик бурданд. Гуфт: «Аё малик, хуне, ки дар он вайрона воқеъ шуда ман кардаам. Он кас душмани ман буд. Фурсате ёфтам, ӯро бикуштам ва ин ҷавон, ки сиёсат фармудаӣ, аз ин ҳол бехабар аст». Малик тааммули бисёр фармуд ва назар (ваъда) кард, ки дигар ба муҷарради гу-

мон ҳукм накунад. Пас он ҷавобро маҳбус сохта, сурати ҳол ба подшоҳ Қубод арз карданд. Вай аз уламои замон пурсид. Гуфтанд: «Ӯро набояд кушт, зеро ки агар инро кушти, сабаби ҳаёти дигаре шудааст». Пас Қубод онро талабид ва сурати ҳол аз вай пурсид ва хилъат дода озод кард ва фармуд, то дар васиё навиштанд, ки бар подшоҳ лозим аст, ки хуни маҳбусон ба муҷарради таҳмату гумон нарезад. Китъа:

Сиёсате ба гумон расми маъдалат набвад,
Ки то яқин нашавад, хуни кас нашояд рехт.
Ба ҳар амир, ки ҳукм аз раҳи гумон бошад,
Ба зудӣ бибояд аз он амир гурехт.

...Аз ҳакиме пурсиданд, ки сабаби ғафлати баъзе аз мулук чист? Гуфт: Се чиз аст, ки подшоҳро аз мамлакат ва раият бехабар гардонад: Аввал, шаҳват ва мутобиати ҳавои нафс, ки ҳар ки ба васвасаи нафс ва орзу дармонад, парвои ҳеҷ кас ва фароғати ҳеҷ чиз надорад:

Ҳар ки аз савдои шаҳват маст шуд,
Кори ӯ якборагӣ аз даст шуд.

Машҳур аст, ки шахсе Искандарро гуфт: «Ту подшоҳӣ ва бағоят бузургӣ. Занони бисёр дар ақди худ биёр, то фарзандони бисёр шаванд ва аз ту ёдгор монанд». Гуфт: «Ёдгори мард амал аст ва некномӣ. Зишт бошад, ки касе бар мардон ғолиб омада бошад ва ба охир забуни занон гардад».

Барои лаззати шаҳват, ки ҳеҷ бар сари он,
Забуни зан шудан ойини шермардон нест!

Дуввум, аз сабаби ҳирс бошад бар ҷамъи молу ниҳодани ганҷ ва ҳеҷ сифате мар мулукро нописандидатар аз ҳирси мол ҷамъ кардан нест, зеро ки ҳирс дар ҷамъи мол парвои ҳалолу ҳаром накунад ва ғами мулк ва раият нахӯрад, балки нахоҳад, ки ғайри ӯро молу манол бувад ва ҳама худро хоҳад ва бо ин ҳама ҳанӯз сер нашавад. Байт:

Косаи чашми ҳарисон пур нашуд,
То садаф қонеъ нашуд пур дурр нашуд.

Сеюм, аз онҳо ки ғафлат орад, шароб хӯрдан аст. Ва подшоҳ бояд ки аз мастӣ бипарҳезад, зеро ки чун

маст шавад аз мулку мол бехабар гардад ва мулозимон ба ҷиҳати он ки ӯро ғофил ёфтанд, ҳарчи хоҳанд бо ҳар кӣ хоҳанд бикунанд.

Байт:

Бехабар он мард, ки чизе чашида,
К-аз каломи бехирадӣ даркашида.

ДАР ФАРОСАТ

Ва он шарти куллӣ бошад дар ҳукумат ва бар аҳли ихтиёр воҷиб аст ва ба айни басират дар савобику лоиқи ҳар ҳодисае, ки воқеъ шавад, назаркунандагони он воқеа ба ғоят равшан ва ҳувайдо бошад. Ба он ҷӣ муқтазои адл ҳаст ба он ҳукм фармоянд ва агар сирри он нек зоҳир нест ба нури фаросат дарки он бояд кард ва эътимод бар қавли ноқилон набояд намуд ва бузургон гуфтаанд:

Зеби ҳукумат ба зевари фаросат аст!..

Фаросат ҳикматест, чунон бошад, ки ҳукамо ба таҷриба онро дарёфтаанд ва далелҳои онро аз шаклу ҳайат мушоҳида карда ва ағлаби он рост ояд ва ҳукамои замони Нӯшервон ҷиҳати фаросат рисолае сохта буданд. Пайваста онро мутолиа кардӣ ва аз рӯйи фаросат ҳукм фармудӣ.

Овардаанд, ки рӯзе марди кӯтоҳе ба назди Нӯшервон даромад ва тазаллум намуд, ки марде ситамрасидаам. Нӯшервон гуфт: «Дурӯғ мегӯйӣ. Ҷиҳати он ки дар илми фаросат гуфтаанд, ки ҳар ки кӯтоҳқомат бувад пурҳила ва маккор бошад. Пас, ин мард бедолгар аст ва ситамёфта». Пас, тафаҳҳус карданд он чунон буд:

Фаросат дидаи дил баркушояд,
Ҳар он ҳоле, ки бошад вонамояд.

Дар таърих мазкур аст, навбати дигар ҳам марди кӯтоҳқомат дар пеши Нӯшервон додхоҳӣ кард ва гуфт: «Касе бар ман ситам кардааст». Нӯшервон фармуд, ки касе бар мардуми кӯтоҳ ситам натавонад кард. Гуфт: «Эй шоҳ, он кас, ки бар ман ситам кардааст аз ман кӯтоҳтар аст». Нӯшервон табассум фармуд... Бидон, ки ҳукамо дар мақомати худ гуфтаанд: ранги сафеди муфрад ё кабудиву сабзии чашм далелест бар сахтрӯйӣ ва бешармӣ ва хиёнату фиск ва заъфи ақл ва рақокати рой бошад. Агар пахнпешонӣ ва бар сар мӯй бисёр-

дор бошад ҳукамо мегӯянд, ки ҳазар кардан аз чунин кас лозимтар аст, ки аз афъии мори бадтар. Ҳукамо гуфтаанд, ки мӯи дурушти майгуни мӯътадил нишони шуҷоат ва сиҳати димоғ аст ва мӯи нарм нишони баддилӣ ва тарсондагӣ бошад ва иллати камфаҳмӣ аст. Бисьёрии мӯй бар китфҳо нишони ҷуръат асту ҳамоқат. Бисьёрии мӯй бар сина ва шикам нишони вахшати табъ ва кундфаҳмӣ ва майл ба ҷавр аст. Зардии мӯй нишони ҳамоқат аст ва тасаллуту ва хашм гирифтан. Мӯйи сиёҳ нишони ақлу идрок бувад ва дӯст доштани адл. Мӯи мутавассит миёни сурхӣ ва сиёҳӣ нишони эътидоли сифат бувад. Ҳукамо гуфтаанд, ки пешонаи фарох, ки ба рӯй хутут, яъне чину шикаҷ набошад, нишони хусумату баҳсият ва шафафу лофу казоф бувад. Пешонии борик ва нахиф нишони фурӯмоягӣ (пастӣ) ва оҷизӣ бувад ва нишони мутавассит, ки бар вай шикан бошад, нишони сидқу муҳаббат ва фаҳму илм ва хушьёрӣ бувад. Гӯши бузург нишони ҷаҳл аст, лекин соҳиби вайро қуввати ҳифз бошад ва тундхӯй бувад ва дар баъзе авқот гӯши хурд нишони аҳмақӣ ва дуздӣ бувад. Гӯши мӯътадил нишони эътидоли аҳвол. Абрӯи бузурги бисьёрмӯй нишони дуруштӣ бувад дар сухан. Абрӯи кашида то наздики садғ (гӯш) нишони лофу такаббур. Абрӯи сиёҳи мутавассит дар кӯтоҳӣ ва дарозӣ нишони фаҳм ва диёнат бошад. Ва бадтарини чашмҳо азрақ (осмонранг) аст. Чашми калон низ назарнишони хусуду хоинӣ ва бечониву коҳилӣ бувад ва каҷи (гардиш) ҳаракати он нишони нодонӣ ва кундфаҳмӣ бувад. Сурьати ҳаракати чашм ва тезии назар нишони ҳиллаву макр ва дуздӣ бошад. Сурхии чашм нишони шуҷоат ва далерӣ бувад. Ва нуктаҳои зард бар гирди сиёҳии чашм нишони фитнаву шар ангехтан бошад. Чун чашм мутавассит бувад, миёни бузургиву хурдӣ ва ростиву диёнат бошад. Бинии борик нишони чарбзабонӣ ва нармӣ бошад. Бинии каҷ нишони шуҷоат бувад. Бинии пахн нишони шаҳват ва дӯстӣ бувад. Фарохии сӯрохии бинӣ нишони ғазаб бошад. Сатбарӣ (гандагӣ) миёни бинӣ ё пахнии сари бинӣ нишони бисёрсуханӣ ва дурӯғгӯи бувад. Бинии мутавассит дар сатбарӣ ва борикӣ ва ларезиву пахнӣ нишони фаҳму ақл бувад. Далонии лабу даҳан ва даҳони фарох нишони ройи савоб ва шуҷоат аст. Сатбари лаб нишони ҳамоқат ва эътидоли лаб бо сурхӣ нишони ройи савоб аст. Дандонҳои каҷу ноҳамвор нишони макру ҳила ва хиёнат бувад. Дандонҳои

кушода ва ҳамвор нишони адолат ва амонат ва тадбир бувад. Рухсораи пургӯшт нишони ҷаҳл ва дуруштхӯӣ бувад ва тарророӣ. Зардии рухсора нишони хубси (бадии) ботин бувад. Тавассути ин маънӣ нишони эътидол бувад. Овози баланд нишони шуҷоат бувад. Овози борик нишони бадгумонӣ. Таваҳҳуми овози муътадил нишони хусни кофист. Виқор (тамкин) дар сухан нишони хубист. Ҳаракати даст бо вақти сухан гуфтан нишони зиракӣ. Гардани кӯтоҳ нишони макру хубс бувад. Гардани дарозу борик нишони безилӣ ва ҳамоқат бувад Гардани сатбар нишони ҷаҳл ва пур хӯрдан бувад Гардани мутавассит нишони сидқу ақл ва тадбир бувад. Шиками бузург нишони ҷаҳл ва хасосат ва номардиву фитна бувад. Латофати шикаму сина дар эътидол нишони хусни раъй ва сафои ақл бувад. Фарохии шона нишони шуҷоат ва хуфти ақл бувад. Ангуштони дароз нишони зиракӣ бошад ва сифату аломати тадбири корҳо. Ғозаи (сурхӣ) соқ нишони нодонӣ ва меҳнатрӯӣ бошад ва эътидоли он нишони эътидоли ҳол бувад. Аз ин миқдор аломати фаросат ҳокими оқилро дар тафаҳҳуси аҳволи халқ кифоят бувад. То ин ҷо сухани соҳиби «Захира» аст. Ва дар ин боб нуктае донистанӣ аст ва ончунон бошад, ки авсофе, ки ҳукамо ба ин далоил зикр кардаанд барои авом-ал-нос ва касонест, ки дар табдили ахлоқ накӯшида бошад ва аз сифоти баҳимӣ (ҳайвонӣ) нагузашта ба мартабаи инсоният нарасида. Агар касе ахлоқу авсофи худро ба сабаби риёзат ва талқини машоих тарбият ва тақвияти уламо ва иттилоъ бар ахбор ва осори қудамо ба салоҳ оварда бошад, бо вуҷуди далоили шарр ҳукм бар шарорати ӯ натавон кард... Қитъа...

Бар дили поки аҳли давлату дин,
Файзи илҳом мерасад зи Худо.
Дар раҳи ҳақ ғалат нахоҳад кард,
Ҳар киро нури ӯст роҳнамо.

ДАР КАТМАНИ АСРОР

Яке аз одоби мулкдорӣ пӯшидани асрор аст ва дар ифшои умури мулкӣ хатарҳои бешумор аст. Ва сухани машҳур аст. Се чизро пӯшида бояд дошт: Аввал, сафарро, яъне аз мақсади роҳи худ касеро набояд хабар кард, ки душманон бисёранд. Дуюм, мақсади худ-

ро ба касе нагуфт, ки геммозон ва ҳусудон бихӯранд. Сеюм, моли худро мастур бояд дошт, ки аҳли тамаъ бешуморанд. Балки ҳар сирре, ки дори махфӣ беҳтар аст, зеро ки маҳрами асрор дар олам камтар аст. Маснавӣ:

Макун сирри худ бо касе дар миён,
Ки маҳрам набошад зи аҳли ҷаҳон.
Бигаштам дар атрофи олам басе,
Надидам зи ёрони маҳрам касе.

Ҳукамо фармудаанд, ки замири одамӣ аз ду берун нест ё нишони неъмат аст ё байни меҳнат. Ва ин ҳардуро пинҳон доштанист. Агар бахшишҳо неъмат аст, пинҳон бояд, то чашми ҳусудон бар он кора накунад ва аз офати аҳли тамаъ эмин монад ва агар навоиби (мусибати) меҳнат аст, ҳам махфӣ бояд дошт, то дӯстонро сабаби малол нашавад ва душмононро сабаби хурсандӣ нагардад.

То тавонӣ сирри худ бо кас магӯ,
Зон ки он сир [illegible]
Гар [illegible] бошад [illegible]
[illegible]
Пас [illegible]
[illegible]

Касе аз ҳакиме пурсид: «Агар маро дар хотир сирре нагунҷад, бо кӣ гӯям, ки онро нек нигоҳ дорад ва ифшо накунад?» Ҷавоб дод, ки ҳар гоҳ сирре, ки туро бо он кор аст, худ нигоҳ натавонӣ дошт ва зоҳир кунӣ, касеро ки он изтирор нест, чаро нигоҳ дорад ва нагӯяд. Байт:

Чун ту [illegible] худ,
Ёр агар [illegible]

Овардаанд, ки Искандар сирре аз асрори худ бо касе дар миён ниҳода буд ва дар муҳофизати он мубolиға кард. Ногоҳ он сир аз вай сар барзад ва бар гӯши Искандар расид. Искандар ба ҳаким Ҷолинус гуфт: «Уқубати касе, ки сирри касе фош кунад чист?» Ҳаким гуфт: «Равшантар фармо». Искандар гуфт: «Ман ба фалон кас сир дар миён ниҳодам ва ӯ ифшо кард ва ман аз ӯ ранҷидаам ва мехоҳам, ки ӯро ба сазои ҷазо расонам». Ҳаким гуфт: «Эй малик, аз ӯ маранҷ

ва ӯро уқубат мекунӣ, ки сирри худро худ ифшо кар-дай бо он ки сирри ту туро муҳим буд. Бори вай нато-вонистӣ кашид, агар дигаре таҳаммули он бор наку-над баъид (аз эҳтимол дур) набошад». Китъа:

Сирри худро ҳам ту маҳрам шав, ки маҳрам ёфт нест,
Ҳамдами худ бош, зеро ҳамдаме дарёфт нест.
Дӯсти якрӯю оқил ҷустам аз гирди ҷаҳон.
Гуфт, бигзар, к-ин чи меҷӯӣ, ки дар олам ёр нест.

ДАР ИҒТИНОМИ ФУРСАТ ВА ТАЛАБИ НЕКНОМӢ

...Умри азиз чун барқ даргузар аст ва дақоиқи зин-дагӣ чун мавҷи баҳор нопойдор. Ҳар соате, ки мегуза-рад ҷавҳари бебадал аст. Қимати он бибояд шинохт. Фурсате, ки мурод мекунад ғанимати беиваз аст. Онро зоеъ набояд сохт. Фард:

Даме, ки мегузарад, к-он нишон наёбӣ дигар,
Ҷаро ки лаҳзаи умр бешитоб гузарад.

Аз зиндагонӣ он чӣ рафт, бозовардани он аз ғайри имкон аст ва он чӣ монда он низ дар пардаи ғайб маҳ-фӣ ва мастур. Миёни мозӣ (гузашта) ва мустақбал (оянда) вақтест, ки онро ҳол гӯянд. Умри хеш он вақт-ро мебояд донист, ки худро дар он ҳол мебоянд кард.

Китъа:

Фурсат ғанимат аст, ғанимат шумор вақт,
З-он пеш, к-ӯ бурун равад аз дасти ногаҳон.
Дил бар замона кай ниҳад, он кас ки оқил аст,
Доно ба умри худ накунад, тақя бар ҷаҳон.

Пас, дар ҷумлаи рӯзгори гузаранда ва лаҳзоти по-янда соҳибдавлат касест, ки ба изҳори осори инъомот (бахшиш) ва иҷрои изҳори марҳамат номи неку ва зик-ри ҷамил ёдгор гузорад, ки ҳаёти собита иборат аст аз некномӣ. Китъа:

Эй толиби хулуду бақои давоми умр,
Боқӣ ба зикри хайр бувад номи одамӣ.
Ҳеч аст қадру ҳашмату молу манолу ҷоҳ,
Чун оқибат фаност саранҷоми одамӣ.
Ҳарчанд фахр мекунам аз қадри дар ҷаҳон,
Номи накӯст ҳосили айёми одамӣ.

Овардаанд, ки бузургеро дар маҷлиси подшоҳӣ таърифи бисёр карданд. Аз фасоҳату балоғат ва фазоили маонии ӯ басе шарҳ доданд ба мартабае, ки шавқи подшоҳ ба лиқои ӯ аз сарҳади баён таҷовуз карда бо ҳузори (овардани) ӯ фармони олӣ арзонӣ фармуд. Он азиз, ки ба маҷлиси олӣ даромад, баъд аз адои салом гуфт, ки подшоҳро ҳазор сол бақо бод! Подшоҳ гуфт: «Аввал боре сухани муҳол гуфтӣ ва ин аз фазли ту аҷиб бувад ва аз мисли ту ғариб намуд». Ҷавоб дод, ки ҳаёти мардум на ҳамин дар бақои бадан аст, ҳама кас донад, ки ниҳояти бақои одамӣ ба ҳазор сол нарасад. Аммо чун номи накӯ баъд аз вафот ҳаёте дигар аст, ғарази ман он бувад, ки рақами некномии он ҳазрат ҳазор сол бар саҳифаи рӯзгор боқӣ монад. Қитъа:

Касе, к-ӯ шуд ба номи нек машҳур,
Пас аз маргаш бузургон зинда донанд.
Вале онро, ки бадфеъл асту бадном,
Агарчи зинда бошад, мурда хонанд.

Ва аз ҳамин мақула аст ин байт:

Саъдиё, марди накӯном намирад ҳаргиз,
Мурда он аст, ки номаш ба накӯӣ набаранд.

Яке аз бузургон дар рисолаи худ оварда, ки айвони Нӯшервон ва тоқи Кисро агарчӣ рафъате дорад ва дар атрофи олам баландовоза аст, аммо истеъҷоб (ҳайронӣ) на дар баландии кунгура аст ва на дар ҳусни ғурфаву панҷара, чи хиште чанд бар ҳам ниҳодан ва даре чанд дар ҳам кушодан чандон коре нест. Назоратгоҳи ақл он аст, ки дар зовияи (ҳуҷраи) танги он пиразан тааммул кунанд, ки дар гӯшаи айвони шоҳӣ воқеъ шуда буд. Ва хабари он чунон аст, ки вақте ки айвони Кисро тамом шуд ва иморати коҳ ва манзараш самти итмом ёфт, Нӯшервон ҷамъе аз ҳукамо ва нудаморо гуфт, назар кунед, ки дар ин иморат ҳеҷ айбе ва халале ҳаст, то ба талоруки он амр кунам. Эшон баъд аз назар дар атрофу ҷавонибаи он ба арз расониданд, ки эй малик, ин иморатест, ки дар иртифоаш (баландӣ) камарбанди ҷуззомӣ (номи бурҷ) кушояд ва шарафаи рафиаш (кунгура) пойи шариф бар сари айвон ниҳад. Қитъа:

Чунин бинои ҳумоюн фалак надид ба чашм,
Чунин иморати олӣ ҷаҳон надорад ёд.

Нахуст бортаҳи иқбол боз кард аврош,
Даре зи худ ба рӯи ҷаҳониён бикшод.

Ҳеҷ халале дар аркони ин айвон ва ҳеҷ залале дар атрофи он нест, илло (ғайри) он ки дар гӯшаи айвон хонаест мухтасар ва кулбаи бас муҳаққар (ҳақирона). Дуде аз равзани он найрона бармеояд ва ашҷори онро сиёҳу тира месозад. Агар ин сурат бартараф шавад, бағоят муносиб аст ва чунин чашм захме аз ин айвон дафъ кардан лозим ва воҷиб. Нӯшервон гуфт, ки ин хона мулки пиразанест, умр гузаронида ва офтоби зиндагониаш ба сарҳади ғуруб расида. Ман дар вақте, ки асоси ин айвон мениҳодам ва меъмори тарҳи он мекашиданд, ин хона монеъ буд аз он ки саҳни пеши айвон ҳамвор бошад. Касе пеши пиразан фиристодам, ки ин кулбаро ба ҳар баҳое, ки хоҳӣ бифурӯш, то зар бидиҳам ё манзили хуштар аз ин барои ту муҳайё созам. Пиразан пайғом фиристод, ки эй малик, ман дар ин хона мутаваллид шудаам ва бад-ин кулба мустаънис унс гирифтан таштаам, ҳама олами мулки ту метавонам дид. Ту ин ошьёни муҳаққару вайронаи мухтасар бар ин гадои бенаво наметавонӣ дид. Ман аз ин сухан мутаассир шуда дигар ҳеҷ нагуфтам, то вақте ки айвон тамом шуд. Ҳар замон дуде аз равзани ӯ берун меомад ва деворҳоро тираву димоғҳоро хира месохт. Пайғом додам, ки ин дуд чаро мекунӣ? Гуфт: «Барои худ чизе мепазам». Ҳеҷ нагуфтам. Хоне ороста бо мурғе бирьён барои ӯ фиристодам ва гуфтам, ки эй модар, ҳар шаб хоне ба анвои атъима (таомҳо) барои ту бифиристам. Ту дар ин кулбаи танг оташ мафурӯз, ки аз дуди он айвони мо сиёҳ шавад. Ҷавоб фиристод, ки дар олам чандин гурусна ва фоқазада бо чашми гирьёну дили бирьён бошанд ва ман мурғи бирьён хӯрам, кай раво бувад? Аз офаридгори худ метарсам, ки баъд аз ҳафтод сол, ки ҷавина ва кашкинаи ҳалол хӯрда бошам, мурғу лавзинаи (ҳалвои аз мағзи бодом тайёр кардашуда) ҳаром хӯрам. Ин кулбаи маро барқарор бигзор, ки зинати айвони адолати туст. Умаро чун бинанд, ки ту аз камоли адолат раво намедорӣ, ки кулбаи торики ман аз ман биситонӣ, дасти тасарруф ба амлоки раъиё дароз накунанд. Ва дигар он ки айвони ту дер сол нахоҳад монд ва қиссаи хонаи ман муддатҳо бар сафаҳоти авроқи рӯзгор марқум (зикр) ва мастур хоҳад буд.

Ман ин суханро аз ӯ писандидам ва ба ҳамоҷӣ розӣ шудам.

Овардаанд, ки пиразан говеке лоғар дошт. Ҳар сабоҳ аз хона беруи кардӣ ва ба саҳро бурдӣ ва шабонгаҳ аз саҳро боз овардӣ. Ва дар ин ду вақт он гов бар рӯи фаршҳои муллаввам, ки дар пеши айвон таркибу тартиб ёфта буд, мегузошт. Рӯзе яке аз нудамо гуфт: Эй пиразан, ин ҳаракат макун, ки номуси мулкро мешиканӣ ва асоси ҳайбати салтанатро хароб мекунӣ. Анӯшервон ҷавоб дод, ки номуси мулк аз зулм мешиканад на ба адл. Бинои футуввати подшоҳӣ ба ҷаҳд хароб мешавад на ба акл. Он чӣ мекунам, барои некномии подшоҳ мекунам ва хубфарҷомии ӯ металабам.

Ва алҳақ рост гуфта, зеро ки аз ин сурат ҳазор сол гузашта ва ҳикояти кулбаи пиразан ва айвони Нуширавон ҳанӯз дар дафтарҳо масбут (навишта) аст ва бар забонҳо ҷорӣ. **Фард:**

Ҷазои қусаи амал бод, ки рӯзгор ҳанӯз,
Хароб менакунад кирёси Кисроро.

Дар калимоти Манучеҳр омада, ки дунёӣ эътимодро нашояд. Оқил он аст, бар иқболи орӣ дил нанихад ва бидонад, ки ҳар чиро худо подшоҳӣ дод, дар он [illegible] бар ӯ фарз гашт ва ҳаққи он чунон аст, ки [illegible] (бозгашт) ҷамъ кунад, то дар дунёӣ некном бошад ва дар уқбо хуҷастафарҷом.

Байт:

Бо футуввад [illegible] шав, бо муруввати [illegible],
[illegible] аз [illegible] тахти [illegible] бархурдор бош.

Овардаанд, ки Кайқубод [illegible] ҳазор ба қувват [illegible] нафсони [illegible] ӯ [illegible] ва гуфтӣ: [illegible] ба [illegible] ва [illegible]. Китъа:

Гар [illegible] Фаридун [illegible],
[illegible] Кайқубоду [illegible] Рустами Исфандиёр
Гуфт аз [illegible] Низомӣ [illegible] Баҳроми [illegible],
Шуд ба шаҳри Анварӣ [illegible] Санҷар [illegible].

Овардаанд, ки Султон Маҳмуд боре сохт чун равзаи ризвон дилкушо аз мононаи фирдавс барки ҳайбатаф-

зо чун бӯстони биҳишт тозаву хуррам ва аз ғояти та-роватy нузҳат рашки гулшани Ирам. Назм:

Басе гул шукуфта бар атрофи боғ,
Барафрӯхта ҳар яке чун чароғ.
Райҳон дамида бар атрофи ҷӯй,
Сабо атрбезу ҳаво мушкбӯй.
Дарахташ зи Тӯбо дилоротар,
Гиёҳаш зи сабзи хат зеботар.

Ва падари худ — Сабуктегинро, зиёфате кард, ки хонсолори фалак базме ба он зебоӣ надида буд, гӯё замона соате ба он оромиш нанишаста. Таомҳои лазиз, ки аз навоиди хулди барин нишон медод, ҳозир кард ва шарбатҳои хушгувор, ки аз ҳаловати лаззати шароби та-ҳур (далерии баранда) ҳикоят мекард, ба назар овард. Маснавӣ:

Абобили[1] кӯшкаш зи барсаришт,
Хабар дод аз ҳураҳои биҳишт.
Зи мурғони фарбеҳ, ту гӯӣ бисот,
Бароварда пар мурғакон аз нишот.
Зи лавзинаҳову зи ҳалвои тар,
Ба танг омада тӯтиёни шакар.

Пас аз фароғати таом писар аз падар пурсид, ки ин навъ дар назари шумо чӣ навъ менамояд. Падар гуфт: «Ҷони падар, ин навъ равза ҷои дилкушост, аммо аз мулозимони мо ҳар кас хоҳад мисли ин боғ тавонад сохт. Подшоҳонро бояд, ки боғ чунон созанд, ки дигаронро мисли он сохтан муяссар нашавад ва монанди он дар ҳеч бӯстон ба даст наояд».

Султон фармуд, ки он кадом боғ тавонад буд. Ҷавоб дод, ки он ниҳоли тарбият ва эҳсон дар бӯстони фузалову ҳукамо ва шуаро нишонидан, то самарае ҳосил кунӣ, ки сардии зимистону гармии табистон дар он тасарруф натавонад кард. Низомии Арӯзӣ гуфтааст: Назм:

Иморатҳои олӣ сохт Маҳмуд,
Ки ҳар як ҳамсари чархи барин буд.
Набинӣ з-он ҳама як хишт бар пой,
Санои Унсурӣ мондаст бар ҷой.

Ҳамчунин. Қитъа:

---

[1] *Абобил* — номи паррандаҳо, ки дар форсӣ парасту гӯянд.

Нӯшервон иморати боғе карда буд,
Бузургмеҳр гуфт: «К-эй шоҳи комрон,
Обу замини ҳамвор ба дасти туст,
Боғе бисоз бар тарафи ҷӯйбори он.
Беҳ бошад, ки давлати боқият бар диҳад,
К-ин боғи умр ҳоки бақор асту ҳал назар».

ДАР РИОЯТИ ҲУҚУҚ

Адои ҳуқуқ ба ҳама лозим аст. Ч[illegible], яъне ҳарки падару модар аз ӯ хушнуд бошад, ҳама аз ӯ хушнуд бошанд...

Маснавӣ:

Чу Хурмуз зи Парвиз хушнуд буд,
Басе давлату ҳашматаш рӯ намуд.
Чу Шерӯя таъзими Хусрав накард,
Аз ӯ бози накбат бароварда гард.

...Машҳур аст, ки Талҳаро воқеае афтод, ки танҳо ба қабилаи бани Қайс нузул кард. Сайиди қабила Молик бинни Авф буд. Ӯро нашинохт ва бар бузургиву шарафи ӯ иттилоъ наёфт. Дар меҳмондорӣ ва икроми ӯ тақсир шуд. Талҳа он ҷоми заҳри мазаллатро таҷаррӯъ (қатра-қатра нӯшидан) кард ва он бори гаронро ба қуввати карам таҳаммул намуд. Чун аз он қабила рихлат кард, Моликро маълум шуд, ки меҳмон чӣ кас буда, шарманда шуду ба вай нома навишта аз ҷониб фиристод. Мазмунаш он ки шуморо нашинохтам ва асбоби хидматгорӣ бар ваҷҳе, ки лозим бошад, муҳайё насохтам. Ин замон дил аз ин муомала реш сохт ва сар аз ин хиҷолат дар пеш. Фард:

Чи гуна сар зи хиҷолат барорам аз пеш,
Ки хизмате ба сазо барнаёмад аз дастам.

Тавақкӯи он дорам, ки аз тақсире, ки воқеъ шуд, маъзур дорӣ ва чун шеваи карами ту муқтазии қабули узрхоҳон аст, ин хато аз ман даргузарӣ. **Байт:**

Агар дар хидматат тақсир дорам,
Ба фазли шомилат уммедворам.

Талҳа ҷавоб навишт. Он чи ба ман тавақкӯъ кардаӣ аз қабули узр андеша макун, ки муруввати ман ихти-

зон (муносиб) он мекунад, ки ҳазор чандин гуноҳро ба як узрхоҳӣ даргузарам. **Байт:**

Чун партави узр аз уфуқ, рӯй намуд,
Ношайд шуда чу соя ҳар ҷурм, ки буд.

Аммо он сухане, ки туро нашнохтам гуфтӣ, номустаҳим (ноҳамвор) аст аз шеваи карам, ки дар меҳмонӣ ва русуми икром ба ашрофу аъзом (бузургон) доштан аҳли футувват нест. Шарҳазиян мурувват ва шаммаи аҳли футувват нест, ки чун офтоб бар ҳама кас яксон ти мизбонӣ он аст, ки чун офтоб бар ҳама кас яксон тобад ва монанди борон бар ҳама ҷо як тарика борад. Агар меҳмон марди бузург аст, ҳаққи бузургии ӯ ба ҷой оварда бошад. Ва агар фурӯмоя бувад, эҳсону икроми худ зоҳир карда, чӣ тақсир дар хидмати бузургон мӯъҷиби надомат ва воситаи хиҷолат аст. Ва тафсил дар бораи номустаҳиқ сабаби бадномӣ ва пушаймонист ба дар ҳамин маънӣ гуфтаанд. **Китъа:**

Меҳмонро азиз бояд дошт,
Аз раҳи мардиву ҷавонмардӣ.
Гар бузург асту лоиқи хидмат,
Худ ҳаққи ӯ ба ҷой овардӣ.
В-ар бувад сифла кас нахоҳад гуфт,
Ки чаро бо вай ин карам кардӣ.

Ҷамъе бузургон будаанд, ки дар бораи хасми худ риояти меҳмондорӣ намудаанд. Чунончӣ, дар таърих мастур (зикр) аст, ки дар Кирмон малике буд бағоят сахиву меҳмондор, пайваста дари меҳмонхонаи ӯ кушода буд ва хони эҳсони ӯ барои хосу ом ниҳода. Ҳар кӣ бар шаҳри ӯ омадӣ бар суфраи карами ӯ нон хӯрдӣ, вазифаи чошт ва робитаи шом аз зиёфатхонаи вай бурдӣ. Вақте Азизуддавла лашкар кашида қасди вилояти ӯ кард, малик тоқати ҳарби вай надошт. Ба ҳисор даромад. Ҳар рӯз лашкари Азизуддавла бар сари ҳисор омадӣ ва ҷанги сахт карданди. Ҳар шаб малики Кирмон он миқдор таом, ки лашкари Азизуддавларо кифоят будӣ фиристодӣ. Азизуддавла пайғом дод, ки рӯз ҳарб кардан ва шаб нон додан чӣ маънӣ дорад? Ҷавоб фиристод: Ҷанг кардан изҳори мардист ва нон додан вазифаи мардумӣ, эшон агарчи душманонанд, аммо ғарибу мусофир, ки ба шаҳри манаид ва мурувват набошад, ки эшон дар манзили ман нони худ хӯранд.

Азизуддавла бигрист ва гуфт: «Қасеро, ки чандин

муруввват бошад бо вай ҳарб кардан аз бе муруввватист». Лашкар бозгардонид ва таарруз (озор намудан) вай накард. Фард:

Мардумӣ кун ба чои душману дўст,
К-аз муруввват зиён накард касе.

Шарти дигар дар меҳмондорӣ он аст, ки агар аз меҳмон ҷурме содир шавад ё қабл аз ин хатое вокеъ шуда бошад, чун аз хону эҳсони ӯ наволае танввул намояд аз сари он гуноҳ даргузарад.

Чуноичи нақл аст, ки сесад асир аз душманони Маъни бинни Зоир наздики ӯ овардаид. Хост, ки ба сиёсати эшон ҳукм фармояд. Кӯдаке аз миёни асирон бархесту гуфт: «Эй амир, ба худо савганд, ки моро об диҳӣ ва ташна накушӣ». Маъи фармуд, то ҷоми об ба дасти он кӯдак доданд. Дигар гуфт: «Эй амир, ҳамин ман ташнаанд. Агар ман об хурам эшон нахӯранд аз муруввват дур бошад ва агар об нахӯранду ташна монанд. Албатта чун сиёсат хоҳӣ кард, ҳамаро об деҳ». Бифармуд, то ҳамаро об доданд. Чун ҳама об ошомиданд, кӯдак бархосту гуфт: «Эй амир, мо ҳама меҳмони ту шудем ва меҳмонро куштан расми аҳли карам нест». Маъи аз фасоҳати вай мутааччиб шуд ва ҳамаи асиронро озод кард.

Ба ин навъ ҳикояте овардаанд, ки яке аз умаро маблағи мол дар зиммаи касе дошт ва он кас дар адои он дареғӣ менамуд. Ӯро ба сарҳанг супурд, ки он мол аз вай бисистонад. Сарҳанг ӯро ба хонаи худ бурда ташдид (сахтӣ) менамуд ва он илтимос кард, ки маро назди амир бар, ки сухани вочибулароэ дорам ба хизмати вай гӯям.

Сарҳангро бар вай раҳм омад ва ӯро ба хонаи амир овард. Казоро хон кушода буданд. Сарҳанг бар сари хон бинишаст ва он мардро бар сари хон биншонд ва чун таом хӯрда шуд, амирро чашм бар он кас афтод. Сарҳангро гуфт: «Чун ин мард меҳмон бошад ва аз хони мо тановвул намуд, ӯро ранҷонидан муруввват набошад. Ман он молро бар вай бахшидам, бигзор, то биравад».

Китъа:

Андар оини меҳмондорӣ,
Ҳурмати меҳмон бояд дошт.
Бар лаби ҷўйбори меҳмонӣ,
Ҷуз ниҳоли карам нашояд кошт.

Дигар, риояти ҳаққи соилон лозим аст. Агар ба таъриз (киноя) хоҳанд... Ҳар соилро ҳаққест. Агарчи бар асбе савор бошад. Ин муболиға барои он аст, ки то ҳаққи савол зоеъ нашавад. Дар калимоти Исавӣ омада, ки ҳар ки соилро ноумед гардонад як ҳафта фариштагони раҳмат дар манзили вай нараванд. Султон Иброҳими Адҳам дар замони салтанати худ мефармуд, ки неку дӯстонанд, ин соилон, ки ба дарҳои хонаи мо меоянд: «Ки ҳеч доред, ки ба мо бидиҳед...». **Қитъа:**

Гарат шоҳии ҳарду кавн орзуст,
Ба эҳсон дили соилон шод кун.
В-ар озодият бояд аз ҳар бало,
Фақире зи банди ғам озод кун.

Дигар, ҳаққи дархости шафион риоят бояд кард. Чи муқаррар аст, ки шафоат саволест ба забони тазаррӯъ. Албатта шафиъ яке аз аъёну ашроф хоҳад. Пас, эҳтироми каломи ин навъ мардум фармудан ва сухани эшон, ки дар бораи авф таҷовуз аз гуноҳи гунаҳгорон гӯянд, шунудан одати аҳли саодат бошад.

Овардаанд, ки яке аз акобир ва арбоби муҷриме назди Мансури халифа шафоат кард. Мансур гуфт: «Ин касро гуноҳи азим аст». Он азиз гуфт: «Ман ҳам гуноҳи азимро дархост мекунам, чи аз сари гуноҳони хурд бе шафоат метавон гузашт». Халифаро хуш омад ва шафоати ӯро қабул кард. Он муҷримро бибахшид. **Байт:**

Онро, ки чунин шафиъ бошад,
Қадраш ҳама ҷо рафиъ бошад.

Дар «Нигористон» оварда, ки худовандони қудратро авф кардан аз хатоҳои зердастон нишони лафъати қадр аст ва аломати ҳимматбаландӣ ва баҳонаест, ки сабаби раҳмати эшон гардад. Овардаанд, ки якеро ба хиёнате мавсум карданд. Қиссаи ӯро дар маҳкамаи вилоят ба арз расониданд. Ба ҳабси ӯ ишорат фармуд. Муддати мадид зикри он маҳбус аз сафаҳоти замоир маҳв шуд. Ҳеҷ кас аз ӯ ёд накард. Бузурге дар он рӯзгор ба мазиди ҳақгузорӣ ва шарти вафодорӣ махсус буд. Ба маҳбус муҳаббате дошт. Ба волӣ руқъа навишт. Мазмун он ки даргузаштан аз ҷалолати гунаҳгорон иқломи эшон вазифаи марохими аҳли ихтиёр ва авотифи арбоби ихтиёр аст. Ва он фақир маҳбуси дар-

мондаест ба меҳнат гирифтор гашта ва наздик ба ҳалокат расида ва медонам, ки карами он чаноб дар халоси гирифторон баҳоначўист. Агар домани исмати он зиндонӣ аз олудагии ин гуноҳ пок аст, ба халосӣ ва начоти ӯ ишорати олӣ ба арзонӣ бояд дошт. Агар губори гуноҳ бар гиребони ӯ баринишастааст ба оби вафу карам бояд шуст. Агар ғайр аз ин ду маъни сурати дигаре ҳаст, гуноҳи ўро ба шафиони бояд бахшид. Китъа:

Ба чавр фоммиву итъоми ом бар кина кас,
Турост фазл чу хуршеду файз чун борон.
Манех дар отиши андеша бегуноҳонро
Ба оби вафв бишўй домани гунаҳгорон.
В-агар чуз ин ду сифат ҳаст ҳолати дигар,
Бувад барои чунин кас шафоати ёрон.

Чун рукъа ба волӣ расид ва бар он иттилоъ ёфт дар чавоб навишт. Байт:

Онро, ки аз рўи лутф дарчаст кунй,
Кораш ба салоҳ орию рост кунй.

...Дар сиёсати Тамғочхон мазкур аст, ки чавонеро ба тўҳмати дуздӣ гирифта назди вай овардаанд, ки ба ғоят соҳибчамол буд:

Ҳарчи бар сафҳаи андеша кашад накши казо,
Шакли марбўъи ту зеботар аз он сохтаанд.

Подшоҳ фармуд, то бар сари чаҳорсўи шаҳр дасти ӯ бибурранд. Аркони давлат фиғон даргирифтанд ва дастурҳо аз сар баргирифтанд: Эй малик, аз сари гуноҳи ин чавон даргузар, ўро ба шафоати мо мавқуф фармо. Малик фармуд, ки маро дар ин мухим маҳхале нест, аммо талаби қонун аст, ки дасти ӯ бибуранд. Гуфтанд: Эй малик, чунон дасте ки ӯ дорад, буридани ҳайф аст ва моро бар он дает раҳм меояд. Гуфт: «Шуморо бар дасти ноаҳли дузд набояд гиристп, балки ба дарди пурхуни соҳибколо назар бояд кард, то ин ғам бар дили шумо сахл гардад».

Дигар ривояти ҳаққи касест, ки андак ошноӣ дошта бошад ё рўзе хидмати реза (хурде) карда ва гарчи ин васила ба ғоят андак аст, аммо назари карам онро бузург месозад ва то ба он баҳона факиреро бинавозад.

Овардаанд, ки шахсе хонаи шахсе ба кироя ситон-

да буд. Рӯзе чанд он ҷо ба сар бурда, ногоҳ аз он хона берун рафт ва аз он шаҳр сафар карда ба вилояти дигар афтод ва он ҷо бар мансаби вазорат расид. Он факир, ки хона ба ӯ ба кироя дода буд, бархосту рӯй бар хидмати ӯ ниҳод ва чун ба он шаҳр расид аз гарди роҳ рӯй ба боргоҳи вазир овард. Хост, ки ба даргоҳ дарояд. Ҳоҷибе истода буд, гуфт: «Чӣ касӣ ва ба чӣ ҷуръат ба ин боргоҳ дармеоӣ?» Гуфт: «Ошнои вазирам, маро ошноӣ бар ин густохӣ медорад». Ҳоҷиб пурсид, ки чӣ ошноӣ дорӣ бар вай. Гуфт: «Вакте хона ба кироя ба ӯ дода будам. Ҳоло омадаам, то назаре дар кори ман кунад ва маро аз пастии мазаллат ба баландии иззату ҳурмат барорад». Ҳоҷиб бихандиду гуфт: «Ту марди нодон будаӣ. Ин саҳл васнлаест, ки хона ба кироя дода будам. Инро ҳакке тасаввур кардӣ ва омадаӣ, ки риояти ҳақ дарьёбӣ. Бирав, сари хеш гиру муҳимми дигаре дар пеш». Қазоро вазир аз паси парда ин гуфтушунида истимоъ (гӯш) менамуд. Ҳоҷибро талабид ва гуфт: «Бо кӣ сухан мегуфтӣ?» Гуфт: «Марде омада, ки ман ошноӣ вазирам. Вакте хона ба кироя ба ӯ додам. Ман ӯро маломат мекардам, ки ин сухан магӯ. Ва ба чунин саҳл васнлаи қурби вазир маҷӯй ва таваққӯи илтифот ва инъом мадор». Вазир гуфт: «Ғалат кардӣ, бирав, ӯро биёр, ки ошнои қадими ман аст. Ва ҳуқуқи хидмат дорад». Ва ҳоҷиб бирафту ӯро даровард. Вазир ӯро таъзими бисёр кард ва навози бешумор ба ҷой оварл ва аҳволи атфоли ӯ бипурсид ва барои ҳар як тӯҳфаи табрикии бузургона тартиб дод ва ӯро дӯстком ва бо муроди тамом ба манзил баргардонид. Маснавӣ:

> Нур деҳ аз меҳру вафо сиҳаро,
> Саҳл мадон суҳбати дериноро.
> Рӯй магардон зи рафиқони хеш,
> Ёд кун аз хидмати ёрони хеш.

Овардаанд, ки Абдуллои Тоҳир бори ом дода буд ва арбоби ҳоҷат муродоти худ арз мекарданд ва ба ҳосили мурод муроҷиат менамуданд. Шахсе даромад, ки эй амир, маро бар ту ҳам ҳаққи неъмат аст ва ҳам ҳаққи хидмат. Таваққуъ дорам, ки ҳарду ҳакро риоят кунӣ ва маро ба дараҷаи қабул расонӣ. Абдулло гуфт: «Ҳаққи неъмат қадом аст?» Гуфт: «Фалон рӯз дар Бағдод бо кавкабаи (кормандон) давлат аз дари хонаи ман гузар мекардӣ. Ман ба дари хонаи худ об задам,

то гарде бар ҷомаи ту нанишинад. Неъмат он об аст, ки бирон ту бар хок рехтам, ҳаққи он мехоҳам».

Байт:

> Касе к-ӯ бар ту хорад ҳаққи обе,
> Фаромӯшаш макун дар ҳеч бобе.

Абдулло пурсид, ки ҳаққи хидматат кадом аст? Гуфт: «Дар он маҳал ки ту савор мешудӣ, ман бидавидам ва бозуи ту гирифтам, ту савор шудӣ». Абдулло гуфт: «Рост мегӯӣ, ҳарду ҳаққи ту собит аст». Пас, ӯро тартиби тамом дод. **Назм:**

> Бузургоне, ки аҳли ниятдоранд,
> Ҳама мискинновозу ҳақгузоранд.
> Зи ҷоми ҷоҳ бехушӣ на некуст,
> Зи ҳамрозон фаромӯшӣ на некуст.
> Асоси марҳамат бар ҳақшиносист,
> Ба сурат ношиносӣ носипосист.

Дигар риояти ҳаққи карам бар зиммаи аҳли ҳимам (ҳиммат) аз қабили кароил (қарзхост), яъне карами худ на карами дигаре аз ин сурат чунон бошад, ки шахсе хоҳад, ки бо эшон дар изҳори ҳакке, ки надорад ҳила пеш барад ва аз маҳлака (ҳалокат) халос ёбад. Эшон онро донанд ва ба рӯи вай наёваранд ва риояти ҳаққи карам карда чунон намоянд, ки он фиребро надонистаанд ва он ғурурро нашнохтаанд ва он ниҳояти муруввват аст.

Овардаанд, ки якеро назди Зиёди Басрӣ оварданд ва ба қатли ӯ ишорат фармуд. Ҷаллод теғ баркашид ва хост, ки чашми ӯро барбандад. Бечора дарёи болоро дид, дар шӯр омада аз наҳанги аҷал даҳан боз карда тазарруъ оғоз кард, муфид наяфтод. Ба тавба истиғфор фармуд, суд надошт. Гуфт: «Эй амир, миёни мову шумо ҳурмати ҳамсоягист ва қурби маэору ҳамсоягиро дар шаръ муруввват ва мазҳаби футуввут эътибори тамом аст. Агар дар риояти ҷониби ман тақсире равад ва айбҷӯён забони таън дароз кунанд ва хӯрдагирон дари эътироз бикшоянд, ки амир ҳаққи ҳамсоягӣ нигоҳ надошт ва ҳамсоягонро поймоли ҷафо кард. Амир, фикр фармоед, ки хуни чун мани заиф рехтан ва худро нишонаи тири бало кардан аз ҳамчу туе, ки дар гулшани ахлоқи ту хорон нараста ва бар домани авсофи ту ғу-

бори ситам нанишаста аст баднъ (нодир) ва баъид (дур) аст».

Қитъа:

Маро сахл аст аз ҷон даст шустан,
Чи ғам гар сад чу ман набуда гардад.
Чӣ хоҳӣ гуфт пеши нуктагирон,
Туро гар остин олуда гардад.

Зиёд дар фикр фурӯ рафт ва пайки андешаро ба атрофу ҷониб фиристод ва ба ҳеҷ ваҷҳ ошноне аз ӯ нadošт. Гуфт: «Баён кун, то ҳамсоягӣ дар кадом маҳалла буда ва ҳаққи ҷивор дар кадом диёр собит шуда». Гуфт: «Хонаи падари ман дар Басра ба хонаи амир ҳамостону падарам ба мулозимони амир ҳамдостон буд». Зиёд гуфт: «Падари туро чӣ ном буд» Гуфт: «Эй амир, аз ҳавли ҷон номи худро фаромӯш кардам, чӣ ҷои номи падар аст». Зиёд бихандид ва он бечораро бахшид. Фард:

Лаим ҷиноми гуноҳ бо ҳазор узр набахшад,
Ба як латифа кароимон ҳазор ҷурм бибахшад.

Дигар риояти ҳуқуқи руаё (халқ) ба адлу эҳсон аст ва ҳуқуқи авлоду имроди вузаро ва мулозимон ва сипоҳиёну ходимон дар бобе ба охир самти гузориш хоҳад ёфт.

ДАР СӮҲБАТИ АХЕР

Мусоҳибати некон ва маҷолисати доноён саодати абадист ва роҳнамои давлати сармадӣ!

Маснавӣ:

Меҳри покон дар миёни ҷон нишон,
Дил мадеҳ илло ба ҷамъи сархушон.
Нори хандон боғро хандон кунад.
Сӯҳбати мардонат аз мардон кунад.
Санг гар хорову гар мармар бувад.
Чун ба соҳибдил расад гавҳар бувад.

Мулуки форсро қоида он буд, ки ҳаргиз сӯҳбати эшон аз ҳукамову фузало холӣ набудӣ ва ҳеҷ ҳукм бе машварати эшон накардандӣ. Аз ҷиҳате, ки бинои салтанат бар адолату ростӣ ниҳодаанд, мамлакати эшон чаҳор ҳазор сол даркашид ва Султон Санҷар ҳаким

Умари Хайёмро бо худ бар тахт нишонидӣ ва хулафои Аббосӣ бо он ки худ донишманд буданд, ҳамаи ҳаллу ақди эшон ба каломи аҳли илм будӣ... ва дар хилофатномаи илоҳӣ мазкур аст, ки подшоҳ Насеро тавон гуфт, ки соҳиби шавкат бошад ва ҳукми ӯ бар вафқи ҳикмат бувад. Пас лозим аст, худованди қудрати комиларо муттасиф шудан ба ҳикмат ва ин иттисоф бар ин ваҷҳ даст диҳад, ки чигунагии тадбиру тасарруф дар ин ҷаҳон биёмӯзад ва бар ваҷҳи омӯхта ба кор барад. Бар ин тақдир ӯро ба мусоҳибат ва мухолифати уламову фузало ва ҳукамову урафо майл бояд намуд ва аз ҷоҳилону ғофилон ва бадхоҳон эҳтироз бояд фармуд. Назм:

Ҳамнишине, ки латифу комил аст
Роҳати рӯҳ асту ороми дил аст
В-он ки нодону ғафлат васфи ӯст,
Суҳбаташ монанди заҳри қотил аст.

Юнониёнро расм он буда, ки ҳокими эшон касе бошад, ки илму ҳикмати ӯ аз ҳама уламову фузалои замон бештар бувад. Ё касе, ки (ба) манзури назару маҳкам(и) ҳукм марди олиму (донишманд) ҳаким бошад, то асари суҳбати ӯ анвори фазилат бар сафҳаоти ҳоли ӯ лоиҳ гардад, ки суҳбатро асари азим аст. Дар ахбор омада, ки ҳамнишини нек мисли атторест, ки аз атри худ чизе ба ту надиҳад, боре аз роиҳаи ӯ баҳраманд гардӣ ва мисли қарини бад монанди кӯраи оҳангар аст, ки агар ба оташи он насӯзӣ, аммо аз дуду бухори он табъат тира гардад. Маснавӣ:

Дар гузар аз кӯраи оҳангарон,
Бо тафаш дуд расад аз ҳар карон.
Рав бари аттор, ки паҳлуи ӯ,
Ҷома муаттар шавад аз бӯи ӯ.

Ва аз ҷумлаи аҳли илму ҳикмат, ки подшоҳро ногузир аст чанд фақеҳе бувад олиму омили мутадайин, аҳкоми шаръро нек забт карда бошад ва масоили асливу фаръиро тамом дониста, то ба вақти фурсат дар маҷолиси ҳумоюн аз ҳалолу ҳаром сухан дарандозад..

Шеър:

Гар набошад муқтадо аз фиқҳу фатво дар миён,
Мунҳадим гардад асоси шаръу миллат дар ҷаҳон.

Дигар носеҳи амин ва хуршеди соҳибқирон, ки умури хирад ба ёди вай диҳад...

Ҳорунаррашид Шафиқи Балхиро гуфт: «Маро панде деҳ». Шайх гуфт: «Эй халифа, Худойро саройест, ки онро дӯзах хонанд ва туро дарбони он саро карда ва се чиз ба ту арзонӣ дошта, то ба он халқро аз дӯзах боздорӣ: молу шамшеру тозиёна. Пас, бояд ки ба мол муҳтоҷонро аз фоқа халос кунӣ, то ба василаи зарурат мутаваҷҷеҳи маҳрумот нашаванд. Золимонро ба шамшер қатл кунӣ, то мардумон аз шарри эшон эмин шаванд. Ба тозиёна фосиқонро адаб намоӣ, то аз фиску фуҷур бозоянд. Агар чунин кардӣ, ту ҳам наҷот ёфтӣ ва ҳам халқро наҷот додӣ. Агар хилофи ин кардӣ, пеш аз ҳама ба дӯзах меравӣ ва дигарон дар паи ту». Ҳорун бигирист ва дасти Шафиқро бибӯсид: **Қитъа:**

Насиҳат к-он зи рӯи сидқ гӯянд,
Ба гӯши ҳар ки ояд дарнагирад.
Чу ҷон дорад ҳадиси соҳибдил,
Равон андар дилу ҷон ҷой гирад.

Дигар табиби ҳозиқ, илоҷро дониста ва агрози ҳукаморо захираи хотир дошта дар шифои мариз ва аз илали аъроз ховӣ, (ҳолӣ) куллиёти фан бошад ва дар изофаи анфоси Исавӣ маризеро табобат намояд. **Байт:**

Тоза гардад ҷони бемор аз дамаш,
Рӯҳро роҳат расад аз мақдамаш.

...Дигар шоири ширинзабону зебобаён, ки дар фасоҳат гӯй аз майдони сухангузорон рабуда бошад ва дар балоғат асби аблақ аз суханварони замон бурда. **Фард:**

Рӯзи бозори фасоҳатро ривоҷ аз назми ӯ,
Саҳни гулзори балоғатро зи шеъраш рангу бӯ.

Қитъа:

Шоиронро зиёд бояд дошт,
Ки аз эшон бақо пазирад ном.
Шеъри Салмон нигар, ки тоза аз ӯст,
Номи султон Увайс дар олам.

Дигар, надими тозарӯйи базлагӯй, ки ба нуктаҳои латифу рангин маҳфилро биёрояд ва ба латифаҳои ширин абвоби (дари) инбисот (хушсӯҳбатӣ) ба рӯи ҳозирони маҷлис бикшояд. **Байт:**

Табъро лаззат аз зарифи ӯ,
Рухро қуввват аз латоифи ӯ.

Беҳтарин ҷалисӣ (ҳамнишаст) ва хуштарин анисӣ кутуби акобир ва расоили бузургон аст. На замири хонандаро аз ӯ малол аст ва на хотири шунавандаро ғуломе, ки бе марсуми вазифа мусоҳибат мекунанд ва бе нозу карашма маҷолис менамоянд. Маснавӣ:

Ҳамнишине беҳ аз китоб махоҳ,
Ки мусоҳиб бувад ғаду бегоҳ.
Роҳатафзои ҷону роҳати дил,
Ҳарчи дилхоҳи туст аз ӯ ҳосил.
Инчунин ҳамдами латиф кӣ дид,
Ки на ранҷе диҳад на ранҷонад.

Бузургон гуфтаанд, ки ҷамии халоиқ ба ақл муҳтоҷанд ва ақл ба таҷриба эҳтиёҷ дорад ва чи гуфтанд, ки таҷриба ойинаи ақл аст, ки дар ӯ сурати масолеҳ мушоҳида мекунад ва ба таҷоруби рӯзгоре умри дарозу фароғате тамом бояд ва чун ҳукамо диданд, касрати бақои умр мустаор ба идроки ин маънӣ вафо намекунад, чора ангехтанд ва аз рӯи меҳрубонӣ тадбире бисохтанд. Ҷабри ин нуқсон ва ба мурури замон таҷрибаҳои куллӣ ба даст оянд. Пас, ахбори мулук ва салотин ва аҳволи умарову вузаро ва калимоти уламову ҳукаморо дар китоб сабт карданд.

Қасасу (қиссаҳову) таърихи гузаштагонро ҷиҳати ҳиссу хутути ояндагон дар қайди таъаллуқ кашиданд, то асҳоби давлат ва арбоби мақнат онро дастурамали худ созанд ва ҳар як ба қадри истеъдоду қиммати худ аз мутолиаи он ҳикоят истифода намоянд, то ин мазмуну таҷриба бе дигарон фоида гирифта бошанд. Назм:

Ҳикояту аҳволи шаҳаншаҳон,
Ривояту ахбори корогаҳон,
Дилу дидаро равшанӣ диҳад,
Ба илму хирад ошноӣ диҳад.
Зи ҳар гуна бобе сухан гуфтаанд,
Ба илмоси таҳқиқ дурр суфтаанд.
Ба даврон басе таҷриба кардаанд,
Ба ҳар кор бас ранҷҳо бурдаанд.
Ҳамон беҳ, ки бар қавли эшон равем,
Суханҳои пешинагон бишнавем.

Дарахте, ки ғашта зи ӯ рӯзгор,
Басе оварад меваи ягза бор.
Биё то бад-он боғҳо пай барем.
Ва мо дам аз он меваҳо бархӯрем.

ДАР ДАФЪИ АШРОР

Чунончи майл ба сӯҳбати ахьёру аброр воҷиб аст, ичтинобу эҳтироз аз мачолисати ашрор ҳам лозим аст. Чи сӯҳбат ба ҳасби хосият муяссар мебошад, пас чунончи ӯ ҳамиишини фавоиди куллӣ ба хусул мепайвананд ва аз ихтилот бо бадон натиҷаҳои нолоиқ зуҳур меёбад. Сӯҳбати некон сабаби мазиди дил аст ва мухолифати бадон сабаби малолу надомат. Назм:

Бо давлатиён нишин, ки хоре,
Дар суҳбати гул шавад баҳоре.
Бо ҳар ки на муқбил аст, манишин,
Қ-аз сар, ки нагашт ком ширин.

Ашрор ду қисманд: яке воҷиб-ал-дафъ ва дигаре воҷиб-ал-манъ. Аммо онҳо, ки дафъи эшон сабаби нафъи мардум ва салоҳи куллӣ дар набудани эшон аст се гурӯҳанд: Аввал, duздон. Дафъ кардани эшон бар зиммати ҳама лозим аст.

Васияти саввуми Ҳушанг ин буд, ки эй фарзанд, бояд ки арбоби фискро молидаву ранчур ва шарро саркӯбу мақҳур (дар қаҳр) дорӣ. Қитъа:

То накӯшӣ ба маъзалат нашавӣ,
Ҳаргиз аз мулку салтанат шодон.
Роҳҳоро зи дузд эмин дор,
Гар ту хоҳӣ мамолик ободон.

Ҳикоят аз Амирулмӯъмин Умар дар китоби «Ҷавоҳир-ул-иморат» нақл кардаанд, ки эшон гуфтанд: «Вақте дар ҷоҳилият ба тиҷорат ҷониби Мадоин мерафтам ва чиҳил ҷома аз барди Ямонӣ (матоъ) бо ман буд. Чун ба ҷавори Мадоин расидам, дуздон сари роҳ гирифтанд ва маро ғорат карда бардҳоро бурданд ва ман ба сад меҳнат худро ба Мадоин расондам ва ба додхоҳӣ ба даргоҳи Нӯшервон рафтам. Чун сурати тазаллуми ман ба самъи (гӯши) Нӯшервон расид ва бар камоҳии ҳолоти ман иттилоъ ёфт, ҳоҷиберо фиристод, то дасти ман

гирифта маро ба макони фуруд оварду гуфт: «Ин ҷо бош, то дуздеро талаб кунанд ва бардҳоро боз ситонанд». Ман дар он висоқ мебудам ва ҳар рӯз аз матбахи хоси хоҷа таоми мулукона меоварданд ва пеши ман мениҳоданд ва ман ҳар рӯз ба даргоҳи Кисро мерафтам ва наззораи маросими мамлакатдорӣ ва раиятпарварӣ мекардам, то баъд аз чиҳил рӯз ба висоқ даромадам, ҷомахои бурдаро дидам ниҳода ва дасте бурида он ҷо афтода ва когазе чиҳил танга зари сурхи румӣ ва бар он когаз навишта, ки чиҳил рӯз биистодӣ, то дузди туро ба даст оварданд ва рахти ту ба назди ту расид. Ин чиҳил танга музди чиҳилрӯза интизорист чун ба вилояти худ расӣ, бояд ки аз мо шикоят накунӣ ва аз ин ҳикоят маълум мешавад, ки мулуки рафъалмиқдорро дар боби дафъи дуздон ва роҳзанон эҳтимоми бисьёр буда. Пас волии одил бояд, ки роҳҳои мардумро аз хавфи дуздону роҳзанон ба ситвати сиёсат эмин созад...

Бибур дасти зулму сари роҳзан,
Ки эмин шавад роҳ бар марду зан,
Чу раҳ гашт эмин шавад корвон,
Зи баҳри тиҷорат ба ҳар сӯ равон.
Дамодам ба ҳар сӯ ситоянд халқ,
Шавад шаҳр маъмуру деҳ низ ҳам,
Зи оинаи дил равад занги ғам.

Дуюм, риндону хунрезони авбошн фитнаангез дар билод вакте ба хирарӯӣ ва тундхӯӣ дасти таарруз ба молу фарзандони мардум дароз кунанд, касе ба ҷиҳати ҳифзи ҳол мутаарризи эшон нашавад ва ҷуз ҳокими соҳибқудратро бар эшон даст набошад. Пас, катъу катли эшон зарурат аст.

Дар ахбор омада, ки дар шаҳри Ҳалаб риндону авбошон бисьёр шуданд. Мардум аз эшон ба танг омада, назди султони Миср додхоҳӣ карданд. Султон ҳокиме Муслиҳ ном фиристод, то ба дафъи риндону авбошон иштиғол намояд. Муслиҳ биёмад ва баъзе аз ин муфсидонро сиёсат кард.

Он ҷамоат ба кори худ идома медоданд. Ҳол бад-он расид, ки дар масҷиди ҷомеъи намозгузорӣ дар пеши меҳробн вай навиштанд, ки эй Муслиҳ, худро маранҷон, ки мо аз он ҷумлаем, ки агар як танро бикушӣ, даҳи дигар сар бароранд. Мо куштани худро фахри худ медонем ва аз он ҳеҷ ор надорем. Назм:

Мо ошиқему, кушта шудан интизори мост,
Шамшери ишқ тез зи санги мазори мост.
Бе захми теғи ишқ зи олам намеравем,
Берун шудан зи маърака бе захм ори мост.

Муслиҳ, ки ин хат бархонд, донист, ки бо эшон аз ҳиллаву тазвир дар мебояд омад. Фармуд, то дар зери хати эшон навиштанд, ки мардонагиву фарзонагии шуморо донистем ва якдилу якҷиҳатии шуморо бо якдигар маълум кардем. **Фард:**

Дар ҷигардориву сарбозӣ шуморо мисл нест,
Бар чунин мардони якдил офарин бод, офарин!

Ҳоло аз ҳарчи рафт, пушаймонем ва ба мақоми узрхоҳӣ даромада дар садади тарбият ва тақвияти эшонем ва ҳозирони маҷлис аз ин сухан мутааҷҷиб шуданд ва ӯ дар таърифу тавсифи авбошу риндон машғул шуд ва даст аз ҳабсу қайду қатли эшон кӯтоҳ кард. Дигар рӯз аъёну ашрофи шаҳр наздики вай омада хостанд, ки дар боби авбош сухан гӯянд, ӯ бар эшон сабқат гирифта фармуд, ки эй азизон, мо аз куштани он ҷавонон пушаймонем ва ба ғоят ҳайф аст мардуми диллеру чолокро куштан, чи дар ҳар кори аз ин тоифаанд, ки пайдо мешаванд ва ман ба эшон муҳтоҷам, ки аҳли қалъаи Рум ёғӣ шудаанд ва маро дар дафъи эшон мардони корӣ мебояд. Шумо агар ҳаводори манед, ҷамоате, ки пешвои сарони ин қавманд ба назди ман оред, то ба назари тарбият маҳфуз созам. **Назм:**

Аз ин номдорони боҳушу ҳанг,
Касеро ки бинам сазовори ҷанг.
Диҳам маркабу ҷавшану мағфараш,
Ба гардун гардон расонам сараш.

Акобири Ҳалаб гуфтанд: сардору пешкори эшон пиресест бо чаҳор писар ва ҳоло дар пайи касбу коре рафта ва аз сиёсати шумо гӯша гирифтаанд. Муслиҳ бифармуд, то эшонро талабиданд ва таъзими бисёр ва лутфи бешумор намуда ҷомаи хулро ба он пир дод ва писаронашро низ хилъат дода ба иноёту отифат тасаллӣ дод. Баъд аз чанд рӯз, ки хотири эшон мутмаин ва дили эшон аз ҷониби ҳоким эмин шуд, Муслиҳ бифармуд, ки ба ҷамъи мардони хунхори айёрпеша эҳтиёҷ аст, то эшонро тарбият кунам. Шумо ин ҷамоатро мешиносед

ҳар киро донед, ки аз дасти вай коре ояд ва маъракаи ҳарбро мешояд биёред, то хилъат диҳам ва эшонро ба дилхоҳи эшон тақвият кунам. Падару фарзандон ба ғоят хушдилу шодон берун омаданд. Аз атрофу ҷониб сесад ятими ҷаррор ва ринду хунхорро назди вай оварданд. Фармуд, ки эшонро фардо биёред, ки хилъат муҳайё шавад ва ҳам дар замон фармуд, то хайётонро талабида сесад ҷома дӯхтанд.

Мулозимони даргоҳи вай аъёни шаҳру вилоят ҳама дар ин кор ҳайрон, ки ӯро Султони Миср ба дафъи эшон фиристод ва ӯ ба хилофи амри султон дасти эшонро қавӣ медорад: **Байт:**

Ба ҷои зар гулбуне нишонад,
Ба ҷои заҳр шаккар мечашонад

Аммо чун шаб даромад ба сесад марди бегонаи фарзонаи мардонаро муқаррар кард, ки силоҳ пӯшида дар ҷои хоби эшон истода бошанд, ки риндон ба он ҷо дароянд ҳар якеро ба қатл расонанд ва рӯз, ки он ҷамоат ва дастбӯсӣ карданд, ишорат шуд, ки аз ҷои хоб риндон хилъат пӯшида берун оянд ва сафи хидмат баркашида камари мулозимат бар миёни ҳаводорӣ барбанданд ва ҳамон пирро ба чаҳор писар низ куштанд ва сарҳои он қавми бесаранҷомро бар найза карда, гирди шаҳр бигардониданд ва арсаи он вилоят аз фасоди эшон пок шуд. **Байт:**

Бадандеш мардум сарафканда беҳ,
Дарахти бад аз бех барканда беҳ.

Сеюм, ситамгарони дилозор, ки қасди молу маноли мардум кунанд ва аз сиёсати султон натарсанд, дафъи чунин касон бар подшоҳ воҷиб аст, то асари шомати ӯ ба мамлакат нарасад. Натиҷаву оқибати ӯ дар он вилоят зуҳур накунад, ки хотимати зулм зарур аст:

Кори золим мулк вайрон кардан аст,
Оламеро дилгирён кардан аст
Эй нишода тири зулм андар камон,
Кай аз шамшери бало ёбӣ амон.

Аммо қисми дуюм, ки воҷиб-ал-манъанд тоифае бошанд ба сифатҳои носутуда ва нописандида. Ҳар оина мулоқот ва мақолоти эшон аҳли давлатро зиён дорад.

Яке аз онҳо суханчинонанд, ки ба ахбори дурӯғу рост миёни ҷамъе гарди фитна барангезанд ва дӯстонро бо якдигар душман созанд...

Бузургон гуфтаанд: чун касе назди ту хабар орад, ки туро фалон чунин гуфт ё ба ҷои ту чунин кард, бар ту шаш чиз воҷиб бошад: Аввал, он ки ӯро ростгӯй на-донӣ. Дуюм, он ки ӯро манъ кунӣ. Сеюм, он ки ӯро душман дорӣ. Чаҳорум, ба бародарон гумон набарӣ. Панҷум таҷассуси он хабар накунӣ. Шашум, ҳарчи су-ханчини гӯяд, чунон накунӣ ва асл он аст, ки суханчин-ро назди худ роҳ надиҳӣ ва мутлақ сухани ӯро гӯш накунӣ:

> Суханчинро мадеҳ дар назди худ ҷой,
> Ки дар як дам кунад сад фитна барпой.
> Суханчинро макун наздики худ ром,
> Ки бад гӯяд туро ҳам дар саранҷом.

Овардаанд, ки яке аз хоҷагони Исфаҳон ғуломеро мехарид, фурӯшанда гуфт: «Ғуломи ман айбе дорад, ки суханчин аст». Хоҷа гуфт: «Суханчинии ғулом чӣ хоҳад буд?» Ӯро бихарид. Чун рӯзе чанд баромад, ин ғулом кадбонуро гуфт: «Хоҷа туро дӯст намедорад ва зани дигар хоҳад хост». Кадбону аз ин сухан мутағайиру мутаассир шуд.

Ғулом дид, ки сухани ӯ кор кард ва тадбири фосиди ӯ ба фасона расид. Гуфт: «Мехоҳӣ, ки туро дӯст до-рад?» Гуфт: «Оре, мехоҳам». Ғулом гуфт: «Ман тилис-ме медонам ва афсуне ҷиҳати муҳаббат ёд дорам, чун хоҷа бихуспад устурае (қайчин) тез бардор ва аз мӯ-хое, ки зери маҳосини ӯст қадре ба даст ор ва ба ман деҳ, то афсун кунам ва муҳаббати туро дар дили вай мустаҳкам кунам». Зан гуфт, албатта, имрӯз чунин хо-ҳам кард. Пас, ғулом наздики хоҷа омаду гуфт: «Эй хоҷа, ҳаққи нону намак дар миён аст ва ман чизе шу-нидаам, туро огоҳ месозам, то аз худ ғофил нашавӣ». Гуфт: «Он чӣ хабар аст?» Ғулом гуфт: «Зани ту дӯсте дорад ва қасди ҳалоки ту кардааст. Агар хоҳӣ, ки рос-тии сухани ман бидонӣ, чун ба хона равӣ худро ба хоб соз, нигар, ки чӣ мебинӣ». Мард ба хона рафт ва таоми чошт тановул намуда такья бигрифт ва худро ба хоб сохт. Зан пиндошт, ки хоҷа хоб аст, устура ба даст ги-рифта маҳосини хоҷа боло гирифт, то мӯе чанд бита-рошад. Хоҷа дида боз кард ва он ҳол мушоҳида намуд. Пиндошт, ки зан қасди куштани ӯ дорад ва барҷасту

дасти зан маҳкам бигрифт ва устура аз дасти вай бистуду сарашро бурид. Хешовандони зан хабардор шуданд, ҳоҷаро бигирифтанду ба қасос вайро бикуштанд. Ба шумии он суханчин хонумони он оила хароб шуд. Назм:

Миёни ду кас ҷанг чун оташ аст,
Суханчини бадбахт ҳезумкаш аст.
Сияҳчоҳ мардон даруни баста рой,
Беҳ аз фитна бурдан зи ҷое ба ҷой

Дигар ғаммозонанд ва дидори эшон надиданиву гуфтори эшон нашуниданӣ аст. Байт:

Надидам зи ғаммоз саргаштатар,
Нагун толеъу бахти баргаштатар.

Дар осор омада, ки ғаммоз ҳалолзода набошад. Овардаанд, ки дар бани Исроил хушксолӣ падид омад ва осори қаҳтӣ ҳосил шуд. Мӯсо бо ашрофи бани Исроил ба талаби об рафтанд ва чаҳор шабонарӯз дуо карданд, асаре иҷобат падид наёмад. Садо омад, ки агар чиҳил рӯзи дигар ҳам дуо кунед, қабул нахоҳад шуд, зеро ки дар қавми ту ғаммозест, ки шумии ӯ намегузорад. Мӯсо тамоми қавми худро аз ғаммозӣ тавба фармуд... То борон омаду қаҳтсолӣ аз миён рафт.

Ҳикоят. Овардаанд, ки подшоҳе якеро тарбият мекард. Гуфт: Агар мехоҳӣ, ки рӯз ба рӯзгори ту боло гираду соат ба соат мартабаи ту биафзояд ва назди ман аз ҳама мулозимон бақурбтар бошӣ, бояд ки се кор накунӣ: Аввал, дурӯғ нагӯй, ки дурӯғгӯ дар чашми мардум хору беқадр бошад. Дуввум маро дар пеши ман ситоиш макун, ки ман худро беҳ аз ту медонам. Сеюм, аз ғаммозӣ барҳазар бош ва бадии ӯ дар пеши ман магӯй. Чун ман бадии эшон бишнавам бо эшон бад шавам ва хабари бадии ман бо сипоҳу раият чун зоҳир гардад, тарсон шаванд, натиҷа ба дигаре кунанд ва подшоҳи дигаре талабанд ва халал аз ин ҷиҳат ба мулки ман роҳ ёбад. Назм:

Барояд зи ғаммоз олам ба ҳам,
Халал роҳ ёбад ба хони ҳашам.
Зи ғаммоз гардад ҷаҳон сарнагун,
Ки нопок ҷон асту тира дарун.
Чу ғаммозро дидӣ андар замон,
Ба теги сиёсат бибуррош забон.

Овардаанд, ки Нӯширавон рӯзе маҷлисе орост, яке аз мулозимони Нӯширавон шахсеро пеши вай ғаммозӣ кард. Нӯшервон гуфт: «Ин суханро таҳқиқ мекунам. Агар рост аст туро ба сабаби ғаммозӣ душман хоҳам гирифт. Ва агар дурӯғ аст, туро ба ҷиҳати он дур хоҳам кард ва агар тавба мекунӣ аз ту хоҳам даргузашт».

Гуфт: «Товба кардам». Нӯшервон гуфт: «Ман афв кардам». **Назм:**

Ҳар ки ғаммозӣ кунад назди шоҳ,
Ҳам ба назди шоҳ гардад рӯсиёҳ.
Оламе дар оташу дуд аз дари ӯ,
Не худо, не халқ хушнуданд аз ӯ.

Дигар гурӯҳ соҳибғаразонанд, ки ҳар чи кунанд ғараз лозима бошанд, на аз рӯи ихлосу ҳаводорӣ сухан ба арз расонанд.

Ҳушанги малик дар дастур фиристода, ки аз мутобиату мувофиқати асҳоби ғараз лозими аъроз ва эҳтироз дарбояд чид, ки соҳибғаразон аз сари лаъмон бемаънӣ лофи ҳавохоҳӣ зананд ва ҷавҳари хасонатро дар риштаи сайот кашанд ва феъли ҷамилу кирдори некуро дар сурати зишт бознамоянд:

Мадеҳ роҳ соҳибғараз пеши хеш,
Зи соҳибғараз мешавад сина реш.
Ки ӯ ҷумла тазвиру макру фан аст,
Бурун дӯст дорад, даруни душман аст.

Ва чун маълум шуд, ки ғаразгӯён ба тазвире, ки тадбир ном кардаанд, бадиро ба некӯӣ баргузоранд ва хубиро зиштӣ дар шумор овардаанд. Пас бе таҳқиқ сухани эшонро ҳукм набояд фармуд ва дар тафаҳҳуси каломи ин қавм муболиға бояд намуд. **Маснавӣ:**

Чу арбоби ғараз лаб баркушоянд,
Накӯиро ба зиштӣ менамоянд.
Ба куллӣ то сухан равшан нагардад,
Касе бояд, ки пиромон нагардад.

Искандар аз Арасту пурсид, ки мулозимати мулукро кадом тоифа мувофиқанд ва кадом фирқа нолоиқ. Ҳаким фармуд, ки лоиқи хидмати мулук касест, ки амин бошад на хоин, зеро ки амонат сабаби иззат аст ва хиёнат мазаллат. **Байт:**

Марди конеъ бузургвор бувад,
Томеъ, албатта, хору зор бувад.

Дигар, бояд ки некӯгӯй бошад, на айбчӯй, ки одамӣ ба некӯгӯй ба ҳама ҳол маҳбубу макбул ва ба айбчӯй назди ҳама кас мардуду маҳзул бошад ва бояд, ки коркунанда на лофзананда, ки марди масоф мӯҳтарам асту соҳиби лофу газоф муттаҳам. Бояд ки мувофик бошад ва мунофик, ки натичаи дӯстӣ меҳру вафост ва самараи нифок чавру чафо...

Ҳасад ранчест сӯзанда, к-аз ӯ оташ ба чон афтад,
Чи чон чон, ки аз ҳуссод оташ дар чаҳон афтад.

...Нафси ҳусуд ба гоят хабис аст ва аҳкоми асҳоби нуфуси хабисаро дар заволи неъмат асари тамом бошад аз ин сабаб дар ҳадис омада, ки ҳасад ҳасаноти бандаро мехӯрад, яъне нобуд мегардонад, чунончи оташ ҳезумро. Ҳасад залилтарин сифат ва хортарин хислат аст ва аслан аз дуноват (фурӯмоягӣ) ва хасосати табиат дар вучуд ояд, ки натичаи чаҳл андар ӯ аз ин чост, ки изҳори ин сифат бар нуксони акл далели равшан аст, набинӣ, ки ҳусуд ҳамеша аз роҳати ғайре дар машаккате бошад:

Байт:

Дар ин ғусса чон медиҳад мардаке,
Ки бахри чи дорад вучуд он яке.

Аз ин навъ ҳар соате ҳазор шарбати заҳролуди ғаму ғусса вучуд мекунад ва ҳарчо касе пойи нишот бар замин ниҳад, ӯ дасти ҳасрат бар сар мезанад:

Ҳусудро ҳасади ӯ бас аст дар олам,
Ки дар билоди ғаму ранч дорадаш ҳардам.
Ҳусуд бар дигарон оташе барафрӯзад,
Чу нек дарнигарӣ, худ дар он миён сӯзад.

Дар боби ҳалоки ҳусуду ҳасад ҳикоятест. Овардаанд, ки дар замони Искандар чонваре падид омад, бар ҳар ки чашм афтодӣ дарҳол ҳалок кардӣ. Искандар чандон, ки аз ҳукамо чорачӯй кард, ҳеч кас чораи он надонист ва дафъи ин ғоила ҳеч навъ натавонист.

Охир Аристотелис баъд аз таъаммули бисёр фармуд, ки ман чорае ангехтам ва тадбире кардам, ки ин бало дафъ шавад ва ин офат аз халк катъ гардад. Пас, би-

фармуд то ониве сохтанд ба миқдори он ки одамӣ дар паси он махфӣ тавонад буд... Он ҷонвар бад-он тараф мутаваҷҷеҳ шуд ва назараш бар оина афтод ва сурати худро дид. Чун наздик расид, биафтоду бимурд. Искандарро аз ин ҳол огоҳ карданд.

Аз ҳаким пурсид, ки ин кор чӣ ҳикмат буд? Гуфт: «Эй малик, ҷонвар чандин қудрат дошт, дар оина акси худро дида ҳусуди худ ӯро кушт».

Мард ҳарчанд дар ҳунар кӯшад,
Бахил он ҷумларо фурӯ пӯшад.
Аз бахилони тирадил бигрез,
Дар каримони покҷон омез.

Дар «Ҷомеъ-ул-ҳикоёт» овардаанд, ки салотини мардуми бахилро мулозими худ насозанд, ки аз эшон хидуми бахилро мулозими худ насозанд, ки аз эшон хиҷолат расад. Чунончи кавлест, ки Амрӯ бини Лайс вакиле дошт, марде бахил буд. Вақте меваҳо сармо бибурд ва Амрӯ гуфт, мева ҳар куҷо ёбед, бихаред ва харҷ кунед. Рӯзе Амрӯ ҷашне сохта буд ва маҳфиле ороста. Дар ин маҳфил расулон аз атрофу ҷониб расида буданд ва ҳама ҷамъ омаданд ва ҷамии асбоби зиёфат муҳайё буд, чуз мева, ки бисьёр андак ба назар омад. Амрӯ вакили худро гуфт: «Мева бисьёр биёвар» ӯ андаке низ овард. Амрӯро ин ҳаракат бад омад ва гуфт: «Бирав, меваи бисьёр биёвар!»

Оқибат Амрӯ он мумсикро, ки назди меҳмонон ӯро шармсор кард, аз дарбор дур сохт. **Байт:**

Наздики акобири хунарвар,
Айбе набувад зи бухл бадтар.

Сеюм, аз он ҷамоат, ки лоиқи мулозамат нестанд, мардуми дунҳиммат ва сифла бошанд ва чун ҳиммати салотин олӣ бояд, пас мардуми дуну сифла дар хидмати эшон нашояд. Гуфтаанд, аз мумсик бахил сифла бадтар бошад, зеро ки бахил он бошад, ки карам надорад, аммо аз моли худ баҳра дорад ва мумсик он аст, ки худ нахӯрад ва ба касе карам накунад ва сифла на худ хӯрад ва на ба касе карам кунад ва нахоҳад, ки касе бо касе карам кунад.

Овардаанд, ки подшоҳе буд бағоят ҷавонмарду бахшанда. Рӯзе бо яке аз наздикони худ фармуд, ки маро орзуст, ки ҳазор-ҳазор дирам ба яке бибахшам. Ту чӣ мегӯӣ?

Гуфт: «Ин миқдор мол бисёр аст. Ин маблағ ба сад кас бас аст».

Гуфт: «Нисф аз ин ато кунам, чун бошад?»

Гуфт: «Ҳанӯз бисёр аст».

Гуфт: «Сулсе (аз се як қисм) тавон бахшид?»

Гуфт: «Бисёр аст».

Гуфт: «Дар рубъ (аз чор як) чӣ мегӯӣ»?

Гуфт: «Ҳанӯз рӯй дар касрат дорад ва алқисса, бар ашр (аз ҳашт як) қарор дод, ки сад ҳазор дирам бошад».

Гуфт: «Агарчӣ бисёр аст магар ба як кас набояд дод».

Подшоҳ фармуд, ки эй бедавлат ман бихостам, ки ин маблағ ба ту арзонӣ кунам, худро маҳрум сохтӣ ва маро аз саховат боздоштӣ. Он мард ба тазарруъ даромад, ки эй малик, ман хато кардам. Султон аз карами худ нагардад. Султон фармуд, ту сифлаӣ на лоиқи уқубатӣ ва на қобили атият (ато). Ҳам худро зиён дорӣ ва ҳам маро. Зиёни ман он аст, ки агар он қадар мол ба ту бахшидаме дар саховат алам (байрақ) шудаме ва то инқирози дунё караму мурувввати ман боқӣ монад ва зиёни ту ин аст, ки аз чандин мол маҳрум шудӣ. Акнун сад ҳазор дирам, ки бахши худ бар он қарор додӣ бистон ва дигар дар маҷлиси мо чунин сифлагӣ макун! **Назм:**

Сифла нахоҳад дигареро ба ком,
Хас нагузорад магасеро ба ҷом
Сифла ҷигархӯ бувад у бадниҳод,
Хоки сияҳ бар сари ҳар сифла буд.

Чаҳорум, аз он ғайбатгаронанд, ки зикри ҳар кас дар миён оянд хоҳанд, ки аз мусовии он чизе бигӯянд, ки агар он баёни воқеист, ғайбат бошад. Ва агар ғайри воқеъ аст, ҳам бӯҳтон бошад ва ҳам ғайбат.

Дар хабар омада, ки уқубати ғайбат аз зино сахттар аст. Дар хабар омадааст, ки баъзе аз шумо баъзеро ғайбат бикунанд. Оё дӯст дорад касе, ки гӯшти бародари мурдаи худро хӯрад. Ин ғояти таҳдид аст ва аз ин ҷо маълум мешавад, ки ғайбатгӯён монанди мурдахӯр бошанд ва ҳар киро рӯҳияи инсоният дорад аз мурда бипарҳезад ва аз мурдор бигрезад. **Байт:**

Аз ғайбати мардумон бипарҳез,
В-аз мардуми айбҷӯй бигрез.

Овардаанд, ки яке аз пайғамбарони ғайри мурсал буд, чизҳо дар хоб ба ӯ менамуданд ва нидое мешуниданд. Шабе дар хоб дид, ки чу бомдод бархезӣ дар фалон саҳро гузар кун, нахустин чизе, ки туро пеш ояд бихӯр, дуввум чизе, ки бинӣ пинҳон кун, саввум чизе, ки дар пеш ояд нигоҳ дор, чаҳорумро ноумед нагардон, панчум чизе, ки дар назар дарояд аз ӯ бигурез. Чун бомдод шуд бархост ва ба он саҳро, ки маъмур буд, равон шуд. Аввал чизе, ки пеш омад кӯҳи баланду бузурги сиёҳранг буд, он шахс мутаҳаййир шуд, ки он луқмаро чӣ гуна тавон хӯрд. Ба тарафи кӯҳ равона шуд, ки кӯҳро бихӯрад. Чун ба наздик расид, дид, ки кӯхе бадон азамат луқмаи хурд шуда буд. Онро бардошту бихӯрд. Ширинтар аз ангубин ва хушбӯтар аз мушк ва аз он чо пеш рафт. Таште дид, заррин ба роҳ афканда. Гуфт: Маро амр кардаанд, ки инро пинҳон дор. Пас дар зери замин хуфра канд ва ниҳон кард ва хоки бисьёр бар болои ӯ рехт ва бигузашт. Ҳанӯз ду қадам нарафта буд, ки дид он тишт ба рӯи замин аст, дигарборa биомад ва хуфра дуртар канд ва пинҳон сохт. Саввум бор дар ихфои он муболиғаи зиёде намуд боз зоҳир гардид. Шахс бо худ гуфт:

— Маро гуфта буданд, ки пинҳон кун, ман кори худ кардам ва он чӣ фармуда буданд ба чой овардам.

Аз он чо даргузашт, мурғе дид, ки аз бозе харосон шуда ба шитоб мепарад. Гуфт: «Маро нигоҳ дор, ки душман дар кафои ман аст».

Шахс ӯро дар гиребони худ пинҳон кард ва дарҳол бози хашмолудаву гурусна бирасид. Гуфт: «Ё набӣ, имрӯз ҳама рӯз дар талаби ин сайд будам, сайди ман паноҳ ба ту овард ва ман бағоят гуруснаам, маро ноумед макун аз рӯзии ман».

Шайх бо худ гуфт: «Ба ман гуфтанд, ки инро нигоҳ дор ва дигареро ноумед магзор, акнун чӣ кунам?» Корд баркашид ва кадре гӯшт аз рони худ бурид ба сӯи боз андохт. Боз гӯштро бардошту мурғро бигузошт. Он шахс пештар шуд мурдоре дид афтода ва ганда шуда аз вай бигурехт.

Аммо чун шаб даромад, шахс мунoчот кард: «Оллоҳ, он чӣ фармудӣ ба чой овардам, ҳикмати инҳо маро маълум гардон».

Нидо расид, ки он кӯҳи азим, ки дидӣ ва як луқма шуду бихӯрдӣ он хашм аст. Аввал азим намояд ва чун бихӯрдӣ ширинтар аз ҳама шириниҳост. Дуввум, он

ташти заррин, ки ҳар чанд пинҳон мекардӣ ошкор шуд, хайр аст. Ҳарчанд кас хоҳад, ки некиро махфӣ бидорад, албатта зоҳир мешавад. Он саввумиро маънӣ он аст, ки ҳар ки паноҳ орад дар паноҳ гирӣ ва ҳар кас туро амин кунад, хиёнат дар амонат раво надорӣ. Маънии чаҳорум он аст, ки чун касе аз ту чизе талабад ҷаҳд кун, то ҳоҷати ӯро раво гардонӣ. Панҷум, он мурдори ганда, ки дидӣ ғайбат буд зинҳор аз ғайбат бигурезӣ, ки ғайбат кирдори некро ботил гардонад.

Марон ғайбати ҳеҷ кас бар забон,
Ки тоат зи ғайбат фитад дар миён.
Ба ҳар ғайбате тоате кам шавад,
Зи ғайбатгари кор барҳам шавад.

Ва сӯҳбати мулук бояд, ки аз лути ғайбатгару бӯҳтонгӯй пок бошад. Чунончи гуфтани ғайбат ҳаром аст, шунидани он низ раво нест, ки азоби ғайбатшунаванда баробар аст бо азоби ғайбаткунанда.

Гӯшу забон дар раҳи ғайбат манеҳ,
Аз бади кас гӯшу забон пок беҳ.

Ва қабл аз ин нукта дар боби ғайбат гуфта будам.

Панҷум, аз касоне, ки сазовори даргоҳи мулук набошанд, мардуми ноҳақшинос ва ғаррори носипосанд, ки ҳуқуқи валинеъматро нашиносанд ва шукри мунъимро ба куфрон мубаддал созанд ва ҳамеша ин ҷамоат сарнагуну маҳҷур бошанд ва аз дилҳои ошнову бегона на дари бахти эшон бедор бошад, на давлати эшон пойдор.

Қитъа:

Касе к-ӯ мекунад неъмат фаромӯш,
Аз ӯ кардан фаромӯшӣ савоб аст.
Аз он к-ӯ ҳақ намедонад, бипарҳез,
Ки рӯҳ аз сӯҳбати ӯ дар азоб аст.

Нақл аст, Мӯътазиди халифа гуфта, ки ҳар теғи забон, ки дар шукргузорӣ кунд бошад, ӯро ба забони теғи тез сазо бояд дод.

Ҳаққи нону намак табаҳ кардан,
Бишканад мардро сару гардан,
Бо валинеъмат ар бурун ояд,
Гар сипеҳр аст сарнагун бояд.

Ҳақшиносӣ бузургвор кунад,
Носипосӣ зи пой дарфиканад.

Шашум, дурӯғгӯёнеанд, ки кизб (дурӯғ) пеши ҳеҷ кас писандида нест ва марди дурӯғгӯй беобрӯй бошад. Дар китоби ахлоқ овардаанд, ки дар маҷлиси Фузайли вазир миёни ду надим, ки яке Носир ном дошт ва яке Соқиб мубоҳисае воқеъ шуд. Қалами мазоқ ва мутоиба бар бисоти инбисот пиҳоданд. Кор аз муҳотиба ба мулоиба анҷомид ва ҳам мулоиба ба музориа расид, чунончи ба зарбаи дасти Носир аммома аз сари Соқиб ҷудо гашт.

Соқиб ба рноят мутағайир шуда асари ғазаб бар рухсораи вай падид омад. Вазир гуфт:

— Аз чӣ чиз хашм гирифтӣ? Миёни надимон аз инҳо бисьёр воқеъ мешавад. Соқиб гуфт:

— Чӣ гуна дар ғазаб набошам, ки обрӯи ман дар маҷлиси чун туе рехта шуд. Фузайл гуфт:

— Қор бар худ осон гир ва ин воқеаро ба дили худ саҳл кун, ки обрӯи ту дар пеши ман он рӯз рехта шуд, ки гуфтӣ:

— Уштури ман маро дар як шаб аз Марв ба Нишопур расонид.

Назм:

Маяфрӯз ҳаргиз чароғи дурӯғ,
Чароғи дурӯғ аст бас бе фурӯғ.
Ту аз кизбу таъзим ҳурмат маҷӯй,
К-аз он обрӯ мешавад оби ҷӯй.

Ҳафтум, мардумони бисьёргӯй парешонсухан низ лоиқи хидмат нестанд. Зеро ки ҳар ки бисьёр калом кунад, ӯро қадр намонад ва дар хабар омада, ки дар сухани бисьёр ғалату сақати бисьёр аст. Бузургмеҳр гуфтааст: Чун мард ба бисьёр гуфтан ҳарис мебуд яқин бояд шуд ба ҷунуни ӯ, яъне ба яқин бидон, ки девона аст ва дар масал омада, ки бисьёргӯй беҳудагӯй аст...

Маснавӣ:

Аблаҳе ар сарфаи зар мекунӣ,
Сарфаи гуфтор кун, ар мекунӣ.
Чанд зи пӯси дирам афтӣ ба ранҷ,
Пӯси сухан доф, ки ин аст ганҷ.
Гуфтани бефоида тарки хаёст,
Қавли мувоҷа сифати анбиёст.

Харчи ба ҳангом нагӯяд касе,
Хомӯшӣ аз гуфт накӯтар басе.
Не ҳама гуфтор ба вақт хуш аст,
Ҳар чи писандида бувад, он хуш аст.

Овардаанд, ки се подшоҳ дар маҷлиси Нӯшервон ҳозир шуданд: Қайсари Рум, Ҳоқони Чин ва Дорои Ҳинд. Нӯшервон фармуд, ки ҳарсе бояд, ки то чунин маҷмӯъе даст диҳад. Биёед, то ҳар яке сухане бигӯем ва дареғ бувад, ки аз мо асаре бар саҳифаи рӯзгор ёдгор намонад.

Фард:

Дар ин сарои кӯҳна кас ба хушгӯӣ,
Ки беҳтар аз сухани хуб ёдгоре нест.

Эшон ишорат ба Кисро карданд, ки аввал шумо калом фармоед. Нӯшервон аз дурҷи фикр ҷавоҳири обдору гавҳари шоҳвор ба табақи баён нисор карда, гуфт: Ҳаргиз бар сухани нагуфта пушаймон набудаам ва бар басе суханон, ки гуфта шуда бисёр надомат хӯрдаам. Қайсари Рум дар ҳамин ҳисса назар фармуда ва ин қиссаи тамом кисрои маҷлиси шаҳриёр намуд, ки он чи нагуфтаам тавонистам, ки бигӯям ва он чи гуфтам бар он қодир набудам. Яъне ҳар тири сухан, ки аз шаста баён ҷудо нашудааст, қудрати он дорад, ки ҳар гоҳ хоҳам ба ҳадаф расонам. Аммо чун аз таҳрир берун шуд боз натавонам гардонид.

Ҳоқони Чин қофия сари баҳри баён бикшод ва бар он чи ин шаҳаншоҳ маонии ҳузори маҷлиси салтанатро муаттар сохт, ки чун сухан нагӯям ӯ зердасти ман аст ва ман бар ӯ ғолибам ва чун гуфта шуд, ман зердасти ӯям ва ӯ забардасти ман аст ва бар ӯ чора натавонам шуд. Яъне то арӯси сухан дар паси парда аст, машшотаи машшатро ихтиёр боқист. Агар хоҳад бар сарири ҷилва диҳад ва агар хоҳад дар ниқоби адамаш бидорад, аммо чун аз паси ҳиҷоб берун омад ва парда аз чеҳра бардошт ва ба ғайраш ба ҳалқа натавон фиристод ва рои Ҳинд аз риёзи гуфтор худ ин гули хушбӯ ва ин райҳони дилҷӯ чида ба ҳазратгоҳи фароғат оварад, ки ҳар калима, ки мебояд гуфт вай ё ба ранҷ савоб аст ё дар маърази хатоб. Агар савоб аст ҳоҷа дар ӯҳдаи он сухан мемонад, то аз ӯҳда берун тавонад омад ё не.

Агар хатост, ҳеҷ фоидае надорад, пас дар ҳар ду ҳол хомӯшӣ авлост:

Ба пире расидам дар ақсои Юнон,
Бад ӯ гуфтам, эй он ки бо ақлу ҳушӣ.
Зи мардум кӣ беҳтар ба ҳар ҳол, гуфто:
Хамӯшӣ, хамӯшӣ, хамӯшӣ, хомӯшӣ!

Ҳукамои мутаохир гуфтаанд, хамӯшӣ беҳ аз сухани бад аст ва сухани нек беҳ аз хомӯшист:

Назар кардам ба чашми ақлу доиш,
Надидам беҳ зи хомӯшӣ хисоле.
Нагӯям лаб бибанду дида бардӯз,
Валекин ҳар мақомеро мақоле.

ДАР ТАРБИЯТИ ХАДАМ ВА ҲАШАМ

Ин боб муштамил бар ду қисм аст. Қисми аввал, дар тарбияти мулук мар мутааллиқон ва мулозимонро. Қисми дуюм, одобе, ки мулозимони султонро риоят бояд фармуд.

ҚИСМИ АВВАЛ

Ҳукамо гуфтаанд: Султонро аз аркони давлат ва сардорони ҳазрат ва соири мулозимон ва мутааллиқон гузир нест. Аз барои он ки ҳар касе, ки баъзе аз мамолики арсаи замин дар арсаи тасхири вай бошад ва ҷамъе аз одамиён дар қайди тасарруфи ӯ бошанд, мар ӯро зарур аст, ки назар дар ҷузъиёт ва куллиёти мамлакати худ бар қонуни эҳтиёт бикунад ва аз рӯи яқину фаврӣ умури руаё ва зердастон бирасад. Ва ҳоли ҳар яке аз гъёну авсоти мамлакати худ бидонад. Дар таҳқиқи ин амр ду гӯш ва ду чашм кифоят нест, балки гӯши бисёр ва чашми бешумор лозим аст. Пас, бояд ки ҷамъе донову ҳушманд, некасириишту бетамаъ ва баландҳиммат лозими вай бошанд. То молики гӯшҳо ва чашмҳои ҳама бошад. То ба гӯши ҳама ахбори мамолик бишнавад ва ба дидаи маҷмӯъ дар ҳақоиқи муҳиммот назар кунад. Ва ҳаргоҳ ин ҷамъро, ки дар истимоъи ахбор мутаннавиъ ва мушоҳидаи атвори гуногун ба масобаи самъу басаранд риояти куллӣ бояд кард. То аз кори худ бозмонанд ва пайваста ба расонидани ахбор ва арз кардани аҳвол машғул бошанд, ки ҳеч чиз мулукро зиёнтар аз ин нест, ки ахбори атрофи вилоят ва сурати ҳоли раъият аз султон мунқатеъ гар-

дод. Дар китоби «Сироҷ-ул-мулук» овардаанд, ки Нӯшервон аз мӯбади мӯбадон (донишманд ва соҳиби дайри оташ) пурсид, ки заволи мулк дар чӣ чиз аст? Гуфт: Дар се чиз. Аввал, дар пӯшидани хабарҳо аз подшоҳ. Дуввум, тарбияти мардуми фурӯмоя. Саввум, дар зулми амалдорон. Нӯшервон гуфт: «Ба чӣ далел ин сухан мегӯйӣ?» Ҷавоб дод, ки чун хабари вилоят ва раъият аз султон инқитоъ ёбад ва аз дасти душман фориғу ғофил бошад, ҳар кас ҳар чӣ хоҳад кунад ва чун ӯ бехабар аст, анвоъи фитна аз ҳар гӯша барзанад ва мамлакат дар сари аҳли фитна равад. Дигар, мардуми дун ва арзал (разил) чун тарбият ёбанд, аз диноят (сифлагӣ) ба ҳиммати ҷамъи мол ҳарис бошанд ва ба ҳар кас тамаъ кунанд, қадри акобир ва ашроф нашиносанд, ҳурмати мардуми бузург фурӯ гузоранд ва дилҳои халоиқ ба сабаби ин ахлоқ ранҷида шавад. Лоҷарам ҳимматҳо баргуморанд, то аз мураббӣ ва музаббӣ, калесе рӯй намояд. Аз ин ҷо гуфтаанд: «Завол-уд-давлати би иртифоъис-сифлати» (Заволи давлат ба тараққиёбии бехирадон аст). Чун сифларо тараққӣ даст диҳад, давлат рӯй ба таназзул ниҳад.

Гуфтаанд, маснавӣ:

Гар сифла ба ҷоҳ даст ёбад,
Бозори малак шикаст ёбад.
Дунон на сазои ҷоҳ бошанд,
Бал дархӯри банду чоҳ бошанд.
Гар сифла ба ҷоҳ даст ёбад,
Бозори малак шикаст ёбад.
Дунон на сазои ҷоҳ бошанд,
Бал дархӯри банду чоҳ бошанд.

Ва дигар уммол (амалдорон), чун бар раъият ситам кунанд, ниятҳо бо подшоҳ бад шавад ва аз зироат ва иморат малулу мутанаффир гарданд ва мудохили султон кам гардад, озуқа ба лашкар кам расад ва чун лашкаре озуқа наёбад, сар аз хидмат тобад ва агар душман ногоҳ ояд, ёру мададгор андак бувад, бад-ин ҷиҳат мулк аз даст биравад ва дар ин боб гуфтаанд. Назм:

Зулми омил ҷаҳон хароб кунад,
Дили мазлумро кабоб кунад.
Андар орад ба кохи мулк шикаст
Домани офият равад аз даст.

Нӯшервон мӯбадро сано гуфт ва фармуд, то ин калимотро ба оби зар навиштанд. Боз гуфтаанд, ки касри салтанатро чаҳор конма (поя), аст агар яке наборри шад мухиммоти мулки чорӣ нагардад. Аввал, амире ки атрофи мамлакатро мухотаб кунад ва шарри душманонро аз шоху раъият боздорад. Дуввум, вазире, ки хизматгорони султон ва мулозимони вайро тарбият диҳад ва мол аз чойгоҳ бистонад ва ба чойгоҳ харч кунад. Саввум, ҳокиме, ки аз тарафи султон тафтиши аҳволи халқ намояд. Доди заиф аз қавӣ бистонад, ахлифиску фучурро хор ва маҳҳур (дар қаҳр) дорад. Чаҳорум, соҳибхабари амин, ки пайваста ахбори шаҳру вилоят ва холоти аъёну раият ба ҳазрати султон арз намояд. Филчумла чамъе, ки султонро аз эшон чора нест ё арбоби сайфанд: чун амирҳову элчиён ва сипоҳиёну монанди он, ё асҳоби қаламанд: чун вузаро, муставфиён, чорасозон ва амалдорон. Тартиби мачмӯи инҳо аз рӯи ичмол он аст, ки ҳамаро ба чашми шафқат ва айни отифат бинад ва он чи ҳар якеро зарур аст, бад-он мӯҳточ бошанд, аз эшон бознадорад ва ҳар қадам аз ӯҳдаву муҳимме, ки маҳфуз ба ӯ бошад, солим бурун оянд, кори худ бар вачҳе, ки бояду шояд, бисозад ва ӯро навозиш фармояд ва ҳар ки дар муҳимме таҳовун намояд ва тағофул варзад, аввал ӯро ба насиҳат огоҳ гардонад ва агар манъ нагардад, ба насиҳат гӯшмол диҳад ва ҳаргиз дар пайи изҳори айбҳо ва муқобиҳи (қабоҳати) мулозимон набошад ва ба шодии эшон изҳори баҳчат (шодмонӣ) ва масаррат намояд ва ба масоиб ва андӯҳи эшон андӯҳу малол зоҳир намояд, ҳар якро дар тарбият ва тақвият ба мартабаи хос нигоҳ дорад, ки касе бо ӯ дар он мартаба шарик набошад, то миёни мулозимон кинаву ҳасад пайдо нагардад ва агар муҳимми баъзе аз эшон ба низоъ ва чидол анчимад, ба зудӣ дафъ намояд, то моддаи хусумат қавӣ нагардад, ки аз эшон фасодоти куллӣ рӯй намояд. Бузургон фармудаанд, ки «шикитоъи (кандашавӣ) риштаи мамлакат вобаста ба низоъи умаро ва вузаро аст». Назм:

Чу як дил набошанд аъёни шоҳ,
Шавад кори шоху раъият табоҳ,
Зи аркони давлат назебад низоъ,
Ки истеза орад алал-инқитоъ.
Ситеза ба чое расонад сухан,
Ки вайрон кунад хонадони куҳан.

Баҳман аз ҳакиме пурсид, ки асоси тарбияти мулозимон ба чӣ чиз бояд намуд? Ҷавоб дод, бар ду чиз бояд намуд. Яке лутф ва яке қаҳр бояд, ки ҳамеша асари қаҳр ва назари лутфи султон ба хуллом (ходим) зоҳир бошад. Ба қаҳр бигирад, то далер нашаванд ва ба лутф даргузорад, то ноумед нагарданд. Дар «Нигористон» оварда, ки «Тариқи ҳикмат дар тарбият он аст, ки ба нармӣ ва оҳистагӣ агар коре муяссар шавад, дар он вақт ташаддуд (дуруштӣ) ва сахтӣ набояд намуд ва агар ба хушунат (дағалӣ) ва сахтӣ ҳоҷат афтад рифқу нармӣ набояд фармуд, ки ҷароҳатро табиба буд, ки ба неши эҳтиёҷ беш афтад, аз он ки ба марҳаме».

Қитъа:

Ҳамеша роҳи лутф натавон гирифт.
Дар обру фазояд чаҳ ба ҳангоми неш.
Набинӣ, ки марҳам наояд ба кор,
Чу гардад ҷароҳат саломатро неш.

Ҳукамо фармудаанд, ки ҳар киро султон хоҳад, ки тарбият кунад, то борҳо нақди ҳоли вайро бар маҳакки имтиҳон назанад ва сайри кори вайро ба тамомӣ надонад, ба дидаи тарбият дар вай назар накунад, ки бисёр вақт номустаъиддеро тарбият кардаанд ва чун бар ахлоқу аҳволи вай иттилоъ ҳосил шуд ба зарурат аз назар андохтаанд ва бардоштану зуд афкандан сутуни салтанатро музирро (фирӯз) аст. Дар ин боб гуфтаанд.

Ва ҷунонки бардоштаро ба зудӣ бияфкандан муносиб нест, ба зудӣ хушнуд шудан аз касе, ки бар ӯ хашм гирифтаанд, ҳам маҳмул ба хиффат (сабукӣ) аст, чӣ миёни хашму ризо бояд, ки муддате бигузарад, то ҳилму саботи (истодагарӣ) подшоҳ зоҳир гардад. Овардаанд, ки рӯзе яке аз хулафо бо вазире сухан мегуфт, дар аснои муколама аз вай калимае шунид, ки муносиб набуд. Фармуд, ки ӯро аз маҷлис берун карданд. Он бечора умед аз зиндагонӣ бурида дар гӯшаи кошона нишаст ва ба нокоми шарбати талхи сабру таҳаммул таҷарруъ (қулт-қулт нӯшидан) карда, мегуфт.

Байт:

Дило, ба ҳоли бади худ ҷазаъ[1] макун чандор,
Сабур бош, ки некӯ шавад ба охир кор.

---

[1] Ҷазаъ — бекарорӣ.

Аммо чун муддати муҳоҷират дер кашид ва кор ба ҷону корд ба устухон расид, қиссаи худро навишта ба яке аз маҳрамони вилоят дод, то ба вақти фурсат ба мавқифи арз расонад. Халифа бихандиду гуфт: «Ӯро чандон гуноҳе нест, ки мӯҷиби ҳирмон (маҳрумӣ) бошад». Гуфт: «Чун, чунин аст чӣ шавад, ки он бечораро дар маҷлиси ҳумоюн роҳ диҳанд». Халифа фармуд: «Ҳар коре ба вақте бозбаста аст ва ҳар муҳимме ба замоне мавқуф монда, ки то замони он муҳим дарнаояд ва вақти он кор дарнарасад ҷаҳду кӯшиш фоида надорад». **Байт:**

То дар нарасад аввали ҳар кор, ки ҳаст
Суде накунад ёрии ҳар ёр, ки ҳаст.

Баъд аз як сол ӯро талабид ва хилъат дод. Гуфт: «Чун султон касеро бузург гардонад, ба ҳамон назари аввал дар вай бингарад, зеро ки чун молу манол ва иқтидор ёфт, ӯро ба дараҷаи аввал боз натавон бурд ва агар хоҳад, ки ӯро хурд гардонад, ба тадриҷ ва таанний (оҳистагӣ) дар пайи он кор бояд рафт ва илло ҳалалҳо падид ояд». **Байт:**

Бароҳаш маёвар ба якборагӣ,
Ки ҷонро бикӯшад ба бечорагӣ.

Нӯшервон аз Бузургмеҳр пурсид: «Лоиқи тарбият кист?» Фармуд: «Касеро тарбият бояд кард, ки адабе дорад ё насабе ва ҳар ки насаби софил (паст) дорад ба ҳукми «Куллу шайин ярҷиъу ило аслиҳи» руҷӯъ ба асл худ мекунад». Дар ҳикоят овардаанд, ки «Марде буд Заккӣ ном аз хонадони бузург, бо насаби олӣ ва адаби комил. Канизаки румӣ харид Нӯшоба ном. Бисьёр бадхӯй ва ниҳоят баҳонаҷӯйи ситезарӯй. Заккӣ ба мулки Яман ба Нӯшоба тасарруф кард. Писаре аз ӯ мутаваллид шуд. Рӯзе ҳакиме дар суҳбати Заккӣ нишаста буд ва фарзанди Заккӣ ҳозир шуд. Заккӣ ӯро коре фармуд. Он писар дарҳол бархост ва равон шуд. Чун гоме чанд бирафт ва боз гашт ва дар маҷлис омада нишаст. Ҳозирон мутааҷҷиб шуданд ва гуфтанд: «Имтисоли (фармонбардории) аввалро чӣ сабаб буд ва иҷтиноби сонӣ ба чӣ ҷиҳат рӯй намуд?» Он ҳаким бихандиду гуфт: «Заккӣ хост, ки фармон барад ва Нӯшоба нагузошт». Асари ҳарду ҷавҳар зоҳир шуд. Чунончи, дар сафедӣ ва сиёҳӣ фарзанд ба падар ва модар мушобеҳ

мебошад. Дар разолат ва наҷобат низ ҳамин қиёс боид кард ва дар ин боб ҳаким Фирдавсӣ фармуд. Назм:

Дарахте, ки талх аст вайро сиришт,
Гараш барнишонӣ ба боғи биҳишт
В-ар аз ҷӯйи хулдаш ба ҳангоми об,
Ба бех ангубин резӣ шаҳди ноб
Саранҷом гавҳар ба кор оварад,
Ҳамон меваи талх бор оварад.

Гуфтаанд: Нафси хабисро парваридан, обрӯйи худ бурдан аст. Чӣ ҳаром аст бар касе, ки аз нутфаи хабис дар вуҷуд омада бошад, ки аз дунё интиқол кунад бадӣ накарда ба ҷони касе, ки ба ӯ некӯӣ карда бошад.

Фард:

Ноксро чӣ суд касе тарбият кунад
Дар ҷайби худ чӣ гуна касе мор парварад.

Нуктаи дигар дар тарбияти мулозимон он аст, ки як касро ду амал надиҳад, балки барои ҳар касе мансабе ихтиёр кунад, то ҳама мулозимон умедвор бошанд ва ду касро як амал ҳеҷ нафармояд, ки чун ширкат пайдо шуд, амал бар мурод сохта ву пардохта нагардад.

Қитъа:

Ба як кас тавонад, ки созад ду кор,
Ки онро писандида арбоби ҳуш.
Ду кас низ дар як амал [illegible],
Ки деге ба ширкат наояд ба ҷӯш.

Чун аз тарбияти иҷмол фароғате рӯй намуд, се нукта аз тафсили он мураққам мегардад ва муқаддам бар ҳама тарбияти авлод аст. Дар «Захират-ул-мулук» фармуда, ки фарзанд омонати Ҳақ аст назди волидайн, дар арсаи маҳшар — мутолабаи ҳуқуқи ин омонат хоҳад буд. Ин омонат оинае аст, ки сувари ҷамиъи нафоис ва камолотро қобил аст ва ҷавҳари ҳақиқати ӯро ба ҳар чи майл диҳанд, моил гардад. Пас, ба заруррат дар тарбияти ӯ саъй бояд фармуд, то ба сифатҳои писандида муттасиф гардад ва аз хислатҳои накӯҳида мунҳариф шавад. Аввал, он ки ӯро ба номи нек тасмия (ном додан) бояд кард, ки агар номе номувофиқ бошад, муддати умр дар он дар кароҳат хоҳад буд.

Дигар доии ӯ бояд некмизоҷ, хушхӯй ва покизаси-

риит бояд, ки дар хабар омадаст, ки шир лодан табиатро мутағайир созад. Чун муддати разеъ (ширхор) тамом шавад, мардуми покдину некўхулкро ба хидмати ў номзад бояд кард, то табиати ў ба авсофи он ходим мустанир (мунаввар) гардад. Чун табъи сибён ба лаҳву лаъаб ва аклу шурб моил аст дар онхо онни эътидол ва қонуни тавассут риоят бояд намуд ва муаллими пархезгору диндор таъйин бояд намуд, то ўро таълими «Қуръон» ва аҳкоми шаръй даромўзад ва илме, ки ўро дар дину дунё нофеъ бошад, бознадорад. Бехтарин таъдиб он аст, ки ўро аз мухолатати ҷамъе, ки муфсидy каҷтабъ бошанд, нигоҳ дорад ва бо мардуми хушзеҳн, латифтабъ, муслиҳ мусоҳиб созад. Ва доим дар пеши вай уламо, фузало, урафоро мадҳ гўянд, то муҳаббати эшон дар дили вай русух гардад ва аширору фуҷҷор ва бадмаъошонро мазаммат кунанд, то корохате аз эшон дар табъи вай падид оянд ва чун ба синни тамйиз расид марди бузургхиммату соҳибтаҷрибаро, ки хидмати мулук карда бошад, муқаррар кунад, то одоби нишасту бархост ва рафтану омадан ба вай омўзад ва дар он кўшад, ки осори адаб ва ҳаё ва улуввн ҳиммат ва тахаллуки ахлоқи мулук, аз вай зоҳир гардад. Ва чун вақт дарояд сипоҳиёни далер ва устодони кордидаро амр кунад, то ойини саворй ва силоҳдорй ва он чи салотинро ба кор ояд, таълим диҳанд; ва чун бузургтар гардад, ба хидмати машоих ва сўҳбати уламо далолат кунанд, то назар аз бузургони дин мустафиз (файзёб) гардад, ки ҳимматро асархои куллй мебошад.

Назм:

Ҳар ки зи давлат асаре ёфтаст,
Аз дили соҳибназаре ёфтаст.
Ҳиммати мардон чу дарояд ба кор,
Барги гули тоза барояд зи хор
Ҳар назаре к-аз раҳи сидку сафост,
Чун ба ҳақиқат нигарй кимиёст.

Ва дигар умарои давлат эшон, ки рукни асосии мамлакат ҳастанд. Тарбияти эшон бар он ваҷҳ шояд, ки дахоне ба қавоиди таъзими эшон роҳ наёбад ва дасти эшон дар тасадди (машғул шудани) муҳиммоти мулкй ва молии қавм мутлақ бошад ва дар ҷамиъи умуре, ки ба он муҳтоҷ бошанд эшонро мадхал диҳанд, то ҳеҷ умуре бе райъу тадбири эшон сохта нагардад, ва суханe, ки дар боби масолиҳи мулку мол ба мавқифи арз

расад, ба самъи қабул неко (гӯш кардан) намоянд ва дар тақвияту ҷорӣ гардонии муҳиммоте, ки мутаъаллиқ ба эшон аст, ки иборат аз умури навоҳӣ ва элчиву лашкариён ва мулозимон, шарафи илтифот, арзонӣ доранд. Хусусан дар муҳимми элчӣ, ки ӯ забони салотин бошад ва ҳолоти ҳар подшоҳе аз атвори элчии ӯ маълум метавон кард: «Пас, элчӣ марди сухангӯй, некрӯй, соҳиби ҷуд, бузургҳиммат бояд, то обрӯйи фиристандаи худ нарезад ва ба ҳар кас расуле фиристанд муносиби он кас бояд фиристод, чунончи ҳаким фармуд:

Расули тавоно, тавоно фирист,
Ба доно ҳам аз ҷинси доно фирист.

Овардаанд, ки Маҳлаб чун хавориҷро ҳазимат кард ва ғаниматы бисёр ба даст овард, расуле Молик ном ба назди Ҳаҷҷоҷ фиристод. Ҳаҷҷоҷ гуфт: «Маҳлабро чун гузоштӣ?» Гуфт: «Дар ҳоле, ки дӯстони ӯ масруранд, душманони ӯ мақҳур». Гуфт: «Шафқати ӯ бар сипоҳ ба чӣ андоза аст?» Гуфт: «Шафқати падарона бар фарзандон». Гуфт: «Ҳоли фарзандони ӯ чун аст?» Гуфт: «Ҳама хушанд». Гуфт: «Дар разм чунанд?» Гуфт: «Ҷонро дар пеши эшон хатаре нест». Гуфт: «Дар базл чӣ гунаанд?» Гуфт: «Молро дар пеши эшон қадре нест». Гуфт: «Дар ақлу фазл чӣ гунаанд?» Гуфт: «Чун доирае, ки сару пояш натавон ёфт ва аввалу охираш натавон ёфт». Ҳаҷҷоҷ гуфт: «Ин мард суханро ба ҳадди камол расонид ва Маҳлабро дар дили мо вақъате (бузурге) ва дар чашми мо ҳашмате ҳосил шуд, ва аз одоби расул ва ақли ӯ истидлол кардем бар адаб ва ақли фиристандаи ӯ». Қитъа:

Расул аз фиристӣ ҳакиме фирист,
Ки кори туро бошад аз вай бисе.
Шунидӣ, ки он марди доно чӣ гуфт:
«Фаарсил ҳакиман ва ло тавсиҳи».

Аммо тарбияти лашкариён аз ҷумлаи зарурият аст ва фоидаи эшон чаҳор чиз аст. Аввал, қуввату ҳайбати подшоҳ. Дуввум, дафъи душманон. Саввум, эминии рубъ. Чаҳорум, дафъи дуздону эминии роҳҳо ва эшонро чаҳор шарт ба ҷо бояд овард. Аввал, он ки аз фармони султон берун нараванд ва ҷуз ба ҳукми ӯ кор накунанд. Дуввум, он ки бо подшоҳ якдилу якзабон бошанд. Саввум, он ки бо якдигар низ муттафиқ бо-

шанд. Чаҳорум, он ки дар корзор мардонагӣ ва фарзонагӣ риоят намоянд. Султонро низ бо эшон чаҳор кор бояд кард. Аввал, он ки силоҳ ва маркаби эшон муҳайё созад. Дуввум, мартабаи ҳар як нигоҳ дорад. Саввум, мардони корро ба тарбият некӯ кунад ва дар миёни лашкар сарфароз созад. Чаҳорум, аз лашкари душман, ки ғанимат ба дастояд эшонро баҳраманд гардонад. Аз подшоҳ Қубод манқул аст, ки мӯбадро гуфт, ки бо лашкар чӣ гуна маишат кунам? Фармуд, ки ба ҳар чанд вакт тафаққуди (ҷӯёгии) ҳоли эшон бояд кард. Чунончи, худованди боғ тафаххусси (назорати) бӯстон мекунад ва ҳар гиёҳе, ки ба кор наояд ва қуввват аз дигар гиёҳҳо бозмеситонад, онро мебурраду дур месозад ва ҳар чи аз ӯ нафъе мутасаввир аст, нигоҳ медорад ва тарбият мекунад. Ва дар миёни лашкариён низ ҷамъе бошанд, ки аз эшон ҳеч кор наояд. Эшонро улуфа (хӯрок) додан асоми (номҳои) онҳоро аз девони арзоқ (ризкҳо, насибаҳо) маҳв бояд сохт ва ба тарбияти мардуми корӣ бояд пардохт ва ба ваҷҳе улуфаи эшон бояд дод, ки ба тариқи эътидол бошад, чӣ агар маишати эшонро танг гирӣ малулу мутафарриқ (пароканда) шаванд ва мумкин аст руҷӯъ ба ҷои дигар намоянд ва агар маишат бар эшон фароҳ гардад, мустағни шаванд ва дар мулозимату хидматгорӣ коҳилӣ варзанд ва ҳамин маъниро ҳаким Низомӣ оварда. **Назм:**

Сипаҳро ба андоза деҳ пойгоҳ,
Мадеҳ бештар мол аз харҷи роҳ.
Шикамбандаро чун шикам гашт сер,
Кунад буздилӣ гарчӣ бошад далер.
На серӣ чунон бек, ки гарданд маст,
На бигзорашон дар кӯриш тангдаст,
Сипаҳе, ки хушдил набошад зи шоҳ,
Надорад кудуди вилоят нигоҳ.

Дигар вузаро, ки эшон пирояи мулку хазонаи моланд ва агар муҳиммаи волии мамлакат бе вазирӣ мутамашшӣ (ҷиро) гаштӣ, ҳазрати Мӯсо «ало набиино ва алайҳиссалом» аз худо дарнахостӣ, ки аз барои ман вазире аз аҳли байти ман муайян соз ва он бародарам Ҳорун аст ва бад-ӯ пушти ман кавӣ гардон. Пас, маълум мешавад, ки вузаро сабаби истеҳкоми биноӣ салтанат ва интизоми умури мамлакат ҳастанд, вақте ки мустаҷмеъи (фароҳамоварандаи) хисоли писандида ва ахлоқи закийа (пок) бошанд. **Байт:**

Аз вазире, ки ӯ накӯкор аст
Мулкро зебу зинати дигар аст.

Ва тарбияти эшон он аст, ки ба шарафи илтифоти султони муъаззам (ҳазратманд) ва ба мазиди иноёти хоқонӣ мушарраф бошанд, то дар чашми хосу ом мукаррам ва муаззам намоянд ва қавме эшонро инфозе (гузаро) ва ҳукми эшонро эътиборе бошад ва касе дар муҳиммоти молӣ бе истисвоби (раъйи савоби) эшон мадхал нанамояд ва тадбири эшонро дар корҳои умда (асосӣ) тамому васлӣ бояд донист, чӣ мумкин аст, ки ба қалам корҳо сохта гардад, ки ба шамшер муяссар нагардад.

Байт:

Қалам рафта чун тавонад кашид,
Ки шамшер натвонад он чо расид.

Рӯзе дар миёни вазире ва амире дар тақдиму таъхир мунозаъат афтод ва амир гуфт: «Ман худованди теги обдорам ва ту соҳиби қалам. Мулкро ба шамшер тавон сутуд на қалам». Вазир гуфт: «Кори мулк ба қалам рост шавад, на ба шамшер». Ин моҷаро ба самъи султон расид ва ҳардуро ба хидмат талабид. Вазирро гуфт: «Ҳамеша аҳли қалам хидматгорони аҳли сайф буданд, ту чаро аҳли қаламро тарҷеҳ мекунӣ?» Гуфт: «Эй шаҳриёр, олати шамшер душманонро ба кор ояд на дӯстонро ва қалам ҳам барои нафъи дӯстон ба кор ояд ва ҳам барои дафъи душманон. Дигар асҳоби сайфро ҳаваси мулкдорӣ пайдо ояд бар валинеъмат хурӯҷ кунад. Аз аҳли қалам бошад, ҳаргиз ин ҳаракат содир нашавад ва дигар асҳоби сайф (шамшер) хазонаи подшоҳиро холӣ месозанд ва аҳли қалам пур мекунанд ва маҳалли дахл азизтар аз маҳалли харҷ бошад». Қитъа:

Дар хонаи вазир ба ҳурмат нигар, ки он
Дар ҷӯйбори мулк ниҳолест бахравар.
Ҳоҷе ба ниҳолаш аст, агар тарбият кунанд,
Он шохро, ки меваи ӯст мӯътабар.

Аммо тарбияти муқаррабону элчиён ва маҳрамони мамлакат он аст, ки ҳар якеро ба ҳам хос номзад фармояд ва ба муҳимме, ки мансуб ба касе бошад дигареро дахл надиҳад ва қадри хидмати ҳар кас бидонад ва фарохӯри он дар бораи ӯ илтифот (меҳрубонӣ) намояд ва эшонро бад-он мушобаҳа далер нагардонад, ки ҳар чи ҳо-

ҳанд, тавонанд гуфт ва ҳиҷоби сатвату (ҳамла) маҳобат аз пеш бардорад ва ҳамаро дар мартабаи ҳаё ва мақоми адаб мутаваққуф созад ва агар касе аз эшон бе маҳал сухане гӯяд исъо (гӯш) накунад ва то касе некӯйии набошад ва чандин наёзмуда бошанд, мӯътамад (боваринок) набояд сохт ва сирри худро бо вай дар миён набояд ниҳод ва чун мулозимони мулукро бар якдигар рашку ғибта (некӯйии аҳвол ва орзу бурдан ба ҳоли касе) мебошад, сухани ҳеҷ кадомро дар бораи якдигар истимоъ набояд фармуд. Ва ҳамаро бар дӯстӣ ва мувофиқат бар дӯстӣ ва мувофақат бар якдигар тарғиб бояд фармуд ва аз мунозаъат ва мухолифат таҳзир (дур) бояд намуд, ки мухолатат бо якдигари эшон дар умури интизоми султонӣ дахли тамом дорад, чунончи шаммае аз ин собиқан зикр ёфт. **Қитъа:**

Мулозимони салотин якчиҳат бошанд,
Муҳимми мамлакату мол барқарор бувад.
В-агар нифоқ намоянду макру қилла кунанд,
Асоси ҷумла муҳиммот бе мадор бувад.

Аммо чун ғуломон ва бандагони дирамхарида мар худованди худро ба манзалаи дасту пой ва соири аъзоянд, чи касе ки ба ҷиҳати ғайре такаффули амре (ӯҳдадории коре) кунад, ки ба нопати (ёрии) даст, дар он ҳоҷат афтад, қоиммақоми дасти он ғайр буда бошад ва касе ки саъй кунад дар коре, ки қадам дар он ранҷа бояд кард, машаққати қадам кифоят карда бошад ва касе ки ба чашм нигоҳ дорад чизеро, ки назар дар он сарф бояд кард ва анвоъ-анвоъ (навъ-навъ) рифқу (нармӣ) мадоро ва лутфу ғамхорӣ дар бораи эшон ба кор бояд бурд. Чи эшонро низ, калолу (машаққат) малол ва футуру мондагӣ дар хидмат пайдо мешавад. Пас, дар кор фармудани эшон, инсоф риоят бояд фармуд ва чунон бояд, ки ба умури маишати эшон аз хӯриш ва пӯшиш халале роҳ наёбад ва асл он аст, ки эшонро ба назари хос махсус созад, ки иқдом бар аъмоле, ки бар эшон муфаввaз (супурда) аст, аз рӯи хушдилӣ ва нишот кунад, на аз сари коҳилӣ ва малол.

Дар кутуби ҳикмат овардаанд, ки хоҷаро нашояд, ки ба ҳар гуноҳе ходимро биронад, зеро ки банда вақте шарти шафқат ба ҷой орад ва ҳаводорӣ кунад, ки худро аз муфориқати маҳдум эмин донад ва агар бандаро ба ҳар саҳву хатое биронад, худро дар хидмат

оранҷӣ шиносед на камчу роҳгузар ба он на гарибона мароҳ кунад на на дар вақт кор эндиша ба кор барад на на дар вақт мушкил шарти шафқат нигоҳ дорад. Ва дар бандагон сифати ваб на зиракӣ ҳаст на ин аз ҳама сифатҳо даркортар аст. Агар дар банда (ходим) асари меҳру хуяд дарёфта шавад, зуд зарҳ бояд кард. Чун мие аз бандагон (ходимон) ба пайматҳо фурӯш, гуноҳи зиёд мулоҳиз (озор) гардад ва талаб аз таҳлиф ҳобидан молаҳ набошад, салоҳ дар он аст, ки ӯро ба кулли нафӣ (дур) кунад, то дигар бандагон ба мулозимату мусоҳибати у табоҳ нашаванд на фасод аз ӯ ба дигарон таҳдид намояд. Китъа:

Сӯҳбати нафратии бадгавҳар,
Мардумро омӯхт табъи фасод
Дар ки бо дев ҳамнишин гардад,
Чизе ҷамро ӯро ҷӯяд

Ва агар аз бандагон, яке аз арбоби давлат, ки мулозими султон бошад, зиммае аз зумраи мушкил пайдо, дар чизе, ки шарҳро дар он мадхале набувад, вай маъзур шумурда аст. Чунонки, дар сӯҳбати султон Маҳмуди Ғазнавӣ сайр шуда, ки рӯзе сайри султон ба ғазнин меравад, гулобе дар гашти ҷуз чизе хобо рӯи султон гирифта буд, чун ба каҷнова шикаст рӯи... рӯзе аз он... буд аст. Султон аз рӯи карам ишораи ангуштон (ангуштарӣ) бар каҷи, ба дабири лутфу марҳамат кард, ки чӣ ҳуҷҷат дорӣ? Гуфт: «Шоҳо, бандагӣ он вақт, ки аз Туркистон меоварад, дар ҳамин роҳ меруфт, турро ба ҳалқаи султон меовардам, то спеҳ ашки ба руҳгори ту ниҳода на ман ба умеди он бахшиши нависам ки мекардам хурбати (маҳрами) туруманд дорам бандагӣ таҳдимкунанда мекардам аз лайвҳата ба мазин, ин байт:

Гирам кинор ҳам аз рӯмиз ман бод,
Чу рӯи ман бибинам дидам бошад.

хулоса мебудам, акнун ки бадам кор оварам, зуд аз султонӣ маро ҷой на ба ҳузур дигар бидорад ва мадхалаш, ки маро дар ҳолат инсоф мекорад ва ҳеч сабаб фурсат ёфтам ва худро ба сари роҳ афкандам, баъд ёрӣ аз давлат мадидорӣ кард, то ба давлати мулозимат расидам ва умед, ки дар дил ишкам ба маҳрумӣ аз расонидани бандагии султон шуда аст». Султон фармуд, то гуломро алайҳи баланд карданд ва ӯро ба касе су-

пурд, ки иро пеши Ҳасан барад ва бигӯяд, ки ҳазор динор ба ғуломе метавон дод, чаро сад динор ба дарбоне камеднҳӣ, то бар дари хона нишинад ва нагузорад, ки ғуломи ту бе иҷозат аз хона берун равад. Яке аз хавос пурсид, ки ғуломро аҷаб адабе фармуданд. Султон фармуд: «Агар на он будӣ, ки ҳазор динори Ҳасан зоеъ мешуд, бифармудаме, то аз миёнаш ба ду ним зананд, ки агар ғуломонро фурсат диҳанд, ҳар ғуломе, ки аз хоҷа биранҷад ҳамин мева пеш гирад ва ниҳояте то муноҷҷаҳ ба арз расонад ва муҳимми хоҷагӣ ва ояндагӣ ҳалалпазир ва мӯҳмал (бемаънӣ) бимонад». Маснавӣ:

Чу аз хоҷаи худ биранҷад ғулом,
Ба довар диҳад шарҳ бо касу ом,
Ба бӯҳтону ғайбат кушояд забон,
Ки то хоҷаро афганад дар зиён
Ғуломе, ки з-ин сон бувад хӯйи ӯ,
Мабинод чашми касе рӯйи ӯ.

кисми дуввум

Дар одоби ҷамъе, ки ба давлати салотин таккарруб ҷустаанд ва сарфароз гашта аз аркони давлат ва аъёни ҳазрат ва хавоси боргоҳу наввоб (ноибон) ва мухосибу соири гумоштагон ва мутааллиқон ва бояд донист, ки ҳар ки дар кори подшоҳ шурӯъ кунад ва дар муҳиммоти султонӣ хавз (амиқ назар кардан) намояд, бояд сирати ӯ бар қонуне бошад, ки сабаби некномии султон ва ободонии мамлакат бувад ва ин маънӣ вакте мешавад, ки риояти чаҳор тараф бар худ лозим донад. Аввал, риояти ҷониби ҳақ. Дуввум, риояти ҷониби подшоҳ. Саввум, риояти ҷониби худ. Чаҳорум, риояти ҷониби раият. Аммо дар риояти ҷониби ҳақ панҷ шарт аст. Аввал, он ки шукри неъмати илоҳӣ ва фазли номутаноҳӣ, ки дар бораи ӯ воқеъ шуда ба ҷой орад, то неъмати вай зиёда гардад.

Байт:

Шукри неъмат, неъмат афзун медиҳад,
Муфлисонро ганҷи Қорун медиҳад.

Дуввум, он ки маросими тоат фурӯ нагзорад, балки онро бар хидмати подшоҳ муқаддам дорад, то дар ҳама

чашмҳо азиз гардад ва дар ҳама дилҳо мақбул бувад.

Овардаанд, ки Абӯ Мансур — вазири подшоҳ Туғрал марди доно ва кофӣ буд ва одат доштӣ, ки чун намози бомдод гузоридӣ, то тулӯъи офтоб аврод (дуо) хондӣ. Баъд аз он ба хидмати султон рафтӣ. Вақте муҳимме пеш омад, султон ӯро ба таъҷил пеши худ талабид. Касон пай дар пай омаданд ва ӯ аз сари саҷҷода барнамехост. Ҳосидон маҷоли ғайбат ёфтанд ва забони ғайбат кушода, ӯро назди султон ба бадӣ ёд карданд, ки басе такаббурӣ мекунад ва аз сухани султон эътиборе намегирад ва монанди ин калимот дар миён оварданд ба мартабае, ки осори тағйири мизоҷ дар башараи подшоҳ зоҳир шуд. Аммо чун хоҷа аз аврод фориғ гашт ба хидмати султон омад. Султон аз рӯи ғазаб бонг бар вай зад, ки чаро дер омадӣ?! Гуфт: «Эй малик, ман бандаи худоям ва чокари ту ва то аз бандагӣ хориҷ нашавам ба чокарӣ наметавонам омад». Султон бигирист ва ӯро маҳмадати (ситоиш) бисьёр гуфт. Назм:

Мазан риштаи хидмати ҳақ зи даст,
Худовандаро бандагӣ кун, ки ҳаст.
Сари подшоҳони гарданфароз,
Ба даргоҳи ӯ бар замини ниёз.

Сеюм, он ки ризои худоро ба ризои подшоҳ тақдим кунад, ки чун ҳақ субҳонаҳу ва таъоло аз бандагон хушнуд бувад, хашми дигарон ӯро зиён надорад ва агар худой накарда худои таоло ба ӯ хашм гирад, хушнудии ҳама халқ бар ӯ суде нарасонад. Фард:

Чу худованд аз ту хушнуд аст,
Хашми дигар касон зарар накунад.

Машҳур аст, ки бузурге дар маҷлиси яке аз хулафо буд, вақти намоз танг шуд ва халифа ба муҳимме машғул гашта буд ва намоз бар хотири ӯ фаромӯш шуда буд. Он бузург бархост, ки намоз гузорад. Яке гуфт, ки чаро сабр намекунӣ, ки халифа бар намоз бархезад. Гуфт: «Ҳукми худойро мавқуф бар ҳукми дигаре набояд дошт». Гуфт: «Бинишин, ки халифа бар ту ғазаб хоҳад кард». Гуфт: «Чун ризои худо ҳосил шавад, аз ғазаби махлуқ чӣ бок?!» Халифа, ки ин бишнавид, он бузургро бисьёр бинвохт ва он мӯътаризро аз назари тарбият бииндохт. Шарти чаҳорум, он ки аз худо беш тарсад, ки аз подшоҳ. Дар хабар омадааст, ки ҳар ки аз худо

беш тарсад, ҳама кас аз ӯ беш тарсад. Панчум он, ки ба худо умедвортар бошад, ки подшоҳ, ки ҳар чӣ медиҳад ӯ медиҳад. Умед дар карами касе бояд баст, ки ҳеч умедвор аз дари раҳмати ӯ бознагардад. **Байт:**

Маҳол аст гар сар бар ин дар ниҳӣ,
Ки бозоядат дасти ҳочат тиҳӣ.

Аммо риояти ҷонибп подшоҳро бисту панч шарт аст. Аввал, тазаллул (хоксорӣ) ва тазарруъ (хорӣ) ва низҳори ачзу хидматгорӣ чи мулукро ҳимматҳои азим ва ҳолатҳои бузург аст, ки бад-он мунфараданд аз ғайри хеш ва он бад-он сабаб аст, ки мазҳари салтанати илоҳӣ вокеъ шудаанд ва аз ин чиҳат лақаби Зиллуллоҳ (сояи худо) итлоқ мекунанд. Пас, ба он маъни, ки ин сурат дар эшон мухтафист, ва ҳама халқ истихдом ва тааббуд хоҳанд ва худро сазовори он шиносанд ва дар ҳар чи кунанд, тарику истиклол ва тафаррруд (ягонагӣ) риоят намоянд ва ҳар чи зуҳури салтанат бештар бошад, зуҳури ин сифат зиёдат бувад. Бар ин тақдир истиғнои эшон толиби он аст, ки мардум мӯҳточӣ ва масканати худро бар эшон арз кунанд. **Байт:**

Чи оварам ба ту чун ҷумла ҳар чи ҳаст ту дорӣ,
Магар шафоату ачзу ниёзмандиву зорӣ.

Дуввум, таҳаммули меҳнату машаққат ва риёзат кашидан ва бар макореҳ (нохисанд) сабр кардан, чи хидмати мулук мабнӣ (биноёфта) ба заҳмат бошад.

Дар кутуби ҳукамо навишта шудааст, ки мулозимати султон ҳоил аст байни мардум ва осоиштталаби роҳату лаззат дар хидмати мулк аз қабили маҳолот бояд шумурд ва шинохт. Саввум, он ки ҳар чи андешаду кунад ва гӯяд, бояд ки дар он маслаҳати подшоҳро мулоҳаза намояд, ҳам аз чиҳати дуньё ва ҳам аз чиҳати охират ва тарафи охиратро муқаддам дорад. Чаҳорум, ба тарики нармӣ ва талаттуф зулмро дар назари ӯ накӯҳида созад ва адлро ба таърифу тавсиф дар дили ӯ ширин гардонад ва бар нахҷе ки маслаҳат донад, ӯро аз зулм боздорад, ки агар ба зулми подшоҳ розӣ шавад, ӯ низ дар он мазлама шарик бошад ва дар арсаи ҳашр (рӯзи киёмат) ӯро низ бо золимае дар маърази хитобу итоб дароранд.

Дар ахбор мазкур аст, ки Яҳьё Воситӣ хаттоте баъоят зебонавис буд ва авлоди хулафо назди ӯ хат мена-

нишаста ва таълим мегирифтанд. Рӯзе назди вазир таъриф карданд, ки Яҳё қаламро нек метарошад. Ӯро талабид ва фармуд, то қаламе барои вай битарошад. Яҳё қаламе бо эҳтиёти тамом тарошид. Вазир бад-он қалам фармоне навишт. Хатти ӯ беҳтар аз пештар на-муд. Яҳёро хилъат ва динор инъом фармуд. Яҳё хилъат пӯшида ва зар ба қабзаи тасарруф даровар-да аз маҷлис берун омад. Чун ба дари берун ра-сид, дарҳол бозгашт ва гуфт: Эй вазир, санъате бар ин қалам фармудаам [illegible], агар иҷозат бошад бино-моям. Вазир қалам ба дасти вай дод, қаламтарошро бига-шида ва сари қалам бишкаст ва вару хилъат [illegible] на-зир биниҳод. Вазир фармуд: туро чӣ шуд? Гуфт: Чун бар дарича расидам, [illegible] ба гӯши дилам фурӯ хонданд: «Хатир кунед [illegible] бо [illegible] [illegible] — тарсидам, ки ту бад-ин қалам аз рӯи [illegible] бар хосе [illegible] ва ман қалам тарошидаам, дар он [illegible] бошам ва ба азоби [illegible] гирифтор гардам».

Байт:

[illegible] нашав, эй азиз,
Ту [illegible] ту [illegible].

Пурсиданд, ки [illegible] бар хайр дорад ва чун [illegible] ӯ-над, ки хайри ӯ ба ҳама кас бирасад, чӣ беҳтарин инъ-ом он аст, ки ом бошад, чун шуъои офтоб бар ҳама ме-тобад ва чун рушноиҳо ([illegible]) [illegible], ки ба ҳама ҷамъият мерасад. Аз Бузургмеҳр пурсиданд, ки хайр бар чӣ ваҷҳ бояд кард ва беҳтарини инҳо кадом аст? Фармуд, ки хайр ба умум бояд кард ва беҳтарини он бувад, ки бар вай ҳол бошад ва миннат бар вай ҳам-роҳ набошад. [illegible], ки Мӯъмин [illegible] на-рами он [illegible] ва дар қудрат [illegible] [illegible] ва тасарруф буд. Аз вазир пурсиданд, ки абр саховатманд аст ё Мӯъмин бахшандатар? Ҷавоб дод, ки саховати Мӯъмин аз абр беҳтар ва бештар аст. Гуфтанд: «Ба чӣ далел?» Гуфт: «Ба он далел, ки абр чун абр [illegible] гирь-ён [illegible] ва дасти Мӯъмин [illegible] ҳангоми додан». Китъа:

Тасарруф [illegible] нашуд,
Дар саховат [illegible] [illegible] аст,
Марди [illegible] ба [illegible] [illegible],
Тасарруф [illegible] дигар аст.

Шашум, то бар касе таваққуи тамом надошта бошад ва борҳо сифоти ӯро наёзмуда бошад, ӯро пеши подшоҳ таъриф накунад ва ситоиш нанамояд, то ба вақти озмоиш шарманда нашавад. Овардаанд, ки Зарроқӣ наздики якиҳо шуд аз савоби султон Санҷар омад, гесӯҳо гузошта ва қадре ҷомаи Каъба оварда, гуфт: «Ман мардеам аз аҳли байти расолат ва имсол ба ҳаҷ рафта будам ва ҷиҳати султон ҳаҷ гузоридаам ва бар сари равзаи расолатпаноҳ барои шоҳ ва аркони давлати ӯ ба ҳузури қофилаи Ҳаҷҷоҷ дуо кардаам. Агар ба хидмати султон расонӣ ҳар ойина аз ту миннатдор шавам ва бад-ин башорат, ки овардаам маро низ навозиш фармояд. Он ноиб ин суратро таҳқиқ накарда, назди султон омад ва он ҳоҷии алавиро таърифи бисёр кард, чунон ки султон муштоқ шуда ба ҳуздро фармон дод, чун он азизро ҳозир гардонид, султонро дастбӯсӣ карда бар ҳошияи бисот биншаст. Султон пурсид, ки аз куҷоӣ? Гуфт: «Аз шаҳри Исфаҳон». Фармуд, ки кай ҳаҷ кардӣ? Гуфт: «Имсол». Қазоро элчӣ аз назди ҳокими Исфаҳон дар маҷлис омада буд, чун номи Исфаҳон шунид ва он касро дид, гуфт: «Эй шоҳ, ман ин касро мешиносам, ӯ сайид нест, балки аз лӯлиёни он вилоят аст ва бештар аз эшон мӯйе бар сар доранд ва ману Раҳим имсол вайро дар Сифоҳон медидам дар рӯзи иди Азҳӣ ба дари хонаи ман омада буд, ба талаби гӯшти қурбонӣ». Султон ба гоят мутаассир шуда, рӯй ба он ноиб кард, ки иек сайиди номдор ва ҳоҷии бузургвор ба хидмати мо овардаӣ! Он ноиби хиҷилзада ва инфиолёфта аз маҷлис берун рафт ва бақияи ал-умр ба хидмати султон наёрист омад. Агар дар аввал таҳқиқи ҳоли ӯ кардӣ ва дар он боб тафаҳҳуси тамом ба ҷо овардӣ ғубори хиҷлат бар чеҳраи ҳоли ӯ нанишастӣ ва аз назари ҷунони подшоҳ маҳрум нагаштӣ.

Қитъа:

Магӯ васфи касе наздики шоҳон,
Магар вақте ки ӯро нек донӣ.
Ки гар набвад бар он васфе, ки гуфтӣ
Басе дар инфиъоли он бимонӣ.

Ҳафтум, дар ҷӣ донад, ки подшоҳро бад-он майле аст, аз аспу навкар ва амтиъа (матоъ) ва обу замин ва ғайри он ҷиҳати худ нигоҳ надорад, балки ба тариқи истидъо (хоҳиш) ҷунон кунад, ки ба назари қабул расонад.

Ҳаштум, он ки чун подшоҳ бо вай сухан гӯяд, ба дилу ҷон ва ақлу ҳуш ва чашму гӯш ва тамоми ҷавоҳиру аъзо мутаваҷҷеҳи сухани вай бошад ва чунон накунад, ки як калима аз вай фавт шавад ва ба ҳеҷ фикру амал напардозад ва назар бар ҷониби дигар наяндозад ва ба сухан бо касе машғул нашавад, ҳар чанд сухани зарурӣ бошад, чи салотин бағоят ғаюр бошанд. Бинанд, ки касе таваҷҷӯҳи эшон аст ба ҷон дигар ба назар ё ба сухан майл кунад, аз рӯйи ғайрат ба вай хашм гиранд ва агар дар он маҳал зоҳир накунанд, асари он ба мурур зуҳур кунад ва хатарот бар он мутараттиб шавад. Нӯҳум, дар маҷлиси мулук бо касе саргӯшӣ накунад, яъне сир нагӯяд, ки ҳар ки ба ҳузури ӯ ду тан сир гӯянд, ки ӯ надонад ва нашнавад ва нафармуда бошад, ӯро хаёлоти бисёр рӯ диҳад ва анвоъи (навъҳои) гумонҳо барад ва ағлаб аст, ки аз эшон кина гирад ва дар сӯҳбати салотин ин маъниро муболаға бештар мебошад. Мумкин, ки ҳасадбарон ва аҳли фасод хотирнишони подшоҳ карда бошанд, ки фалону фалонро бо шумо дил рост нест ва дар ҳавоҳохии эшон халале падид омада ва дар мақоми қасд мебошанд. Чун султон бинад, ки дар маҷлис бо якдигар сир мегӯянд, каломи соҳибғараз он муасир меафтад. Назм:

Сухан пӯшида гуфтан дар маҳофил,
Набошад шеваи донову оқил.
Ки аз тарзи адаб бисёр дур аст,
Нишони ғафлату макру ғурур аст.

Даҳум, бояд ки чун султон аз каси дигар саволе кунад, ӯ сибқат накунад ва ҷавоб надиҳад, то он кас, ки аз ӯ пурсид ҷавоб гӯяд, зеро ки ҷавоб додани касе аз саволе, ки ба дигаре нигарон аст, ҳамл ба сабукборӣ ва бебокории ӯ мекунад. Яке аз ҳакиме пурсид, ки агар ман дар маҷлиси подшоҳӣ бошам ва ӯ аз ғайри ман савол кунад, раво бошад, ки ман ҷавоб диҳам? Гуфт: «Не. Ту ҷавоб магӯ, ки ӯ фасонаи истихфоф аст. Ҳам ба соил, яъне надонистӣ, ки аз кӣ бояд суол кард ва ҳам ба масул, яъне истиҳқоқи ин суол надорад ва дар ин боб маҳзури дигаре аст, ки агар султон гӯяд, ки аз ту намепурсам инро чӣ ҷавоб тавонӣ гуфт ва аз ин сурат чи гуна берун хоҳӣ омад. Агар фарзан аз ҷамоате пурсад, ки ту аз эшон бошӣ, ба ҷавоб сибқат макун, ки дигарон хасми ту бошанд ва бар сухани

ту айб гиранд, балки таъхир кун, то дигарон гӯянд ва айбу хунари ҳар сухан бидонӣ, пас он чи ту донӣ, агар бехтар бошад, арз кун ва илло хомӯш бинишин». Маснавӣ:

Макун хиффат андар ҷавоби сухан,
Магар дар хатову савоби сухан.
Агар нақди ту бегаш омад ба ёр,
К-аз он нақд афзуда гардад иёр.
Ва гар на, дар изҳори айбат макӯш,
Мар онро ба ситри хамӯшӣ бипӯш.

Ёздаҳум, бояд ки то султон чизе напурсад, ибтидо сухан накунад ва чун пурсад ҷавоб ба қадри кифоят гӯяд ва хомӯшӣ кунад, магар вакте ки подшоҳ майл дошта бошад бо он ки сухан бештар ва дарозтар гӯяд.

Дувоздаҳум, он ки агар султон ӯро бар чизе вуқуф (огоҳӣ) надиҳад, мутлақан тафаҳҳуси он накунад ва дар пайи донистани он наравад, чи ӯро қобилият он будӣ ба ӯ гуфтандӣ. Пас, муболаға дар вуқуф бар он мӯтазаммини (момили) ғазаби султон аст.

Қитъа:

Бо ту сирре гар намегӯянд аз номаҳрамӣ,
Ҳар ки номаҳрам бувад бо сирри султонат чӣ кор?
Чун касеро дар даруни хона рафтан роҳ нест,
Бо тамаллукҳо намудан, пеши дарбонаш чӣ кор?

Сездаҳум, бояд ки дар сӯхфа ва ҳадя ва атия, ки номзади вай шавад, истиғно нанамояд аз подшоҳ, агар чи муҳаккир бошад, зеро ки андаки султон бисьёр аст ва истиғно нишонаи худро доштани иноятӣ подшоҳист ва ҳеч оқил ин накунад, ки файзе аз сояи илоҳӣ мутаваҷҷеҳи ӯ гардад ва аз худ рӯ кунад. Байт:

Ҳар чи аз пеши шаҳ ояд хуш бувад,
Андаку бисёри ӯ дилкаш бувад.

Чаҳордаҳум, аз тарики амонат қадам берун нанихад, ки амонат сифатест, ки мардуми худро азиз гардонад ва хиёнат хислатест, ки мардуми азизро хор созад. Яке аз хулафо фармуда, ки ман мардуми аминро дӯст медорам, харчанд сифла бошанд ва бо касе ки хоин бошад душманӣ дорам, агарчи бузургу олӣ бошад, зеро ки амонат аломати имон аст ва дар ҳадис омадааст, ки «имон надорад, ҳар ки амонат надорад»

ҳақ субҳонаҳу ва таоло хоинро аз муҳаббати худ бебаҳра сохтааст.

Понздаҳум, бад-он чи аз подшоҳ ба вай расад қонеъ ва розй бошад ва зиёдаталабй накунад ва ҳирс нанамояд, ки албатта ҳирмон(маҳрумй) лозими ҳирс аст.
Назм:

Ҳирсу ҳирмон қарини ҳамдигараст,
Ҳирс аз ҷумла хулқҳо бадтараст
Марзум аз васфи ҳирс хор шавад,
Дар қаноат бузургвор шавад.

Шонздаҳум, дар ҳузур ва ғайбати султон бар зикри маҳомид ва нашри макорими ӯ мудовамат намояд ва агар аз касе калимае бишнавад, ки муштамил бар тарки адабе бошад ва нисбати подшоҳ ӯро бад-он насиҳат ва маломат кунад ва агар мунзаҷир нашавад, сахт гӯяд ва ҷафо кунад ва агар бад-ин бедор ва хушъёр нагардад, тарки муҳолатат (омезиш) ва муҷолисат ва мусоҳабати вай гирад ва бо ӯ бо ҳеҷ ваҷҳ сухан нагӯяд.

Ҳафдаҳум, коре ки ба ӯ мувваффаз (супоридашуда) аст бар он мудовамат намояд ва аз муҳимме, ки мутакаффили он аст ғофил нашавад ва ҷаҳд кунад, ки пайваста ҳозир бошад, то ҳаргоҳ, ки султон ӯро талабад, дарҳол ба хидмат расад ва аз ҳамешагии бар ҳузуру аз мулозамати доимй, ки мӯди (расонанда) ба маломат бошад, эҳтироз кунад.

Ҳаждаҳум, эътимод бар муҳаббату ризои султон накунад ва ба бисьёрии хизмати худ низ восиқ (дилпур) набувад, чи ғурури ҷоҳ хидматро фаромӯш мегардонад ва дигар он, ки бо султон изҳор накунад, ки маро наздики ту ҳаққест ё собиқае хидмате дорам, балки ба таҷдиди мулозамат ва таъкиди дуъогӯй ва лавозими фармонбардорй савобиқи ҳуқуқро наздики вай тоза дорад, бар ваҷҳе, ки охири он аввалро эҳьё (чилонок) кунад, ки салотини ҳакке, ки охираш аз аввал мунқатеъ бувад, фаромӯш кунанд ва аз хидмати касе миннатдор набошанд, чи эшон худро сазовори хидмат мешиносанд.

Нӯздаҳум. Маҳалли арзи ҳоҷат нигаҳ дорад, ки арз кардан бар мулук ҳукми намоз дорад, чи намоз дар вақт адо карда шавад, мақбул афтад, арзи ҳоҷат низ чун дар маҳал афтад, раво бошад.

Байт:

Ҳаромаш бувад неъмати подшоҳ,
Ки ҳангоми фурсат надорад нигоҳ.

Ва бояд ки чандин ҳоҷат арз накунад, ки асари малол бар ҷабини подшоҳ пайдо шавад.

Бистум, ӯро агар султон азиз дорад, бояд ки бар ҷамъе, ки наздики ӯ муқаррабанд ё хидмати қадими доранд, тақаддум наҷӯяд ва худро аз эшон дар пеш наафганад, ки аз ин сурат бар сафоҳат ва хиффат ва камхиралӣ истидлол тавон кард. Чӣ шояд ки подшоҳро бо он касе, ки бар ӯ тақдим меҷӯяд, унсе ва улфате бошад ё хидмате ба шарте карда бошад, ки султон ҳаққи онро зоеъ нагардонад. Чун он кас ба дафъи толиби тақаддум (пешӣ) бархезад, подшоҳ ҷониби вай гирад ва ӯро мағлуб созад ва ӯ дар инфиъол ва хиҷлат намонад.

Қитъа:

Бар он кас, ки ӯ хоси султон бувад,
Тақаддум маҷӯ, гарчи боши азиз.
Агарчи туро иззате шуд падид,
Аз эъзози ӯ ҳам барандеш низ.

Бисту якум, бояд ки аз ситами султон наранҷад ва ғалат ва дурушти эшонро ба дилҷӯӣ ва дилхушӣ қабул кунад, чи гуфтаанд: Аз иззати подшоҳӣ ва фармондиҳӣ забонро кушода гардонад ва ба эърози маҳрумон бесабабӣ. Бар ин тақдир бо эшон мувосо (муросо) бояд кард ва агар аз рӯи нозе, ки мулозими салтанат аст, касеро дашном диҳанд бояд, ки дуо пардозанд.

Мисраъ:

Дашноми ӯ дуъост.

Ва агар дуруштӣ кунад онро ба мулоимат ҳисоб намояд.

Мисраъ:

Таъвили вафо кардам, ҳарчанд ҷафо дидам.

Бисту дуввум, он ки агар дар маърази сахат (хашм) ва ғазаб ва итоби султон афтад, албатта бо ҳеҷ офарида шикоят накунад ва адоват ва ҳиқд (кина) дар дили худ роҳ надиҳад ва рӯи гуноҳро бо худ гардонад.

Фард:

Ҳарчанд ҷафо кунад шикоят накунем,
Гӯем, гунаҳ аз тарафи мост ҳамӯ.

Ва баъд аз он иҷтиҳод кунад ва талаттуф намояд, то сабабе, ки бадон изолаи (маҳв кардани) хашм тавон кард, муҳайё созад.

Бисту сеюм, агар султон бар касе хашм гирад ё бар вай муттаҳам шавад, бояд ки аз он кас таҷаннуб (дур шудан) намояд ва бо тӯҳматзада ихтилот накунад ва бо эшон дар як маҷлис маҷолисат нанамояд ва эшонро сано нагӯяд ва тамҳиду узрхоҳӣ накунад, то вакте ки ғазаби султонӣ ба нисбати эшон сокин гардад ва умеди отифату марҳамат ва макрубонӣ падид ояд, он гоҳ бар ваҷҳи латиф эътироз (узрбаёнӣ) бояд намуд, то ризои эшон ҳосил ояд.

Бисту чаҳорум, он ки дар пайи ризои султон равад ва чунон созад, ки хушнудии ӯ ҳосил кунад ва он ба чаҳор чиз муяссар аст. Яке он ки ҳар чӣ подшоҳ гӯяд тасдиқ кунад, магар чизе ки мухолифи шаръу дин бувад. Дуюм, раъю тадбири ӯро бистояд (ситоиш кунад). Сеюм, маҳомиди ӯро зоҳир гардонад. Чаҳорум, масовӣ ва қабоиҳи ӯро бипушад.

Бисту панҷум, китмони асбоб аст ва ин умдаи ҳаман шартҳо ва асли ҳамаи алабҳо бошад. Пас, бояд ки дар пӯшидани розҳои султон муболаға ба ҷо оварад. Тарики эҳтиёт дар ин роҳ он аст, ки аҳволи зоҳирӣ подшоҳро, ки ҳамаи мулозимон бар он мутталиъанд ба қадри таъвонойӣ пӯшида дорад, то бар сифат китмони малакӣ падид ояд, он гоҳ сир пӯшидан бар ӯ осон шавад ва чун султон бар ҳоли ин кас иттилоъ ёбад агар сирре фош гардад, тӯҳмат бар вай наафтад, чи сирри мактум (пӯшидашуда) бе он ки касе фош кунад аз аҳволи зоҳир ба фаросат маълум метавон кард ва аз баъзе истидлолот (далел) низ мафҳум мешавад ва дар асноӣ ин ҳол касоне ки дар он сирӣ маҳалли эътимод будаанд, ҳама муттаҳам мешаванд ва гумонҳои бад ба эшон мебаранд. Пас, чун кас бад-ин сифат машҳур шавад, ки маҳрами асрор аст ва ҳеҷ сирро аз ӯ тарашшуҳ (зоҳиргардонӣ) намекунад, аз ин гумонҳо дур мебошад. Агар худой нокарда сиккаи (кудрати) касе заиф бувад ва таҳаммули китмони сир наметавон кард сари ӯ дар маърази талаф аст. **Байт:**

Чунин гуфт он ҳакими маслаҳатҷӯ,
Ки гар сар бояд сирро фурӯ пӯш.

Овардаанд, ки подшоҳи бузургвор аз ҳакими олимиқдор васияте талабид. Ҳаким фармуд: «Эй малик, ҳамаи васиятҳо дар ин ду калимаи шариф мундариҷ аст ки «Фармони худоро бузург дор ва шафқат бо халқи худо фурӯ нагузор». **Рубоӣ:**

Эй тозаҷавони бишнав аз ин пири куҳан,
Як нукта, ки ҳаст бегумон асли сухан.
Бо ҳақ ба адаб бошу ҳикоят мевора
Бо халқ ба рифқ бошу некӣ мекун.

Подшоҳ гуфт: «Дар сиёсат сухане бигӯй». Гуфт: дар куштани мардум саъй макун, ки харобии бадани инсон осон коре нест, магар дар куштани се кас, ҳама доноён туро маъзур хоҳанд дошт. Яке ҷобире, ки ҷабркунанда харобии мулки ту ҷӯяд. Дуввум, омиле ки моли ту дуздад. Саввум, хоине ки сирри ту ошкор кунад».

Дар ҳикоят омада, ки Нӯшервонро гуфтанд: «Фалон кас сирри ту ошкор мекунад». Фармуд, ки ӯро дар хок пинҳон кунед, то он роз пинҳон бимонад.

Қитъа:

Ҳар ки созад сирри пинҳон ошкор,
Зери хоки тира пинҳон беҳтар аст.
Сир нигаҳ дорад сарат монад ба ҷой,
З-он, ки ҳифзи сир нигаҳбони сар аст.

Овардаанд, ки подшоҳе бо яке аз мулозимони худ гуфт, ки сирре бо ту мегӯям, ки бояд бо касе нагӯйи. Гуфт: «Нагӯям». Гуфт: «Ман аз бародари худ андешаноком ва пеш аз он ки аз ӯ қасде зоҳир гардад дар садади дафъи ӯ мебошам, бояд ки пайваста ту маро муҳофизат кунӣ ва аз бародари ман ҳар чи дарёбӣ, хабар ба ман расонӣ». Он кас қабул кард ва фурсате талабида он ҳол бо бародари ӯ гуфт ва он бародар аз вай миннатдор шуду гуфт: «Ҳақро ба ман собит кардӣ, ки маро хабардор сохтӣ», ӯ низ худро муҳофазат мекард. Бародараш вафот кард ва салтанат бад-ӯ расид. Дарҳол, ки бар тахт нишаст, навкари бародарро талабиду ҳукм кард, ки сараш бардоранд. Гуфт: «Эй малик, гуноҳи ман чист?» Гуфт: «Он, ки сирри бародарам ошкор кардӣ ва бо вуҷуди он ки ҳама иноъм дар ҳаққи ту фармуда ва туро маҳрами инъоми худ сохта, ту сирри ӯро нигоҳ натавонӣ дошт, маро бар ту ҳеч эътимоде намонд». Пас, ӯро ба қатл расониданд, ба сабаби он ки ӯ роз напӯшид ва дар вартаи халокат афтод. Фард:

Ба пири майкада гуфтам, ки чист роҳи наҷот,
Бихост ҷоми маю гуфт: «роз пӯшидан».

Аммо дар риояти ҷониби худ ҳафт шарт риоят бояд дошт: Аввал, аз ҷое ки чизе набояд шуд насиҳонад ва

ба ҷое ки набояд дод чизе надиҳад, то на дар дунё бе кому бе миқдор бошад ва на дар охират расвову шармсор. Дуввум, то тавонад дафъи бадӣ кунад аз ҳама кас, некӣ расонад ба ҳама. Саввум, баландҳиммат бошад, ки эътибори ҳар кас ба қадри ҳиммати ӯст. Шеър.

Бошад ба қадри ҳиммати ту эътибори ту.

«Ва ҳар ки ба сифати олиҳиммат ороста аст, ҳар ойина нафси худро ба тамаъи молу маноли дунё, ки бағоят хасис аст, хор нагардонад ва ба андак фоидае ҷоҳе ва ё моле, обрӯи шарифи худро бар бод надиҳад, ки молу ҷоҳ намонад ва ӯ дар мақоми хиссату хорӣ бимонад. Чаҳорум, он ки на бар халқ сахт гирад ва на бар худ. Имом Ҳуҷҷатул-ислом фармуда, ки: Аҷаб бадбахтие бошад, ки барои ризои махлуқ худро ба хашми холиқ гирифтор гардонад ва ба ҷиҳати фароғати султон чандин мазлама бар гардани худ гирад ва нафси азизи худро ҳимаи оташи дӯзах созад ва ба худ напардозад. Қитъа:

Аз барои ризои халқ макун,
Хешро мустаҳиқи хашми худо.
Ҳайф, к-аз баҳри роҳати дигарон
Ту дарафтодаӣ ба ранҷу ано[1]

Панҷум, қадри ихтиёр бидонад ва қиммати иқтидор бишиносад ва чунон созад ки: Байт:

З-он пештар, ки марг баногаҳ фаро расад,
Хуршеди умр ба сари кӯҳи фано расад.
Зикри ҷамил ба асари хуб аз ӯ ёдгор бимонад.

Шашум, ба ихтиёр ва ҷоҳи худ мағрур нагардад ва такя бар иззату эҳтиром накунад, ки даҳри ғаддор ва сипеҳри носозгор ба ҷафоҷӯйӣ ва тундхӯйи маъруф аст. Андаке замонеро аҳдномаи давлат дарнавардида мешонад ва рақами ноумедӣ бар сафҳаи бахтёрӣ ва комгорӣ кашида мегардад. Назм:

Машав мағрури молу ҷоҳу динор,
Ки дунё ёд дорад чун ту бисёр.
Дамодам бигзари даъво-ғурурӣ,
Ба душман ҳар чи хорӣ мегузорӣ.

Ҳафтум, ба он миқдор, ки мумкин аст бо мардум некӣ кунад, ки фоидаи тақарруби мулук ва ихтиёр бар даргоҳи салотин он аст, ки фавоиди эҳсон ба ому

[1] *Ано* — ранҷ, машаққат.

хос расонад ва хурду бузургро аз мондани чохи худ таволии файз чашонад ва якин бояд донист, ки хар ки некӣ мекунад бо худ мекунанд.

Яке аз акобири дин фармуда, ки ман дар ҳама умр бо касе некӣ накардаам. Мулозиме пурсид, ки бардавомии файзу эҳсон ва инъоми шумо ом аст ва беш-тар ахли ин шахр машкури (шукр кардан) неъматхо ва махзуэн (хурсанд) карами шумоянд маънии ин сухан, ки мефармоед, ки ман бо ҳеч кас некӣ накардаам равшан созед. Фармуд, ки рост гуфтам. Ҳак субҳонаҳу дар каломи мӯъчазнизоми худ фармуда: «Агар некӯӣ кунед, некӯӣ карда бошед бо нафсҳои худ». Пас, чун хосияти эҳсон роҷеъ ба нафси ман аст, пас, некӯӣ бо худ карда бошам ва дар ҷониби бадӣ низ хамчунин аст ва дар ҷойи дигар ҳак субҳонаху фармуда: «Агар бадӣ кунед ҳам ба нафсҳои худ кунед» чи уқубати бадӣ ба шумо боз мегардад.

Назм:

Некӯӣ куя чун акнун мевнхад даст,
Бадӣ бигзор, агар чи кудратат ҳаст.
Ки некӯӣ некӯӣ оварад пеш
Ва гар бад мекунӣ бад оядат пеш.

Аммо риояти тарафи раият бояд донист, ки ғарази аслӣ аз ҷоҳу давлат на истирзои (талаби омурзиш) подшоҳ ва мутаъалликони ӯст, балки максади аксо риояти ибод (бандагон) ва имморати билод (шаҳрҳо) аст. Пас, ҷониби раиятро риоят доштан ахамми (заруртарин) мухиммот аст ва он риоят ба ду шарт тавон буд. Аввал, он ки дар муҳофизати холи эшон ғояти эҳтимол ба ҷой оварад ва бомдод исъод (ёрӣ) чунон созад, ки аз кори худ бознамонад ва аз ҷои худ ҷудо нашаванд. Дуввум, шарри золимро аз эшон дур созад, ки бузургон гуфтаанд, ки раият бар мисоли гӯсфанд аст ва ахли ихтиёр бар мисоли шӯбон ва подшоҳ молики гӯсфанд. Ҳамчунон ки молик гӯсфандонро ба шӯбон супурда то аз даррандаҳо ва доми зиёнкорон нигоҳ дорад ва дар чарогоҳи хуш эшонро фарбеҳ кунад ва натиҷу самараи он ҳосил оварад. Ҳамчунин аркони давлат бояд, ки руобро аз чиҳоти зараркунанда ва гургони ситамгор нигоҳ доранд ва ониҷ салоҳи дину дунёи эшон дар он бошад, бар он доранд ва аз манофеъу макосиби эшон чизе ба подшоҳ расонанд, на он ки аз ҳоли эшон ғофил шаванд, то золимон ҳар чи хоҳанд бо эшон кунанд. Назм:

Туӣ роъӣ ин дам ғанимат шумор,
Ғамамро зи гурги ситам боз дор.
Нашояд ба кайдаи доно писанд,
Шубон хуфтаву гург дар гӯсфанд.

Ва чун калимае чанд аз одоби ичмолии аркони давлат гуфта шуд, ду-се нукта аз одоби умаро ва вузаро ва аҳли калам ва нудамо мазкур мешавад.

Аммо умаро бояд, ки а) ноздаҳ қоида доранд. Аввал, фармонбардории ҳақтаоло ба он қадар, ки хоҳад ки халқ хидмати вай кунанд, нахоҳад, ки хидмати Худо ҳам аз он кунад. Пас, зишт бошад, ки истеҳқоқи маҳдумӣ аз Худ бо халқ, беш аз он хоҳад, ки истеҳқоқи (лаёқат, қобилият) махдумии Ҳақ бо Худ. Байт:

Гар ҷониби ҳақ нигоҳ дорӣ,
Ҳақ низ туро нигоҳ дорад.

Дуюм. Ҳифзи ҳуқуқи неъмат, бояд ки ҳаққи валинеъмат фуру нагузорад ва тариқи хилоф пеш нагирад, ки куфрони неъмат натиҷаҳои бад дорад ва аз ҷумла он ки ҳеч касро аз мулук бар эшон эътимод намонад ва дар назари ҳама кас бе эътибор бошанд ва ҳеч новасипос, кофири неъмат ба мурод нарасида ва оқибат ба накбат (бадбахтӣ) ва ҳазлон (хорӣ) гирифтор шуда.

Назм:

Ҳаққи неъмат нигоҳ бояд дошт,
Ҳурмати ҳақшинос бояд дошт.
Ҳар ки рӯ тофта аз вали неъмат,
Бахт аз ӯ рӯй тофтаву давлат.

Ва гуфтаанд аломати мардӣ он аст, ки аз валинеъмат макрӯҳӣ ва мазаррате расад, онро дар муқобалаи фоида ва манфиате, ки аз ӯ гирифта маҳву ночиз гардонад, то шукри неъмат бачо оварда бошад. Фард:

Нагардам аз сари кӯят ба сад чандин ҷафо рафтан,
Нашояд шермардонро ба ҳар захме зи ҷо рафтан.

Овардаанд, ки хоҷа ғуломе дошт, кофӣ ва хирадманд. Рӯзе он мард бо он ғулом ба боғе рафт. Дар аснои тамошои боғ ба полизе расид ва хиёре бозкарда ба дасти ғулом дод. Ғулом пӯст боз карда ба рағбати тамом тановул менамуд, чунончи хоҷа ҳавас кард, мик-

доре аз он талабид, то бихӯрад ва ҳамин ки бичашид, бағоят талх буд ва гуфт: «Эй ғулом, хиёре бад-ин талхӣ чи гуна ба нишот мехӯрӣ?» Гуфт: «Эй хоҷа, ин хиёр, ки ту ба ман додӣ ва аз дасти ту бисьёр чарбу ширин хӯрдаам, шарм доштаам, ки ба як луқмаи талх рӯй турш кунам». **Фард:**

Аз дасти ту сад шарбати ширин бичашам,
Як шарбати талх ар бичашам бок набошад.

Хоҷаро хуш омад ва гуфт: «Чун шукри неъмати ман адо кардӣ, туро дар бандагӣ нагузорам». Озодаш кард ва инъоми бисьёр фармуд...

Чаҳорум, бояд ки ғарази вай аз ҳама асбоб: молӣ, ҷоҳӣ ва нияти подшоҳ ва оростагии боргоҳ бошад на таҷаммули нафси худ, чи ин навъ ба адаб наздиктараст ва ба ҳақшиносӣ лоиқтар, балки истифои он асбоб дар ин сурат мутасаввур.

Панҷум, ҳазар кунанд аз ташбеҳ намудан ба подшоҳ дар чизе, ки ӯ бад-он мутафаррид бошад аз манозил (маконот) ва малобис (пӯшокӣ) ва маокил (хӯрокӣ) ва марокиб (саворием) ё чизе, ки лоиқи мулук бувад ва пас, чи ин маънӣ маҳмул ба тарки адаб бошад. Мумкин аст, ки он чиз дар маърази заҳоб бувад ва ба сабаби он дар вартаи халок афтад.

Шашум, бояд ки бар ҳар кор, ки аз султон содир шавад, ки на мухолифи шаръ бувад ӯро мадҳ гӯяд ва он корро ба хубӣ ситоиш кунад. **Байт:**

Агар шаҳ рӯзро гӯяд шаб аст ин,
Бибояд гуфт, инак моҳу парвин.

Ва ҳама уқалоро маълум аст, ки ҳеч коре набувад дар дунье, ки онро ду ваҷҳ набошад. Яке ҷамил ва яке қабеҳ. Пас, ваҷҳи ҷамил ба ҳар коре талаб кунад ва онро ҳавола ба подшоҳ намояд ва агар ин кор маслаҳат набошад баъд аз он ба тадбири ҳакимона хотирнишон кунад.

Ҳафтум, агар султон рой занад, ки мухолифи нафси ӯ бошад, ё сухане гӯяд, ки макрӯҳи табъи ӯ мувофиқат бояд кард ва тазалул бояд намуд ва ба таҳқиқ бояд донист, ки ӯ султон ва он кас чокар. Пас, чокар бояд, ки мутобиати султон кунад, на он ки мусоидат (мувофиқат) ва мутовиати (пайравии) худ талабад.

Ҳаштум, бояд ки ба ҷоҳу тақарруби худ мағрур

нагардад ва ба ағрозу икроми подшоҳ қадам аз ҳадди худ фаротар нанињад ва дар одоби Ибни Муқаффаъ мазкур аст, ки агар султон туро баробар гардонад, ту ӯро худованд дон ва агар номи фарзандӣ бар ту ниҳад, ту худро ходим шинос ҳар чанд ӯ таъзими ту афзояд, ту дар хидматгорӣ ва тавозӯъ афзой. Байт:

Шоҳ агар лутфи бе ҳадд ронад,
Банда бояд ки қадри худ донад

Ва бибояд донист, ки агар аз амире дар ғояти ихтиёр ва ниҳояти иқтидор бошад, сурате дар вуҷуд ояд, ки шабеҳ бошад ба фармонгузории султон ва сиёсати вай албатта макрӯҳи табъи ашрафи подшоҳ хоҳад буд, агарчи зоҳир накунад дар хотир нигоҳ хоҳад дошт. Байт:

Макун дар мулки султон ҳар чи хоҳӣ,
Ки ширкат барнатобад подшоҳӣ.

Овардаанд, ки бародари султон Маҳмуди Ғозӣ ғуломеро аз бандагони дирамхарида, ки аз вай гуноҳи азим дар вуҷуд омада буд, бифармуд, то фурӯ кашиданд дар пеши вай ва чӯб заданд. Ғулом ба тазаллум пеши султон омад. Султон дарҳол амр кард, то таблу нақора ва кӯсу алам ва асбоби навбати салтанат ба дари хонаи бародараш бибаранд. Бародараш чун он ҳол мушоҳада намуд, аз ғояти хавф ва изтироб бе таваққуф ба даргоҳи султон омад ва сари ниёз бар замини хузуъ ниҳод ва гуфт: «Аз банда чӣ содир шуд ва кадом ҷурм воқеъ гашт, ки мӯҷиби он бошад, ки асбоби салтанат ба дари хонаи банда фиристед?» Султон фармуд, ки агар салтанат ҳаққи ман нест, ту бо фурӯ кашидану чӯб задан чӣ кор дорӣ? Эй, кош он ҳолат ба арзи ман расидӣ, то тафаҳҳусе кардаме ва нагузоштаме, ки аз молик бар мамлук ҳайфе равад на аз мамлук бар молик ва ҳақ субҳонаҳу ва таоло, ки бандагон ба ман супурда ҷавоби он, маро бояд гуфт, на туро. Баъд аз он ба шафоати бисёр гуноҳи бародар афв фармуд. Маснавӣ:

Сиёсат нашояд зи корогаҳон,
Ки он хос бошад ба шоҳаншаҳон.
Дилерӣ макун бар дари шаҳриёр,
Муҳиммоти мулкӣ ба шоҳон гузор.

Нўхум. Чун умури сипоҳиён муфаввааз ба амир аст, бояд ки амир султонро бар он дорад, ки пайваста лашкари ў ороста бошад ва барои ҳарб муҳайё ва омода гашта, чи олам маҳалли ҳаводис аст ва кас надонад, ки ҳолиса дар чй вақт зояд ва фитна аз кадом тараф ояд. Агар султон ба ҷамъи мол машғул гардад ва риҷол ҷамъ накунад, ба вақти зарурат фурў монанд, чй ҷамъи риҷол ба мол муяссар гардад ва атрофи мамолик ба риҷол мусаххар гардад. Байт:

Ба лашкар шавад мулки олам мусаххар
Ба мол аст тартиби лашкар муяссар.

Овардаанд, ки яке аз салотин бо амире аз умарои худ машоварат кард, ки ман дар қиссаи молу лашкар ҳайронам. Агар мол ҷамъ кунам лашкар мутафарриқ шавад ва агар лашкар тартиб кунам, мол дар даст намонад. Амир гуфт: «Мол ҷамъ кун». Султон гуфт: «Лашкар парешон шаванд». Гуфт: «Агар риҷол биравand, вақте ки ба эшон мўҳтоҷ шавй мол ба эшон арз кун, то бозоянд». Гуфт: «Бар ин сурат ҳеҷ далеле дорй?» Гуфт: «Оре, дар ин хонаи холй ҳеҷ магас нест, бифармой то зарфе аз асал биёранд». Чун асал ҳозир шуд, магаси бисьёр ҷамъ омаданд. Гуфт: «Ин як намуд аз онҷи гуфтам зоҳир шуд». Султонро хуш омад ва таҳсин кард ва ин сухан бо амири дигаре дар миён овард ва гуфт: «Лашкар тартиб кун ва эшон аз худ марон. Зеро ки шояд дар вақте ки хоҳй, ҷамъ шаванд ё нашаванд». Гуфт: «Бар ин маънй далел дорй?» Гуфт: «Дорам ва имшаб ба арз расонам». Чун шаб даромад, бифармуд, то зарфе аз асал оварданд як магас пайдо нашуд. Гуфт: «Дилҳо, ки аз касе мутанаффир шудаанд ва дар торикии нафрат афтодаанд, ҳарчанд мол бар эшон арза диҳанд, пиромуни он кас нагарданд. Ва ман дар ин боб ҳикояте ёд дорам». Малик фармуд, ки бозгўй. Амир гуфт: «Султоне дар Миср буда, ки дар ҷамъи мол мекўшид ва ба ғаври ҳоли лашкариён намерасид. Ҳар моле, ки ба даст меовард (дар) сандуқҳо мениҳод ва ба ҳад муҳофизат мекард. Қазоро амири Шом лашкар ҷамъ менамуд, то ба донаи (даъво) ҳарбй ў мутаваҷҷеҳи Миср шавад. Ин хабар ба Миср расид. Яке аз аркони давлати султони Миср бо вай гуфт, ки амири Шом лашкар ҷамъ мекунад, то ба ҳарби ту ояд. Мол медиҳад ва лашкар

месозад ва мардони ту кӯ ва лашкари ту куҷост? Подшоҳ ишорат ба сандуқҳо кард ва гуфт: «Мардон дар ҳамёнҳоянду лашкари ман дар сандуқҳо, ҳар гоҳ хоҳам беруи оянд». Дар аснои ин ҳам амири Шом тохте кард ва бар ӯ ғолиб омад ва сандуқҳо дар тасарруф овардау гуфт: «Агар ӯ бад-ин мол мардони корӣ ва мубориззони корзорӣ ҷамъ кардӣ ин тафриқа бад-ӯ нарасидӣ». Байт:

Мол диҳӣ мард ба даст орад,
Вар надиҳӣ, худ шикаст орад.

Даҳум, барои салоҳи мулк пайваста бояд, ки мунҳиён (хабаррасон) ва ҷосусон баргуморанд, то аз ҷавониби атроф ба вай хабарҳо оранд ва аз ҳар гӯша, ки фитна сар занад дар тадоруки он кӯшиш кунад. Овардаанд, ки Соҳиб Ибни Ибод мулозими Фахруддавлаи Дайламӣ буд ва аксари авқот дар Шероз нишастанӣ. Иттифоқ афтод, ки се рӯз пеши малик нарафт. Сабоҳи чаҳорум ба мулозамат расид. Фахруддавла пурсид, ки сабаби таҳаллуфи се рӯз чӣ буд? Соҳиб гуфт: «Парерӯз мунҳии мо аз тарафи мамлакати Хито(й) омад ва тақрир кард, ки хони Хито(й) ба вақти он, ки ба фароғхонаи худ мерафт бо яке аз аркони давлати худ бо машоварат сухан мегуфт. Се рӯз аст, ки дар андешаам, ки чӣ гуфта бошад ва тафаҳҳуси лашкар мекардам ва дар дафъи таарруzи ӯ чораҳо месохтам, то имрӯз сабоҳ қосиди дигаре расид, ки ӯ таҳияи лашкаре мекард ва ба яке аз атрофи мамлакати худ мефиристод. Хотирҷамъ кардам ва ба мулозамат омадам». Умарову вузароро назари тафаҳҳуси аҳволи салотин, то ин ғоят буда, бо вуҷуди ин ки Хито(й) куҷо ва Шероз куҷо ва қабл аз ин дар боби мунҳиён ва арбоби ахбору аълом ду-се калима гуфта шуд».

Қитъа:

Чу забти мулк муфаввaз ба туст, ҳақ намой,
Ки аз ҷониби атроф бохабар бошӣ.
Ба теғи қаҳр сари фитнаҷӯ бардорӣ,
Ба дафъи тири бало заҳмро сипар бошӣ.

Ёздаҳум, бояд ки васила он шавад, ки фақиронро ба султон расонад ва восита он гардад, ки мазлумон ва додхоҳонро пеши подшоҳон дароранд, то дарди дили худ пеши табиби доруишифои адолат тақрир карда, шарбати шифои мурод нӯш кунанд ва ҳар амире, ки

руаё аз хавфи ӯ ба хидмати султон натавонанд расид, бар мисоли он аст, ки чӯи оби софе бошад ва наҳанг дар он об чой гирифта ва лабташнагон ба он об мӯҳтоҷ бошанд ва аз ҳайбати ӯ гирди он натавонад гашт.

Қитъа:

Чу дорӣ ихтиёре онҷунон кун,
Ки дарвешон зи ту осуда гарданд.
Мабош он навъ, к-аз дасти ҷафоят
Ба зерк пойи ғам фарсуда гарданд.

Дувоздаҳум, бо зердастон чунон зиндагӣ кунад, ки хоҳад зердастон бо ӯ ҳамчунон маъош кунанд ва дар ҳадиси саҳеҳ омадааст, ки: «Ҳар ки раҳм накунад бар ӯ раҳмат накунанд. Ва касе ки бар халқ набахшояд бар ӯ набахшоянд». Дар хабар омадааст ки бибахшоед бар касе, ки аз шумо фурӯтар аст, то раҳм кунад бар шумо касе, ки аз шумо бартар аст. **Назм:**

Ғами зердастон бихӯр зинҳор,
Битарс аз зердастии рӯзгор.
Сулук он чунон кун бо халқи ҷаҳон,
Ки хоҳӣ, ки бо ту кунанд онҷунон.

Аммо одоби вузаро зиёда аз ҳама аркони давлат бояд, зеро ки ҳеч коре бар даргоҳи салотин аз вазорат сахттар нест, чи бар вай ҳасад бисьёр мебаранд ва ҳасудони ӯ бештар мулозимони подшоҳанд. Хусусан ҷамъе, ки дар муносиб ва мудохил бо ӯ мусоҳим ва мушорик бошанд, лоҷарам тамаъ вайваста дар мансаби ӯ мебанданд ва домҳои макру ҳилла бозкашида мутарассиди (интизори) онанд, ки ӯро дар доме афкананд, ки рӯйи халосӣ набинад ва бар ин тақдир ӯро ҳеч тадбире беҳ аз ростӣ ва камтамаъӣ нест. Бояд ки дақиқае дар боби одобу шарти вазорат фурӯ нагузорад, то ангушт бар ҳарфи ӯ нанињанд ва бузургон гуфтаанд, ки чун касе муҳимми худро ба покӣ гузорад, айбҷӯёнро дар ӯ маҷоли дахл намонад. **Фард:**

Киро расад, ки кунад айби домани покат,
Ки ҳамчу қатра, ки бар барги гул чакад покӣ.

Бузургмеҳрро пурсиданд, ки лоиқи вазорат кист? Гуфт: «Он ки ӯро чаҳор ва се ва ду ва яке бошад». Гуфтанд, ба тафсил баён кун. Гуфт: «Яке аз чаҳор ҳушёрӣ, ки саранҷоми корҳо бидонанд. Дуввум, бедо-

рӣ, ки худро пеш аз вақт дар маҳолик наяндозад. Саввум, далерӣ дар сохтани корҳои бузург. Чаҳорум, ҷавонмардӣ. Аммо он се яке он аст, ки чун аз хидматгорон хидмат накӯ бинанд зуд ӯро дар мукофоти он дилнавозӣ намояд. Дуввум, ҷамъе, ки аз фармони ӯ саркашанд, молиш диҳад. Саввум, ҳаводиси рӯзгорро омода бошад. Он ду яке он аст, ки ҷониби подшоҳро риоят кунад ва дигар аз ҷониби раият ғофил нагардад. Ва яке он аст, ки дар ҳеҷ кор аз ҳақ субҳонаҳу фаромӯш накунад. Дар ҳадис омада, ки «чун худои таоло бо амире, яъне бо касе, ки соҳиби амр ва худованди фармон бошад некӯӣ хоҳад, ӯро вазири ростгор ва дурустгуфтор бидиҳад, то агар нуктае аз қавоиди маъдалат фаромӯш кунад, он вазир ёдаш бидиҳад ва агар ёдаш бувад, вазир ӯро мададгорӣ намояд ва агар ҳақтаоло бад-он амир ғайри ин хоҳад, ӯро вазири нохушкирдор бидиҳад. Агар вақоеи адл фаромӯш бикунад, ба ёдаш надиҳад ва агар ба ёдаш бувад, ӯро бар он иъонат ва имдод накунад». Пас, вазире ки ба сифати ростӣ ва покӣ мавсуф аст, мададгори султон бошад дар тамҳиди аркони адл. Маснавӣ:

Чароғафрӯзи мулканд он вазирон,
Ки раъй оранд бар ҳоли фақирон.
Вазир ар чашм худ дар зулм донад,
Аз ӯ кай мулки султон зинда монад.

Ва аз шурӯти (шартҳои) куллии вазорат ва асбоби он нуздаҳ нукта оварда мешавад:

Аввал, риояти ҷониби ҳақ ва ин сурат бар ҳама чизҳо муқаддам аст, зеро ки чун касе ҷониби ҳақ нигоҳ дорад, ҳар оина мулоҳизаи аҳволи худ хоҳад намуд ва аз нописанду нолоиқ иҷтиноб хоҳад фармуд.

Дуввум, мусовот нигоҳ дорад миёни шоҳу сипоҳ ва раият ва майл ба ҳеҷ ҷониб накунад, то зулм воқеъ нашавад ва ин мушкилтарини кор ва нозуктарини амалиёт дар вазорат. «Саввум, дар коре, ки шурӯъ мефармояд, дар оқибати он некӯ назар кунад ва аз хотимати он муҳим барандешад, то охир пушаймонӣ накашад ва пушти дасти ҳасрат ба дандони ҳайрат нагазад.

Маснавӣ:

Коре, ки гирифтаӣ ту дар пеш,
Аз оқибаташ накӯ бияндеш.
Ҳар маслаҳат аст он чунон кун,
Бар нек, салоҳ тарзи он кун.

Чаҳорум. Қоидаи некӯ ниҳад, ки дар ҳадис омада «Ҳар ки суннати ҳасана ба роҳи некӯ ниҳад, мар ӯрост музди он ва музди ҳар ки амал кунад ба он. Ва ҳар ки суннати бад ва бидъати нописандида биниҳад, бар ӯ бошад визри (гуноҳ) он ва гуноҳи ҳар ки амал кунад ба он». Рубоӣ:

Эй он, ки ба кори шоҳ будӣ машғул,
Ҳодӣ, ки ҳамеша бошадат ҳаэн кабул.
Бар сафҳаи рӯзгор расме бигзор,
К-он пеши худову халқ бошад мақбӯл.

Панҷум, кифояти кул зоҳир гардонад дар умури мулкия, ки кифояти вузаро дар тамҳиди масолеҳи давлатҳо беш аз он аст, ки тақририпазир бошад. Овардаанд, ки Азизуддавла аз Абӯ Алии Хузарӣ, ки вазири яке аз оли Буяҳ буд, биранҷид. Наздики ӯ расуле фиристод, бо шамшери бараҳна. Гуфт: Пири пеши ӯ на расул ҳамчунон кард» ва ҳеҷ нагуфт. Вазир қалам пеши вай андохт ва гуфт: «Ҷавоби ту инаст» ал рӯй ба қори Азизуддавла овард ва номаҳо навишт ва аркони давлатро бар вай беруи овард, то ӯро бигирифтанду банд карданд ва тамоми мамлакат ӯро бо мамолики шоҳӣ инъимом дод. Байт:

Ҳама кори шоҳони ҳикматпажӯҳ,
Зи раъйи вазирон пазирад шукӯҳ,

Шашум, агар султон раъе (фикре) андешад, ки маслиҳати моле ва мулке дар он набуваd, бояд ки ба он розӣ нашавад, лекин дар маҷмӯъ онро писанд кунад ва бар сари ҷамъ накӯҳиши он нанамояд ва донад, ки раъйи мулук монанди селе бошад, ки аз сари кӯҳ дарояд ва касе ки хоҳад, ки ба як лафъа онро аз тарафе ба тарафе гардонад, дар вартаи ҳалок афтад. Аммо агар ба аввал мусоидат намояд ва ба мудоро ва эҳтиёт як ҷониби ӯро ба хоку хошок баланд гардонад, ба ҷониби дигар хоҳад тавонад бурд. Ҳам бар ин сиёқ дар сарфи раъйи подшоҳ аз он ҷӣ мутазаммини фасоде бувад, тариқи талаттуф ва тадбир ба ҷой бояд оварад, на бар ваҷҳи амру наҳй, балки аз рӯи тазарруъ, чи маслиҳате, ки бар хилофи раъйи ӯ бошад, бад-ӯ бояд намуд ва ӯро бар вахомати (раъйи) оқибати он кор танбеҳ бояд дод ва ба тадриҷ дар авқоти хилват ба эроди амсолу ҳикоёт хотирнишони ӯ бояд сохт ва ба лутфу ҳилаҳо он раъйро аз хотир беруи бояд бурд. Назм:

Тавонӣ ба нармию корогазӣ,
Ки тағйири раъйи салотин диҳӣ.
Ва гар аз дурушти барорӣ нафас,
Набояд аз он раъйи худ боз пас.
Пас он беҳ, ки аввал мадоро кунӣ,
Ба фурсат раҳи чора пайдо кунӣ.

Ҳафтум. Ба мансабу мартаба ва тақарруби мулук ва камоли ихтиёр мағрур нашавад, ки мизоҷи салотин ҳукми обу оташ дорад ва эътимодро нашояд ва яқин донад, ки ҳар амалеро ғарибе дар ақиб аст ва ҳар давлатеро накбате мусталзим. Бузургеро гуфтанд, чаро саройе барои худ насозӣ? Гуфт: «Дар ин шаҳр ду сарой аст, яке саройи девон, вақте ки дар амал бошам. Дуввум, таҳи зиндон, он дам ки маъзул бошам». Фард:

Чӣ бошад нозишу коҳиш, ба иқболеву адборе,
Ки то бар ҳам занӣ дида на ин бинӣ на он бинӣ.

Ҳаштум. То тавонад эҳсон кунад, пеш аз он, ки фурсати он фавт шавад. Назм:

З-он пеш, ки дасти соқии даҳр,
Дар шарбати давр афканад заҳр.
Аз сар бинеҳ ин кулоҳу дастор,
Ҷаҳде бикуну диле ба даст ор.
К-ин сар ҳама сол бо кулоҳ нест,
В-ин рӯй ҳамеша ҳамчу моҳ нест.

Нӯҳум. Дар раво кардани ҳоҷоти маҳрумон ва умедворон саъйи балиғ намояд, ки кафорати мулозамати шоҳон қазои ҳоҷати мӯҳтоҷон аст. Аз ҳазрати Амирулмӯъминин Ҳасан манкул аст, ки фармуд: «Агар ҳоҷати мӯъмине барорам дӯсттар дорам аз он, ки ҳафтод сол ба эътикоф (чилла) нишинам». Ва аз Дониёл пайғамбар алайҳиссалом ривоят кардаанд, ки гуфт: «Чандин сол даст дар рикоби подшоҳӣ мезадам, то савор шавам ва ғарази ман он буд, ки ҳоҷати мардум бароварда тавонам». Бисьёре аз авлиёву ҳукамо назири ҳамин маънӣ доштаанд ва хидмати султон ихтиёр фармуда. Аз шайхи кабир манкул аст, ки дар як рӯз ҳафтод навбат пеши Азизуддавла рафта чиҳати кори мусулмонон сохта нашуд ва ба охири рӯз Азизуддавла гуфт: «Эй шайх, аҷаб марде будаӣ, ин ҳама омадӣ аз кори ту сохта нагашт, бо ин боз меоӣ мумтанеъ нашудӣ?» Шайх гуфт: «Эй малик, кори ман сохта шуд, ки нияти ман ризои худо

буд. Медонам, ки худо аз ин омадушуди ман розӣ аст. Аммо кори ту сохта нашуд, ки дар муҳимми мусулмонон эҳтимом накардӣ ва мӯҳтоҷонро ноумед сохтӣ ва надонистӣ, ки то аҳли давлат кори касе насозанд, кори эшон сохта нагардад». **Фард:**

Кори дарвеши мустаманд барор,
Ки туро низ корҳо бошад.

Азизуддавла мутанабеҳ шуд ва бисёр бигирист ва корҳои шаҳрро тамом бисохт. **Байт:**

Дар сохтани кори касон саъй намой,
Кори ту шавад сохта аз лутфи худой.

Ва ҳам, султонро бар хайр дорад ва чунон кунад, ки хайри ӯ ба ҳама кас бирасад. Гӯянд, вазири Атобак аз моли подшоҳ хайри бисёр кардӣ. Атобак муставфиро фармуд, ки дигар иқтоъ (ҷойгир ё худ як навъ тӯҳфа аз давлатдории аҳди муғул) ба касе надиҳӣ, ки дастат бибуррам. Рӯзи дигар дарвеш аз вазир чизе хост. Муставфиро гуфт, ки фалон ашъё иқтоъи ӯ бинавис. Муставфи таъаммул мекард. Вазир гуфт: «Чӣ таъаммул мекунӣ? Аз он метарсӣ, ки дастат бибурранд, аз ин наметарсӣ, ки туро баровезам». Хабар бар Атобак расид, вазирро талабиду гуфт: «Мустафиро чаро меовехтӣ?» Гуфт: «Ман мехостам, ки таноби саропардаи давлати туро ба мехи давоми истеҳком диҳам ӯ намегузошт, на сазовори баровехтан бошад». Атобак бигирист ва мартабаи вазирро баланд гардонид. Дар таворих мазкур аст, ки султон Маликшоҳро гуфтанд, ки хоҷа Низомулмулк ҳар сол аз хазона сад ҳазор динор ба уламову сулаҳо ва фуқарову зовиядорон ва гӯшанишинон медиҳад ва шуморо аз он нафъ нест ва лашкари ҷаррор дар ҳам метавон баст. Султон ин суханро бо хоҷа бозгуфт. Фармуд, ки бад он зар лашкари зӯроварро тартиб метавон кард, ки эшон душманро бо шамшере, ки тӯли як диръ аст ва тире, ки рафтани ӯ сесад газ бошад аз ту дафъ кунанд. Ман аз барои ту ба ҳамон зар лашкаре тартиб мекунам, ки аз аввали шаб то сабоҳ бар даргоҳи ҳазрати илоҳӣ ба қадами сидқ истодаанд. Аз барои ту забон ба дуо ва даст ба ҳоҷат кушода ва шамшери ҳиммат ба абр мерасонанд ва тири оҳ аз ҳафт осмон мегузаронанд ва лашкари ту ва мо ҳама дар паноҳи эшонем. **Фард:**

Дигар магӯй, ки дарвеш дар паноҳе нест,
Ки подшоҳи ҷаҳон дар паноҳи дарвеш аст.

Маликшоҳ бигирист ва гуфт: «Шод бош барои ман беш-тар аз ин лашкар тартиб фармо».

Ёздаҳум, қадри рӯзи амал бидонад ва аз он фоида гирад ва дар корсозӣ ва дӯстнавозӣ кӯшад ва озору изо ба кас нарасонад, вагарна вақте ки он амал аз даст ра-вад, ҷуз ҳасрату надомат дар даст намонад.

Байт:

Чун тавонистӣ надонистӣ чӣ суд,
Чун бидонистӣ тавонистӣ набуд.

Овардаанд, ки бузурге аз амал маъзул шуд ва ҷа-заъ мекард. Гуфтанд раво бошад, ки чун ту азизе дар узл (бекор кардан) ҷазаъ кунад. Гуфт: «Ман на аз маъ-зулӣ ҷазаъ мекунам, чи яқин медонам, ки амал бе узл намебошад. Ин ҷазаъу изтироб барои он аст, ки агар бо касе накӯӣ кардаам мегирям, ки кошки некӣ зиёда кардаме ва агар аз ман ба нисбати касе бадӣ содир шу-да, меандешам, ки бадӣ накардаме». Фард:

Чун оқибат ҷазои баду нек медиҳанд,
Эй кош, некӣ аз ҳама беш кардаме.

Дувоздаҳум. Аз руҷуъи халқ ва тараддуди мардум танг наояд ва ба вақти мулоқот бо эшон гиреҳ бар пе-шонӣ назанад ва яқин донад, ки мардум мулозими иҳ-тиёранд. Ҳар ҷо ки ин сифат зуҳур кунад аз мулозама-ти халқон чора нест. Овардаанд, ки Фазл бинни Суҳайл дар замони вазорати худ якеро гуфт, ки аз омадушуди мардум ба танг омадаам ва аз бисёрии гуфтушунид бо доддоҳон малул гашта. Гуфт: «Эй вазир, болиши иззат паси пушт баргир ва маснади вазорат дар ҳам печ ва дар ӯҳдаи ман кун, ки ҳеҷ кас туро наранҷонад ва дар ҳеҷ муҳимми касе ба ту руҷуъ нанамояд».

Қитъа:

Пеша он кас, ки ихтиёраш ҳаст
Халқ, бе ихтиёр месозад.
В-агар он ихтиёр рафт аз даст
Бо дари ӯ чӣ кор меояд.

Сездаҳум, дӯстони холис пайдо кунанд, ки аз неъ-матҳои асбоб иқболу яҷиҳат накӯтар бошанд ва гуф-таанд, ки «дӯсти мухлис беҳ аз ганҷи зарри холис».

Ҷаҳордаҳум, аз аъмоли хоин ва золим ғофил машавад ва пайваста ба тафаҳҳусу таҷассуси аҳволи эшон иштиғол намояд ва золимони озордиҳандаро бар маълумони руаё мусаллат нагардонад ва чун ситаму хиёнати яке аз эшон (ва чун ситам ва хиёнате, ки аз эшон) зоҳир гардад, ӯро ба уқубате, ки сазовори он бошад, ибрати дигарон гардонад ва дар сиёсати золимон мутлақан мусоҳела (сустӣ) накунад.

Понздаҳум, аз уммол (амалдорон) ришват нагирад, ки то касе ришват аз дигаре наситонад натавонад, ки ба дигаре ришват бидиҳад ва чун вазир ба ришват фирефта шавад, иҷозат аст ба ришват гирифтани он кас ва ришват додан ва сутудан ҳаром аст. Ва дигар ришватгиранда забуни ришватдиҳанда мебошад ва забунӣ муносиби вазир нест!

Шонздаҳум, агар бар кайди фосиде ва макри муфсиде ё ғамзу сиъояти (суханчинӣ) муониде (душман) вуқуф ёбад, чунон зоҳир кунад, ки ӯро ба дил ҳеч бок нест ва назди султон ҳашму кина аз эшон зоҳир накунад, ки муаккиди сухани эшон гардад ва агар дар мақоми саволу ҷавоб ва мунозараву ҷидол афтад, ҷавоб аз рӯи ҳилму виқор гӯяд, хиффат ва сабуксарӣ накунад, ки ғалаба ҳамеша дар ҷониби ҳилм мебошад.

Ҳафдаҳум, худро ба салотин чунон намояд, ки ба андак калима ва камтар ишорате, ки шоҳ фармояд, тамомии амволу ҳамагии ҷиҳоти худро базл хоҳад кард, ки чун чунин кунад моли ӯ аз тамаъи подшоҳ эмин шавад, ки онро аз худ донад ва ҳамон дар тасарруфи худ шиносад.

Ҳаждаҳум, касеро ки амал медиҳад бояд, ки аз рӯйи тааммул ва фикр бисьёр бошад ва то борҳо наёзмуда бошад бар вай эътимод накунад, то дар охири кор мунфаилу шармсор нагардад.

Назм:

Ба ақлаш бибояд нахуст озмуд,
Ба қадри ҳунар пойгоҳаш фузуд.
Ба пойе ки бар наояд басе,
Нашояд расидан ба қадри касе.

Нуздаҳум, ба коре ки рафтан дар ӯ осон аст ва берун омадан душвор, шурӯъ нанамояд, ки бузургон гуфтаанд. Байт:

Ту ба мудхале, ки дароӣ нахуст,
Раҳи берун шуданаш кун дуруст.

Аммо арбоби қалам яке дабиронанд ва таалluқ ба султон доранд ва девони иншо таалluқ ба эшон. Бибояд, ки эмин бошанд ва мӯътамиду кофӣ ва хуштабъ ва тунфаҳм ва аз истилоҳот бохабар. Аз ҳаким Арасту пурсиданд, ки ҳоҷиби подшоҳ беҳтар ё котиби ӯ? Ҳаким фармуд, ки ҳоҷиб чашми ӯст ва котиб кулли ӯст ва агар дабире латифтабъ афтад, кифоятҳои некӯ тавонад кард. Овардаанд, ки подшоҳи Эрон одате дошт, ки дар ҳарбҳо фавҷе аз баргузидагони лашкарро ҷомаи сиёҳ пӯшонидӣ, чун ҷанг сахт шуд бифармудӣ, то сиёҳдорон пеш афтанидӣ ва он ҷангро ба сар бурдандӣ. Вақте иттифоқ афтод, ки подшоҳи Турон, ки панҷоҳ ҳазор мард дошт, масоф кашид. Чун ҳар ду лашкар дар муқобили якдигар биистоданд, шоҳи Эрон бо баъзе хавосс (хосон) аз аҳли масофи худ бар баландӣ истода буд. Чун истиходи лашкар ва касрати лашкари ӯ бидид, хост, ки он рӯз ҳарб накунад ва ба дасти худ бар қоғазе навишт, ки сиёҳдоронро бигӯед, то бозпас истанд. Дабир марди оқил буд, донист, ки агар лашкар бозгардад, хасм қавӣ шавад ва имкон дорад, ки зафар ёбанд. Дарҳол қалам бардошт ва нуқта дар зери сиёҳдорон зад, то сипоҳдорон шуд.

Чун хати эшон ба сиёҳдорон, ки умарои лашкар буданд расид, тасаввур карданд, ки сипоҳ ва мададе расида бо эътимоди тамом лашкарро пеш карданд ва худ аз ақиб истода ҳамла карданд. Лашкари душман аз он ҷуръат ва савлат аҷаб дошта мунҳазим шуданд ва ба мадади сиёҳдорон ҳоҷат баромад. Дабир сурати ҳол ба арз расонид, шоҳ ӯро бисутуд ва навозиш кард ва фармуд: «Дабир чунин бояд, ки ба як нуқта панҷоҳ ҳазор мардро ҳазимат диҳад!»

Ва дигар дар боби дабирон ҳикояте аст, ки подшоҳе ба подшоҳе навишта буд, ки пеш аз он ки ту хуаро бар ман занӣ, ман хуаро бар ту хоҳам зад. Аркони давлат фурӯ мондаанд, ки дар ҷавоби ин суол чӣ нависанд. Дабири султон марди хушзеҳн буд, гуфт: «Ман ҷавобе бинависам, ки ҳамаи шуморо писанд афтад». Пас, навишт, ки ману ту шиша ва сангем, хоҳ санг бар шиша занӣ, хоҳ шиша бар санг. Ҳама аъёни ҳазрат ин ҷавобро писандиданд. Фард:

Сухан, к-он аз сари дониш нависад,
Ба назди оқилон маҳбуб бошад.

Дигар амалдоронанд ва эшон мутаваллиқ ба вузаро мебошанд ва омил бояд, ки некнафс ва хушхӯй бошад ва аз ҳирсу тамаъ барканор бувад. Нӯшервон фармуд, ки омил бояд, ки дастбаста бошад ва ҳам дасткушода. Яъне ба некӣ даст бикушояд ва аз хиёнат даст бандад ва дигар бояд, ки расми бад нанињад ва қонуни номувачҷаҳ вазъ накунад, ки ҳам подшоҳро бадномӣ орад ва ҳам худро ба нафрини халқ гирифтор кунад. Овардаанд, ки вазире омилеро ба ҷое фиристода буд. Омил навишт: «Агар фалон кор бикунам зари бисьёр ҳосил мешавад». Вазир дар ҷавоб навишт, ки бозори эвонони пеши мо бисьёр косид аст ва забонҳои эшон гунг ва дастҳои эшон баѓоят кӯтоҳ. Панҷ рӯзе, ки ту дар корӣ чунон макун, ки сабаби бадномии мо ва воситаи лаънату хории худ шавӣ. Ва дигар бояд тасаввур накунад, ки агар подшоҳ ё вазир ё амир аз ӯ розианд, ҷониби раият саҳл нест, зеро ки касеро ки чандин ҳазор кас хасм бошад, чӣ гуна саломат тавонад буд. Бале, агар раъё хушнуд бошанд, тарафи подшоҳ саҳл аст.

Овардаанд, ки яке аз хулафо шахсеро ба амал фиристод ва ӯ бирафту чандин расмҳои нави барандохт ва қоидаҳои бад ниҳод ва моли бисьёр ҳосил кард ва чун пеши халифа омад, халифа аз ӯ биранҷид ва мусолараҳо (товонҳо) фармуд. Муддате дар зиндонҳо андохт. Баъд аз он фармуд, то бар амал равад ва даҳ-понздаҳ сол гузашт. Мол биёвард. Он амалдор ҳайрон шуд ва бо шайх дар он боб машварат кард ва шайх фармуд: «Қабул кун, боке нест, аммо имсол расмҳои нек бинеҳ ва бидъатҳо барандоз ва ризои раият ҳосил кун ва вазоифи дарвешон ва абророт ва иқтоъот ба тамом бинеҳ ва боз-ой дар ӯҳдаи ман, ки ҳеҷ офат ба ту нарасад». Бирафт ва ба ҳамин тариқ, ки шайх фармуда буд, амал кард ва чун бозомад даҳ динори соли гузаштаро ҳашт динор овард ва бо вуҷуди он рафъат ва отифат аз халифа ба нисбати вай ҳосил шуд. Он омил сабаби ин ду сурат аз шайх суол кард, ки дар соли гузашта кифоят бисьёр кардам ва мол вофир овардам, уқубат кашидам ва имсол мол кам овардам, тарбият дидам. Шайх фармуд, ки дар он навбат чандин ҳазор мардум хасми ту буданд он натиҷа дод ва дар ин карат ин ҳама мардум шафиъи туанд, чунин самара медиҳад.

Аммо чун нудамо ба давлати муҷолисати султон мушарраф шудаанд, эшонро дар риояти қавоид адаб ва ҳурмат бояд кӯшид ва шарти эшон он аст, ки онҷи наз-

дики подшоҳ мақбулу макрӯҳ бошад, бидонанд ва исори он кунанд, ки мақбули султон аст ва агар чи макрӯҳи нафси эшон бошад ва надими султон бояд бо худ муқаррар кунад, ки дар бандагии худо ва хидмати мулук ҳеч чиз судмандтар аз тарки ҳаззи нафси худ нест ва чун ин маънӣ назди ӯ муҳаққақ гардад ва дар муъомала ва муомала, ки миёни ӯ ва султон афтад ва ҳамеша дар он баҳра бинад, тарки баҳраи худ гирад ва аз он таҷаннуб намуда, ҳаззи хули подшоҳро мусаллам дорад, то самараи хайр бинад ва он фоида ҳам оид бад-ӯ шавад ва агар аввал ба истифои ҳаззи худ машғул гардад, кори ӯ холӣ аз халале намебошад ва чун ӯро нафсоният ва густохӣ мебошад, ки ба ҳеч ваҷҳ дар ҳеч коре ҳарфе бо султон ҳавола накунад, агар чӣ ҳақ ба ҷониби вай бувад ва агар чизи кабеҳ аз вай дарёбад ҳеч чо ба ӯ нагӯяд ва агар ба нодир саҳве кунад ва бозгӯяд бад-он эътироф накунад, агар чи он хабар ба султон расида бошад, ки иқрор то инкор тафовути бисьёр аст ва агар миёни ваю подшоҳ ҳоле афтад, ки қубҳи он оид ба вай ва дар ӯ бувад, ҷаҳд кунад дар он, ки он қубҳ мансуб бо худ гардонад, бароати соҳати султонро аз он зоҳир кунад ва чун султон бари соҳат шоҳид бояд, ки хиҷолато ангезад ва тадбирҳо андешад, ки он қубҳ аз ӯ низ бигардад ва бояд, ки дар хидмати мулук чашм ва даст ва дил ва забон ба фармони ӯ бошад, то саломат монад.

Рубоӣ:

Пайваста ду гӯш сӯи шаҳ бояд дошт.
Фармони вайро чашм ба раҳ бояд дошт.
А, нагуфта забон равон бояд кард.
В-аз бад амалу диддаро нигаҳ бояд дошт.

Асмаъӣ мегӯяд, ки рӯзе назди яке аз хулафо рафтам, ӯро дидам бар тахт нишаста ва духтари панҷсола, ки тахминан, наздики вай қарор гирифта буд. Маро гуфт: «Донӣ ин духтар кист?» Гуфтам: «Маълум надорам». Гуфт: «Духтари писари ман аст. Раву бӯса бар фарқи ӯ неҳ». Ман ҳайрон мемондам ва гуфтам, агар хилофи амр кунам уқубат кунад ва агар мувофиқат намоям шояд ғайрат ӯро бар он дорад, ки маро биранҷонад. Пас, остин бар сари он духтар ниҳодам ва бардоштам ва сари остини худро бӯса додам. Халифаро он адаб хуш омад. Гуфт: «Агар ба хилофи ин мекардӣ, аз неъмати ҳаёт маҳрум мемондӣ». Пас, маро даҳ ҳазор динор инъом кард. Ман шукронаи онро, ки аз он нарта халосӣ ёфтам, ҳамаро садақа додам. Ва дар одоби нудамо овар-

даанд, ки яке аз мулук мулозиме дошт, бағоят соҳибҷамол. Фард:

Рухе чунон, ки зи хуршеду моҳ натавон кард,
Хате чунон, ки зи мушки сиёҳ натавон кард.

Рӯзе надими худро гуфт: «Ин ҷавон зебо сурате ва дилкаш ҳаёте дорад». Гуфт: «Оре, сабиҳ ва малиҳ (намакин) аст ва бисёр зариф». Султон гуфт: «Ту ӯро дӯст дорӣ?» Гуфт: «Не». Пурсид, ки чаро? Гуфт: «Касеро, ки подшоҳ дӯст дорад, ман чун бошам, ки ӯро дӯст дорам?!» Султонро адаби ӯ хуш омад ва сухани ӯро писандид ва дараҷаи ӯро баланд кард. Қитъа:

Ҳар киро ҳаз аз адаб бошад,
Гар ба ҷое расид, аҷаб набвад.
Чун адаб ҳаст аз ҳасаб чи камаст
Ҳасабе беҳтар аз адаб набвад.

Чун ин рисола ба сарҳади итноб расид, адаб иқтизои он мекунад, ки зиёда аз ин қадам бар бисоти инбисот ниҳода нашавад ва ба дуои давоми давлати рӯзафзун самти ихтитом ёбад...

رسالهٔ حاتمیه

РИСОЛАИ „ХОТАМИЯ“

РИСОЛАИ «ҲОТАМИЯ»

Фоидаи ҳеҷ навъ аз фазоил, ки одамӣ ба иктисоби он сарафрозӣ намояд, зиёда аз фоидаи сахо нест, зеро ки зумраи обидони шабхез ва фирқаи зоҳидони бопарҳез, ки рӯзу шаб таҳаммули бори ибодат менамоянд ва сиёми рӯз бо қиёми шаб мефармоянд мақсуди эшон растагории он ҷаҳон ва расидан ба давлати он ҷаҳонист. Ва он мурод ба воситаи караму сахо ба ҳусул мепайвандад.

Дар карам афзой, ки рӯзи шумор,
Марди ҷавонмард бувад растагор.

Бузургон ҷудро ба ниҳоле ташбеҳ кардаанд, ки меваи он некномии дунё ва хубфарҷомии уқбост.

Ниҳолест эҳсон, ки чун бар диҳад,
Ба ҷои самар дурру гавҳар диҳад.

Ҳар ки табиъати ӯ ба ҷуду сахо моил бувад даст дар шохе аз шохҳои он дарахт зада бошад ва он шох ӯро ба ҷазби иноят аз ҳазизи диноат (пастӣ, сифлагӣ) ба зирваи (мақоми баланд) қабулу иззат кашад ва ба хуррамтарин буқъа (манзил) ва нузҳаттарин равза аз риёзи биҳишт фуруд орад ва дар маснавии ҳазрати Мавлавӣ аз ин маънӣ мазкур карда. Маснавӣ:

Ин сахо шохест аз шохи биҳишт,
Вой ӯ, к-аз каф чунин шохе биҳишт.
Урвату-л-вусқост ин ҷуду сахо,
Баркашад ин шох ҷонро бар само.
Мебарад шохи сахо, эй хубкеш,
Мар туро болокашон то асли хеш.

Вуҷуди бе ҷуд дар ҳукми адам аст ва марди ҷаввод (бахшанда) агарчи фонӣ шавад мазкури олам. Байт:

Боқӣ ба зикри хайр бувад номи одамӣ,
Номи накӯст ҳосили айёми одамӣ

Ва аз ҳеч сифате сутуда ва хислате писандида номи накӯ бар сафҳаи рӯзгор ва зикри ҷамол бар авроқи ҷароиди лайлу наҳор ҷунон боқӣ намемонад, ки аз шимаи эҳсону ҷавонмардӣ ва самти караму некӯкорӣ ва далели ин қавл он аст, ки чун аз вафоти Ҳотами Той дар ин таърих, ки санаи 891 ҳиҷрист, нӯҳ саду сию шаш сол гузашта ва ҷамани некномии вай ба пероиши санову таҳсин пероста. Байт:

Намона Ҳотами Тойӣ, валек то ба абад,
Бимонд номи баландаш ба некӯӣ машҳур.

Ва чун зоти ҳазрати Султон Ҳусайни Бойқаро. Қитъа:

Хусрави лашкаршикан, шоҳаншоҳи кишварситон,
Шаҳриёри шаҳриёрон, подшоҳи машриқин,
Сояи ҳақ, пури мутлақ хусрави соҳибқирон,
Шоҳ абулғозӣ муъиззулмулку дин Султон Ҳусайн,
Он ки гӯяд инсу ҷон аз ҷон дуои ҷовидаш,
Ҳуллади аллоҳу таоло зиллаҳ фи ал-ловазайн.

Ба зеварӣ рақами зотӣ ва ҳайлаи саховати ҷибиллӣ музайян (ороста) ва муҳалло (зебу зинатёфта) ва ба шарафи ҷуду саховат ва касрати базлу улуввӣ ҳиммат мушарраф ва муаллост (олӣ), пайваста инони рағбат ба савби истимоъи аҳволи аҳли караму муруввват ва ҳикоёти аҳли сахову футувват ва тафаҳҳуси аҳволу тафтиши ахбори эшон маътуф[1] медорад ва аз ҷумла, шоҳиди ин мақол он, ки дар ин вало фармони ҳумоюн шарафи нуфуз ёфта, ки камтарин бебизоъат Ҳусайн ал-Кошифӣ аз он чи аз қиссасу осори Ҳотами Той, ки нафаҳоти корашу муруввваташ дар «Риёз-ус-сана ва афпол» фасеҳ аст ва ламаъоти хуршеди базлу саховаташ чун рӯзи равшан бар ҳама оламиён возеҳ ва лоеҳ, дар китобе дида, ё аз азизе шунида бошад, ба иборати форсӣ дар қайди китобат орад, то бар камоҳии аҳволи ӯ вуқуфе том ва иттилое тамом ҳосил ояд. Бар қонда сабти ин сутур иттифоқ афтод ва аз насабу ҳасаб ва ахбору осори Ҳотамӣ он чӣ дар таворихи мӯътабар ва катаби мавсуқ баҳо ба назар омада буд, шаммае боз намуд ва умедвор аст, ки мақбули назари кимёасари он ҳазрат

[1] Маътуф — гардонида шуда ба тарафи чизе.

гардад, то камина ба кабули ин тӯҳфаи муҳаккар муаззаз ва сарафроз шавад. Байт:

Накди равони ёр намудам гарчи нест
Даркурди ҳазрати ту нисори ҳакири ма.

Ровиёни бохирулдирой ва мухбирони содикулрявой ва донандагони ансобу (насаб) шиносандагони кабоили аъроб муттафиканд бар он, ки араб аз насли Қахтон аст ё аз салби Аднон, аммо аъроби диёри Яман ҳама авлоди Қаҳтонанд ва аз билоди Яман ва Санъо ва Ҳазрамавту Адан ва Тағору ғайри он иморатҳарда ва падид овардаи ӯст. Ва Қахтон писари Ҳуди пайғамбар аст, ки ӯро ба сурёнӣ Обид гуфтандӣ ва ӯ ба се восита ба Нӯҳи пайғамбар мерасад. Ва Қаҳтон писаре дошт Яъраб ном. Аввал касе, ки ба забони арабӣ сухан гуфт, ӯ буд ва дар билоди Яман нишастӣ ва ӯро Абуляман гуфтанди ва ӯро писаре буд Яшчаб ном ва Яшчаб ба забони сурёнӣ хунрез бошад. Аз ӯ писаре бизод Зайд ном нируманд ва баъд аз он ки бузург шуда пайваста ба сабо иштиғол намудӣ (яъне асир гирифтӣ ва ғорат кардӣ) ва бад-ин сабаб ӯро «Сабо» лақаб карданд ва Саборо се писаре буд: Кукон, Вачар ва Ҳумайр. Ва Кукҳонро худой фарзанде дод ва ӯро «Идад» ном ниҳод (Ва Идад — баландовозро гӯянд). Ва ӯро писаре буд «Чул-ҳам» ном. Ҳамвора сафар кардӣ ва манозилу марохил тай фармудӣ. Ӯро Тай лақаб доданд ва падари қабилае шуд аз аъроби ман. Ва дар нисбат ба вай Той гӯянд ва Ҳотам аз фарзандони ӯст. Вай ба дувоздаҳ восита бад-ӯ мерасад ва аз банни Тай касе подшоҳӣ накардааст, аммо дар миёни эшон мардуми номдори бузург будаанд ва падарони Ҳотамро ҳамеша мансаби бузурги қабила ва риёсати авлоди Тай мусаллам буда. Падари Ҳотам, ки Абдуллоҳ бинни Саъди Ҳашрач аст бо банни Лахм вуслат кард ва дар банни Лахм подшоҳон будаанд, чунончи дар таворих мусбат аст ва Ҳотам аз тарафи монанчи дар алоқае (ба) мулук дорад ва дар вакте ки мутаваллид шуд, осори карам аз вай ба зуҳур пайваст, чунончи, аз модари Ҳотам накл кардаанд: ки чун Ҳотамро бизод, ҳарчанд пистон дар даҳони вай ниҳодам қабул накард ва чандонӣ шир бар даҳони вай чаконидам даҳон боз накушод, то вакте ки кӯдаке бегонаро оварда бар канор гирифта сершир кардам, пас аз он Ҳотам пистонро фагирифт ва шир бнёшомид. Ва аз ин чо маълум мешавад, ки ҳар касро аз азал чизе додаанд, ҳамроҳи ӯ ба

олами кавну фасод фиристода ва дар ин маънӣ гуфтаанд. Байт:

Аз азал ишқи рухат помзада ман шуда буд,
Бо худ овардам аз он ҷо на ба худ барбастам.

Ва осори бузургӣ бар сафҳаи ҷабҳаи ӯ ломеъ ва зоҳир буд.

Маснавӣ:

Бале, дар чамани гунчаи тозарӯӣ
Зи аввал ҳувайдо кунад рангу бӯӣ.
Ҳам аз аввали субҳи гетифурӯз
Намоён бувад равшании рӯз.

Ва Ҳотам дар кӯдакӣ бе акрону иқрони худ таъом нахӯрдӣ ва ҳаргиз танҳо бар хон нанишастӣ ва соилонро ба дасти худ бе муовинати ғайре чизе додӣ ва дар исъофи муроди муҳтоҷон ба он миқдор, ки мақдур будӣ саъй намудӣ. Аҳли басорат симои бузургӣ дар башараи ӯ мушоҳида менамуд ва арбоби басират далоили бузургворӣ дар саҳифоти аҳволи ӯ мутолаа мефармуд. Маснавӣ:

Чу диданд аҳли назар сӯи ӯ,
Шуданд ба сад дил дуогӯи ӯ.
Яке гуфт, ки ин гавҳари шабфурӯз
Ҷаҳонгир хоҳад шуд охир чу рӯз.
Яке гуфт, ки ин маҳнавози сипеҳр
Ба зудӣ шавад бадри комил зи меҳр.

Алқисса, чун Ҳотам ба ҳадди булуғ расид ва ниҳоли коматаш дар чамани иқбол боло кашид, ҳамаи авсофи ҳамида лозими зоти ӯ буд, магар эҳсон, ки мутаваллии таъбир мешуд ва маҷмуъи хасоили сутуда мар табъи ӯро хос буд. Магар карам, ки ому шомил менамуд. Бо ҳар кафи гавҳарбораш дар ифозати абрӣ (ба неки фойз расонидан) саҳоби файзеро хиҷил месохт ва карами амимаш (фарогиранда) дар таъмими эҳсон офтоби нурбахшро мунфаъил мегардонид. Маснавӣ:

Ба ҷуду карам баҳри заххор буд,
Кафаш рашки абри гуҳарбор буд.
Ба бахшиш тиҳӣ кард ганҷинаҳо,
Барафрӯхт аз меҳри худ синаҳо.

Байт:

Ба эҳсонаш фақирон шод гаштанд,
Зи хори суол озод гаштанд.

Чун Ҳотам ба ҷуду карам дар миёни қабоили мазкур ва ба номи некӯ дар аҳёи араб маъруфу машҳур шуд, ашрофи ҳар қабиларо савдои ин ҳол аз сувайдои дил (маркази дил) сар бизад ва аъёни ҳар дудмонро ғунчаи ин орзӯ дар чамани сина шукуфта шуд, ки ӯро дар силки муносилат бо худ интизом диҳанд ва гавҳари садафи шарафи худро ба ҷавҳари кони эҳсон дар иқди издивоҷ кашанд ва Ҳотам аз он ҷо, ки иқтизои улуввӣ ӯ буд, назари илтифот бар ҳеҷ як аз акфо ва ақрон (карин) намеафканд ва инони қасд ба ҷониби касе, ки бузургтар аз ӯ дар қабоили аъроби Яман натавонад буд, инъитоф (бозгаштан) медод ва охири ҳол ин фол ба номи «Мовия таммимията» даромад ва дар «Тӯҳфаи малакӣ» овардаанд, ки Мовия бинти Уфарз бузургзодаи араб буд бо насаби олӣ ва ҳасаб аз шоибаи нуқс холӣ... Маснавӣ:

Ба қадди ҳумоюн, ба боло баланд,
Ба абрӯ камону ба гесӯ каманд
Чу сарве, ки пайдо кунад дар чаман,
Зи гесӯ бунафша, зи ораз суман

Ва ин Мовия бо вуҷуди ҳусни бениҳоят ба хубии сирату покии сарират ороста буд ва ҷамоли суратро ба камоли маънӣ ҷамъ карда. **Байт:**

Суратат мебинаму ҳайрони маънӣ мешавам,
То чӣ маънии латифӣ ту, ки инат сурат аст!

Падари Мовия ихтиёри ақд ба дасти духтар дода буд ва зимоми амри никоҳ дар қабзи ризои ӯ ниҳода, то ҳар касро лоиқи кор ва мувофиқи рӯзгори худ шиносад ба ӯ иқди муносилат баста, сари фароғат бар болини роҳат ниҳад ва чун ин нукта дар навоҳии билоди Яман шоеъ ва зоҳир шуда буд, овозаи камолу ҷамол ва ҳасабу насаби Мовия ба ҳадди иштиҳор расида, ҳар кас аз бузургзодагони араб худро бар Мовия ҷилва додандӣ ва васоиту васоил барангехта, пайғомҳои рағбатангез фиристодандӣ ва Мовия нақди ҳоли як ба як бар маҳаки имтиҳон мезад ва дар ниёри ҳар кас тасаввури қусур менамуд ва рақами радд бар сафҳаи ҳоли ӯ мекашид. Алқисса, Ҳотамро низ дағдағаи никоҳи Мовия инони ҳавас гирифта, хаёли таваҷҷӯҳ ба диёри вай дар сар афтод ва асбоби сафар муҳайё карда, мутаваҷҷеҳи қабилаи вай гашт ва дар он вақт Нобиғаи Зайбонӣ, ки аз машоҳири

араб буд, бо яке аз акобири Ясриб ба ҳамин тамаино рӯ ба манзили Мовия ниҳода буданд. Казоро дар асиои роҳ ба Хотам расидаид ва ба мурофиқат ва муwофиқати якдигар назди Мовия омаданд ва ҳар як мудао ва мутаманнои худро ба маҳрамони вай дар айн овардаид. **Байт:**

Хама биротати худ арза медиҳанд он чо,
Кабули ҳазрати ӯ то кадом хоҳад буд.

Мовия бар фаҳвои (мазмуи) аҳволи меҳмонон мутталеъ гашта, пайғом фиристод, ки ҳоло аз роҳ расидаед ва таъаби сафар ва карбати (ғам) ғурбат кашида, имшаб дар висоқе (манзил), ки ба ҷиҳати ҳар яъ мутаъйин шуда, шеъре дар байни ҳасбу насб ва фазоилу шамоили худ иншо карда, мафохиру маноқиби обою аҷдод дар он мазкур созед ва илассабоҳ ба мавқуфи эъломи ман расонед, то он чи баъд аз иттилоъ бар қуввати табъ ва латофати зеҳн ва аҳволу аҳсоб ва ансоби ҳар як маро рӯй намояд, шуморо бар он соҳибвуқуф гардонам. Эшон ба манозили муқаррар фуруд омаданд. Ва Мовия фармуд, то мутааллиқони ӯ алоҳида барои ҳар як шутуре наҳр (қурбонӣ) карда ба хаймаи ӯ фиристоданд ва худ рӯй баста, ҷомаҳои кӯҳна пӯшида ба шакли гадоён бар дари висоқи ҳар як омада гӯшти шутур талабид. Нобиға думи шутур ба вай дод ва Ясрабӣ аз ҷигар ва сипурз порае ба ҷиҳати ӯ фиристод ва аз он ҷо, ки карам зотии Хотам буд, порае аз гӯшти рон ва қадре аз кӯҳон пеши сонл ниҳод ва Мовия онҳоро бардошта ба хона овард ва боварчиёнро фармуд, то маҷмӯъ табх карданд. Рӯзи дигар, ки меҳмонон ба маҷлис омада, ашъори худ ба маҳалли арз расониданд, Мовия муносиби ашъори эшон суханон гуфт ва бифармуд то хон бигустурданд ва ҳар чӣ ҳар як ба расми садақа дода буданд, ҳамонро биъайна (айнан) пухта, пеши эшон ниҳоданд.

Нобиға ва Ясрабӣ ба сабаби бухлу разолат ба инфиоли томом аз маҷлис бархоста, рахти раҳил бар роҳила бастанд ва Хотам ба ҷиҳати карам ва улуввн ҳиммат бар садри қабул нишаста ва қуръаи ихтиёр ба номи вай афтод. Пас ба толеъи саъд ва фоли нек Мовияро бо вай ақд бастанд ва сити шарафу овозаи бузургии Хотам бад-ин сабаб дар миёни араб музоъаф шуд. **Байт:**

Чун бад — ин аҳди муборак гашт Хотам сарфароз,
Сити ҷоҳаш аз Яман бигрифт то ҳадди Ҳиҷоз.

Ва Хотамро аз Мовия ду писар омад. Бузургтарро Молик ном кард ва хурдтарро Алӣ. Ва чун бузург шуданд, пайваста мулозимати падар карданди ва дар сафи хидмат ба расми гуломон биистодандӣ. Рӯзе Хотам эшонро назди худ хонд ва гуфт: «Эй фарзандон, ҳеҷ саре дар олам бе савдое ва ҳеҷ табъе бе тамание нест. Мехоҳам, ки он чи орзуи дил ва матлуби хотири ҳар як аз шумост, бо ман дармиён ниҳед ва мултамису (илтимоскунанда) муддаъо ва мақсуду мутаманнои худро аз ман пӯшидаву пинҳон надоред, то бад-он бар куллиёти аҳвол ва муҷмалоти амонӣ ва амоли шумо иттилоъ кунам». Молик замини адаб бибӯсид ва баъд аз маросими дуъо гуфт: «Эй падари бузургвор, ҳамагӣ ҳиммати ман бар он масруф аст, ки маро моли бисьёр ва матоъи бешумор бошад ва нуқуду акмиша (шохи) ва хазонину дафоин бар амсолу акрон, балки бар маҷмӯъи аъёни замон мутафаввиқу муставли (голиб) бошам ва гуломони кори ва сели-хаи корзорӣ муайян ва мураттиб сохта, пайваста ба расми шикор савор шавам, ё дар майдони мубориза бо ҷамъе корзор кунам». Маснавӣ:

Маро нийяти ҷанг асту азми шикор,
Каманду камон кардаам ихтиёр.
Камина [illegible], гурда тирам ба даст,
Нахоҳам [illegible] ҷаҳону [illegible] танг
Кунам [illegible]
Дили [illegible] рӯи [illegible]

Хотам рӯ ба Алӣ кард, ки эй писар, ту чӣ мегӯӣ ва маконуни замиру муроди хотири ту чист? Алӣ ҷавоб дод, ки тамоми ҳиммати ман мақсуд бар озод кардани бандагон ва банда сохтани озодон аст. Ҳамвора он хоҳам, ки бандаеро бихарам ва озод кунам, ба озодӣ карам варзам ва ӯро банда созам. Хотам гуфт: «Аз бародарат бӯи шуҷоъат шунидам ва аз ту роиҳаи саховат иштимом мекунам. Алӣ гуфт: Бар хотири муборак шумо пӯшида нест, ки ҳар киро саховат ҳаст, ба шуҷоъат эҳтиёҷ нест, чӣ сари гарданкашонро ба воситаи некӯкорӣ дар тавқи итоъат ва ҳаводорӣ метавон овард»:

Ба эҳсон соз дилҳоро муҳайё,
Ки аз эҳсон, дӯст гардад, душмани бад.
Пайи оромиши дилҳои аздод,[1]
Саховат аз шуҷоат беҳтар афтод.

Ва ман дар ин боб ҳикояте шунидаам ва ба ҷиҳати тақвияти ин сухан нақле дидаам, агар ташрифи иҷозат арзонӣ дорӣ ва ҳиммати олӣ баргуморӣ ба самъи шариф расонам.

Хотам дастурӣ дод. Вай гуфт: «Чунин истимоъ кардаам, ки яке аз салотинро сипаҳсоларе буд ба матонати рой ва нафози (нуфуз доштан) азм мавсуф ва ба лашкаркашию душманкушӣ дар он мамлакат машҳуру маъруф муқаррраби малик ва умдаи мамолик буд ва подшоҳ аз тадбиру савобдиди ӯ удул (бадхоҳӣ) нанамудӣ. **Байт:**

Аз ӯ тоза зӯҳри тоҷи хусравӣ,
Ба бозуи ӯ пушти лашкар қавӣ.

Ва соҳибғаразон ба самъи малик расониданд, ки сипаҳсолори шумо аз ҷодаи итоъат инҳироф хоҳад варзид ва сабили илҳоду (саркашӣ) исъён ва тариқи тамаррӯд (саркашӣ) ва туғёни маслук хоҳад дошт. Подшоҳ андеша кард, ки агар ӯ инони азимат ба тарафи инъитоф диҳад, бисёре аз аъёни лашкар ва сарони сипоҳ дар мувофиқат омада, мухолифати мо пеш гиранд ва овозаи ёғӣ шудан ва тоғӣ гаштани ӯ ваҳме азим дар аркони мулк падид ояд ва футуре ҳар чӣ тамомтар ба қавоиди салтанат роҳ ёбад ва дар сари касоне, ки то ин соъат қилодаи тоъат дар гардани фармон доштанд ва дар силки бандагони даргоҳ мунтазам буданд, хаёли саркашӣ ва сайлони нофармонӣ ҷой гирад. Пеш аз ҳудуси ин воқеъа ва қабл аз вуқӯъи ин ҳодиса иштиғол ба тадорук дар талаққии ӯ аз лавозим аст. **Байт:**

Илоҷи воқеа пеш аз вуқӯъ бояд кард,
Дареғ суд надорад, чу рафт кор аз даст.

Пас, бо хоси давлат ва сарони мамлакати хеш машварат фармуд ва раъйи ҳаматон дар он боб бар он муқаррар шуд, ки ӯро банд бояд кард. Малик эшонро бар ҳусни тадбиру хубии раъй таҳсин фармуд,

[1] *Аздод* — зидҳо.

офаринҳо кард. Ба тасвиби каломи эшон эҳтизозе (хушҳолӣ) тамом намуд ва рӯзи дигар он амирро талаб карда, ба мавзеъи шарифтар аз маъҳуд ӯро ичлос фармуд ва ба лафзи гуҳарбори худ зикри маҳомид (хислатҳои нек) ва сияри сутудаи ӯ иладраъси ҳалоиқ ба муболиғаи ҳар чи комилтар изҳор кард ва аз нафоиси хазоин ва нуқуду дафоини хеш ӯро ба азъофи (дучанд гардонидан) истеҳқоқ (шоистагӣ) ва манзалати ӯ тахсис дод. Мирони некӯрой, ки силоҳу савоб дар банд кардани ӯ дида буданд, дар маҳалли фурсат арза доштанд, ки сабаби таҳаллуф аз мақарри азимати ҳумоюн чӣ буд? Шоҳ табассум намуда гуфт: «Ман раъйи шуморо хилоф накардам ва аз тадбири шумо инҳироф наварзидам, илло он ки хостам, ки ӯро ба маҳкамтар банде муқайяд созам ва ҳамаи аъзо ва аҷзои ӯро ба қайд даркашам. Баъд аз таъаммул ҳеҷ қайде қавитар аз қайди эҳсон надидаам ва маҳалли қайди шоистатар аз дили ӯ мушоҳида накардам. Чун маҳалли ҳар қайде узве муайян аст ва банде, ки бар як ҷузъ афтад падид бувад, ки чи амал кунад. Пас хостам, ки қайде бар дилаш ниҳам, ки дил султон аст ва аъзою ҷаворех ҳадаму ҳашами вайанд. Ва чун асл ба қайди муқайяд гардад, аъзое ки атбоъанд ҳама низ бастаи ӯ шаванд. Ва дигар банди оҳанӣ бар узве, ки ниҳанд ба сӯҳон суда гардад ва банди караму эҳсон, ки бар дил ниҳоданд, ба ҳеч чиз суда нашавад ва дар амсол омадааст; ки: «Ал инсон абидал эҳсон». Вахширо ба дом тавон гирифт ва одамиро ба эҳсону инъом. **Маснавӣ:**

Бибахш, эй писар, к-одамизода сайд
Ба эҳсон тавон кард, вахшӣ ба қайд.
Адуро ба алтоф гардан бибанд,
Ки натвон буридан ба тег ин каманд.
Чу душман карам бинаду лутфу ҷуд,
Наёяд аз ӯ ҳеч бад дар вуҷуд.

Ва ҳамчунон, ки подшоҳро ба хотири муборак расида буд, нойраи (оташи) хилофи сипаҳсолор бад-он макрамати бешумор мунтафӣ (хомӯш) шуд ва беху кина аз самими синаи ӯ бад-он навозиши бисёр ба куллӣ мунқатеъ гашт ва чун бандагони софиниййат ба хулуси тавият (андеша, ният) камари хидматгорӣ ва ҷонсупорӣ бар миёни фармонбардорӣ баста, бақияту лумр аз мунчали (ошкор) итоъат рӯй барнатофт.

Байт:

Э-он навозишгарӣ, ки ёфт аз ӯ
Рӯи уммед барнатофт аз ӯ

Ва аз ин ҷо маълум мешавад, ки гунҷаи саховат аз самараи шуҷоат бештар аст ва дар шуҷоат иртикоби муҳотирот зарурист ва наҷот аз он амре машкукфия метавонад буд ва ба баракати саховат халосӣ аз маҳолику (хатарнок) маховиф (маҳалли хавфнок) мутаҳаккик аст ва ҳеҷ хирадманд дар он шубҳа надорад». **Рубоӣ:**

Бо ҳаркӣ саховат кунӣ они ту шавад,
Андар ҳама вақт мадҳхони ту шавад.
Бо душмани хеш агар карам пеша кунӣ,
Шак нест, ки ёри меҳрубони ту шавад.

Чун Адӣ ҳикоят ба поён расонид, Хотам ӯро дар канор гирифта, бӯса бар сару рӯи ӯ дода фармуд: Ту беҳтарини фарзандон ва аввалтарини эшонӣ назди ман. **Байт:**

Намирад он падаре, к-ин чунин халаф дорад,
Ки аз сифоти некӯ бар халаф шараф дорад.

Ва баъд аз он назари тарбият шомили ҳоли вай медошт ва чун Адӣ ба улувви ҳиммату карами ҷибиллӣ ороста буд ва билохира, шарафи мулозимати ҳазрати рисолат — (яъне пайғамбари худо) дарьёфт ва хильъати ислом пӯшид ва дар адади саҳобаи кором маъдул гашт ва шаммае аз он зикр карда хоҳад шуд.

Алқисса, чандонки Хотам бузургтар мешуд, сити саховату овозаи ҷавонмардии ӯ бештар мегашт, то вилояти Шом фурӯ гирифт ва ба мамлакати Рум расид ва дар он вақт султони Рум Ҳиркол буд, ки араб ӯро «Аъзим-ар-Рум» мегуфтанд. Чун овозаи карами Хотам шунид мутафаххуси ахбор ва мутаҷассуси аҳволи вай гашт ва ба самъи подшоҳи Рум расониданд, ки ӯро маркабест бодпой ва асбе ҷаҳонпаймой чун тири ходанг дурдав ва чун умри гаронмоя зудрав ва ба карамрӯйӣ ва оҳанхоӣ бо оташдамӣ мушоҳибат вазза ва аз тезгомӣ ва хушхиромӣ ба бод тарики ҳамроҳӣ сипурда. Маснавӣ:

Чу ашки ошиқон гулгуну хушрав,
Ҷаҳонпаймотар аз Шабдези Хусрав.

Ба вақти ҳамла барқосо ҷаҳанда,
Ба гоҳи пуя чун сар-сар даванда.

Султони Рум вазирро хуфя гуфт, ки хабари саховати Ҳотам дар Арабу Аҷам фош шуда ва сити ҷавонмардиаш аз Шарқ то Ғарб фурӯ гирифта ва ман шунидаам бад-ин сифат асбе дорад ва бад-ин латофат маркабе, мехоҳам, ки нақди ӯро бар маҳакки эътибор биёзмоям ва сурати даъвии ӯро дар маҳкамаи маънӣ имтиҳон намоям ва кас ба талаби он маркаб ба қабилат фиристам. **Маснавӣ:**

Ман аз Ҳотам он асби тозинажод
Бихоҳам, гар ӯ марҳамат карду дод,
Бидонам, ки дар вай шукӯҳи бекист
В-агар рад кунад, бонги табли тиҳист!

Пас, элчӣ бо тӯҳафу ҳадоё, ки лоиқи Ҳотам буд, фиристод ва ба андак замоне элчии малики Рум ба қабилат расида дар ҳаволии манозили Ҳотам нузул кард ва қазоро, мақорини расидани элчӣ борону барф расидан гирифт ва раъду барқ ва соиқаву амсоли он падид омад. Ҳотам меҳмонро дилдорӣ дода, ба манзили шоиста овард ва филҳол бифармуд, то асбе бикуштанд ва таъоме муҳайё карда, назди меҳмон оварда. Баъд аз фароғати таъом асбоби истироҳат омода сохта, аз хайма берун рафт ва он шаб аз ҳеҷ навъ сухане нагузашт. Илоҳисабоҳ, ки ба узрхоҳии меҳмон омад, элчӣ маншури султони Рум бо ҳадоё, ки фиристода буд, ба Ҳотам намуд. Чун Ҳотам бар мазмуни он фармон иттилоъ ёфт, бағоят андешамонда ва мутафаккир шуд ва элчӣ бар асари малолат, ки бар ҷабини Ҳотам буд, мушоҳида фармуда, гуфт: Эй ҷавонмард, агар дар додани асб музоиқа дорӣ, аз ҷониби мо низ чандон мубoлиға нест. Ҳотам ҷавоб дод, ки маро аз ин ҷинс асб агар ҳазор бошад ва камтар касе аз аҳли рӯзгор аз ман талабад бо ҳеҷ навъ музоиқа дар ҳайиза (доира) тасаввури ман наёяд, хусусан, ки султони азимушшоне маро ба талаби ин асб мулаззаз сохта ва ба ҷиҳати ин ҳазин (ҳасрат) расуле бузургвор ирсол намуда. Андешаи ман аз таҳайюр аст ва тафаккури ман аз таҳассур (ҳасрат кардан), ки маро зудтар хабар наёфтам, то он асб талаф нашудӣ. **Маснавӣ:**

Ман он бадрафтори дудулашитеб,
Зи баҳри шумо дӯш кардам кабоб.
Ки буд зулмати тира аз пешу пас,
Ба сӯи рама раҳ намеёфт кас.
Ба панҷе дигар раҳву роҳам набуд,
Чун ӯ бар дари боргоҳам набуд.
Мурувват надидам зи ойини хеш,
Ки меҳмон биқуслад дил аз фоқа реш.
Маро ном бояд дар иқлим фош,
Дигар марқаби номвар гӯ мабош.

Пас, асбоби бисёр ва табаррукоти бешумор ҷиҳати султони Рум фиристод ва расулро низ аз туҳфаҳо ёрӣ кард ва ба хубтар ваҷҳе гусел кард. Чун Амир-ар-Рум аз фаҳвои ин ҳол хабар ёфт, шарти инсоф пеш оварда ва ойини мурувват ва камоли футувват мар Ҳотамро мусаллам дошт. Ин ҳикоят аз «Бӯстон»-и Шайх Муслиҳиддин Саъдӣ нақл афтод. Ва ҳикояти дигар ҳам дар «Бӯстон» оварда ки:

— Муосири Ҳотам дар шаҳри Яман подшоҳе буд сифати караму саховат бар ӯ ғолиб ва хислати эҳсону мурувват бар ӯ муставлӣ. Ҳамвора майдони (валдагоҳ) эҳсони ӯ барои хосу ом муҳайё будӣ ва шарбати инъомаш дар коми мароми мӯҳтоҷон ва дармондагон мехмо (ба қадри имкон). Байт:

Чу дасти ҷуду бахшиш баркушодӣ,
Зи олам расми хоҳиш бархитодӣ.

Меҳост, ки ҷуз номи карами ӯ ба забонҳо мазкур нашавад ва ҷуз сити ҷуду сахои ӯ дар афвоҳи (хабари даҳонӣ) халқ наяфтад ва бад-ин сабаб ҳар кас дар пеши вай сифати Ҳотам кардӣ, оташи ғазабаш иштиъол (даргирифтан) намуда ва гуфтӣ: Ҳотам марди саҳронишин аст, аз ҷумлаи раияти вилояти ман, ӯро на рутбаи мамлакатдорист ва на мансаби фармонравоӣ на қуввати ҷаҳонгирӣ дорад ва на бозуи кишваркушой. Байт:

На ӯро хазонаст, не тахту тоҷ,
На бояш касе медиҳад, не хироҷ.

Пайдост, ки аз дасти ӯ чӣ карам ояд ва ба асбу гӯсфанд ва шутуре чанд, ки дорад, чӣ миқдор карам

намояд. Ман он кӣ дар соле ҳосили Хотам бошад, дар рӯзе ба сойил медиҳам ва сад баробари хони ӯ дар як чошт пеши меҳмон мениҳам. **Мисраъ:**

Тафовут нигар, к-аз куҷо то куҷост!

Алқисса, малики Яман рӯзе ҷашни азим сохта буд ва тарҳи маҷлиси хос ба хосу ом андохта, ҳамарӯза чун офтоб ба зарафшонӣ машғул буд ва дарвешону ниёзмандонро ба исъофи (баровардани) ҳоҷот ва инҷоҳи (раво шудан) муродот навозиш менамуд. Дар аснои ин ҳол:

Байт:

Дари зикри Хотам касе боз кард,
Дигар кас сано гуфтан оғоз кард.

Малик аз он биранҷид ва оташи ғазабашу араки ҳасадаш дар ҳаракат омада, бо худ андеша кард, ки ҳеҷ гуна забони аҳли замон аз зикри Хотам хомӯш нест ва сифати некӯкорӣ ва меҳмондории ӯ бар дили мардум фаромӯш не. Ҳамон беҳтар, ки ба дастёрии маллоҳи фикр киштии умри ӯ дар гирдоби фано афканам ва ба мададгории устоди андеша рақами номи ӯро аз лавҳи зиндагонӣ маҳв кунам. **Байт:**

Ки то ҳаст Хотам дар айёми ман,
Ба некӣ нахоҳад шудан номи ман.

Ва дар пойтахти ӯ айёрпешае буд, ки барои як динор сад динор хуни ноҳақро миён бастӣ ва бо умеди андак фоидае (хомаи) бисёр касонро ба оташи бедод бисӯхтӣ. **Байт:**

Чу ҷашми нозанинон буд хунрез,
Чу зулфи хубрӯён фитнаангез.

Подшоҳи Яман ӯро талаб кард ва ба ваъдаҳои подшоҳона мустазҳир (умедвор) сохта бар он овард, ки худро ба қабилаи бани Тай расонад ва ба ҳар ҳилае, ки тавонад ва ба ҳар шӯъбадае, ки донад, Хотамро нобуд гардонад. Он кас мутааҳҳили (ӯҳдадор) қатли Хотам ва мутааррази (ҳуҷумоваранда) ифнои вай шуда, мутаваҷҷеҳи қабилаи бани Тай гашт. Ва бадон сарманзил расида, бо ҷавони хушхӯйи некӯрӯй, ки симои бузургӣ аз ҷабини ӯ дурахшон буд, мулоқот кард. Ҷавон аз рӯи меҳрубонӣ ва ба ширинзабонӣ ӯро

пурсиши гарм намуда, пурсид, ки аз кучо меой ва ба кучо меравй? Айёрпеша чавоб дод, ки аз Яман меоям ва ба чониби Шом меравам. Чавон илтимос намуд, ки як имшаб ба қадами карам високи маро мушарраф соз, то мохозаре (он чи тайёр аст), ки бе шоибаи такаллуф мухайё бошад, ба назари шариф дароварам ва бад-ин тахашшум (хашамат), ки арзонй фармой ва кулбаи маро ба нури ҳузур биёрой, бағоят миннатдорам. **Мисраъ:**

Зи дар дарой, ки шабистони мо мунаввар кун.

Айёрпеша бад-ин талаттуф ва мулоимат дилбастаи он чавон шуда, рўй ба манзили вай ниход. Алкисса, он шаб мароссими зиёфат бар ваҷҳе ба таклим афтод, ки бар хотири меҳмон хутуре накарда буд ва чиромуни замири ў нагашта, ки харгиз умри азиз ва осори муруввват ва атвори инсоният аз ҳеч фарде таваккуъ тавон кард ва ба ҳеч кас аз абнои забон як бахш аз ҳазор бахши он умед тавон дошт. Соъат ба соъат базми он чавонро ба дил таҳсин мекард ва ба забон санову офарин мегуфт. **Байт:**

Таборакаллох аз ин мардумони хушхўйй,
Гузаштай зи ҳама некўвон ба некўйй.

Мизбон лахза ба лахза такаллуфи дигар менамуд ва матъумоти (таомҳо) гуногуни ва машруботи рангоранг тартиб мекард. **Байт:**

Ҳар нафасе бар сари хонаш нигар,
Хўрдание хубтар аз хубтар.

Бад-ин минвол то шаби тира ба поён расид ва субхи равшан рўй аз машрик тулўъ кард, меҳмон бо дидаи гирён видоъи мизбонро миён дарбаст ва ба забони ниёз мазмуни ин байти чигарсўзи дилгудоз адо мекард. **Байт:**

Дилам месўзад аз дарди чудойй,
Чй будй гар набудй ошноий.

Чавон мубоғиғае, ки зиёда аз он нашояд меҳмонро истидъои (хоҳиш) иқомат мефармуд ва марди айёр ба ақвоъи эътизор мутамассик шуда, ичобат наменамуд. **Байт:**

Наёрам шуд албатта ин ҷо муқим,
Ки дар пеш дорам муҳимме азим.

Ҷавон гуфт: «Маро ташрифи маҳрамият арзонӣ дор ва муҳимме, ки ҳаст бо ман дар миён ор». Меҳмон чун караму хушхӯйӣ ва ҷавонмардиву дилҷӯйии мизбонро мушоҳида намуд, бо худ таъаммул кард, ки ин муҳими куллӣ, ки маро дар пеш аст бе иъонати (кӯмак) чунин ёре ва бе дастёрӣ аз ин гуна мададгоре, ки ба сифати мурувввату корсозӣ ва ҳиммати футувват ва ғарибнавозӣ мавсуф ва мавсум аст, саранҷом нахоҳад ёфт. Ҳеч беҳ аз ин нест, ки парда аз рӯи кор бардошта, рози худ бо ӯ боз намоям ва ин озодмардро бо худ ёр сохта, рӯй ба итмоми он муҳим оварам.

Маснавӣ:

Домани ёре гарат афтад ба даст,
Фориғу озод тавонӣ нишаст.
Кори ту аз ёр мукаммал шавад,
Мушкилот аз ҳамнафасон ҳал шавад.

Писар аввал ин ҷавонро ба сабаби ихфои (махфӣ доштан) он муҳим савганд дод ва баъд аз таъкиди бениҳоят он сирро бо вай дар миён ниҳода гуфт: Шунидаам, ки дар ин навоҳӣ Ҳотам ном касе ҳаст, ки дар ҷавонмардӣ рукни мадори алайҳа ва дар эҳсону мардумнавозӣ бузургии мушорунилайҳ аст ва подшоҳи Яман аз ӯ дағдағае дар дил ва ҳадшае (хавф) дар хотир дорад ва ман марди парешонрӯзгор ва ошуфтаҳолам ва маишати ман аз айёрӣ ва дуздӣ мегузарад ва дар ин вило султони Яман маро талабида ва ваъдаи молу матоъи фаровон карда, ба шарти он, ки Ҳотамро пайдо карда, ба қатл орам ва сари ӯро ба тӯҳфа назди малик барам ва ман ба зарурати ваҷҳи маъоши ин суратро қабул карда бад-ин вилоят омадаам, на Ҳотам мешиносам ва на роҳ ба манзили ӯ мебарам. Аз дарвешнавозӣ ва ғарибпарварии ту аҷаб набошад, ки Ҳотамро ба ман намоӣ ва дар куштани ӯ шарти ҳамроҳӣ ва мададгорӣ ба ҷой оварӣ, то ман аз ӯҳдаи аҳди хеш берун омада бошам ва ба давлати мулозимати ту аз мавоиди шоҳи Яман баҳраманд гардам. Ҷавон, ки ин суханон истимоъ намуд. **Байт:**

Бихандиду гуфто, ки ман Ҳотамам,
Сар, инак, ҷудо кун ба теғ аз танам.

Эй меҳмон, бархезу пеш аз он, ки мутааллиқони ман хабардор шаванд, сари ман бардору бибар, то мақсуди шоҳ муҳассал ва муроди ту муяссар гардад.

Байт:

Чу Ҳотам ба озодагӣ сар ниҳод,
Ҷавонро баромад хурӯш аз ниҳод.

Филҳол, пеши Ҳотам дар замин афтод ва бӯса бар дасту пойи вай медоду мегуфт. **Маснавӣ:**

Ки гар ман гуле бар вуҷудат занам,
На мардам, ки дар кеши мардон занам,
Ду чашмаш бибӯсиду дар бар гирифт,
В-аз он ҷо тариқи Яман баргирифт.

Ҳотам асбоби роҳ аз зоду роҳила таманно намуда, ӯро гусел кард ва айёрпеша ба мулки Яман омада, сурати ҳол ба арзи малик расонид. Малик аз рӯи карамтабъӣ муъсиф (боадолат) шуд ва аз роҳи озодию ҷавонмардӣ мӯътариф гашт, ки караме дар ин мартаба ҳадди ҳеҷ офарида нест ва саховате бад-ин масоба (ҳисоб) мақдури ҳеҷ оламӣ на! **Байт:**

Ҳаст ҷавонмарди дирам сад ҳазор,
Кор чу бо ҷон фитад он ҷаст кор.

Ҳикоят. Овардаанд, ки дар мавсими баҳор ва замони шукуфтани анвори азҳор, ки фарроши қудрати илоҳӣ бисоти талавуни густурда буд ва наврасидагони олами ғайбро аз пардаи ибдоъ (чизи нав) ба назарагоҳ оварда ва забони зикри хилватнишинони ҳуҷраи хокро ба дирӣ (манзид) тарона аз хона берун кашида, тамошои саҳро тақозо мекард.

Байт:

Биё, к-аз абри навбаҳорӣ чаман оби дигар дорад,
Зи шамъи лола боғи бӯстон тобе дигар дорад.

Ҳотамро орзуи ғашт падид омад ва бо ҷамъе аз ғуломони худ бар бодпоёни ҷаҳонпаймой ва таковарони оташнаъли оҳанхой савор шуда ба тамошои саҳро берун рафт. Ногоҳ гузари эшон бар дашти ҳамвор ва саҳрое юнстамизмор афтод. Ва чун яке аз тамошоҳои аъроб тохтани асбон ва тамошои эшон буд, асбонро ба ҳасби маротиби сибқат номҳо ниҳода бу-

данд, чун «Мучалло» ва «Мусалло» ва монанди он. Ва ба сибкати (мусобика) марокиб мафохирати тамом доштанд. Дар ин сахро Хотамро низ асбтозӣ падид омад ва асбони тозиро дар майдони мусобикат афканд. Ғуломони ӯ маркаби тезрафторро, ки таъсаки сабуксайри гардун ба гарди эшон нарасидӣ ва зирваи (баландӣ) хуршед аз ғояти мехр чун соя дунболи эшон давидӣ **Байт:**

За наълхошон рӯи замин гирифта ҳилол,
За гӯшҳошон рӯи ҳаво гирифта саяон.

Ба чавлон даровардаид ва дар ин махал бар канори мизмори (чои пойга) эшон дарвеше истода буд, чомаи хулкон пӯшида ва аз дасти сокии даврон шарбати захромези меҳнат нӯшида. **Маснавӣ:**

Парешон ҳайъате ошуфтаҳоле,
Танаш аз нола бар минволи нола.
Заифе, тангдасте, беназое,
Фақире, дардманде, мубталое.

Хотамро дар асвои мусобикати асбони тозӣ ва малонбати роҳнавардони хичозӣ назар бар он дарвеш эфтод ва тарки тамошо дода, маркаб ба сӯи ӯ ронду гуфт: «Эй дарвеш, вукуфи ту дар миёни ин ҳама гарду ғубор чист ва дидаи интизор, ки бар атрофи майдон ва чавонибн мизмор мавкуф гардонидаӣ барои чист?» Дарвеш Хотамро нашнохта чавоб дод: «Мардуми фурӯмонда ва мӯхточам ва муқайяди зиндони фоқа ва эхтиёч. Шунидам, ки Хотами Той дар ин майдон асп метозад ва ба чавгони тамошо гӯйи ишрат мебозад. Мехохам, ки ғубори сӯми асби Хотам, ки марди соҳибдавлат аст, бар сари ман нишинад, шояд ки аз деви кабору пакбат ва ғӯли балбахтию шиддат бозрахам». **Байт:**

Чашми турост хосияти кимиё, ки он
Бар хок агар фитад, шавад ачаби хок зар.

Хотам пиёда шуд ва асбе, ки савор буд бо зину лачоми пурзару зевари оросга ба вай дод ва хар чома, ки дар бар дошт, бад-ӯ пӯшонид ва аз маркабону ғуломон харчи хамрохи вай буд, ба вай бахшид ва узрхохӣ намуда, пиёдаву барахна рӯ ба сӯи хона ниходв

бозрафт ва бад-ин базлу эҳсон номи накӯкорӣ бар сафҳаи рӯзгор мусаббат ва марқум гардонид. **Қитъа:**

Бар ин равоқи забарҷад навиштаанд ба зар,
Ки маҳзани зару ганҷу дирам нахоҳад монд,
Тавонгаро, дили дарвеши худ ба даст овар,
Ки ҷуз накӯии аҳли карам нахоҳад монд.

Ҳикоят. Рӯзе яке аз бодиянишинон дар ғояти сиғарҷусса ва нихофати бадан ба наздики Ҳотам омад, анбоне дар даст ва гуфт: Эй Ҳотам, анбони маро пур аз орд кун ва аёли маро аз гуруснагӣ бозраҳон». Ҳотам гуфт: «Ман донистам, ки чӣ меҳоҳӣ, аммо ту надонистӣ аз кӣ меҳоҳӣ. Пас, хозини худро фармуд, ки анбони ин аъробиро ба ҷои орди сафед пур (аз) зари сурх кун». Хозин фармонро ба ҷой овард ва анбон аз зари холис пур сохта, пеши аъробӣ ниҳод. Бечора хост, ки бардорад, аз ғояти заъфу нихофат ва ниҳояти аҷз натавонист гуфт.

Байт:

Эй ғӯлбашне, ки то дасти карам бикшодаӣ,
Фақру фоқа рӯ ба саҳрои адам овардаанд.
Чун зару сими ҷаҳонро нест бар дастат қарор,
Кони симу зар зи ғайрат хок бар сар кардаанд.

Ман марде бағоят хурдам ва атои ту бисьёр бузург аст, атои ту магар чорпои ту бардорад. Ҳотам бихандид ва бифармуд, то шутури сурхмӯйе ба вай доданд. Ҷомаи қиммате дар ӯ пӯшонид, аъробӣ савор шуд ва анбони зар дар пеш гирифта, мерафту мегуфт: «Саволи асирона кардаму наволе амирона ёфтам. Хоҳише кардам фароҳури ҳолу кори хеш ва атое ба ман расид аз андоза ва миқдори ман беш», **Байт:**

Қатрае мехостам, баҳре падид омад маро,
Як хазаф кардам ҳавас, сад уқди гавҳар ёфтам.

Яке аз муқаррибони Ҳотам забони эътироз кушода ба арз расонид, ки матлаби ин соил аз шумо анбони орд буд ва бас маблағе зар чаро бад-ӯ бояд дод?

Бузургон гуфтанд: Наволи ҳар кас фароҳӯри суоли ӯ бояд ва агар зиёдат бувад ҳавсалаи қиммати ӯ барнатобад. **Байт:**

Даркури ҳавсалаи пашша набошад харгиҳ.
Луқмае, к-он шиқати пил муҳайё гардад.

Ҳотам гуфт: «Ӯ фарохӯри қисмати худ хост ва ман муносиби ҳиммати худ додам». Маснавӣ:

Агар андархӯри худ хост соил,
Маро оид куҷо шуд ҷуд шомил.
Набинам он, ки соил бас забун аст,
Атои хешро бинам, ки чун аст.

Ва дар китоби «Бӯстон» мисли ин ҳикояте овардааст. Маснавӣ:

Зи бунгоҳи Ҳотам яке пиромард,
Талаб даҳ дирам санги фонид кард.
Зи ровӣ чунин ёд дорам хабар,
Ки пешаш фиристод тунге шакар.
Зан аз хайма гуфт: Ин чӣ тадбир буд,
Ҳамон даҳ дирам ҳоҷати пир буд.
Шунид ин сухан номбардори Тай,
Бихандиду гуфто: дилором, ҳай!
Гар ӯ даркӯри ҳоҷати хеш хост,
Ҷавонмардии Ҳотами Тай куҷост?!

Ҳикоят. Дар китоби «Зулол-ус-сафо фи сират-ул-Мустафо» овардаанд, ки Ҳотам қудваи аъён ва зубдаи кароман ва тирозхонаи сахо ва унвонномаи ато буд. Рӯзе танҳову пиёда дар саҳрое мерафт. Ҷамъе аъроб ба вай расиданду аз қабилаи Аълоӣ худ асире гирифта ва банд карда ҳамроҳ мебурданд. Он асир Ҳотамро бишнохт ва огози истиғоса (ёри хостан) карда, тарҳи истионате (ёрӣ) афканду гуфт: **Қитъа:**

Эй кариме, ки аз саховву карам
Боғи уммед тоза месозӣ,
Чӣ шавад, гар чунинчӣ одати туст,
Ин раҳиро ба лутф бинвозӣ,
Мешавам ман халос агар ту ба ҷуд
Назаре ҷониби ман андозӣ.

Иттифоқан, Ҳотам ҳеҷ чиз бо худ надошт ва рӯи инфиъол гуфт: «Эй дарвеш, нек накардӣ, ки номи некӣ маро ба боди нанг бардодӣ ва дар маҳалле, ки маро муфлис ёфтӣ, забони суол кушодӣ. Ҳаққо, ки дар ин вақт ба ҳар чӣ медоштам, тариқи мусомиҳат ва мусоҳалат фурӯ намегузоштам». **Байт:**

Ба дасте, ки холӣ бувад аз дирам,
Маҳол аст бо вай кардан карам.

Пас, Хотам ҳарчанд гирди худ баромад, бар ямину ясор ҷуз ясору ямине надид ва дар худ қуввати он наёфт. Оқибат банд аз дасту пои ӯ бардошт ва дар дасту пои худ ниҳод ва шарти ишфоқ (меҳрубонӣ) ба ҷой оварда, рақами итлоқ (озодӣ) бар ҷаридаи ҳоли вай кашид ва худро муқайяд сохта, ӯро озод гардонид ва ҳамчунон дар он қайду занҷир мебуд, то вукалои вай бирасиданд ва ӯро ба маблағи касир аз он ҷамоъат бозхариданд ва бад-ин лутфу карам дар миёни тавоифи умами мазкур машҳур гашт:

Хотами Тай ба карам гашт фош,
Гар караматҳост, дигар гӯ мабош.
Дар чамани даҳр ба қавли дуруст,
Ҳамчу карам ҳеч ниҳоле нарӯст.
Шохи карам меваи давлат диҳад,
Файзи азал рӯ ба каримон ниҳад.

Хотам бо вуҷуди сифати саховат аз дақоиқи ҳикмат низ баҳраманд буд ва фавоиди ҳукмиёти ӯ дар давовини (девон) араб ва таворихи эшон мусаббат аст. Аз ҷумла, он ки авлоди худро васият мефармуд, ки некӯкорӣ эҳсонро василаи натоиҷи (муваффақ шудани) муродот ва заризаи (василаи) ҳусули мақосид ва маромот созанд, ки маталиби ҷавонмардон бе саъю ҷаҳди эшон бар муқтазои иродат маҳсул гардад.

Байт:

Дари карам бикушоӣ, расад зи ғайб муродат,
Муроди халқ барорӣ, бароваранд муродат.

Ва дигар фармуд, ки даст аз дунӣ (нокас, сифла) бидоред, пеш аз он, ки дунӣ даст аз шумо бардорад. Барои дафъи ганҷ ранҷ нашояд, балки ба базли ганҷ ранҷро илоҷ кунед. **Байт:**

Чаро бояд кашидан аз ҷаҳон ранҷ,
Ниҳодан аз барои дигарон ганҷ.

Дигар гуфт: «Агар мехоҳед, ки азиз бошед, зарро хор доред, ки ҳарки зар дар назари ӯ хор аст, ҳама кас ӯро азизу мукаррам доранд ва ҳаркӣ зарро азиз дорад, маҷмӯъ ӯро хору беиқдор шуморанд». **Қитъа:**

Мол аз баҳри он ба кор ояд,
Ки аз баҳри танат сипар гардад.

Хар кӣ танро фидои мол кунад,
Молу тан ҳар ду бе сипар гардад.
Ҳар кариме, ки хор дорад зар,
Ҳар замоне азизтар гардад.

Ҳикоят. Яке аз Ҳотам пурсид, ки осоиши дунё кӣ дорад? Гуфт: «Он кас, ки дунё аз ӯ осоиш дорад». Боз савол карданд, ки дар ҷаҳон роҳати бе ранҷ кӣ дорад? Ҷавоб дод: «Он кас ки ранҷи дарвеш ба роҳат мубаддал созад». **Рубоӣ:**

Дар ҳашмат агар Хусраву гар Дороӣ,
Бе роҳати халқ то ҳаме наймоӣ.
В-ар бо ҳама айбҳо каримосоӣ,
Айбат ҳунарасту зиштӣ ту зебоӣ.

Ҳотамро гуфтанд: «Дар миёни араб молдортар аз ту бисёранд ва дар атрофу ҷавониби ҷаҳон каримон ва ҷавонмардон бе ҳадду шуморанд, чаро аз миёни ҳама қуръаи шӯҳрат ба номи ту баромада ва ба сифати ҷуду карам назди Арабу Аҷам машҳур шудаӣ?»

Ҷавоб дод, ки ман ду кор кардам, ки дигарон аз ӯ тағофил буданд, ё бар эшон равшан буд ва аз он тағофул менамуданд: Яке, он ки ҳеҷ соилро интизор надодам ва бе ваъдаи имрӯзу фардо мақсуде, ки дошт дар канораш ниҳодам. **Қитъа:**

Чун азизе зи ту суол кунад,
Зинҳораш ба ваъд хор макун.
В-ар нахоҳад шуд аз ту кораш рост
Ба дурӯғаш умедвор макун.

Дуюм он, ки ба ҳеҷ ато миннат бар соил наниҳодам, балки худ миннатдор гашта, доди узрхоҳӣ додам ва бо худ тааммул намудам, ки агар маро бар ӯ ҳаққе ба ниъом лозим шуда, ӯро низ бар ман ҳаққи икроме собит аст. Зеро ки ба ман гумони нек бурда ва маро қобили он донистa, ки аз ман чизе хоҳад ва ҳаққи икром аз ҳаққи ниъом бузургтар аст ва ҳаққи ӯ бар ман собиқ буда. Пас, маро ҳаққи икроми ӯ ба хидмат фуру набояд кард. **Қитъа:**

Дарахти карам ҳар куҷо бех кард,
Гузашт аз фалак шоху болои ӯ.
Гар уммедворӣ, к-аз ӯ бар хӯрӣ,
Ба миннат манеҳ арра бар пои ӯ.

Ва Ҳотам ин суханро басе хуб фармудааст, ки миннат второ ботил гардонад. Чи саховат он аст, ки боре аз дили реши дарвеш бардорад. Чун касе бори факре аз гардани бечорае бардорад ва бори миннат, ки ҳазор бор аз он гаронтар аст, бар гардани вай ниҳод, ҳар оина ҷуди ӯ сониро ҳеч фоида надиҳад, балки чунон бошад, ки гоҳе бардорад ва гоҳе ба ҷои ӯ боз орад ва соҳиби «Сабҳат ул-аброр» (Абдураҳмони Ҷомӣ) бад-ин маънӣ ишорате фармудаанд.

Маснавӣ:

Бори фақр ар фиканӣ аз ин тан,
Бори миннат манеҳаш бар гардан.
Кӯде аз фақр агар ояд пеш,
Қолае аз миннат аз он бошад беш.
Чун ато бахши худо омаду бас,
Беҳ, ки доно нанихад миннати кас.

Аз суханони Ҳотам аст, ки дӯсти гадо мадор, ки зиён кунӣ ва аммо гадоӣ дӯст дор, ки судманд шавӣ ва ин масал аз они ӯст, ки «ал-самоҳи арбоҳ» ҷавонмардӣ ҳама суд аст ҳар давлатеро, ки рӯй бад-он оравад ва ҳар саодате, ки ӯро матбахи назар доранд аз ҷоҳу мол ва давлати иқболу зикри ҷамол ва номи некӯ ба ҷавонмардӣ ҳосил ояд. Маснавӣ:

Ҷавонмард маҳбуби ҷону дил аст,
Сафои дилу ҷон аз он ҳосил аст.
Шароби тараб ҷуръаи ҷоми ӯст,
Нишони вафо нақш бар номи ӯст.
Ҷавонмард агар рост пурсӣ, валист,
Қароинаш шоҳи мардон Алист.

Ҳотамро аз бисьёрии карам маломат карданд, балки иборат сарзаниш ишорат намуданд: «Ло хайр фи ас-сарф». Яъне ҳеч хайр нест дар исроф кардан. Ҳотам филҳол калимоти эшонро мақлуб фармуд, ки «ло сарф фи ал-хайр». Яъне ҳеч исрофе нест дар хайр кардан. Мақсуд он аст, ки ҳарчанд дар хайр ихроҷ кунанд он исроф нест, балки исроф он бошад, ки харҷ на дар хайр воқеъ шавад.

Қитъа:

Агар касе ба ризои худои аззу ҷал
Ҳазор бадра бибахшад, ҳанӯз кам бошад.
В агар дарам ба ҳаво ним донг харҷ кунад,
Яқин бидон, ки ба исроф муттаҳам бошад.

Аз Хотам савол карданд, ки карам чист? Гуфт: «Базли харҷи бошад, барои ҳар ки бошад». Гуфтанд: «Ту аз худ каримтар дидаӣ?» Гуфт: «Оре, вақте танҳо дар бодия роҳ мерафтам ва гумони ман он буд, ки ҳам аввали рӯз ба мақсад хоҳам расид. Алқисса, вусули ман бад-он манзил ва нузули ман бад-он мавзеъ муяссар нашуд ва низ аъозим (муҳим) иртифоъ пазируфт. Ҳаво аз тоби офтоб чун кӯраи оҳангарон оташбор гашту замин аз таъсир ҳарорат намуда, кӯраи асир шуд.

Маснавӣ:

Шудӣ хун аз ҳарорат дар бадан хушк,
Чу дар нофи ғизолон нофаи мушк.
Садафро дар миёни баҳри заххор[1],
Гуҳар дар сина ҳамчун донаи нор.

Ҳарорат бар ман ғалаба карда, паноҳе меҷустам ва маркаб аз ҳар тараф мерондам. Ногоҳ дар паси пуштае хаймаи кӯҳнае дидам зада ва гӯсфандае дар паси хайма баста, чун бирасидам ва овози сӯми маркаби ман ба гӯши аҳли хайма расид, пиразане берун омад ва истиқбол намуда, садои марҳабову аҳлан баркашид ва инони маркаби ман гирифта, ба тозарӯйии тамом илтимоси нузул кард, асари сидқи даъвати ӯ бар дили ман зоҳир шуд. Мултамисро иҷобат намудам ва ба хонаи ӯ фуруд омадам. Ҳанӯз ҷойи қарори ман муқаррар нашуда буд, ки писари зан биёмад ва бишошати (шодӣ) ҳарчи тамомтар моро пурсид ва мазмуни ин байт соъат ба соъат такрор менамуд. Байт:

Ба хона, ки чунин меҳмон фуруд ояд,
Ҳумои бахт дар он ошён фуруд ояд.

Ман ба дидори писару модар хуш баромадам ва аз тозарӯйӣ ва хушхӯйии эшон шукуфтахотир ва шодмон гаштам. Пиразан писарро гуфт: Эй ҷони азизам, дар сабили истеъҷол (таъҷил) ин гӯсфандро бисмил соз, то ҷиҳати меҳмон таоме муҳайё созем ва маҳзари дарвешона тартиб диҳем. Писар гуфт: Модар, нахуст биравам ва қадре ҳезум биёварам, ки табх (пухтан) бе ҳима муяссар намешавад ва дар хона омода нест. Модараш фармуд, ки эй писар, то ту ба саҳро равӣ ва ҳима орӣ дер кашад. Меҳмонро гурусна доштан аз

[1] Заххор — пурмавҷ.

муруввват дур аст. Пас, беруни хайма ду найза буд, пиразан берун давид ва он найзаҳоро фармуд, то дарҳам шикаст ва гӯсфандро забҳ кард ва филҳол таом сохта, назди ман оварданд. Баъд аз тановули таом тафаҳҳус намудам, эшонро аз маоши дунё ҷуз он гӯсфанду он ду найза дигар дар тахти тамаллук (молик шудан) набуд ва аз муруввату саховати ҷабалӣ, ки доштанд, онро фидои меҳмон карда, ҳеҷ дақиқае дар хидматгорӣ фурӯ нагузоштанд. Байт:

Базл кардан баҳри меҳмон он чи бошад дастрас,
Аз бузургон хуб ояд, аз фақирон хубтар.

Ҳотам гӯяд, он пиразанро гуфтам, маро мешиносӣ? Гуфт: «Не». Гуфтам маро Ҳотами Той хонанд ва манзили хайлу ҳашами ман фалон сарост. Агар ба қабилаи ман оӣ дар ҳаққи ту ва писарат такаллуфе воҷиб дорам ва ҳуқуқи меҳмондории шумо чунончи шарт бошад, бигзорам. Зол ҷавоб дод, ки эй Ҳотам, номи туро шунудаам ва овозаи ту ба базли (бахшиш) наъам (ҳа, бале) даниста ва маро камоли он буд, ки ту марди мухаиб ва комил бошӣ. Надонистам, ки меҳмониро дар хайзи хариду фурӯхт меорӣ. Мо аз он ҷумла нестем, ки бар меҳмонӣ музд ситонем ё нону ош ба баҳо бифрӯшем. Саломат шав, ки мо тӯшаи ин бодияро ба равзаи Ирам баробар намекунем ва нону тарани худро аз мурғу бараи Ҳотам дӯсттар медорам.

Байт:

Мо мулки фақрро ба ду олам намедиҳем,
Дарде ба ҷоми фона ба сад Ҷам намедиҳем.

Чандонки ман дар ин боб муболиға намудам, ба ҷое нарасид ва омадан ба қабила қабул накарданд. Асбу силоҳ ва он чи ҳамроҳ доштам, бар эшон арз кардам. Ба ҳеҷ ваҷҳ назари илтифот бар он наафкананд. Донистам, ки эшон аз ман ҷавонмардтар ва ба ситониши караму саховат дархӯртаранд». Қитъа:

Он чӣ бидиҳӣ, ки иваз ҷӯӣ аз он,
Бошад ин худ одати савдогарон.
Ҷуд донӣ чист? Базли бе иваз,
Дур будан аз риёву аз ғараз.
Харҷӣ дорӣ бар киро байте бидеҳ,
В-он чи бахшидӣ, бар он миннат маниҳ.

Ва мисли ин ҳикоят дар «Гулистон»-и Шайх Саъдий мазкур аст. Мазмунаш он ки: Хотамро гуфтанд, аз худ бузургҳимматтар дидаӣ ё шунидаӣ? Гуфт: «Оре, азизе дидам, ки ҳумои ҳимматаш сар ба ошёнаи анко фурў намеоварад ва тоири фикреш ҷуз ба зарвани (баландӣ) сипеҳри барин парвоз накардӣ». Байт.

Эй олам дидаи ҳиммат бибаста
Ба дорулмулки истиғно нишаста.

Гуфтанд: «Шарҳи ин ҳол ва кайфияти ин мақол ба тариқи тафсил, на аз рўи иҷмол, бо мо баён кун». Гуфт: «Рўзе аз рўзҳо чандон шутуру гўсфанд забҳ карда будам ва умарои араб ба меҳмонӣ оварда, дар асиои ин аҳвол ба гашти саҳро берун рафтам, пире хоркашеро дидам, пуштаи хоре фароҳам оварда ва ба машаққати бисёр хасу хошоке чандро ҷамъ карда». Гуфтам: «Эй дарвеш, чаро ба меҳмонии Хотам наравӣ, ки халқе бар маоидаи машҳун (пур) ба фавоиди ў нишастаанд ва базлдои фаровон аз хони эҳсони ў дар бастаи». Дарвеш сар бароварду гуфт:

Байт:

Ҳар ки нон аз амали хеш хўрад,
Миннати Хотами Тойӣ набарад
Ман ўро аз худ баландҳимматтар дидам.

Назм:

Манеҳ бар барраи бирёни кас чашм,
Қаноат кун ба нону тарраи хеш
Назар дар кураи мону суфраи чарх.
Махур бешаш зи нону суфраи хеш.

Ва Хотам дар соли ҳаштум аз веладати ҳазрати расолатпаноҳ сафари охират пеш гирифт ва аҷабтар, он ки вафоти шоҳ Анўшервон низ, ки дар адл бар салотини собиқи фоиқ ва дар майдони сабқат гўйи насфат (барбод додан) аз подшоҳони мозӣ даррабуд.

Байт:

Ҷаҳонро ба адлу эҳсонаш ром карда,
Ҳама корҳо аз вайи ном карда

Дар ҳамон сол иттифоқ афтод. На ин ду кас, ки дар замони худ ба адлу карам саромади аҳли олам буданд, ба иттифоқи якдигар аз ҳиттаи (замин) фано ба сарои бақо рихлат намуданд ва овозаи адолату дабдабаи саховат дар арсаи олам ёдгор гузоштанд.

Байт:

Гар набудӣ ҷуду адли Ҳотаму Нӯшервон,
Кас ба некӯӣ набурдӣ номи эшон дар ҷаҳон.

Овардаанд, ки чун бисоти зиндагии Ҳотам тай шуд ва аҳли замон аз фавоиди ҷуду мавоиди эҳсони ӯ бебаҳра монданд, ин ҳол бар бани Той душвор омад. Акобиру аъёни қабила тарҳи тадбир афканданд ва бо якдигар қуръаи машварат гардониданд гирифтанд ва барои он ки номи саховат аз миёни эшон берун наравад ва лаамъаи чароғе, ки Ҳотам ба карам афрӯхта завоёи (гӯшаҳо) арабро ҳамчунон равшан дорад, баъд аз вуқӯъи ихтилоф дар раъйҳо қарори кор бар он афтод, ки бародари Ҳотамро ба ҷои вай бинишонанд ва ҳар як аз бузургони қабила бад-он миқдор, ки мақдури эшон бошад аз молу мояҳтоҷ мусоидат намоянд ва ӯ хони саховат бар рӯи кофаи аном (ҳамаи мардум) аз хосу ом бикашояд, то бад-ин сабаб қонуни карам дар миёни бани Той мумаҳҳад (пахн карда шуда) ва асоси саховат дар он қабила маҳкаму машид (устувор) бимонад. Хабар ба модари Ҳотам расид. Гуфт: Ҳайҳот, аз хаёли ботил ва фикри бабалотона даргузаред ва ин байт хонд. **Байт:**

Гавҳари пок бибояд, ки шавад қобили файз,
В-арна ҳар санги сияҳ лаъли Бадахшон нашавад.

Андешае, ки дар боби бародари Ҳотам кардаед бигзоред, ки аз ӯ таваққуъи ҳотамият натавон кард, зеро ки Ҳотам баъд аз виловат шир аз пистони ман нагирифт, то вақте ки кӯдаки бегонаро шир додам ва ин бародар як пистон дар даҳон дошту дигаре дар даст гирифта буд, то кӯдакони дигар на бинанду аз он шир нахӯранд. Аз чунин касе ҳотамӣ чун ояд?! Ин писарро ба сурат бо Ҳотам мушобиҳате тамом аст ва ба маънӣ бо ӯ мухолифате локалом. **Назм:**

Зумурраду гиёҳ сабз агарчи ҳамранганд,
Вале аз ин ба нагинаҳо баранд аз он ба ҷувол.
Агарчи лол чу зол аст дар нисбат, аммо
Ба шаш саду навалу шаш камист лол аз зол.

Ва машҳур аст, ки акобири қабила ба суханн модар мумтанеъ нашуданд ва бародари Ҳотам, ки чиҳил равзана дошт, бар сарири ихтиёр

ва маснади ихтиёр мутазайин ва мутамаккин сохтанд ва Ҳотам рӯзе, ки дар ин қаср нишастӣ аз зери ҳар равзана, ки овози соил баромадӣ нақди мақсуд дар домани орзуи вай ниҳодӣ.

Байт:

Дар он дар ҳеч кас соил нагаштӣ,
Ки дар дам коми ӯ ҳосил нагаштӣ.

Чун бародари Ҳотам ба ҷои вай нишаст, модараш дар либоси соилон ба зери як равзана омада дари савол кушод ва бародари Ҳотам вайро чизе бахшид. Пиразан баргашт ва дар мувозоти равзанаи дигар забони хоҳиш бикушод ва дигар бораш ба атие бинавохт. Навбати сеюм бар ҳамин минвол наволае муносиби ҳол ба вай арзонӣ дошт. Карати чаҳорум, ки баробари равзанаи робеъ оғози савол кард, бародари Ҳотамро тоқат ба тоқ бирасида гуфт: «Эй гадои шӯхчашми шарм надорӣ, ки дари суол то ин ҳол илҳоҳ (илтимос) менамоӣ ва дар кадд (нигоҳ) то ин ғоят ибром (исрор) мефармоӣ. Ин чи ҳирс аст, ки се навбат аз ман тафаққуд сутуӣ ва ҳамчунон дари талабу беновоӣ мезанӣ ва бар ҳолати аввали худӣ?!»
Байт:

Косаи чашми ҳарисон пур нашуд,
То садаф қонеъ нашуд, пур дур нашуд.

Модараш никоб ва рӯй бардошта, гуфт: «Эй писар, ту шарм намедорӣ, ки ба ҷои Ҳотам менишинӣ ва даъвои саховат мекунӣ ва ҳол он, ки ман як навбат чиҳати имтиҳон ба ҳайати гадоён баромада дар зери ҳар чиҳил равза аз ӯ чизе талабидам. Ҳар навбат маро дид ва карати пештар бештар чизе бахшид ва мутлақан гиреҳе бар абрӯ назад ва маро ба илҳоҳ ва ибром мансуб накард. Ту дар чаҳор навбат ба танг омадӣ ва маро шӯхчашму ҳарис ва мубрам хондӣ. Бархез, ки ин на ҷои туст!» Байт:

Ин ҷой на ҷои туст, бархез.
В-ин кор на кори туст, бигзар.

Дар китоби «Ҷавоҳир-ул-аморат ва унсур-ул-вазорат» мазкур аст, ки чун Ҳотам вафот кард, ӯро дафн карданд. Қазоро қабри ӯ дар маҳалле воқеъ шуд, ки селроҳа буд. Вақте аз авқот борони азим борид ва сели ҳоил (даҳшатнок) биёмад ва наздик буд, ки қаб-

ри Ҳотам вайрон гардад. Писараш хост, ки қолаби ӯро ба мавзеъ дигар, ки аз ин офат эмин тавонад буд, накл кунад. Чун сари турбати ӯ боз карданд, ҳама аъзо ва аҷзои ӯ аз ҳам фурӯ рехта буд, илло дасти ӯ, ки ба ҳеч навъ тағйире надошт. Мардум аз он ҳол мутааҷҷиб шуданд ва аз чунон сурате шигифт монданд. Пире соҳибдил дар миёни назораткунон буд, гуфт: «Эй мардум, аз ин аҷаб мадоред ва аз саломатии дасти Ҳотам мутааҷҷиб машавед, ки ӯ бад-ин даст атои бисёр ба соилон дода буд, лоҷарам дар ҳимояти хайру карам саломат монд. Ҳар гоҳ дасти кофари бутпараст ба воситаи додани ато аз халали рехтан солим мемонад, ва аҷаб, ки тани мӯъмини худойпараст ба василаи тасаддуқ дар роҳи худо аз офати сӯхтан эмин гардад, чи ҳусули давлати ҷовидонӣ, балки вусул ба саодати ризои раббонӣ вобаста ба таъсиси миёни тоат ва ибодат мутааллиқ, ба ташйиди қавоиди хайрот ва мубаррот аст». Маснавӣ:

Давлатиён рӯй зи ҷаҳон тофтанд,
Давлати боқӣ зи карам ёфтанд.
Зиндагии шамъ зи ҷон додан аст,
Зоди раҳи рӯҳ зи нон додан аст.
Гӯйи саодат зи карам мебаранд,
Шаҳди шаҳодат зи карам мехӯранд.

Ва аз ғароиби ахбори Ҳотам он аст, ки баъд аз вафоти вай ҷамъе аз бани Асад дар охири рӯзе ба сари қабри вай расиданд ва чун бегоҳ буд ҳамон ҷо раҳти иқомат фурӯ кӯфтанд. Аҳли фокеро зоду тӯша тамом шуда буд. Ва ағлаб эшон гуруснаву бенаво буданд ва қофиласолор, ки ӯро Абулбохтарӣ гуфтандӣ, шутурон ҳамроҳ дошт, аммо суфрааш бе тӯша ва хирмани зодаш бе хӯша буд. Маснавӣ:

Мазкур шуд ба некиву маъруф шуд ба фазл,
Он к-ихтиёри хидмати ин бахтиёр кард.

Ин буд калимае чанд аз ахбори сахову карамӣ Ҳотами Той ва муруввату футуввати хонаводаи вай, ки рақамзадаи килки таҳрир гашт.

МУНДАРИЧА

Ҳусайн Воиз Кошифӣ

ЭТИКА МУХСИНА

(на таджикском языке)

[illegible]
[illegible]
Муҳаррири техникӣ М. [illegible]
Мусаҳҳеҳ Р. [illegible]

ИБ № [illegible]

[illegible]

Нашриёти «Адиб», 734001, Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 31.

Комбинати полиграфии Комитети давлатии РСС Тоҷикистон оид ба матбуот. 734063, Душанбе, кӯчаи Айнӣ, 126.